

SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

DARBELER TARİHİ ÖZEL SAYISI I

Necmettin Erbakan University
Journal of Social Sciences

**NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

DARBELER TARİHİ ÖZEL SAYISI I

Cilt II, Sayı 2, Temmuz-Aralık 2016

ISSN: 2149-8725

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Sahibi/Owner

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Muhittin UYSAL

Yazı İşleri Müdürü/Director of the Editorial Office

Halil İbrahim ÇELİK
Cilt: II, Sayı: 2- Temmuz–Aralık 2016

Uluslararası Hakemli Dergi

(Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayınlanır)

Yayın Türü/Puplication Type

Yerel Süreli Yayın

Editör/Editor

Doç. Dr. Tahsin KARABULUT (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Sayı Editörü / Editor Of This Issue

Prof. Dr. Caner ARABACI (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Muhittin UYSAL (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. A. Turan YÜKSEL (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdurrahman ÖZKAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyit BAHCIVAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan Hüseyin BİRCAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Tahsin KARABULUT (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd.Doç. Dr. Erhan ÖRSELLİ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd.Doç. Dr. M. Fatih BERK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Aziz AYVA (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Mücahit KÜÇÜKSARI (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Yazışma Adresi/Communication Address:

Necip Fazıl Mahallesi Yeni Meram Caddesi No:132C PK:42090 Meram / Konya
Tel: 0 332 201 0060 - Fax:0 332 201 0065

Web: <http://www.konya.edu.tr/sosyalbilimlerenstitusu>

E-Mail: sbedergi@konya.edu.tr

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda iki kez yayınlanan uluslararası hakemli dergidir.

Baskı ve Cilt:

Damla Ofset Mat. ve Tic. A.Ş.

Büsan Org. San. 10631 SSK. No: 4 Karatay/KONYA

Tel: (0332) 345 00 10 • www.damlaofset.com.tr

Sertifika No: 14972 / B.T.: AĞUSTOS 2018

ISSN 2149-8725

DANIřMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdulkadir BULUř (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah TOPÇUOĐLU (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Adem şAHİN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet AKDEMİR (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet DİKEN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet ÖNKAL (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet TAřGIN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet YAMAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet YILMAZ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet YÜCEL (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Bayram DALKILIÇ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Bilal KUřPINAR (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Bilal SAKLAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Birol AKGÜN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Bünyamin ERUL (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Bünyamin SOLMAZ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Caner ARABACI (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilaver GÜRER (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. H. Ferhan NİZAMLIOĐLU (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Halit ÇALIř (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Hayri ERTEN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Fikret KARAPINAR (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Güngör KARAUGUZ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Hülya KÜÇÜK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim COşKUN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail TAş (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal ÖZCAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Bahauddin VAROL (Aksaray Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahmut YEşİL (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet AKGÜL (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Ali KAPAR (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet KIRBIYIK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. M.Sait řİMřEK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mohammad SHAHRİARİ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhammed AYDIN (Katar Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhammet TASA (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Prof. Dr. Muhsin KAR (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat ÇEMREK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa AYDIN (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa TAVUKÇUOĞLU (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa TEKİN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Naim ŞAHİN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Nazif M. SHAHRANİ (Indiana Üniversitesi, ABD)
Prof. Dr. Orhan ÇEKER (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman ÇEVİK (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Prof. Dr. Önder KUTLU (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Raif PARLAKKAYA (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Saffet KÖSE (Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Prof. Dr. Sâid BEKDAŞ (Taybe Üniversitesi- S.Arabistan)
Prof. Dr. Sajjad RİZVİ (Exeter Üniversitesi, İngiltere)
Prof. Dr. Sami BAYBAL (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Selahattin POLAT (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Selçuk COŞKUN (Bayburt Üniversitesi)
Prof. Dr. Sıddık KORKMAZ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Süheyl SAPAN (Kral Suud Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman EN-NEDVÎ (Şeyid Ahmet Üniversitesi, Pakistan)
Prof. Dr. Süleyman TOPRAK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Şaban TANIYICI (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Tacettin UZUN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Yahya MICHOT (Hartford Seminary, ABD)
Prof. Dr. Yusuf IŞICIK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf ŞAHİN (Aksaray Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekeriya GÜLER (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ertan ÖZENSEL (Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdullah HARMANCI (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet ŞAHBAZ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Birol MERCAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Halis BAŞEL (Cumhuriyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih Mehmet ÖCAL (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatma ARSLAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Hikmet ATİK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa KINIK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet BİREKUL (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa YILDIRIM (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Doç. Dr. Selim KAYHAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Zbigniew KAZMIEREZAK (Białystok Üniversitesi, Polonya).
Doç. Dr. Zekeriya MIZIRAK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ali DADAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ali Fuat BAYSAL (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ali ÖGE (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Erdal BAYRAKÇI (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÇETİN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Kemal Enz ARGON (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ULUTAŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Murat AK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Özgür ÖZER (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Tarık M. QUADIR (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ümit SORMAZ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yasin BULDUKLU (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Zeliha Zühal GÜVEN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Dr. Visam Ahmed ABDULLAH (Kerkük Üniversitesi- Irak)

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. CANER ARABACI
Prof. Dr. NURİ KÖSTÜKLÜ
Prof. Dr. KEMAL ÖZCAN
Prof. Dr. AYŞE DUDU KUŞÇU
Prof. Dr. CEMAL GÜVEN
Doç. Dr. BEKİR BİÇER
Doç. Dr. İSMAİL KIVRIM
Doç. Dr. MEHMET FATİH BERK
Dr. Öğr. Üyesi AHMET DÖNMEZ
Dr. Öğr. Üyesi CEMİLE TEKİN
Dr. Öğr. Üyesi MUAMMER ULUTÜRK
Dr. Öğr. Üyesi MUSTAFA AKKUŞ
Dr. Öğr. Üyesi ŞÜKRİYE PINAR ÖZYALVAÇ
Dr. Öğr. Üyesi ÜMİT ESER
Dr. Öğr. Üyesi YAKUP KAYA
Dr. Öğr. Üyesi ZAHİDE AY

SUNUŞ

Türkiye'nin özellikle 1876'dan bu yana darbelerle başı derttedir. Meşru yönetimlere karşı, iç ve dış etkenlerle gerçekleştirilen müdahaleler, yönetim istikrarsızlığını getirmiştir. İstikrarsızlık, güven ortamını berhava ederken; vatani, devleti savunma ve yüceltme gibi darbeci iddiaları da vatan dahil insan, ekonomik kayıplar ile buharlaşıp gitmiştir. Onun için burada, cüzi bile olsa darbelerle ilgili çalışmalar bir araya getirilerek, en azından siyasi tarihimizin bu olumsuz yönüne dikkat çekilmek istendi. Darbeler ve darbe teşebbüslerinin hepsini değerlendirmek, yeni çalışmalarla ancak mümkün olacaktır. Bu konudaki kesret bile, konunun vahametini ortaya koymaktadır. Zira Osmanlı son dönemini, “darbeler veya darbeci zihniyetin tahakkümü altındaki tarih”, diye değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

Makaleler, Darbeler Tarihi Özel Sayısı I'de, kabaca tasnife tabi tutulursa, üç grupta kümelenmektedir. C. ARABACI'nın “Darbelerle Yüzleşmek” başlıklı yazısı, darbeler tarihi ile ilgili bilinç geliştirmeye dönük bir genel değerlendirme mahiyetindedir. Onun dışındakiler, Osmanlı devri darbeleri ve darbelerin ana beslenme yeri olan aydın sorunu ile ilgili kısım olmak üzere, gruplandırılabilir.

Osmanlı devri darbeleri, Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından elli yıl sonra modern ordu kullanılarak gerçekleştirilen 1876 darbesinden itibaren ele alınmıştır. Yalnız bu darbeyi, peşrevi durumundaki Kuleli Vakasıyla birlikte değerlendiren Halil İbrahim ÇELİK'in, “Bürokratik Darbe Geleneğinin Kökenleri (Kuleli Vakası ve 1876 Darbesi)” başlıklı makalesi, önemli bir çalışma durumunda. Yunus GÜLER'in, “Mithat Paşa ve Darbe”; Hande GÜNDÜZ'ün, “Darbeler Karşısında Çerkez Hasan ve Ömer Halisdemir” ile “30 Mayıs 1876 Darbesi ve İngiltere”; Zübeyde ÇOBANOĞLU'nun, “Abdürreşid İbrahim'in 1876 Olaylarına Bakışı”; Ayşenur ÜNAL'ın, “Mustafa Reşit Paşa ve Dış Bağlantıları”; Betül Sümeyra TAHTALI'nın, “II. Abdülhamit Nasıl Ötekileştirildi?”; Büşra BAĞCI'nın, “Osmanlı Devleti'nde Masonlar ve Darbe Girişimi”; Esra İNAL'ın, “Jön Türk Kongreleri ve Darbe Bağlantıları” makaleleri, Osmanlı devri darbelerini değişik yönleri ile ele alıyor.

Bundan sonra gelen yazılar bir yönüyle kitabiyat gibi de değerlendirilebilir. Onlar da, darbe zihniyetinin beslendiği asıl temelleri gözler önüne seriyorlar. Mehmet ÖZER'in, “Sovyet Gözüyle Jön Türkler' Kitabına Göre Darbecilerin İdeolojik Yapısı”, Mehmet ÖZTEMEL'in, “Koloğlu'nun İttihatçılar ve Masonlar Eseri Bağlamında Darbeci Zihniyet”, Hüseyin ŞAHİN'in, “Jön Türkler Nerede Yanıldı? Eserine Göre Darbeci Zihniyetin Millete Maliyeti” yazıları, bir birikimi gözler önüne sermeleri açısından önemli. Onlar, darbeci zihniyete karşı tarih bilinci geliştirme açısından yabana atılamayacak çalışmalar durumunda. Ülkemize, millî iradeye müdahale yolu olarak darbeyi seçenlerin, kullandıkları yerli malzeme olmasa, darbeler elbette gerçekleştirilemezdi. Onun için darbeci zihniyetin, bütün yönleri ile deşifre edilmesine çalışılması, eğitim kurumlarının başkalarına maşa olmayacak kalitede insan yetiştirmesi gerekmektedir.

Bu sayıda genç kalemlerin yazılarına yer verildi. Ağırlıklı olarak, Doktora ve Yüksek Lisans dönemlerinde olan araştırmacıların çabalarına değer veren, başta Sosyal Bilimler

Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Muhittin Uysal olmak üzere yönetim kurulu ve derginin yayına hazırlanmasında emeği geçenlere, makalelerin Abstractlarını gözden geçiren A. Alıcı'ya teşekkür borcumuz var.

Gençlerimizin araştırma ve çalışmalarına değer vermenin, ilerisi için karşılıksız kalmayacağına inanıyoruz. Kültür, tarih ve değerlere gençlerin sahip çıkması, geleceğin aydınlık içinde olmasının işaretidir.

Düşünen, araştıran, sorgulayan gençlerimize selam ve minnetle.

Prof. Dr. Caner ARABACI

Cilt II - 2. Sayı Editörü

İÇİNDEKİLER

Caner ARABACI

DARBELERLE YÜZLEŞMEK

FACING THE COUPS

1

Halil İbrahim ÇELİK

BÜROKRATİK DARBE GELENEĞİNİN KÖKENLERİ

(KULELİ VAKASI VE 1876 DARBESİ)

THE ORIGINS OF THE TRADITION OF BUREAUCRATIC COUP

(THE KULELİ INCIDENT AND 1876 COUP)

27

Yunus GÜLER

MİTHAT PAŞA ve DARBE

MITHAT PASHA ve COUP

79

Hande GÜNDÜZ

DARBELER KARŞISINDA ÇERKEZ HASAN VE ÖMER HALİSDEMİR

AGAINST THE COUPS: ÇERKEZ HASAN AND ÖMER HALİSDEMİR

91

Hande GÜNDÜZ

30 MAYIS 1876 DARBESİ VE İNGİLTERE

COUP OF MAY 30, 1876 AND ITS RELATION WITH THE ENGLAND

117

Zübeyde ÇOBANOĞLU

ABDÜRREŞİD İBRAHİM’İN 1876 OLAYLARINA BAKIŞI

APPROACH OF ABDURRESİD İBRAHİM TOWARDS THE EVENTS OF 1876

139

Ayşenur ÜNAL

MUSTAFA REŞİT PAŞA VE DIŞ BAĞLANTILARI

MUSTAFA REŞİT PASHA AND HIS EXTERNAL LINKS

149

Betül Sümeyra TAHTALI

II. ABDÜLHAMİT NASIL ÖTEKİLEŞTİRİLDİ?

HOW ABDULHAMİT II IS ALIENATED?

161

Büşra BAĞCI

OSMANLI DEVLETİ’NDE MASONLAR VE DARBE GİRİŞİMİ

MASON LODGES IN THE OTTOMAN STATE AND THE COUP ATTEMPT

173

Esra İNAL

JÖN TÜRK KONGRELERİ VE DARBE BAĞLANTILARI

CONGRESSES OF JEUNE TURKS AND THE AFFILIATIONS WITH THE COUPS

189

Mehmet ÖZER

“SOVYET GÖZÜYLE JÖN TÜRKLER” KİTABINA GÖRE DARBECİLERİN
İDEOLOJİK YAPISI

*IDEOLOGICAL VIEWS OF PUTCHISTS ACCORDING TO THE BOOK “JEUNE
TURCS FROM THE SOVIET VIEWPOINT”*

205

Mehmet ÖZTEMEL

KOLOĞLU’NUN İTTİHATÇILAR VE MASONLAR ESERİ BAĞLAMINDA
DARBECİ ZİHNİYET

*PUTCHIST MINDSET IN CONTEXT WITH THE PIECE OF KOLOGLU
“İTTİHADÇILAR VE MASONLAR”*

219

Hüseyin ŞAHİN

"JÖN TÜRKLER NEREDE YANILDI?" ESERİNE GÖRE DARBECİ ZİHNİYETİN
MİLLETE MALİYETİ

*ACCORDING TO "WHERE WAS YOUNG TURKS WAS WRONG "ARTICLE, THE
COST OF COUP MENTALITY TO THE NATION*

227

DARBELERLE YÜZLEŞMEK

Caner ARABACI*

ÖZET

Darbeler, meşru yönetimlere gayri meşru müdahaledir. Türkiye'nin 1876'dan bu yana, darbeler, ardı gelmez darbe teşebbüsleri ile başı derttedir. Çünkü iç etkenleri kullanan darbeler, genelde dış güdümlü hareketlerdir. Her darbe, oluşturduğu siyasi, sosyal travmalarla, ekonomik güvensizlik oluşturarak geriletici olmuştur. Yönetimde istiklal arayışına geçen yönetimler, darbe ile indirilince, yerlerini bağımlılığı yüksek idareler almıştır. Bu durum yerli, milli irade yerine, ülkenin kaderini bu topraklara ait olmayan tercihlere bırakmak anlamına gelmektedir. Onun için darbeler sonrasında, vatan topraklarında, milli haklarda verilen tavizlerle kayıplar yaşanmıştır. Türkiye'nin darbelerle karşı öncelikle darbeci zihniyeti düşüncede geriletmesi gerekmektedir. O da geçmiş darbecilerin kahraman olarak değil, ülkeye, geleceğe zarar veren aletler olarak doğru tanınması ile kolaylaşacaktır. Bunun için insan unsurumuzun, her kademede yerli ve ileri bir eğitimle yetiştirilmesi, gençlerimizin yabancıların eline teslim edilmemesi hayati önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Abdülaziz, II. Abdülhamit, Bâbâli Baskını, 27 Mayıs, 12 Eylül.

FACING THE COUPS

ABSTRACT

Coups are illegal interventions in legitimate administrations. Since 1876, Turkey has been suffering from the coups and never-ending coup attempts. This is because the coups that use internal factors are in general oriented by foreign powers. Each coup, creating economic insecurity along with political and social traumas, led to backsliding. When administrations in pursuit of independence are overthrown, they are replaced by less-independent and more foreign affiliated governments. This means that country's fate is being left to those allied with foreign powers in lieu of national and domestic will. Therefore, in the aftermath of coups d'état, there had been heavy losses caused by the concessions given on national interests and homeland. To tackle with these coups attempts, Turkey must first and foremost focus on diminishing the influence of pro-coup mindset. This can only be facilitated by recognizing the former coup plotters as villains, rather than as heroes, who destroy the country and its future. In this respect, it is of vital importance to train up our human resources in accordance with a progressive and homegrown education system at each level and not to hand over our youth to the foreigners.

Keywords: Abdulaziz, Abdulhamid II, The Babâli Raid, May 27, September 12.

* Prof. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

GİRİŞ

Türkiye’de darbeler, bir siyasi tercih, siyaset değil, temelde bir zihniyet sorunudur. Onun için darbeleri, kolaylık sağlaması açısından kronolojik sırayla ele almak mümkün ve fikir verici olacaktır. Ama asıl iş, darbelerin kronolojisi öne çıksa, tarihi birikim öğrenilse bile, temelde bir zihniyet sorunu olarak ele alınmasıdır. Bu yüzden darbeler tarihi, modernleşme tarihi ile bir bütün olarak ele alınmak zorundadır. Modernleştiricilerimiz, zihinlerindeki ilerleme, gelişme planını; darbelerle siyasete, toplum yönetimine doğrudan müdahale ederek kolayca uygulamak istemişlerdir. Bu kolaycılıkta tam bir aculluk de vardır. Geri kalmışlığın hızlıca giderilebilmesi için ileri görülenlere, zorla benzeyiverme aceleciliği.. Benzeme, görünür unsurları kapsayacağı için, kolaycılık öne çıkmıştır. Askeri malzeme, silah olarak benzeyiverme; kurum, kanun, nizam alıvererek benzeme; kılık kıyafeti ileri olanlara benzeterek gelişme kolaycılık ya da sığılığı.. Onun için darbeci zihniyet yerinde kalmamış, fikirde zor kullanma, karşı koyanları ötekileştirerek, devlet, toplum hayatından dışlamaya uzanmıştır. Yönetimde zor kullanma, darbeciliktir. O keskinlikle silah, ordu, askeri birlik, asker gibi kullanmaya elverişli, bir elden yönetilmeye, kumanda edilmeye müsait, sivil görünümlü örgütler kullanılarak darbe yapma, en kestirme çıkar yoldur. Tabi zihniyet böyle şekillenince, işin derununa yönelerek fikri, bilimsel düşünceli, araştırmacı zihniyeti geliştirerek, yerli, özgün çalışmalara yönelme uzun iş olmaktadır.

Bu anlamda Erol Güngör’ün, ‘toplum kendi sorunlarını çözecek bir aydın kadroya sahip olmazsa, çok darbe yaşar’, görüşü manidardır. Yani kendi rönesansınızı, reformunuzu yerli düşünce olgunluğunu yükselterek gerçekleştirmeniz gerekir. Ama gerçek aydın olmayan modernleştirici acullerin, buna vakti yoktur. Onlar kendilerini, “ol deyince olduranın” yerine koymayı tercih etmişlerdir. Onun için darbeciliğin modernleştiricilikle buluşması, aslında medeniyet yani değer değiştirme, kültürü ‘üstün olana’ benzetme sapkınlığıyla buluşmuştur. Modernleştiricilerimizin Tanzimat’tan bu yana Ogüst Komt benzeri Batı peygamberleri ile fikir alışverişi içinde olmaları, pozitivizmi benimsemeleri, en azından İslam Medeniyeti ve kurumlarını yok edip silme, etkisiz hale getirme çabaları, bu yüzden vazgeçilmez eylemlerden birisi olmaktadır. Osmanlı döneminde, içi boşaltılmış bile olsa güçlü gözüken İslam Medeniyeti kurumlarının bulunması, bu tespiti doğrular gözükmektedir. Cumhuriyet devrinde darbelerin on yılda bir yapılır hale gelmesi, aynı düşünce bakımından bir yanılığ gibidir. Artık ne Hilafet, ne medrese, ne tekke-zaviye ne de şeriye ve evkaf kalmıştır. Öyleyse darbe niyedir? Bunu, Osmanlı devrindeki modernleştiricilerin, devleti ele geçirme hamlesi ile engellerini ortadan kaldırma mücadelesi görmek gerekir. Cumhuriyet devrinde ise, ele geçirilen devlet yine elde tutularak, toplumu dönüştürme çabasına dönmüştür. Artık süpürülmesi gereken unsurlar, siyasetten toplumsal dönüşüme aksettirilmiştir. 1876 darbesi, padişahı öldürüp yönetimi ele geçirme ve hilafetle yola devam etmeyle yetinir. Ama bu yüzden 28 Şubat, başörtüsü ile sakal, bıyıkla uğraşır. Onun için darbeler tarihi, modernleştiricilerle birlikte bir zihniyet sorunu olarak değerlendirilmek durumundadır.

Modern Darbeler ve Zihniyet Sefaleti

II. Mahmut'un sosyal alandaki yenilikleri, daha çok şekilde kalır. Fakat 1826'daki Yeniçeri Ocağını ortadan kaldırıp düzenli ordu kurma yeniliğini, Prens Metternich, esaslı eleştirir. Metternich'e göre; Bâbâî'nin, "az çok Avrupalı gibi giyinmiş asker ve zabitanı varsa da ordusu yoktur." Mevcut Türk ordusu yok edilmiş, ama yenisini kurma iktidarı gösterilememiştir. Bu durum, sultanın cahilliği yanında düşünülenleri gerçekleştirecek "devlet adamı" eksikliğinin bir sonucudur. Zaten 1843 yılında kabul edilen bir kanunla "Osmanlı ordusu, Fransa ve Prusya ordularının teşkilâtına" uygun şekilde tanzim edilmiştir. Bu değişiklikte, Fransızcadan çevirileri ile Mütercim Rüştü Paşa önemli gayret gösterir (Durdu, 2017, 1-2, 25-26). Sonraki gelişmelere, "tedricçi, idare-i maslahatçı", "radikal tedbir alabilme" becerisine sahip olmayan kendisine güveni kaybetmiş, özgüven eksikliğini millete atfederek günübürlük tedbirlerle yaşar hale gelen Tanzimat zihniyetini, felaket olarak eklemek gerekmektedir. Dış etkilere açık, kompleksli devlet adamlarının varlığı, en çok Avrupalı devletlerin işine yaramıştır. Dışalının arttığı ekonomik yapıda "İngiliz malları, ülkedeki üretimi sekteye uğratmış, pazarları istilâ etmiştir". İngiltere, ufak-tefek siyasi destekle, büyük imtiyazlar koparıp, kendi tüccarları lehinde önemli ayrıcalıklar elde eder. Bu yönüyle değişim, en çok İngiltere'nin başını çektiği batılı devletlerin ve iç uzantılarının işine yaramıştır.

Tanzimat döneminin önemli devlet adamlarından Fuat Paşa, İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston'a dayanmaktadır. Fuat Paşa ölünce, yerine 1866'da Mütercim Mehmet Rüştü Paşa atanır. Rüştü Paşa ve kabinesi, "Fuat Paşa'nın bel bağladığı İngiliz politikasını terk ederek Fransız ekolüne bağlanmıştır" (Durdu, 2017, 3, 30, 33).

1876 Darbe Kadrosu

Medrese talebelerinin gösterileri artar. Rumeli'de Rusların kışkırttığı Bulgarların katliamları, Rus yanlısı tanınan Sadrazam Mahmut Nedim Paşa üstünden Abdülaziz nefretini geliştirme işine yaramıştır. Yalnız isyancı ırkçı Bulgarların şefaatçisi çoktur. İngiliz Dışişleri Bakanlığı, isyancıların "memleketlerine dönmeleri halinde hoş karşılanması gerektiğini, buna uygun davranmayan memurların şiddetle cezalandırılmasını" sağlamak üzere, İstanbul'daki elçilerine talimat vermiştir bile (Durdu, 2017, 42-43). Türkiye aleyhine olduğu zaman terörü, şefkat kanatları altına alanlar gerekçeyi din perdesi altında geliştirmişlerdir: "Hristiyan tebaanın emniyet"i. Dışarıdan sıkıştırma, içeriden desteklenmezse netice almak zordur. Onun için iç ayak da hazırlanır. "Talebe-i Ulum", uygun kıyafetlerle aralarına karışan kışkırtıcılarla elverişli hale getirilmiştir.

Fatih Medresesi talebeleri, dersleri tatil ederek Mabeyn-i Hümayûn'a bir dilekçe de sunarlar. Talebeler, Mithat Paşa'nın sadarete getirilmesini, Nedim Paşa'nın azlini istemektedirler. Bunun üzerine, Mahmut Nedim Paşa görevden alınıp yerine, Mütercim Mehmet Rüştü Paşa sadrazam tayin edilir. O da Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi yerine

“müfsid imam” bilinen Hasan Hayrullah Efendi’yi¹ Şeyhülislamlığa getirtir. Kendisi Bursa’da, adamları İstanbul’da “kamuoyunu ifsat ederek halkı kışkırtmakla meşgul bulunan” Hüseyin Avni Paşa, Seraskerliğe; Mithat Paşa Meclis-i Vükelâ’ya memur edilirler. “Sultan Abdülaziz’e sadık olanlar azledilerek yerlerine müfsitler” getirilir. Yeni Osmanlıların önemli kalemlerinden Ziya Bey (Paşa), Mabeyn Başkâtibi olarak tayin edilir. Ayrıca Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa, Namık Kemal, Ziya Paşa, Şinasi ve Mustafa Fazıl Paşa gibi Yeni Osmanlılara mensup şahısları “hanesinde toplayarak her türlü sorunlarını” çözmektedir.

Bu arada propaganda çarkı iyi döndürülmektedir. Çıkarılan söylentiye göre, “Mahmut Nedim Paşa birkaç gün daha sadarette kalsa”, “Rusya’dan İstanbul’a asker sevkıyatı” yapılacaktır. Üstelik “Sultan Abdülaziz de buna muvafakat” etmiştir. Devlet politikasını Rusya aleyhine döndüren bu kişiler, “eskiden birbirine muhalif ve muteriz iken şimdi birden bire ittifak ile bir araya”, “gizli bir murat üzere” gelmişlerdir. Darbenin gerekli olduğunu halkın bilinçaltına yerleştirmek isteyen ekip, devletin önemli noktalarını ele geçirmiştir. İngiliz Elçisi Henri Elliot, “softaların bile ortak amaç uğruna Hristiyanlarla işbirliği yapacak durumda bulunduğu” tespiti yapar. Ortak amaç, Cuma Selamlığında bile dillendirildiği yayılan, “Tebdil lâzımdır” şayiasıdır. Mithat Paşa, alışılmışın dışında hemen her gün sadarete gelir, ikinci üzeri onlara Serasker Hüseyin Avni Paşa katılır ve gizli görüşmeler yaparlar. Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi, özellikle vükelâ vapuruna binerek özel kamarada onlarla gizlice görüşür. Dışarıdan “savaş durumu ile ilgili” sanılan gizli görüşmeleri, Sadrazam Rüştü Paşa, Mithat Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Kayserili Ahmet Paşa, Şeyhülislam Hayrullah Efendi devam ettirirler. Hal olayını kesinleştiren de Fetva Emini Kara Halil Efendi ile görüşüp, ondan fetva vereceğine dair söz alırlar. Darbeye bir gün kala da Safvet Paşa gibi bazı şahıslara haber verirler. Mithat Paşa, “Saray hizmetçilerine silah” verilmesini sağlamıştır. İngiliz elçiliği Mithat Paşa’yı koruyup kollamaktadır. Hatta bunun için Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa, Mithat Paşa ile iyi geçinmeyi maslahata uygun görmektedir.

Yalnız darbecileri düşündüren bir konu kalmıştır: Ya başarısız olurlarsa? Bunun çözümü de bulunur. Osmanlı Devleti’nin sadrazamlık, Şeyhülislamlık, Seraskerlik gibi makamlarını işgal edenler; “İngiltere Elçisi Sir Elliot ile görüşerek eğer başarısız olurlarsa”, İngiliz filusunun kendilerini kurtarmasını isterler. “Elçi bu teklifi kabul etmiş ve öyle bir durumda filonun Dolmabahçe önlerine demir atacağını söylemiştir.” (Durdu, 2017, 38, 47, 93-95, 100). İngilizler, 1876 darbesinde olduğu gibi 1908, 1909’da da darbecileri desteklemiştir².

¹ Sultan Abdülaziz, Şeyhülislam için Âtîf Bey’e şöyle demiştir: “Hayrullah Efendi bizim daîrede iken müfsid imam dirlen idi. Rüşdi Paşa’nın tavsiyesiyle şimdi Şeyhülislâm nasbeyledik. Allah vire bir halt itmeseydi.” (Durdu, 2017, 103).

² İngilizler, işlerine geldiğinde darbecileri, özgürlük taraftarı olarak tanıtip desteklerler. Ama özgürlük savaşı, kendilerine karşı ise, orada dünyanın en amansız yasadışı ve baskı rejimi oluşturmaktadırlar. Bunlardan bir örnek, Hintli vatansever Viayak Savarkar’dır. Hintli aydın Savarkar, on altı yaşında Hindu Tanrıçası Durga’nın önünde İngilizleri anayurdundan kovmak üzere yemin

1876 darbe ekibi hızlıdır. Göreve geldikten bir ay on dokuz gün sonra, hal olayı gerçekleştirilir. 15 Temmuz 2016 gecesine benzemese, ferdi kalsa bile önemli bir olay olarak darbecilere karşı Çerkez Hasan Vakası gerçekleşir. Darbe ekibi, Beşinci Murat'ın başa geçirilişinin on altıncı gününde, Girit sorunu ve Rumeli isyanlarını görüşmek üzere Mithat Paşa'nın konağında toplanmıştır (9 Temmuz 1876). Fakat toplantı yeri, ciddi görüşme değil işret meclisi halindedir. Kafalar iyileştirilmiştir. Abdülaziz'in ikinci kadınının kardeşi, yaverlerden Hasan Bey, iki tane altı patlar revolver ve Çerkez kaması ile hazırlanır. Sağ elinde tabanca, sol elinde hançer ile toplantı salonunu basar. Serasker Hüseyin Avni'yi karnından vurup ardından hançerle parçalar. Kendisini tutmaya çalışan Bahriye Nazırı Kayserili Ahmet Paşa'yı boyun bölgesinden keser. Hariciye Nazır Raşit Paşa ile birlikte beş kişiyi öldürür. Bu işi, "millet için yaptığını" (Durdu, 2017,109-110), söyleyen Yüzbaşı Hasan'ın tavrı ile 15 Temmuz 2016 gecesi arasında bir irtibat kurulabilir. Bütün darbelerde hangi gerekçe ile olursa olsun darbecilere karşı duran Çerkez Hasan, Ömer Halisdemir gibilerin bulunması, kendini tankların önüne atıp parçalanan onlarca şehidin bulunması; elinde, ardında hangi güç olursa olsun darbeciler için birer kâbus örneği olarak durmaktadır. Bu tür duruşlar olmazsa, ülke yönetimi darbeciler açısından yol geçen hanına dönecektir.

Dış Bağ

Aslında görüp, bildikleri üzerine zihin dünyası alt-üst olan Beşinci Murat'ın yerine Abdülhamit'in sultan olması, sultanlık değil, ateşten gömlek giymektir. Kısa süre sonra onun da bir darbe ile devrilmesi için kumpaslar başlar. Sadece Aziz Bey-Skalyeri ekibinin teşebbüsleri başlı başına bir alem durumundadır. Defalarca öldürme, suikast, V. Murat'ı kaçıracak padişahlığını ilan edip, süreci hızlandırma teşebbüsleri yaparlar. Onların bütün hamleleri boşa çıkartılınca Ali Suavi'nin Çırağan Baskını devreye sokulur. Ama o da başarılı değildir. Artık devletin tepesinde başa geçmeden iki darbeyi birden yaşamış biri vardır. Üst kadrolardaki darbecileri bilen, darbelerin arka planlarını kavrayan ve tedbir geliştirebilen bir devlet başkanı. Onun için başa geçtikten hemen sonra başlayan teşebbüsler bir türlü netice alamamıştır. Mason üstadı Skalyeri, kaçmış, Suavi olay yerinde öldürülmüş, suikastla öldürme teşebbüsleri başarılı olmamıştır. Başka bir yöntemin denenmesi gerekmektedir. Uzun ve sabırla darbeyi gerçekleştirecek genç kadroların yetiştirilip, devletin önemli kademelerine geçmesini sağlamak gerekmiştir. Bu süreç,

etmiş birisidir. 1906'da hukuk tahsili için İngiltere'ye gelir. 27 yaşındadır. Fakat asıl işi, bomba yapımı ve ihtilalcilere öğretimidir. Bomba atölyesinde uzun saatler harcar, deneyler yapar, öğretir. Atölyeden "ellerinde pikrik asidin sarı lekeleriyle" çıkan biridir. Hindistan'ın kurtuluşu için, Marathi dilinde The Indian War of Independence adlı kitabı yazmıştır. İngilizler, kitabın yazıldığını haber alınca, metnin bir kısmını basılmadan ele geçirirler. Kitabın basılmasını, daha tamamlanmadan yasaklarlar. Hindistan'da hiçbir basımevi basma riskini alamaz. Paris'te basılmaması için de Fransız hükümetine baskı yaparlar. Fakat kitap, 1909'da Hollanda'da bastırılır. Sahte kapaklarla, Pickwick Papers ve diğer edebi eserler görünümünde Hindistan'a sokulur. İngilizler, kitabı öyle takibe alırlar ki, Hintli öğrenciler okumasın diye British Museum Kütüphanesi'nin kataloğuna bile koydurtmazlar. Kitap, Hindistan'da kırk yıl yani, İngilizler ülkeyi terk edene kadar yasaklı kalır. Kitabın, kışkırtıcı bir eser olarak ünlenmiş olması, el altından pahalı kopyalarının çoğaltılması ve elden ele dolaşmasını da kışkırtmıştır (Hopkirik, 1995, 30-31).

önceki dönemde gerçekleştirilen Genç Osmanlılar benzeri Jönlerin örgütlenmesi, batı tipi okullarda yetişenlerin taban oluşturmaları ile askeri alanda vurucu gücün hazırlanması tarzında işler. Abdülhamit'e darbenin öncekilerden daha kompleks hazırlanması gerekmiştir.

“Makedonya’da ihtilâl ateşini tutuşturan ve başarılı bir şekilde gerçekleştiren subayların önemli bir kısmının” 1883’ten itibaren Osmanlı ordusunda subay yetiştiren Colmar von der Goltz’un rahle-i tedrisinden geçtiği bilinmektedir. 1908 ihtilâlinin gerçekleşmesi, Alman subaylarının eğittiği Osmanlı subaylarının çabasıyla mümkün olmuştur denilebilir. Bu etkiyi “çok tanıdık bir ifade” ile Alman İmparatoru II. Wilhelm de vurgulamaktan kaçınmamaktadır: “İhtilâl Paris ve Londra’daki Jön Türkler tarafından değil, sadece ordu, aslına bakılırsa Almanya’da eğitilen ‘Alman subayı olarak adlandırılan’lar tarafından yapılmıştır. Bu tam bir askerî ihtilâldir. Subaylar, defterleri elinde tam bir Alman gibidirler.” (Alkan, 131).

Alt yapı hazırlığı devam ederken 1890’lı yıllar hiç de boş geçirilmez. Bir yandan Anadolu’nun her tarafında ve İstanbul’daki isyanları, ünlü Osmanlı Bankası baskınları ile ülkeyi kaos ortamına sokan Ermeni terör hareketleri, diğer yandan İstanbul’da darbe çalışmaları yine netice alamaz. O zaman 1905 bomba suikastı devreye sokulur. Kıl payı ile o da sonuçsuz kalınca, kitle hazırlığı öne çıkar. Jön Türkler, Ermeni, Bulgar çeteleri, Siyonist örgüt, Avrupa devletleri, kurumları ile birlikte aleyhte faaliyetin içindedirler. Jön Türklerin 1902, 1907 Paris Kongrelerinde bir yandan yabancı devletlerin desteğini alarak, Osmanlı rejimini değiştirme diğer yandan ordu içinden genç subayları kullanma kararı devreye girer. Bu arada kitleyi hazırlama işi de ihmal edilmez. Bunu darbe basını gerçekleştirecektir. Dikkat edilirse darbe basınının, propaganda tekniği, Abdülhamit devri ile Menderes dönemi veya günümüz arasında farklılık göstermez. Hepsinde ötekileştirilmesi gereken bir hedef vardır. Bir “despot, padişah, firavun, müstebit, diktatör, iblis” hedef tahtasına konur. Bu ifadelerle anlatılan devlet yöneticisi, toplum, gençlik gözünde düşürülmüştür. Darbe, suikast gibi öldürme dahil her yol artık olumlu karşılanacak, hatta istenir hale gelecektir. Ermenilerin bombalı suikastının, meşhur okumuşlarımız hatta generallerimiz tarafından alkışlanması, başarılı olunamadığı için hayıflanmaları, o telkin furiasının oluşturduğu kafalar için gayet normaldir. İhaneti, vatan kurtarıcılığı görme meylli geliştirilmiştir. Onun için Tefik Fikret, “Bir Lahza-i Taahhur”unda, Osmanlı devlet başkanını öldüremeyen Ermeni teröristleri, “Şanlı avcı” diye alkışlayabilir. Bu yüzden darbe basını, zihniyeti ele veren en önemli birim olarak değerlendirilmelidir.

Darbe Basın ve Yayını

Darbecilerin, yönetim devirme aracı sadece silahlı kuvvetler değildir. Basın, finans sektörü, sivil toplum kuruluşları, görev zamanını bekleyen örgütler gibi atmosfer oluşturmada işe yarayacak bir çok kesim daha darbe ortamı hazırlayıcısı olarak değerlendirilmektedir. Elbette darbelerin hazırlık sürecinde, gerçekleştirme sırası ve

sonrasında hiç ihmal edilmeyen, edilemeyecek olan yönlerden birisi propagandadır. Hem hazırlamada, hem meşrulaştırıp kabul görmesini sağlamada, insanları yönlendirmede propaganda, darbelerin en önemli silahı durumundadır. Onun için darbelerde, propaganda araçları olarak basın, yayın organları öne çıkar.

Darbeciler, 1876 darbe yönetiminin Avrupa’da kabul görmesi için, Paris’teki gazeteci Jak Mayer ile sözleşme yaparlar. Paris Elçisi Sadık Paşa ile Jak Mayer ve avukatları arasındaki dört maddelik mukaveleye göre, Osmanlı Dışişleri Bakanı ve Sadık Paşa’nın bilgisi dâhilinde olmak üzere isimleri belirlenen İngiliz ve Fransız gazetecileri, Osmanlı yönetimi lehinde haber ve yazı yazmaya sevk ve teşvik edilecektir. Jak Mayer, konu ile ilgili her işinde Sadık Paşa’ya bilgi verecektir. Yapılacak masraflarla Jak Mayer’in işine karşılık her ayın başında kendisine üç yüz elli Osmanlı Lirası ödenecektir. Yalnız ilk ay dört yüz lira ödenecek, elli lirası 1876 Ağustos başında verilecektir. Bu anlaşma, 1876 Temmuz başından 1877 Ağustos başına kadar bir yıl devam edecektir. Osmanlı hükümeti, gerekli görürse mukaveleyi 1876 Eylül’ünün otuzunda bitirebilecektir. Masraflar, Osmanlı Bankası tarafından finanse edilecek, Paris Sefareti tarafından ilgili tarafa ödenecektir. Bu konudaki irade-i seniyye 23 Cemaziyelahir 1293’te (16 Temmuz 1876) çıkmıştır. Sadık Paşa’nın çekincelerini Hariciye Nezaretine bildirerek anlaşmayı imzalamak istememesi üzerine, gönderilen telgrafla mukaveleyi imzalaması kendisine emredilmiştir (Durdu, 2017, 47-48).

Bu dönem, Yıldız Sarayı’na altı yüz civarında Avrupa basınında gazete girer. Osmanlı Devleti, aleyhte yayınları önleyebilmek için gazetelere toptan abone bedeli vermek, gazetecileri maaşa bağlamak dahil bir çok yöntemi dener. Fakat batı basını, Osmanlı Devletinden maddi yönden faydalandığı halde aleyhte yayını kesmez. Paris başta olmak üzere Avrupa’da maaşa bağlanmış çok gazeteci ve gazetenin bulunduğu bilinmektedir. Görünüşte, hür, hümanist batı basınından Liberte, Voltaire, Republique Français gibi gazeteler, Mösyö Chanel, Mösyö Alias gibi gazeteciler, Osmanlı’nın maaşa bağladığı ideal basın mensuplarındandır. Bunlar dış politika açısından önemlidir. Ama Jön Türk basını, ülke güvenliği açısından çok daha tehlikeli durumdadır.

II. Abdülhamit’i devletin başından indirebilmek için Jön Türklerin, çoğunluk Türkçe olmak üzere çeşitli dillerde yüz elli civarında gazete çıkarmış olmaları, zihin yönlendirmenin, eleman kazanmak için propaganda yapmanın ne kadar önemsendiğini vurgulamaya yeterlidir. Abdülhamit yönetimini hedef alan yergi yayınları, broşürler, hiciv şiirleri, karikatürler, dışarıdan sokulan gazeteler önemlidir. Yayınların; gizlice dağıtılmakta, trenlerin camlarından atılmakta, el altından memurlara verilmekte, okunanların elden ele dolaştırılmakta olduğu hatırlanmalıdır. Bu konuda Fransa Sefareti başta olmak üzere Avrupa devletlerinin elçilikleri, Osmanlı yönetimine bağlı olmayan yabancı posta idareleri, “muzır” yayınları Türkiye’ye sokma merkezleri olarak çalışmışlardır. Mülkiyeli Tahsin (Uzer)’in anlattığına göre, Avrupa’dan Fransa Sefaretine gelen yasak yayınlar, Beyoğlu’ndaki bir Alman birahanesinin sahibi tarafından teslim alınmaktadır. Tahsin de birahaneye giderek yayınları alıp dağıtmaktadır (Alkan, 2011,

136). Peki basın, takip etmek için bunca emeğe değecek yayın yapmakta mıdır? Dikkat edilirse yayınlanan gazete ve dergiler, Abdülhamit ile “savaşın” en önemli silahları durumundadır. Aslında bu savaş, Abdülhamit hedef gösterilse, ona karşı imiş gibi sanılsa da Osmanlı Devleti ile yapılmaktadır. Devleti parçalamak, yıkmak isteyenler bunun farkındadırlar. Ama Jön Türkler, Abdülhamit düşmanlığında ortak paydayı bulmanın cazibesine kapılmış, akıntının kürekçileri durumundadırlar. Onun için Osmanlı devlet başkanı kılıktan kılığa sokulur.

Basında Abdülhamit, “insanları katleden, parçalara ayırıp denizlere atan ve zevkine düşkün; görsel olarak ise, bazen vahşi hayvanlara benzetilerek, siyahi ve korkunç şekilde tasvir” edilir. Abdülhamit’in açtığı modern okullar, ona düşman yetiştirme merkezleri durumundadır. Elden ele gizlice dolaşan gazete ve kitaplar, yeni yetişen pek çok gencin, Jön Türk hareketine katılmasını veya harekete sempati ile bakmasını sağlamıştır. Bu tür yayınları temin eden ağabeylerinden gizlice, daha on beş yaşlarında iken okuyan Kâzım Karabekir, okuduklarından nasıl etkilenecek heyecanlandığını şöyle anlatır: “Ay ne lezzetli şeylermiş bunlar, dedim. Gazeteler ‘İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin vasıta-i neşriyatı klişesini de taşıyordu. Okudukça neler öğreniyordum: Milletin fedakâr ve münevver gençleri çöllere sürülüyormuş, boğuluyor, denize atılıyormuş. Milletın parasını hafiyele ve saray halkı yiyormuş. Avrupa terakki ederken cahil ve katil padişah, milletimizin her türlü terakkisine engel oluyormuş. Memleketimizde ilme ve emeğe hürmet yerine yalan, riya ve irtikap hâkim imiş. Haksızlık, zulüm, sefahat saraylarda ve büyük yerlerde kökleşmiş, halk fakir ve benliğinden mahrum bir halde müstemleke halkı imiş. Medeni milletlerin meclisleri beş paranın hesabını sorarken ve milletten alınan paraları millet hayrına sarf ederken bizim padişahlar fakir halkımızı soyarak milyonlarca altını saray yapmak, cariye almak, dalkavuk ve hafiye beslemek gibi murdarlıklarda harç ediyormuş. Hülâsa işler böyle giderse mahvımız muhakkakmış!” (Karabekir, 1993, s. 37).

Bu telkinin uç bir örneği, Şems Konya gazetesinde verilir. 9 Rebiyülahir 1327/16 Nisan 1325/29 Nisan 1909 tarihli (S. 12) gazetenin baş sayfası, İttihat ve Terakki övgüsü ile Abdülhamit yergisine tahsis edilmiştir. Gazeteye göre, Abdülhamit devri düşünülemeyecek, tarif edilemeyecek felaketler devridir. O devirde kan dökücü hükümdarın baskı siyaseti ile yapılmadık zulüm kalmamış, ocaklar söndürülmüş, aileler babasız, anasız, evlatsız kalmıştır. O kadar çok genç öldürölüp Marmara Denizi’ne atılmıştır ki, Marmara’dan tutulan balıkların yenmez olmuştur. Gazete hızını alamaz, Abdülhamit’in devleti yönettiği Yıldız Sarayı’nın, kanın çok akıtıldığı kesim yeri olduğunu, padişahın dinin ana kaynaklarını yaktırarak İslam’a hücum ettiğini kaydeder:

“Ah şu otuz üç seneden beri Millet-i Osmaniyeenin geçirdiği felaketler acaba kabil-i tasvir ve tasavvur mudur?... Tarih-i insaniyete kanlı hututla yazılacak olan bu otuz üç senede hükümdar-ı hunhuvarın takip eylediği siyaset-i müstebidâne neticesi olarak edilmedik fenalık, yapılmadık mezalim kalmadı, nice hanümanlar söndürüldü. Bir çok aileler babasız, anasız, evlatsız perişan edildi. Vatan-ı azizi kurtarmak üzere ortaya atılan hamiyetperveran hapis ve nefy edildi. Denizlere atıldı o derecede ki bir zamanlar Marmara Denizi balıkların

eti yenmez bir hale geldi. Yıldız Sarayı melanet ihtivası bir salhane şekline girdi. Kan dökmekte Haccac'lar, Cengiz'ler, Timur'lar fersah fersah geçildi. Ümmühat-ı kütüb-i diniyeden birçokları ihrak olunarak din-i mübine taarruzdan bile çekinilmedi."

Aynı yazının devamında Jön Türkler şöyle anlatılır:

"Temmuz onunda gayretullah zuhura geldi. Bütün mevcudiyetlerini tehlikeye koyan erbab-ı hamiyetin mütemadi mesaisiyle teşekkül eden İttihat ve Terakki Cemiyet-i muhteremesi ile şanlı ordu berc-i istibdadı yıkarak yerine hısn-ı metin meşrutiyeti bünyad eyledi."

9 Rebiyülahir 1327/16 Nisan 1325/29 Nisan 1909 tarihli Şems Konya gazetesinin baş sayfası.

İlginçtir Abdülhamit dönemi basını, o dönem vatan toprakları olan Tunus'u işgal eden (1881) Fransa'ya, Mısır'ı işgal eden (1882) İngiltere'ye bu denli saldırmaz. Hatta o işgalci ülkeleri; medeni, ileri, daha ötesi Abdülhamit'e karşı kurtarıcı görür. Vatan düşmanı ile koruyucunun yer değiştirdiği, bir zihniyet alt-üs oluşu yaşanmaktadır.

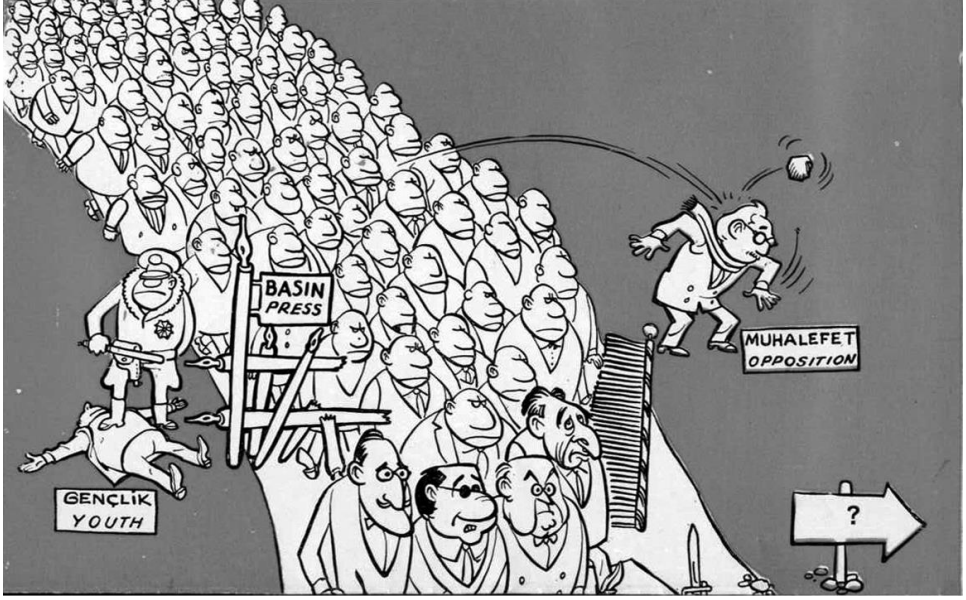
Basın doğrultusunda, eğitim öğretim işleriyle uğraşanlar da talebelerine, Abdülhamit düşmanlığını aşılama da tereddüt etmezler. Mizancı Murat, Ekrem Bey gibi hocalar talebeyi vakitsiz siyasete sürükleyerek ülkeye çok pahalıya mal olurlar. Tabi okudukları ile değerler dönüşümüne gidenler için vahim yandır: Taklit, ifrat yüksek seviyededir. Bir yabancı dil öğrenen, dengesiz bir Jön hocayı dinleyen gençler, "Garbın en kötü ahlâksızlıklarını, en

yıkıcı rejimini, en kara felsefesini alıyorlar. Bu onlara kolay ve cazibeli geliyor.” (Ergin, 1977, 614-615).

Darbe basınının ana karakteri, aradan çok zaman geçse de değişmemiştir. Gariptir benzerlik, 1909, 1913, 1931, 1960, 1971, 1980, 1997 gibi tarihler ele alınsa devam etmiştir.

Cumhuriyet başlarında da benzer basın kullanımı vardır. Menemen olayı vesilesiyle 01 Ocak 1931’de sıkıyönetim ilan edilir. İki ayı aşan yargılamalar sırasında aralarında İstanbul Erenköy’de oturan Şeyh Esat Erbili’nin de bulunduğu 37 kişinin idamına karar verilir. Bu arada Son Posta ve Yeni Asır gazetelerinde “İdam mahkumları ile mülakat” başlıklı yazı yayımlanmıştır. Halbuki sıkıyönetim idaresi, mahkumlarla hiç kimseyi görüştürmemiştir. Haberleri yazan Adnan ve Abidin Beyler, uydurma haber vererek kamuoyunu yanıltma suçundan sıkıyönetim mahkemesinde sorgulanırlar. Gazeteciler, haberi mahkumlarla görüşmeden hayali olarak yazdıklarını itiraf ederler. Cumhuriyet gazetesinin 4 Şubat 1931 tarihli haberine göre sonuç ibret vericidir: “Bir daha yapmamaları şartıyla serbest bırakılmışlardır” (Akyaz, 1996, 352).

Darbe basınının tipik bir örneğini, İstanbul “T.C. Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu” tarafından Ekim 1960’ta yayımlanan Yassıada Broşürü (Türkiye İstanbul, 1960) verir. Fotoğraf alt yazıları ile zenginleştirilen kitapçık, CIA Propaganda Okulunda okuyanlara verilen emeğin, hiç de boşa gitmediğini göstermektedir. Polis, bekçi, iktidar sahipleri cani, katil; basın, muhalefet zulüm altında, hepsinden önemlisi “binlerce öldürülen” gençlik, kurtarıcı konumdadır. Asıl önemlisi, broşüre göre başarılı darbe, millî birlik ve bütünlüğü, kurtuluşu sağlamış bulunmaktadır.

“T.C. Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu”nun Ekim 1960’ta yayınladığı Yassıada Broşürü (Türkiye İstanbul, 1960) arka kapak karikatürü her şeyi izah eder vaziyette.

Bundan sonra darbe basının övünen adamları, kitaplar yazacaktır. Onlardan birisi, tipik şekilde “şecaat arz eyleyeyim derken sirkatin söyleyen” model durumundadır. Bu yönden Cemal Özbey’in Demokrat Partiyi Nasıl Kapattırdım kitabı görülmeye değerdir. Kitap kapağında, “Demokrat” ve “Partiyi” kelimelerine vurulan kilit, zihniyeti ele verir (Emek Basım-Yayımevi Ankara, 1961). Kitapta, partinin bir saat 35 dakikalık bir duruşma sonunda kapatılışının, 30 Eylül 1960 tarihli Cumhuriyet manşeti ve Vatan gazetesi haberine yer verilir. Ankara 4. Asliye Hukuk Mahkemesi kararı ile “gayri meşru bir partinin hikayesi” böylece sona erdirilmiştir (Özbey, 1961, s. 7). Kitabının sonunda “ideal bir demokrasi rejiminin gerçekleştirilebilmesi için” öğütler de veren yazar, bu arada darbenin Kurucu Meclisi’ne seçilmek için adaylığını koymak üzere Malatya’ya gittiğinden de söz eder (Özbey, 1961, s. 47-48). Demokrat Parti’yi kapattıran birisi olarak Kurucu Meclis’te bulunmayı elbette hak etmiştir.

12 Mart, 12 Eylül, 28 Şubat dönemlerinde gazetelerin önemli bir kesimi, darbecilerle birlikte hareket eder. “Postallı, Apoletli Medya, embedded/çakılmış, çivilenmiş, iştirilmiş gazeteci” türü tabirler, böylesine işbirlikleri için yine basın alanında kullanılır. İçimizde görev yapan bu tür basın mensupları, “gazeteci” kimliğini, saygınlığını kullanarak, darbelerin gerisindeki asıl patronlar adına zemin hazırlarlar. “ABD ile iyi geçinmeliyiz”, “ülkeyi kan götürüyor, ordu işbaşına” düşüncelerinin telkini bunlardır³.

³ Bir tanınmış genel yayın yönetmeni, “Şecaat arz eyleyeyim derken sirkatin söyleyerek” 28 Şubat yıldönümünde şöyle yazabilir: “Galiba 28 Şubat’ı destekleyen bir ben kaldım. Evet destekledim ve desteklemeye devam ediyorum./Belki onuncu kez yazıyorum./28 Şubat sürecinde yazdığım her yazının altındaki imzam aynen duruyor. 28 Şubat, Türkiye demokrasisinin gerçek bir balans ayarıdır.. Başka ülkelerde demokrasi kanlı iç savaşlarla kuruluyor. Bizde ise balans ayarlarıyla (Ertuğrul Özkök, Hürriyet, 28 Şubat 2007). Aynı yazar, “12 Eylül 1980’de askerlerin yaptığı müdahaleyi sonuna kadar haklı görürüm”, “şecaat arzını” da ifadededen çekinmez. “28 Şubat sürecini bütün kalbimle destekledim. Ve hayatımın sonuna kadar bunu gururla savunacağım” demekten kendini alamaz. Bir başka Hürriyet yazarı Sedat Elgin, darbeci generallerden Güven Erkaya ile ilgili “90 Günün Hikayesi Fırtına Dosyası” adlı yazı dizisi neşreder. Yalnız bu yazı dizisi, yayınlanması anayasal suç olan MGK’da yapılan görüşmelerle ilgilidir. 22-31 Ağustos 1997 tarihleri arasında Hürriyet gazetesinde dokuz gün üst üste manşet haber olarak yayımlanır. Çünkü niyet, 28 Şubat darbesine kamuoyu desteği sağlamak

28 Şubat Döneminde, Türkiye’yi milyarlarca dolar zarara uğratan İsrail ile dış anlaşmayı tezgahlayan muktedir bir generalin açıklamaları, “Çevik Bir Uyardı” şeklinde manşet (Milliyet) olur. Zafer Mutlu’nun gazetesi, “Tanklar Sincan’da” manşetini (Sabah) atar. Ahmet Vardar’ın yıllar sonra 2008’de açıkladığı hatırası ibret vericidir: “Zafer Mutlu Ankara’dan geldi: ‘Komutanlar bana, çok yakında darbe olacak’ dedi. ‘Hangi tank nerede duracak, onu bile gösterdiler. Bugün-yarın darbe olacak. Hükümeti devirmek lazım, hemen saldırıya geçelim!’ diye konuştu. Bir gazetenin toplantısında yazarlara verilen bilgi değildir bu, darbe emri veya çığırtkanlığıdır. Benzeri bir açıklama, devrin Başbakanı Tansu Çiller’den yapılır. Çiller, Zafer Mutlu, Fatih Çekirge, Hasan Cemal ile 23 Şubat 1997 tarihinde kahvaltılı toplantı yapmıştır: “Eylül ayı (1996) başından beri bana sürekli darbe tarihi veren bu arkadaşlar; o günkü kahvaltıda, darbenin tarihini, gününü, saatini, hangi paşanın nasıl darbe yapacağını, darbe sonucunda nasıl bir hükümet kurulacağını anlatıp durdular. Genelkurmay başkanının beni neden gözden çıkardığına dair tanıklar gösterdiler. Hükümetten ayrılın kendinizi kurtarın mesajı vermeye çalıştılar.” (Bkz. Mehmet Bican, 28 Şubat’ta Devrilmek, s. 345-346). 28 Şubat’taki, MGK toplantısından hemen beş gün önce yapılan toplantıdaki görüşmenin muhtevası, darbe adına en üst düzeyde bir çabadır. “Halkın sesi” bilinen basın, artık halkın, halk iradesinin değil, birilerin aleti darbecilerin, aleti durumundadır. Bundan sonra medya, darbe işinin meşruiyet zeminini oluşturmak üzere, durmadan irtica, ordu uyarısı üzerinde devam edip gidecektir. Hürriyet, Milliyet, Radikal, Gözcü, Akşam gibi dönem gazetelerinin bu açıdan değerlendirilmesi gerekmektedir. Darbeciler, “Türkiye Cumhuriyeti’ni koruma ve kollama amacıyla silah kullanmaktan” dem vururken (“Gerekirse silah bile kullanırız”, Hürriyet, 12 Haziran 1997), sözcüleri durumundakiler de brifinglerle kendilerine verilen malzemeyi topluma sunarak, darbe meşruiyetini sağlamaya çalışırlar. Aslında ortak iş, millet iradesini yok sayıp, millet ve vatan üzerinde hakim olmaya çalışan yabancı güçlerin maşalığını yapmaktan başka bir şey değildir.

Basında, Akif gibi, başyazarı olduğu yayın organı kapatılmakla tehdit edilince, “Nazırına selam söyle. Ben böyle yere oturup kuru fasulye kaşıkladıktan sonra kimseden korkmam” diyecek; Nurettin Topçu gibi, kendisini görüşmeye davet eden kudretli darbe generaline, “Ben millete kurşun sıkın eli sıkırmak” diyecek karakter abideleri olsa bunca darbe ortamı kolayca hazırlanabilir miydi? Sonuçta, Akif’te uzun süreli kapatmalar, Topçu’da sürgünler yaşanmıştır. Yazar olarak onların bankaları, kredileri, başkalarına caka satacakları aşırı mal varlıkları hiç olmamıştır. Ama gün bitmeden silinip atılan malzeme değil, milletin gönlünde yer eden kültür bahadırları olmuşlardır. Basın, milletin sesi, gözü, kulağı haline gelmediği sürece, millete, değerlerine vurmanın aracı olmaya devam edecektir. Dönemin Osmanlı, Cumhuriyet olması işlev yönünü değiştirmemiştir.

istenmiştir. Aynı gazete, 4 Mart 2017 tarihli manşetini, “Karargah Rahatsız” diye atar. Darbe ve darbe gerisinde duran dış güçlerin destekçiliği, halk iradesinin hiçe sayılması artık vakayı adiyeye hükmündedir.

Darbeler Geçidi

23 Ocak 1913'te, Enver ve ekibi liderliğindeki darbeciler, toplantı halindeki hükümeti basmak üzere Babıali'ye yürür. Yalnız tedbirlidirler. Önceden, hükümeti koruyacak muhafız gücü komutanından, askerine kadar karşı koyabileceklerin hepsini değiştirmişlerdir. Baskın sırasında yardım istenilmemesi için telgraf telleri de kesilmiştir. Artık zorla içeri girmek, mesele değildir. Harbiye Nazırı Nazım Paşa ile engel olmak isteyen iki subay öldürülür. Seçimle işbaşına gelen hükümetin Sadrazamından, istifa dilekçesi alınır. İstanbul'daki İngiliz Sefiri, dışişleri bakanlığına çektiği telgrafta darbeyi yapan cuntayı şöyle tanımlar: “Kesinlikle Alman karakterli”. Binbaşı Enver'in, Almanların etkisi altında eğitim gördüğü, Almanya'da ataşemiliterlik yaptığı bilinmektedir. Alman yanlısı olduğu sır değildir. Kendisi ve yakın arkadaşları, Alman İmparatoru Wilhelm'e sadık olan Alman Elçisi Baron Konrad von Wangenheim'in arkadaşlarıdır. Üstelik darbeciler, planlarını “on gün önce sefere” açmışlar, elçi onları darbeden vazgeçirmek için bir şey yapmadığı gibi ilgilileri de uyarmamıştır. Darbenin gerisinde Wangenheim'in bulunduğu bilinmektedir (Hopkirk, 1995, 26-27). Başarıdan sonra sadece Alman İmparatoru'na, 12 Eylül'de ABD Başkanın söylediği söze benzer bir cümle kurmak kalacaktır; Almanya'nın eğittiği askerler (yani bizim çocuklar) işi başardı.

Darbecilik, İttihatçı ekibin genlerine o kadar işlemiştir ki, Birinci Dünya Harbi yıllarında Cemal Paşa kendi iktidarlarına karşı darbe teklifinde bulunur. Şam'da Türkiye'nin güney kanadını savunan güçlerinin başında bulunan Cemal Paşa, 1915 Aralık ayında “Müttefiklerin askeri yardımıyla İstanbul'a yürümeyi, Enver Paşa'yı devirip Alman danışmanlarını tutuklamayı, Ermeni kıyımını durdurup Türkiye'yi savaştan çekmeyi” Ruslara, dolayısıyla İngilizlere teklif eder. “Buna karşılık yeni Türkiye'nin Sultan'ı olarak tahta çıkacak ve başkenti de Şam'a taşıyacaktı. İstanbul ile Boğazları bırakıyordu. Burası uzun zamandır Akdeniz'e bir çıkış yolu isteyen Ruslara verilebilir ya da uluslararası bir komisyonun eline bırakılabilirdi. Cemal Paşa'nın devleti Asya Türkiye'sini, Suriye, Irak, Filistin ve Arap Yarımadasını kapsayacaktı. Kendi egemenliğinde olmak üzere hem Ermenilere hem de Kürtlere kendi yurtlarında özerklik tanınacaktı. Ancak, Ermeniler bütün bunları bedava elde edecek değillerdi: Anlaşmada Türkiye dışında yaşayan Ermenilerin büyük paralar ödemesi koşulu da yer almaktaydı.” Cemal Paşa, İngilizler ve müttefiklerinin Çanakkale'de yenilgiden sonra çekilmek üzere oldukları en uygun sırada bu “gizli önerisini, St. Petersburg'da yüksek düzeyde ilişkileri olan bazı ileri gelen Ermenilere” yapmıştır. Enver ve Talat Paşalar, üçlü içindeki Cemal'in “bu ihaneti”ni öğrenmemişlerdir. Fakat kendi aralarında, Osmanlı vatanını gizli paylaşma anlaşmaları ile zaten bölmüş olan İtilaf Devletleri, “haftalarca düşündükten sonra Cemal Paşa'nın önerisini reddettiler.” (Hopkirk, 1995, 84-85).

Enver, Talat ve Cemal Paşaların sonu, maalesef Osmanlı Devleti'nin akıbetinden farklı olmaz. Her biri gittikleri yerlerde ‘maşaların’ suikastları, saldırıları ile vurulurlar. Zaten Osmanlı da can evinden vurulmuştur. Koca cihan devleti, tarihe gömüldükten sonra, onun Anadolu'daki postu üzerinde bir cumhuriyet kurulabilir. Artık Balkanlar, Orta Doğu,

Kafkaslar, Afrika, el bile sallanılmayan, eski ‘kültür coğrafyası’ konumunda bile değildir. Yüzler, gönül coğrafyasından, Osmanlı’yı yıkıp parçalayanların merkezlerine; Paris’e, Londra’ya çevrilmiştir. Bilim, teknoloji üretiminden ziyade, kültürel dönüşüm öne çıkmış, devlet eliyle zorunlu kültürel değişim dönemi yaşanmaya başlanmıştır. Bu dönem içinde Türkiye, 1923’ten itibaren kavrulmaya devam eder.

Burada, “1950 öncesinde niçin bir darbe yoktur?”, sorusu zihinlere kanca atabilir. Sorunun cevabını, İkinci Dünya Savaşı ardından gelişen Türk-Amerikan ilişkilerinde aramak, Marshall Planı’nı bu açıdan değerlendirmek gerekmektedir. Aslında eğitim, kültür, ulaşım vb. alanlarda farklı darbeler yapılmıştır. Marshall Planı sonucu olarak birçok Amerikalı uzman, 1947’ yılından itibaren Türkiye’ye gelerek çeşitli bakanlıkların bünyesinde “danışmanlık faaliyeti vermeye” başlamışlardır. Amerikalı uzmanların çalıştığı bakanlıklardan birisi de Ulaştırma Bakanlığı’dır. Ülkemize, yol konusunda “danışmanlık” hizmeti vermek üzere başta Amerikan Federal Yollar Teşkilatı Genel Müdür Yardımcısı M. G. Hilts olmak üzere birçok uzman gelmiş, yol yapım araçları verilmiş, Türkiye’ye yapılacak 100 milyon dolarlık yardımın, beş milyon doları ulaşım alanına tahsis edilmiştir. 3 Kasım 1949 tarih ve 3/10120 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla E.C.A. (Ekonomik İşbirliği İdaresi/Economic Cooperation Administration) teknik yardımından yararlanmak suretiyle ve kredi esası üzerinden Amerika’dan altı uzman Türkiye’de çalışacaktır. Daha sonra bu sayı, 4 Temmuz 1950 tarihinde 8’e, üç gün sonra da 9’a çıkarılır⁴. Bu uzmanların çalışmaları çok yararlı olmalı ki, 16 Şubat 1952 tarih ve 3/14414 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile sözleşmeleri iki yıl daha uzatılır (BCA, 15.08.1958, FK. 030..018.1.2, YN. 120.81...1).

Uzmanların ilk tavsiyelerinden birisi, Mudanya-Bursa demiryolunun sökülmesi olur. Uzmanlar, “demiryolu yerine karayolu ulaştırmasının geliştirilmesini” salık verirler. Bu önemli tavsiyeden bir süre sonra, “Türkiye’de yayımlanan gazetelerde birçok Amerikan kamyon lastik firmalarının reklamları” yer alır. Dönemin Bakanlar Kurulu, 10 Temmuz 1948’de Mudanya-Bursa hattını süresiz olarak işletmeye kapatır. Bursa halkının, ta Sultan Abdülaziz devrinde 1875 yılında yapımı tamamlanan 42 kilometrelik hattın kaldırılma kararına üzülməsi, Bozüyük-Bursa hattı yapılmadan Mudanya hattının kaldırılmasının yanlış olduğunu belirtmesine aldırış edilmez. Sadece halkın müracaatları, bazı gazete haberleri üzerine, TCDD Genel Müdürünün Bursa’ya gönderilerek incelemeler yapmasına karar verilir. Yalnız, genel müdür gelmeden, 18 Ağustos 1948’den itibaren hat, işletmeden zaten kaldırılmıştır. Müdür, sadece halkı teselli edecek, tepkileri zayıflatacaktır. Daha sonra da bu tren yolunu kaldırma kararı, hiç bozulmaz. Nihayet zarar ettiği, motorlu taşıtlarla rekabet edemediği gerekçesi ile, Mecliste bir süre bekletildikten sonra 10 Temmuz 1953’te kabul edilen 6135 numaralı kanunla, Mudanya-Bursa hattının işletmeden

⁴ Denetleme yalnız demiryolları ile ilgili değildir. Marshall Planı kapsamında gerçekleştirilecek faaliyetleri denetlemek amacıyla kurulan ECA’ya bağlı 10 ABD’li uzman 1949’da Deniz Yollarının çeşitli işletmelerinde çalışır. İhtiyaç duydukça, işleğin değişmesi, hatta kurumsal dönüşümler ile ilgili (KİT, devlet katılımlı anonim şirket kurulması türü) raporlar verirler (As, 2011, 196).

kaldırılarak sökülmesine karar verilir. Üstelik kanuna, mecliste bulunan 245 milletvekilinin tamamı kabul oyu verir (As, 2015, 255-258). Demiryolunun tarım, sanayi, turizm açısından fevkalade işlevsel olması, Bursa ve çevresi için vazgeçilmez bir ulaşım aracı olması, uzun süredir işletiliyor bulunması, gelişmiş ülkelerde vazgeçilmez bir ulaşım alanı olması hiç önemli değildir. Amerikan lastikleri ile araçlarının, kara yolculuk öne çıkartılarak satılması, vahşi kapitalizmin cebinin genişlemesi, bir de itaatkâr oluğu sürece mevcut iktidarların koltuklarında kalması önemlidir.

27 Mayıs

27 Mayıs darbe süreci, kelimenin tam anlamında bir darbeler tarihi gibidir. Daha iktidara gelir gelmez 5 Haziran 1950 tarihinde bir albay, Menderes'i ziyaret eder. 8-9 Haziran gecesinde kendisine karşı, ordu üst kademelerinde bir darbenin yapılacağını bildirir. Bunun üzerine Menderes, Bayar'la da görüştüktan sonra 6 Haziran'da Türk Ordusunda o zamana kadar görülmemiş düzeyde ve sadece yüksek kademede olmak üzere büyük değişiklikleri gerçekleştirir. Kademeli olarak 15 general, 150 albay, iki-üç ay içinde emekliye sevk edilir. Aynı sıra bir başka ziyaret daha gerçekleştirilmiştir. 27 Mayıs darbe ekibinden Orhan Erkanlı'nın, Anılar... Sorunlar... Sorumlular eserinde anlattığına göre (İstanbul 1972, s.5), 1950 seçimlerini DP kazandığı zaman devrin kumandanları, grup halinde İsmet Paşa'ya gelerek, "Paşam ordu emrinizdedir" demişlerdir. Seçim yeni yapılmıştır. Darbe ortamı henüz oluşmamıştır. İktidarın biraz eskimesi, yıpranması, darbe ortamının oluşturulması gerekmektedir. Onun için kumandanların teklifi erken bulunmuştur.

Darbe zihniyeti, 1950'de kalmaz. 1958 yılında, aralarında General Faruk Güventürk (Kayseri Askeri Garnizon Kumandanı), Albay Cemal Yıldırım'ın da bulunduğu dokuz subay, hükümeti devirip yerine İnönü'yü geçirmeye karar verirler. Bu olayı Yarbay Samet Kuşçu ihbar eder. Dokuz subay tutuklanır, Askerî Mahkemeye verilir. Uzun dava sürecinden sonra darbeciler suçsuz bulunup görevlerine dönerken, ihbar eden Yarbay Samet Kuşçu, "iftira" suçundan on seneye mahkûm edilir. Menderes, 1950'de gösterdiği basireti, Kuşçu Olayında gösterememiştir. Onun üzerinde durmadığı olay, aslında 27 Mayıs'ın öncüsüdür. Bu sıra (7 Eylül 1958) İnönü, "sehpalar kurulursa nasıl işleyeceğini kimse bilemez" mesajını basın toplantısında iletmıştır (Şahin, 2017, 28).

"Geliyorum" diyen darbe gerçekleştirilir. Darbenin ikinci günü sabahı, Gürsel'in ilk işi İnönü'ye telefon etmek olur. Mesaj açıktır: "Sizin fikirleriniz bize her zaman ışıktacaktır. Ne isterseniz ne zaman isterseniz emrinizdeyiz." İnönü'nün cevabı, Gürsel'den geri kalıcı değildir: "Büyük iş yaptınız. Başarınıza yardımcı olmak için asıl ben sizin emrinizde olacağım." Demokrasimizin, millî iradenin açmazı olarak CHP lideri, çoktan Truva Atı rolünü benimsemiştir. Bu rol sokağa da yansımıştır. Çoğunluğun oyu ile başa geçen iktidarın, kendisini korumakla görevli ordu tarafından devrilişi, halk ekseriyetinin evine "hüzün ve gözyaşı getirirken", bir kısım insanımıza da tam bir "devrim coşkusu" vermiştir. Sabah erken saatlerden itibaren balkonlardan sarkıtılan bayraklar, devrim coşkusu yansıtır. Sokağa çıkmak yasaktır. Ancak bir grup dinlemez. "Önce tanklar

selamlanır, ardından üzerine tırmanılıp kutlamalara başlanır. Hele yasağın bitmesinden sonra ortalık tam bayram yerine döner. Askerler omuzlarda taşınır, tanklar çiçeklerle süslenir, binlerce insan caddelerde birbiriyle kucaklaşır. Otobüsler ve taksiler, ordu mensuplarını üç gün bedava taşıyacaklarını bildirirler. Coşku o kadar büyüktür ki ertesi gün radyodan, tezahür artık durmalı diye açıklama yapılmak zorunda kalınır”. Başta İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Sıddık Sami Onar olmak üzere beş hukuk profesörü Ankara’ya getirilerek kendilerine yeni bir anayasa hazırlama görevi verilir. Prof.ler, ertesi gün darbenin meşruluğunu ortaya koyan, hükümetin meşruiyetini yitirdiğini vurgulayan bir bildiri yayınlarlar. Hocaların icadına göre, ordu elbette ki, “Cumhuriyeti kollamak ve korumak” için harekete geçmiştir. Gürsel’in bu “anlı-şanlı hocalardan” isteği nettir: “öyle bir anayasa yapın ki bir daha ihtilal olmasın”. Darbe sevicilik o kadar ileridir ki, darbenin üstünden onlarca yıl geçtikten sonra bile ülkenin şöhretli gazetecileri, darbeyi olumlu bulmaya devam ederler. Ama darbenin aslında kimler adına ve hangi ülkelerin işine yaradığını göz ardı etmektedirler. Halbuki 27 Mayıs sabahı, darbeciler adına radyodan Kurmay Albay A. Türkeş’in okuduğu metinde: “Gayemiz, Birleşmiş Milletler Anayasası’na ve insan hakları prensiplerine, tamamı ile riayettir. Büyük Atatürk’ün ‘Yurtta sulh, cihanda sulh’ prensibi, bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadıkız. NATO’ya inanıyoruz ve bağlıyız. CENTO’ya inanıyoruz ve bağlıyız” anonsu yapılmıştır (Şahin, 2017, 36-38). Benzeri bir açıklamanın “Yurtta Sulh Konseyi tarafından 15 Temmuz 2016’da da yapılması ne kadar ibret vericidir. Darbeciler, belli dış güçlere bağlıdırlar ama bir bağlanıp sadık kalamadıkları güç vardır, o da maaşını alıp, içinden çıktıkları millet ve değerleridir.

ABD Emri

Menderes, aslında ABD ve NATO’nun bazı hayati konulardaki isteklerine direndiği için, demokrasi havarilerinin darbesinin muhatabı olmuştur. ABD’den elde edemediği bazı talepler için Rusya’ya yönelmesi işin de işin tuzu biberi olmuştur. ABD’nin, Menderes’ten istekleri nedir? NATO’nun talebi olarak, 1958’den itibaren TSK’da “Personel Reformu”nun hayata geçirilmesidir. “Personel Reformu”, gerçekte ABD ve NATO’nun, kontrol edemeyeceği subayların, TSK’dan tasfiyesi demektir. 27 Mayıs darbesinin Adalet Bakanı Amil Artus, “Ordudaki tasfiyeyi ABD’nin ve NATO’nun ısrarla istediğini” açıklamıştır.

27 Mayısçılar, darbeyi gerçekleştirdikten, DP baştan ayağa derdest edildikten sonra iki kurumda köklü tasfiye gerçekleştirirler. Bunlardan birisi ordu, diğeri üniversitedir. 3 Ağustos 1960’ta orduda 25 fiili yılını dolduran subaylar hükümet tarafından re’sen emekliye sevk edilir. 42 sayılı kanun gereğince 235 general ve amiral, 5000’e yakın subay silahlı kuvvetler bünyesinden çıkarılır. Böylece MBK’nin, ordu üzerindeki otoritesi meşrulaşacaktır. 27 Mayıs’ın 27. yılında Milliyet gazetesinde İlhami Soysal’a hatıralarını anlatan MBK’nin Adalet Bakanı Amil Artus, bu tasfiye işleminin ABD isteği olduğunu açıklar: “Temmuz ayı içinde Ankara’ya NATO Başkomutanı Norstad geldi. Kendisi Cemal Gürsel tarafından kabul edildi. Norstad, TSK’nın durumunu ele almış, ordunun subay

kitlesinin rütbelere göre bir piramit manzarası arz etmesi gerekirken, bir silindir haline geldiğini, yüksek rütbelerdeki subayların gerektiğinden fazla olduğunu, bu durumda ordunun harp gücünün azalacağını ve bunun düzeltilmesi gerektiğini söylemiş. Bu görüşmenin sonucu olarak emeklilik sürelerini doldurmuş olsunlar veya olmasınlar, bir kısım subayların emekliye sevk suretiyle subay kadrosunun bir piramit haline getirilmesi gerekiyordu. Bunun yapılabilmesi için emekliye sevk edilecek olan subaylara hizmet sürelerine bakılmaksızın emekli maaşı bağlanması ve ayrıca kendilerine tazminat kabilinden bir ödemede bulunulması icap ediyordu. Bunun mali portresi 110 milyon civarındaydı. Hazine bunu karşılayacak durumda değildi. Bu paranın dış yardımla karşılanması sağlandı. İşte bu düşünceler ordudan çok sayıda subayın uzaklaştırılmasına hukuki dayanak teşkil eden 42 sayılı kanunun kabulüne ve uygulanmasına neden oldu.” (“Amil Artus’un Anıları: Tasfiyeyi, NATO ve ABD istedi”, yayına hazırlayan: İlhami Soysal, Milliyet, 22 Mayıs 1987’den bkz. Şahin, 2017, 41).

Ordu dışında istenilen diğer tasfiye, üniversitede gerçekleştirilir. Ekim 1960’ta, “tembel, yeteneksiz veya reform düşmanı oldukları” iddiasıyla 147 öğretim elemanı üniversiteden atılır (Üniversiteler Öğretim Üyelerinden Bazılarının Vazifelerinden Affına Bazılarının Diğer Fakülte ve Yüksek Okullara Nakline Dair Kanun, Resmi Gazete, S. 10641, 28. 10.1960, s. 2426-2427). Kanun gereğince 28 ordinaryüs profesör, 57 profesör, 44 doçent, 17 asistan ve bir öğretim görevlisi üniversiteden uzaklaştırılmıştır. ABD takip ve uyarısı bunlarla sınırlı kalmaz. İlk beş yıllık kalkınma planı kabul edilir (1963). Aslında ABD Büyükelçisi Raymond Arthur Hare, 1961 seçimlerinden sonra Amerikan yardımları ile ilgili hükümete verdiği muhtıradan, planı uygun karşıladıklarını bildirmiştir (Şahin, 2017, 42, 55).

Menderes’in geçit vermediği tasfiyenin, 27 Mayıs ardından Ağustos 1960’ta yapılması, darbenin fiilen nerenin güdümünde olduğunu göstermektedir. Bu vesile ile toplam 55 ağa sürülür, 147 üniversite hocası görevden alınır, 7200 subay emekliye sevk edilirken, sahada kimler rol almıştır? Bundan sonra, ordu içinde, ABD’nin “Kontrgerilla eğitiminden geçmiş” darbecilerin görev başında olduğu üzerinde durmaya gerek yoktur. Bu şahıslar, ABD adına Türk Milletinin tercihini cezalandırmışlardır. Türkiye’nin on yıl Başbakanlığını yapan Adnan Menderes, alt rütbeli subaylar tarafından tokatlanma dâhil, utanç verici, dehşetli işkencelerden geçirildikten sonra, 17 Eylül 1961’de de idam edilmiştir.

Yalnız ordu içinde sürekli darbe anlayışıyla kaynamalar olmaktadır. Yönetim, bir cuntadan diğerine geçer durur. 13 Kasım’da (1960) iktidar, “Silahlı Kuvvetler Birliği” adlı cuntadadır. Bu cunta içinde görev alanlardan bir kısmı, 22 Şubat, 21 Mayıs 1961 kalkışmalarını denerler. 21 Ekim 1961 günü, Birinci Ordu mensuplarından on general, 28 albay, Yıldız’da Harp Akademisi’nde toplanarak müdahaleye karar verirler. “Yıldız Protokolü” diye adlandırılan belgeyi imzalarlar. Baştaki darbeciler durumdan memnun olmamışlardır. 24 Ekim sabahı Ankara’dakiler, Çankaya’da Cemal Gürsel başkanlığında kuvvet komutanları, dört siyasi parti lideriyle toplanarak “Çankaya Protokolü” denilen

belgeyi imzalarlar. 26 Ekim’de Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı seçilir. Ordu kaynamaya devam etmektedir. 19 Ocak’ta, 80-90 komutanın katıldığı toplantıyı sağlayan Cevdet Sunay, Silahlı Kuvvetler Birliği’nin dağılmasını, askerın kışlaya geri dönmesini ister. 9 Şubat’ta albay ve daha üst rütbeli 59 subay, İstanbul Balmumcu Kışlasında toplanarak, “9 Şubat protokolü”nü imzalar. Emir-kumanda zincirine bağlı kalacaklarını bildirirler. İnönü, Cevdet Sunay, İrfan Tansel 10 Şubat’ta toplanarak; darbeci subayların kilit noktalardan uzaklaştırılmasını kararlaştırırlar. 18 Şubat’ta ordu komutanları ile birlikte Cevdet Sunay toplanıp ikinci bir darbeye karşı olduklarını bildirirler. 22 Şubat’ta Talat Aydemir, Harp Okulu ve civarındaki birlikleri tam alarma geçirir. Başbakan İnönü, bakanlar, Cumhurbaşkanı Çankaya Köşkünde toplanarak Talat Aydemir’e; “harekâta katılanlar hakkında hiçbir cezai takibat yapılmayacağına Hükümet Başkanı olarak söz veriyorum” mesajını iletir. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay’ın da teminatı üzerine Aydemir, harekâta son verir. Orduda kalıp yüksek kademelerde görev alanlar daha sonra 12 Mart Darbesi’ni gerçekleştirirler (Şahin, 2017, 43, 46-47).

Ordu, kaynayan bir kazan haline getirilmiştir. Asıl görev unutulmuş, iktidar hesaplarının yapıpı durduğu bir fesat ocağı haline dönüşmüştür.

MİLLÎ İRADE YERİNE YABANCI TAHAKKÜMÜ

Darbeci kadroları sevk ve idare edenlerin, yapılan yanlış olumlu bulma işi, darbecilerin benimsediğı ideoloji üstünden gerçekleştirilmektedir. İdeolojik bağımlılık, ihanet, benimsenen ideoloji uğrunda yapıldığı telkinle meşrulaştırılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında 27 Mayısçıların zihin arka palanlarında, Harp Akademisi çekirdek kadrosunun 1956 yılında “Atatürkçüler Cemiyeti” adıyla bir araya gelmesi yatmaktadır. Darbeden sonra bu subaylar kendilerini, “yalnızca devleti değil, Atatürk ilke ve inkılâplarını da korumaktan sorumlu görmüşler ve müdahaleyi bu temelde gerekçelendirmişlerdir.” 27 Mayısçılar, “Atatürkçülüğün arkasına sığınarak” işe başlamışlardır (Akyaz, 2001, 180-181). Uygulamada, batıcı, devrimleri savunmaya dönük hassasiyetler bu yüzden çok görülür.

27 Mayıs darbesini yapanlar, Ömer Nasuhi Bilmen’i Diyanet İşleri Başkanı atamak isterler. Bilmen, kendinden önceki başkanın, “Mefsedet (fesat) dönemlerindeyiz. Bu dönemde neyi ne kadar engelleyebilirsen kârdır” telkini üzerine görevi kabul eder. Fakat darbeciler, Bilmen’den Menderes ve arkadaşlarının idamıyla ilgili, “Katledilmelerinin dinen caiz olduğu hatta vacip olduğu yönünde bir hutbe okumasını isterler. Diyanet İşleri Başkanını kullanarak, idamlar karşısındaki halk tepkisini azaltmak, yaptıkları yanlışın meşrulaşmasını sağlamak niyetindedirler. Bilmen, bunu kabul etmez ve istifa eder. 12 Mart 1971 darbesinden sonra orduda görevi devam eden muvazzaf bir albay, Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı olarak atanır. Darbe yönetimi, her şeye karışmaktadır. O kadar ki fetvalara müdahale ederek, Diyanet’e; “Futbol millî ibadettir” dedirtilir.

Toplum iradesi hiçe sayılarak, askeri müdahale ile kurdurulup adına da “millî” denilen Erim Hükümeti, ABD adına Türkiye’de oynan siyaset tiyatrosu gibidir. ABD-NATO adına, mutemet adamların Dışişleri Bakanlığına getirilmesine bakmak bile yeterlidir.

28 Şubat sürecinde, dönemin Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz bütün yetkilerini, makam odasının hemen bitişiğinde bir oda tahsis ettiği bir albaya devreder. 30 binden fazla cami, imam ve müezzinsiz kalır. Camiler, ajanlarla takibe alınır (Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez’den dinleyerek nakleden bkz. Acet, “Görmez Hoca’ya veda ederken”, 2017).

Her Alanda ABD Bağımlılığı

ABD’nin, darbeler konusunda sicili düzgün değildir. Komşusu Küba’da, ABD’ye yakın yönetici Batista, Fidel Castro tarafından devrilerek yönetimi elden kaçırmıştır. Castro ise, Moskova’ya yakındır. ABD, durumdan rahatsızdır. “20. Yüzyılın başında, Küba’nın asla düşman bir güç tarafından hâkimiyet altına alınmasına izin verilmeyeceğini” beyan eder. Bu beyan, sıradan bir açıklama olarak kalmaz. Kasım 1959’da Eisenhower yönetimi, Castro’nun devrilmesi karını vermiştir. Mart 1960’ta CIA’ya, Kübalı sürgünleri eğitime yetkisi veren kararname imzalanır, Küba’ya ticaret ambargosu konur. İş uzun edilmez. 16 Nisan 1961’de CIA tarafından eğitilen 1.500 kişilik kuvvet, Havana’daki Domuzlar Körfezi’nin 200 kilometre uzağına çıkarılır. Amerikan uçaklarının işgalcilere yardım etmek amacıyla bombalı saldırılar yapmasına izin verilmiştir. Uluslararası tepki üzerine Kennedy, harekâtın ikinci gününde hava desteğinin kesilmesi emrini verir. Bunun üzerine Küba’nın küçük hava kuvvetleri, işgalcilere hayati anlamda cephane getiren gemileri hızla batırır. Cephane yetersizliği ile birlikte, ülke içinden de yeterli desteği bulamayan CIA eğitilmiş işgalciler, 19 Nisan’dan itibaren ya yakalanır veya öldürülürler. Böylesine bir olayı Türkiye’de yayın yapan Öncü gibi darbeci basının desteklemesi dikkat çekicidir. Öncü yazarı Aydın Yalçın, Küba’yı kastederek, “Diktatörlüğün sonu mutlaka ihtilâldir” diyerek, ihtilalin meşru gerekçelerini sıralar. Zaten Castro yönetimi de Menderes idaresi gibi darbeyi hak etmiştir. ABD ile Rusya arasında darbe teşebbüsü sonrasında tartışma büyür. Rusya 1962’de Küba’ya, Sovyet füzelerini kurmaya başlar. Küba’yı desteklemeye dönük bu çaba, aslında bir başka hesabın uzantısıdır. ABD, 1959’da Türkiye’ye Jüpiter füzelerini yerleştirmiştir. ABD bu füzeleri sökurse, Rusya da Küba’daki füzeleri kaldıracaktır (Şahin, 207, 259-260).

Bolivya’da ABD’nin 150 darbe gerçekleştirdiği biliniyor. Rakam, dudak uçuklatıcıdır. ABD, komşusu Latin Amerika ülkelerini öteden beridir, “arka bahçesi” olarak görmektedir. Oralarda, istediklerini yapmayan yönetimleri, başta kendisi bile getirmiş olsa acımasız darbelerin muhatabı yapar. ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) Direktörü Michael Pompeo’nun, Venezuela hükümetini devirmek üzere çalıştıklarını “üstü kapalı” itirafı, son gelişmelerden biridir. Aspen Enstitüsü’nde bir soru üzerine açıklama yapan Pompeo; Meksika ve Kolombiya’nın da ABD planlarına katıldığını ifşa etmiştir (‘CIA’dan darbe itirafı’, 27 Temmuz 2017 tarihli gazeteler).

Bir darbe itirafı da İran'la ilgilidir. CIA'nın İran'ın seçimle 1951'de başa geçen başbakanı Muhammed Musaddık'ı nasıl devirdiği bilinmektedir. Çünkü Musaddık, İran'ın petrollerini işleten ve hiç pay vermeyen İngilizlerden pay ister. Öne sürdüğü model mantıklıdır. Suudi Arabistan'da petrol imtiyazını elinde bulunduran Amerikalılar, petrol gelirlerini Araplarla paylaşmaktadır. İngilizler, teklifi kabul etmez. İlişkiler gerilir. Bunun üzerine Musaddık, anlaşma zemini bulamayınca İran petrollerini Nisan 1951'de millileştirdiğini açıklar. İngiltere çılgına döner ve ABD ile ortak Ajax Operasyonu yani darbe planı devreye konur. Rusya'ya yaklaşma, İngiliz ABD kontrolünden çıkma ihtimalinde olan Musaddık devrilecektir. 15 Ağustos 1953'te, İran'daki ABD uzantıları darbeye kalkışır. Musaddık, girişimi haber alarak bastırır. Darbeci maşa General Fazlullah Zahedi, ortadan kaybolur. İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi de general gibi ülkesinden kaçarak İtalya'nın başkenti Roma'ya sığınır. Fakat, ABD istihbaratının darbe çabası bitmez. ABD eski başkanlarından T. Roosevelt'in torunu, CIA'nın Tahran şefi Kermit Roosevelt, 18 Ağustos'ta Tahran dışından tutularak başkente taşınan yüzlerce paralı gösterici ile bir kaos ortamı oluşturmaya çalışır. Musaddık ikinci hamleyi yönetemeyince, gösteriler kaosa dönüşür ve Musaddık başbakanlıktan indirilerek ev hapsine alınır. Artık Şah'ın dönebileceği ortam oluşmuştur. O da ülkesine geri gelerek, Musaddık darbesini planlayanların kuklası, İran'ı ABD'ye peşkeş çeken, halkı demir yumruk ile sıkıp fakirleştiren biri olarak yönetimi ele alır (Özkaya, 2011, 12 vd). Şah'ın varlığı, önlenemeyen karşı halk ayaklanması ile 1979'da devrilinceye kadar devam edecektir. Obama'nın 2009'daki Kahire konuşmasında, İran darbesinde "ABD'nin darbedeki sorumluluğunu" itirafı ardından doğrudan CIA, 2013'te darbenin 60. yılında Musaddık'ın devrilmesinde çok önemli bir rol oynadığını kabul eder.

ABD tavrı, tek örnek değildir. Bu sistemli bir tavidir. Zaten John Perkins'in, Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafı adıyla Türkçeye çevrilen eserinde açıkladığı üzere, darbenin "geliyorum" diyen bir seyri vardır. Önce eli çantalı uzmanlar, yönetimden taleplerde bulunur. Yapılmazsa, çakallar devreye sokulur. Devlet başkanı, bir uçak, trafik kazası veya doğrudan suikastla öldürülür. Bu becerilemezse, "Genç Amerikalılar"a sıra gelmiştir. Yani ülke Amerikan ordusunun müdahalesine uğrar.

İç aletlerle istenmeyen iktidarları devirerek, istedik yönetim oluşturma, yani darbe oyunu sadece Türkiye'ye has değildir. Temmuz 2017'de Pakistan Başbakanı Navaz Şerif, Anayasa Mahkemesi tarafından iktidardan düşürülüp ömür boyu siyaset yasağına tabi tutulur. Bu bir yargı darbesidir. Pakistan yargısı, FETÖ benzeri, Tahirü'l-Kadri adlı bir yapının kontrolüne geçirilmiştir. Bu örgüt, Pakistan'ın önemli kurumlarına sızmış, gerektiğinde harekete geçen bir yapıdır. Benzerlik o kadar ileridir ki, lideri Kadri, Hazreti Peygamberi sürekli rüyasında gördüğünü söyler, kendisinin seçilmiş olduğuna inanır, ama Kanada'da yaşamaya devam eder (Bkz. Öztürk, "Pakistan'daki yargısal darbe çok tanıdık değil mi?"). Sık sık darbelerin muhatabı olan önemli İslam ülkelerinden Pakistan, Türkiye'dekine çok benzeyen bir yapı eliyle, birileri tarafından kontrol ediliyordu. 15 Temmuz darbesinin ta 1966'da "Dini Cemaat" kılığı altında CIA ajanı Graham Fuller'in

gerisinde olduğu bir Gladyo yapılanması olduğu burada hatırlanmalıdır. Mısır’da General Sisi, Pakistan’da Kadri eliyile başarılan darbe, Türkiye’de başarıya ulaştırılamadı. Bu Türk Milletinin iradesine kastın sona erdiği anlamına asla gelmemektedir.

ABD, siyasi iktidarı çökertme anlamında darbe denemelerinde başarı elde edememiştir. Ama başka yönlerden darbe vurmaya devam etmektedir. Olay bir teknik detay gibi değerlendirilmemelidir. Bilindiği gibi Türkiye, 15 Temmuz 2016 darbe girişiminden dolayı çok yönlü bir mağduriyeti yaşar. Bunlardan birisi, TSK’ndeki pilot açığıdır. FETÖ bağlantısından dolayı atılan pilotların yerinin doldurulması gerekmektedir. F-16 pilotu yetiştirmek üzere Türkiye, Pakistan’dan üç eğitmen sıfatı olan F-16 pilotu ister. Pakistan kabul eder. Fakat, söz konusu F-16 uçağı olduğu için bu işleme, ABD tarafından “tamam” denmesi gerekmektedir. Çünkü sözleşmeler gereği ABD’nin, üçüncü bir ülkeden gelecek destek hizmetini uygun bulması zorunludur. Durum ABD askeri yetkililerine bildirilir. Washington’un cevabı, tam bir hayal kırıklığıdır: “Bunu yapamazsınız”.. Bu bilgiyi, TSK mensubu bir orgeneral vermiştir (Bkz. Acet, “Olduğunuz yere çökün”). ABD’nin Türkiye ile alışverişi, bedeli ödense bile tam bir “bağımlılık” ilişkisi durumundadır. ABD, ardında durduğu darbe ekibinin devamı olarak, Türkiye’yi çökertmek istemektedir. Gücü elinde tuttuğu alanlarda darbe vurmaya devam etmektedir. Yılan hikayesine dönen F-35 satışı, S-400 olayı da bu minval üzere değerlendirilmelidir.

Darbecileri Kahraman Edinmek

Türkiye’de yetişen nesiller, uzun süre darbecileri kahraman, aydın, edebiyatçı gören bir eğitim tezgâhından geçtiler. Okullara caddelere darbecilik yönü öne çıkan insanların adı verildi. Edebiyat derslerinde Yeni Osmanlı, Jön Türk darbeci nesli öğretildi. Onun için Birinci Meşrutiyet sonrasında özellikle İkinci Meşrutiyet dönemi ve devamı dönemlerde, çocuklarına “Hüseyin Avni” ismini verenler çok oldu. Kendi devlet başkanını, İngiltere ile işbirliği yaparak indirip, dişlerini dökerek, ege kemiklerini kırıp, bileklerini kestirerek öldürten bir caniler önde gelinin adı yaşatıldı. Babıalı Baskını üzerine Sadrazam yapılan Türk tarihinin en karanlık isimlerinden biri olan Mahmut Şevket’in adı okullara verildi. Çocuklar, Mahmut Şevket Paşa’dan mezun olmaya devam ettiler. Çırağan Baskınının önde gelen darbecisi Ali Süavi, prestijli isim. Darbeci Mithat Paşa’nın posterleri, bazı bankaların duvarlarını süslemeye devam ediyor. İngilizlerse yönetimlerine suikastı, bugün bile lanetle anmaya devam ettirmeyi alışkanlık haline getirdiler. Birliğin sembolü krala, soylulara, Lordlar Kamarasına saldırı, lanet sebebi. Kralın; “Hatırla, hatırla, 5 Kasım gününü hatırla, patlamayı, ihaneti ve komployu, bu ihaneti unutmak için hiçbir neden bulamıyorum..” sözü hâlâ slogan. Tam 1605’ten beridir, 5 Kasım günleri törenle Guy Fawkes’in kocaman maketleri, İngiltere şehirlerinde yakılmaya devam ediyor.. “Barut Gecesi, Komplo Gecesi” veya “Guy Fawkes Gecesi, Kutlama Ateşi Gecesi, Havai Fişek Gecesi” de denilen gecelerde, dört yüz yılı aşkın bir süredir, başarısız bir darbe teşebbüsü, darbeciler yakılarak anılıyor. Üstelik 1605’te Westminster Sarayı’nı havaya uçurmaya, İngiliz Kralı I. James başta olmak üzere kraliyet ailesi ve diğerleri öldürmeye, Protestan devlet adamlarını etkisiz hale getirip halkı ayaklandırmaya çalışan Katolik suikastçılar başarısızdılar. Liderleri Guy

Fawkes, yakalanıp ağır işkencelere uğratılarak idam edilmişti. Ama yine de maketleri yakılmaya devam ediyor. Bu durumu, tarihi halde yaşamak mı görmeli, yoksa darbeci zihniyeti, lânet ederek küçültüp yok etme çabası olarak mı değerlendirmelidir. 66 yıldır devlet başkanı olan kraliçenin doğum, tahta çıkma günlerini bütün okulları, öğrencileri ile anıp kutlayan, çocuklarına kraliçeyi tebrik kartları hazırlatan İngiltere, ne yapmak istiyor? Burada, darbeci düşüncüyü temelden söküp atma çabasını görmek gerekmektedir. Darbecileri övüp, tepemize çıkarmanın tek faydası, darbeci zihniyeti geliştirmek değil midir? Çevremizdeki geçmiş darbecilerin isimlerine bu gözle bir daha bakmakta fayda var. Yeni ihanet tezgahlarının ortaya dökülmemesi için, hem de ibretle bakmakta yarar vardır.

Darbeler Vatan Kaybı Demek

Darbe süreçlerinin vatan toprağı kaybında da hep rolü oldu. Kendi devlet ve vatanına karşı “kullanılabilir” mahiyette oldukları için, dış destek ve teşvike mazhar olan darbeciler, devletin, milletin bu zayıf anında isteseler de istemeseler de “tavizkâr” olmuşlardır. Aslında Kars, Sarıkamış’ın kaybı, Kıbrıs Adası’nın Berlin Muahedenamesi ile İngilizlere askeri üs kurmak üzere tahsisi, Abdülaziz Han’a darbe yapıp hunharca katleden darbecilerin başımıza açtığı 93 (1877-1878) Osmanlı-Rus Harbi’nden yenik çıkmamızın bir sonucu idi. İstanbul’a kadar inen Rus işgalini durdurmak üzere İngiliz emperyalizmine verilen bir acı tavizdi. Ardı, 1914’te ilhak ilanı, Lozan’da İngilizlere bırakma (20-21 md.) ile geldi.

23 Ocak 1913 hükümet darbesi (Babîâli Baskını) ile İttihatçı kadro, Kamil Paşa Hükümeti yerine tarihimizin karanlık adamı durumunda olan Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa’yı sadrazamlığa taşımışlardı. Darbe hükümetinin ilk icraatlarından birisi, “Saruhan Adalarını” vermek, daha doğrusu Türkiye’nin Ege Denizi’nden kuşatılması yani geleceğinin ipotek altına alınması olmak üzere, Londra ve Atina Anlaşmaları ile (1913) teslim oldu. 12 Eylül’den sonra Yunanistan’ın NATO’nun askeri kanadına dönmesini kabul gibi, her darbe ardından gelecek vatan, devlet, millet, millî gelecek aleyhine bir gelişmenin sağlandığı bilinmektedir.

Burada belki önemli bir ayrıntının daha vurgulanması gerekmektedir. “Darbe yapan orduların harp yapamadığı” gerçeğı, tarihimizin acı tecrübesidir. Kafaların siyasi konularda yorulduğu, disiplin ve emir-kumanda zincirinin bozulduğu yerde savaş kabiliyeti zayıflamakta veya kalmamaktadır. Sultan Abdülaziz’in devlet başkanlığından indirilip öldürülmesinde kullanılan ordunun, bu vatan ve millete maliyeti dehşet vericidir. Osmanlı-Rus Harbinde alınan mağlubiyetle Kars, Sarıkamış vb. yerler düşman elinde kalmıştır. Bunlar yetmemiş, Rus ordusu İstanbul’a inmiştir. İttihat ve Terakki’nin orduyu darbe, Abdülhamit düşmanlığı ile ifsat ettiği, politik ayrışmanın virüs gibi beyin ve yürekleri işgal ettiği 1908-1909 darbe döneminin getirileri de benzerdir. Kendi başkentini işgalde, Yıldız Sarayı’nı yağmada başarılı olan kuvvetlerimiz, peş peşe Trablusgarb ve Balkan Harplerinde yenilgiler aldı. Koca Osmanlı Ordusunun, Bulgar, Yunan, Sırp, Karadağ gibi dünkü tebaası, yeni devlet olmuş küçük devletler önünde yenilip vatan

topraklarını, üzerinde yaşayan insanlarımızı, düşmanların zulmüne terk ederek çekilmesi, unutulmaz acılar yaşatmıştır. Balkanların kaybı, etkilerini yüz yıl geçtiği halde hissettiren bir felaket olmuştur. “Evlad-ı Fatihan”ın üzerinde, ölümlerden ölüm beğendiren işkence ve zulümler, katliamlar, arkasından ardı gelmez göç furyası; hangi politik tercih ve fikrin haklılığı ile telafi edilebilir? Hangi darbe teşebbüsü, o onulmaz yaraları sarabilir?

SONUÇ YERİNE

Türkiye, darbeler tarihi ile yüzleşmek zorundadır. Özellikle Tanzimat sonrası, cumhuriyet devri darbelerinin arka planlarının bütün açıklığı ile deşifre edilmesi, yeni darbe heveslerinin de engelleyicisi olacaktır.

Onun için darbeleri, terörü destekleyen “Haydut Devlet/rogue state”lerin hem deşifresi hem de uluslararası mahkemelere taşınarak dava konusu yapılması önemlidir. Osmanlı’yı küçültüp yıkılışını hazırlayan darbeci zihniyet tohumlarının, cumhuriyeti esir alma ve yıkmasına izin verilmemelidir. Eğitim zaafının darbeleri beslediği açıktır. İnsan unsurunu eğitenler, sonucu belirlemektedir. Onun için darbeler çağının sona ermesi, düşüncede yerli, ileri, aklını birilerine teslim etmeyen, üretken ve araştırmacı nesillerin eğitim kurumlarımızda yetiştirilmesini her şeyden daha öncelikli hale getirmiş bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

ACET, Mehmet, “Görmez Hoca’ya veda ederken”, Yeni Şafak, 03 Ağustos 2017.

ACET, Mehmet, “Olduğunuz yere çökün”, Yeni Şafak, 28 Ağustos 2017, s. 12.

AKYAZ, Doğan, (1996), “Menemen Olayı Üzerine İlan Edilen Sıkıyönetim”, Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler I Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askerî ve Stratejik Açıdan Türkiye (23-25 Ekim 1995-İstanbul), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 341-354.

AKYAZ, Doğan, (2001), “Ordu ve Resmi Atatürkçülük”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce c. II Kemalizm, Ed. Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, s. 180-191.

ALKAN, Necmettin, (2011), “II. Abdülhamid Yönetimi ve Jön Türkler”, Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid, c. IV, Hazırlayanlar: M. M. Hülagü, Ş. Batmaz, G. Alan, Erciyes Üniversitesi yayını, Kayseri, s. 121-145.

AS, Efdal, (2011), “Atatürk Döneminde ve Sonrasında Denizbank (Kuruluşu-Faaliyetleri)”, Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 2011, Genelkurmay ATASE Başkanlığı yayını, Ankara, 38/185-207.

AS, Efdal, (2015), “Mudanya-Bursa Demiryolu Hattı (Yapımı, Satın Alınışı, Sökülüşü)”, Mudanya Mütarekesinden Günümüze Bursa Uluslar arası Sempozyumu 26-28 Eylül 2013/Bursa, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 241-260.

DURDU, Mustafa, Mütercim Mehmed Rüşdi Paşa, S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış Doktora tezi, Konya 2017.

ERGİN, Osman, (1977), Türkiye Maarif Tarihi, c. I-II, Eser Matbaası, İstanbul, s. 614-615.

HOPKİRİK, Peter, (1995), İstanbul’un Doğusunda Bitmeyen Oyun, Çeviren: Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul.

KARABEKİR, Kazım, (1993), İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909, İstanbul.

ÖZBEY, Cemal, (1961), Demokrat Partiyi Nasıl Kapattırdım, Emek Basım-Yayımevi Ankara.

ÖZKAYA, Ömer, (2011), Nasıl Darbe Yapılır?, Paradoks Kitap, İstanbul.

ÖZTÜRK, Hasan, (2017), “Pakistan’daki yargısal darbe çok tanıdık değil mi?”, Yeni Şafak, 30 Temmuz 2017

ŞAHİN, Meltem, (2017), Öncü: 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi’nin Ardından Çıkan Bir Gazetenin Tarihi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri.

Şems Konya, S. 12, 9 Rebiyülahir 1327/16 Nisan 1325/29 Nisan 1909.

Yassıada Broşürü, T.C. Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu yayını, Türkiye İstanbul, Ekim 1960

BÜROKRATİK DARBE GELENEĞİNİN KÖKENLERİ (KULELİ VAKASI VE 1876 DARBESİ)

Halil İbrahim ÇELİK *

ÖZET

Türk siyasi hayatında, meşru ve yasal yönetime karşı, asker-sivil bürokratların şahsi çıkarlarını korumak için darbe girişimleri bir gelenek haline dönüşmüştür. Osmanlı Devleti'nin batı etkisinde modernleşme dönemine girmesi ile bu gelenek yönetime müdahalelerde yeni bir forma bürünmüştür.

1859 Kuleli Vakası ve 30 Mayıs 1876 darbesi, hem birbirlerinin ardılları olması, hem de modern darbelere yöntem ve uygulama bakımından örnek olmaları bakımından incelenmelidir. Türk Modernleşme tarihi boyunca farklı gerekçe ve bahanelerle meşru ve yasal hükümetlere yönelik darbe girişimleri olagelmiş ve bunlardan bazıları başarılı olarak toplum düzeninin yeniden kurulmasına ve kültür yapısının değişmesine neden olmuşlardır. Darbe girişimlerinde, "Türkiye'yi Türklere bırakılmayacak kadar önemli" gören batılı ülkeler, darbe süreçlerine kendi menfaatleri lehinde müdahil olmuşlardır. Çoğu kez darbeler, doğrudan batılı ülkelere planlanmıştır.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen bu iki olay, Osmanlı Devleti'nin son döneminin şekillenmesinde etkili olmuştur. Dönemin devlet adamı ve âlimi Ahmet Cevdet Paşa'nın darbelere ilişkin değerlendirmeleri, hem olayların tanığı hem de muhatabı devlet adamı olarak son derece önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Kuleli Vakası, Sultan Abdülaziz, Darbe, Jön Türkler, Ahmet Cevdet Paşa.

THE ORIGINS OF THE TRADITION OF BUREAUCRATIC COUP (THE KULELİ INCIDENT AND 1876 COUP)

ABSTRACT

In Turkish political life, coup attempts have become a tradition to protect the interests of military - civil bureaucrats against legal rule. As the Ottoman Empire entered the period of modernization under the Western influence, this tradition became a new form of intervention to governance.

The 1859 Kuleli Incident and 1876 Coup should be examined as they were the successors of each other and they also served as a model to modern coups in terms of method and implementation. Throughout the history of Turkish modernization, coup attempts have

* NEÜ Seydişehir MYO, Öğretim Görevlisi

been carried out against legal governance and some of them have been successful and have caused the re-establishment of the social order and the change of the culture structure. The western idea that "Turkey is too important to be left to the Turks" have played an important role in the coup attempts. Moreover, the coups were mostly planned directly by the western countries.

These two events, which took place in the second half of the 19th century, were influential in the formation of the last period of the Ottoman Empire . As he was one of the statesman of the period, the considerations of Ahmet Cevdet Pasha about coups are of the utmost importance both as a witness of events and as a state governor.

Keywords: The Kuleli Incident, Sultan Abdulaziz, Coup, Young Turks, Ahmet Cevdet Pasha.

GİRİŞ

XIX. Yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin devlet idaresinin, iç ve dış dinamiklerin etkisi ile dönüşüm geçirdiği bir zaman dilimidir. Devleti idare edenler, ülkede yaşayan azınlıkları memnun etmek, böylece dış baskılardan kurtulmak ve merkezi otoriteyi kuvvetlendirmek için Avrupa ülkelerindeki uygulamaları örnek alarak yenilikler yapmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması (1826), Tanzimat Fermanı (1839) ve Islahat Fermanı (1856), yapılan yeniliklerin dönüm noktalarıdır. Tanzimat reformları, Türk Milletinin isteğine ve ihtiyaçlarına dayanan reformlar olmamıştır. Reform çabaları, bürokratların gerekli gördükleri ya da bürokratlara büyük devletlerin temsilcileri tarafından öğretilen düzenlemelerdir. Osmanlı toplumuna zorla kabul ettirilmeye çalışılmış¹. Yenilikler ve yeniliklerin uygulama metotları, muhalif hareketlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Muhalif hareketler yeniliklere karşı olmak ya da yenilikleri yetersiz görmek şeklinde farklı motivasyonlarla ortaya çıkmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Tanzimat dönemi yeniliklerine karşı ilk büyük ve organize tepki, "Kuleli Vak'ası"dır. Kuleli Vak'ası, meşru devlet otoritesine karşı ilk bürokratik darbe teşebbüsüdür. Bu başarısız teşebbüs, daha sonra yeni teşebbüslere olumlu ya da olumsuz yönde etki etmiş, örneklik oluşturmuştur.

30 Mayıs 1876'da Sultan Abdülaziz'in tahttan indirmesi ile sonuçlanan askeri cunta darbesi ve ardından Sultan Abdülaziz'in öldürülmesi, Türk modernleşme tarihi olarak isimlendirilen batılılaşma/zayıflama süreci boyunca asker, sivil bürokrasinin birlikte gerçekleştirdiği darbe geleneğinin bir halkasıdır. Darbeleri organize eden güçler, darbe hazırlıklarının aşamaları, darbeci paşaların gerçek amaçları ve Batılı ülkelerle darbeciler arasındaki münasebetler, bürokrasi darbelerinin bütün yönleri ile anlaşılmasını sağlayacaktır.

¹ Erik Jan Zürcher, Modern Türkiye'nin Tarihi, 7. Baskı, (Çev: Yasemin Soner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 102.

Makalede devlete darbe, beğenmediği devlet yönetimini silah zoruyla ve kanlı yöntemlerle ele geçirme anlayışının analizinin yapılması hedeflenmiştir. Türkiye’de 30 Mayıs 1876 tarihli askeri cunta darbesi ve darbe sonrasında asker, sivil bürokrat, din adamı ittifakının incelemesi, günümüz Türkiye’sinin darbelerle olan imtihanına ışık tutacaktır. Askeri darbe geleneği, Kuleli Vak’ası ile 30 Mayıs 1876 müdahaleleri örnekliğinde incelenmiş ve bu müdahalelerin Türk siyasi kültürüne etkisi anlatılmaya çalışılmıştır.

A. KULELİ VAKASI

XIX. Yüzyıl, Osmanlı Devleti’nde köklü reform hareketlerine sahne olmuştur. Böylece devleti, tüm müesseseleri ile yeniden tesis etmek amaçlanmıştır. Reform çabalarından, kamuoyunun bir kısmı memnun kalmamış, muhalif hareketler ortaya çıkmıştır. Tanzimat dönemi uygulamalarının bazı kesimlerde ortaya çıkardığı hoşnutsuzluk, Kırım Savaşı’ndan sonra devletin mali durumunun sarsılması, toplumun yüksek tabakalarında görülen alafranga adetlerin doğurduğu lüks yaşama özentsine duyulan tepki, istedikleri makam ve mevkilere gelememiş asker ve mülkiye memurlarının devlet yönetimini beğenmemesi ve ıslahat planları, bu muhalefet hareketinin temel sebepleridir².

1. Yönetime Karşı Muhalefetin Oluşması

Devlet yönetimine karşı muhalefet hareketlerinin, ekonomik sefalet ile de doğrudan ilgisi vardır. Askerlerin ve devlet memurlarının maaşları ödenemez durumda iken, saray masrafları ve özellikle saray kadınlarının harcamaları, akıllara hayret verecek boyuttadır³. Saltanatının ilk yıllarında tasarrufa önem veren Sultan Abdülmecid’in, sonraki dönemler de masrafları ve savurganlıkları akıl almaz derecede artmıştır⁴. Aynı dönemde, Osmanlı Devleti taşra yönetiminde de rüşvet, yolsuzluk, adam kayırma gibi kötülükler görülmektedir. Bu kötülüklerle karşı, kaza müdürleri bir yazı ile uyarılmışlardır⁵. Sadrazam Âli Paşa, Osmanlı Devleti’nin durumunu padişaha, şu sözlerle ifade etmiştir; “*Devlet-i aliyye’niz bitti. Himmet-i şâhânenize muhtaçtır.*”⁶ Bu tespiti yaptığı için Âli Paşa, sadrazamlıktan azlolunmuş ve sadarete Kıbrıslı Mehmet Paşa getirilmiştir⁷.

Muhalif hareketler, sadece İstanbul’da ortaya çıkmamıştır. Maraş, Halep, Şam, Cidde, Selanik şehirlerinde de yönetime karşı muhalif hareketler ortaya çıkmıştır. Bu şehirlerde yaşayan Müslümanlar ile gayr-i Müslimler arasında çatışmalar yaşanmıştır. İngiliz ve Fransız donanmaları, olayların yaşandığı kıyı şehirlerini topa tutarak azınlıklara destek vermişlerdir⁸. Muhalif hareketler; Hristiyanlara verilen ayrıcalıkları, İslamiyet’in ihlali

² Zekeriya Türkmen, "Kuleli Vakası", DİA, c. XXVI, Ankara 2002, s. 356.

³ Ahmet Cevdet Paşa, Tezâkir-i Cevdet, (Hazırlayan: Cavit Baysun), TTK yayını, Ankara, 1960, c. I-II-III-IV, Tezkire: 15, s. 85.

⁴ Mahmut Celalettin Paşa, Mir’at-ı Hakikat (I-II-III), (Hazırlayan: İsmet Miroğlu), Berekat Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 35.

⁵ Sadık Fatih Torun, “Kaza Müdür ve Memurlarına Verilen 1850 Tarihli Talimat”, Türk Tarih Belgeleri Dergisi, TTK, Ankara, 1986, s. 57-64.

⁶ Cevdet Paşa, a.g.e., 1960, Tezkire: 15, s. 85.

⁷ Zuhuri Danişman, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, c. I-XII, Yeni Matbaa, İstanbul, 1966, s. 113.

⁸ Erhan Afyoncu, Ahmet Önal, Uğur Demir, Osmanlı İmparatorluğu’nda Askeri İsyanlar ve Darbeler,

olarak addedilen Sultan'ın mutlak hâkimiyetini⁹, Sultan Abdülmecid'in saray israfını eleştirmişlerdir¹⁰. Erik Jan Zürcher tarafından "*Müslümanca bir duyarlılık*" olarak değerlendirilen¹¹ Kuleli Vak'ası, Sultan Abdülmecid ve Tanzimat erkânı aleyhine suikast teşebbüsü olarak görülmüştür¹². Kuleli Vak'ası, Tanzimat dönemi siyasi ve iktisadi sıkıntılarının ortaya çıkardığı koşullarda meydana gelen batılı formda ilk siyasi ve sosyal örgütlenme olarak değerlendirilmektedir¹³. Kuleli muhalif hareketi, XIX. Yüzyıl Osmanlı tarihinde ve muhalefet hareketlerinde iz bırakmıştır. Daha sonra gelişen muhalefet hareketleri, doğrudan veya dolaylı olarak Kuleli muhalefetini örnek almışlar ya da bu hareketten meşruiyet devşirmek istemişlerdir¹⁴.

Tanzimat reformları dönemi, çatışmanın ve karmaşanın yaşandığı bir zaman dilimidir¹⁵. Dış etkenlerin de etkisi ile ümmetten millete, cemaatten ferde geçiş sürecinin başlangıcı, Tanzimat döneminde gerçekleşmiştir. Tanzimat, başarı veya başarısızlık değerlendirmeleri dışında, önemli bir değişim ve dönüşüm projesiydi¹⁶. Sultan II. Mahmut'un yenilikçi mirasını almış olan, henüz 17 yaşındaki Abdülmecid saltanatı yeni başlamıştı¹⁷. İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Rusya, Avusturya, Prusya, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale için Mısır buhranını kullanmaktaydılar. Osmanlı Devleti, batılı müdahaleleri en aza indirmek amacı ile¹⁸ 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nı ilan etti. III. Selim ve II. Mahmut dönemi yeniliklerini onaylamayanlar, Tanzimat Fermanı'nın ilanını da olumlu değerlendirmemişlerdir¹⁹.

Fermanın gayr-i Müslim tebaaya getirdiği haklar, padişah Sultan Abdülmecid'e karşı bir muhalefet oluşturmuştur. Padişaha ve hükümete karşı var olan muhalefet, Tanzimat Fermanı'nın devamı niteliğinde olan Islahat Fermanı ile görünür hale gelmiştir. Ortaya çıkan muhalefet hareketleri içerisinde Kuleli Vak'ası kırılma noktası olarak, mahiyeti ve sonuçları bakımından etkili olmuştur.

2. Fedailer Cemiyetinin Kuruluşu ve Çalışmaları

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Osmanlı Devleti dış politikasında ilk büyük gelişme, Kırım Savaşı'dır. Avrupa kuvvetleri, savaş sırasında Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ne yardım ettiler²⁰. Yapılan yardımın karşılığı olarak da Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayr-i

Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 252-253.

⁹ Kemal Haşim Karpat, Osmanlı Modernleşmesi, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 148-149.

¹⁰ Danişman, a.g.e., s. 113.

¹¹ Zürcher, a.g.e., s. 102.

¹² Danişman, a.g.e., s. 112.

¹³ Kemal Haşim Karpat, Kısa Türkiye Tarihi, Timaş Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 55.

¹⁴ Türkmen, a.g.m., s. 357.

¹⁵ Şerif Demir, "Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlılık", Türkiye Araştırmaları Dergisi, S. 29, 2011, s. 333.

¹⁶ Demir, a.g.m., s. 333.

¹⁷ Şinasi Altundağ, Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841, TTK Yayını, Ankara 1988, s. 16.

¹⁸ Cevdet Küçük, "Abdülmecid", DİA, c. I, İstanbul 1988, s. 259.

¹⁹ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c. I-VIII, Ankara, 2011, s. 185.

²⁰ Danişman, a.g.e., s. 113.

Müslim azınlığın haklarında daha fazla iyileştirme talebinde bulundular. Müttefiklerin, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma isteği, özellikle Âli Paşa'dan gelen, bunun gereksiz olduğu ve padişahın egemenlik haklarının ihlâl edilmiş olacağı itirazlarına yol açtı²¹. Gayr-i Müslim tebaa için planlanan ayrıcalıklar, onları ülkede yüzyıllardır kendisini birinci sınıf vatandaş olarak gören Müslümanlar ile eşit konuma getirdi²².

Islahat Fermanı'nın gayr-i Müslimlere çok yönlü haklar vermesi, Kuleli hareketinin lideri Nakşibendî-Halidî koluna mensup genç şeyh, Bayezit Medresesi Müderrisi Süleymaniyeli Şeyh Ahmet'i devlete karşı soğutmuştur²³. Esasen Islahat Fermanı, Müslümanlar ile birlikte Rumlar ve Ermenileri de rahatsız etmiştir. Rumların bazıları, *"Devlet bizi Yahudi ile beraber etti. Biz İslam'ın tefevvukuna razı idik"*²⁴ diyerek, fermanın dolayı hoşnutsuzluklarını dile getirmişlerdir.

Şeyh Ahmet, sorgulama tutanaklarındaki (istintak)²⁵ ifadelerine göre, Islahat Fermanı'nı duyduğu sırada, Kırım Harbi nedeniyle cephede idi²⁶. Ferman ile getirilen yeni millet sisteminden rahatsızlık duymuş, bu duygusunu; *"Müslim ve gayr-i Müslimlerin derece-i müsavatta ve İslam ile Hristiyan'ın farkı olmamak ve tefrik olmamak üzere bir ferman-ı alı çıktı, ol vakit benim içim soğudu. Hatta posta, muharebenin ahirinde ordusunda geldi, eğer evvelden gelseydi bu muharebeye gitmezdim. Çünkü din yoktur, muharebe din için değil devlet içindi muahharen bu din lakırdısında hata ettim. Türki lisanım iyice malumatım olmadığından öyle söyledim"*²⁷, ifadesi ile sorgusunda açıkça ifade etmiştir.

Islahat Fermanı'nın İslâmî kesim üzerindeki etkisini ferman okunduktan sonra hocalardan biri namaz kılarak Mehmet Paşazade ma'hud Said Bey; *"Ne kılıyorsun Hoca Efendi, ferman okundu görmedin mi? Tebaa gayr-i Müslim'le ile beraber olacağız"* sözlerine karşılık kaymakam paşa, *"Senin ağzını yırtarım"* diyerek tekdirde bulunmuştur²⁸.

Bu toplumsal gerginlik ve tepki, bazı Müslümanlarca sessizlik ile karşılanmış, Şeyh Ahmet ise, fermana duyduğu tepkiyi, Kırım Savaşı sırasında tanıştığı Ferik Çerkez Hüseyin Daim

²¹ Cem Düzenli, Kuleli Vakası, Trakya Üniversitesi SBE, Basılmamış YL tezi, Edirne, 2015, s. 28.

²² "Devlet-i Aliyye' nin taht-ı tabiiyetinde olan reayanın imtiyazatı, Saltanat-ı Seniyye'nin istikbal ve haysiyetine iras-ı halel etmemek üzere te'yid olunacaktır. Tebaa-i Hristiyanıyye-i Şahanenin hukuk-ı siyasiyye ve mezhebiyyelerinin te'mini için Avusturya, Fransa, İngiltere devletleriyle Bab-ı Ali beyinde müzakerat cereyan etmekte olduğundan Rusya Devleti dahi hın-i sulhte bu babda iştirake da'vet edilecektir" Ali Fuat Türkgeldi, Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye, c. I, Ankara 1987, s. 374.

²³ Türkmen, a.g.m., s. 356; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade-i Dâhiliye, (İ.DH), nr. 445-1/29437; (Şeyh Ahmet Sorgu Tutanağı); Muharrem Varol, "Siyasi Bir Lider Olarak Süleymaniyeli Şeyh Ahmed Efendi", Türk Tarihinde Lider ve Liderlik Anlayışı, Kitabevi, 2017, s. 68.

²⁴ Cevdet Paşa, a.g.e., 1960, Tezkire: 12, s. 68.

²⁵ BOA, İ.DH, nr. 445-1/29437; (Şeyh Ahmet Sorgu Tutanağı).

²⁶ Varol, a.g.m., 2017, s. 66.

²⁷ BOA, İ.DH, nr. 445-1/29437; (Şeyh Ahmet Sorgu Tutanağı).

²⁸ Cevdet Paşa, a.g.e., 1960, Tezkire: 12, s. 69.

Paşa ile paylaşmıştır²⁹. Şu kesindir ki, Müslüman tebaa, Islahat Fermanı'nın ilanından rahatsız olmuş ve fermanı benimseyememiştir³⁰.

El-Ezher'de altı ay kadar eğitim alan ve Hac yolculuğu için Şam'da bulunan Şeyh Ahmet, burada Kırım Savaşı'nın haberini almış ve orduya katılmıştır. O, orduya katılırken yalnız değildir. 3000 kadar gönüllü asker ile askerlerinin “*ehl-i ırz ve edepli*” olduklarına kefil olarak Anadolu ordusuna katılmıştır³¹. Hüseyin Daim Paşa ile de bu dönemde tanışmışlardır. Beraber İstanbul'a gelerek buradan Kars'a hareket etmişler ve Şeyh Ahmet ile Hüseyin Daim Paşa, Kars'ta üç ay kadar birlikte kalmışlardır³². Kırım Savaşı'ndan sonra Şeyh Ahmet ve Hüseyin Daim Paşa, sıklıkla Hüseyin Daim Paşa'nın konağında görüşme yapmışlardır. Bazen de Hüseyin Daim Paşa, Şeyh Ahmet'i görevli bulunduğu Bayezid Medresesi'ndeki odasında ziyaret etmiştir³³. Fedailer Cemiyeti'nin kuruluşu bu görüşmelerde şekillenmiş olmalıdır. Şeyh Ahmet'in, Islahat Fermanı'ndan dolayı nefret duyguları beslemesi ve bunu yakın çevresine, özellikle Hüseyin Daim Paşa'ya açması ve nedenlerini, kendi sorgulamalarında açıklamaktadır³⁴. Tanzimat devri devlet ricalinin gözünde makbul şeyh tipi, “*Umur-i devlete*” karışmayan şeyhtir. Sosyal ve siyasi olaylara doğrudan müdahil olmayı amaçlayan ve insanları örgütleme başarısı gösteren bir şeyh profili, dönemin devlet adamlarını ve sonraki dönemde Fedailer Cemiyetini araştıranları şaşırtmış olmalıdır³⁵.

Fedailer Cemiyeti; Hüseyin Daim Paşa, onun yaveri Yüzbaşı Hidayet Efendi, imalat meclisi azasından Binbaşı Rasim, okuma yazması olmayan Arnavut Cefer Dem Paşa gibi askeriyeden, Tophane-i Âmire kâtibi Arif Bey (Fedailer Cemiyetinin genel sekreteri mevkisindedir) kalemiyeden³⁶, Medrese talebesi Bekir ve Mehmet Efendiler, Fatih Medresesi hocalarından Hoca Nasuh Efendi, Hazergratlı Şeyh Feyzullah ve Kütahyalı Şeyh İsmail Efendi, Tophane Müftüsü Bekir Efendi gibi ulemadan hocalardan oluşmuştur. Tanzimat şairlerinden Şinasi'nin de bu cemiyetin üyesi olduğu belirtilmektedir³⁷. Cemiyetin ilk tohumları, meydana çıkarılmasından beş ay önce atılmış ve süratli şekilde yol alınmış olmakla birlikte cemiyetin ulema, esnaf, öğrenci ve askeriyeden olan kişilerle birlikte yapısı sağlamlaşmıştır. Kuleli muhalefet hareketinin merkezinde ulema yer almaktadır³⁸. Üyelerin cemiyete dâhil olmasında, inançlarının etkin olduğu anlaşılmaktadır. Şeyh Ahmet Efendi; dindarlığı, iletişim başarısı ve konuşmaları ile insanları etkilemiş ve cemiyete dâhil etmeyi başarmıştır. Sorgu tutanaklarındaki ifadelerde

²⁹ Danişman, a.g.e., s. 113.

³⁰ "Elhasıl bu Islahat Fermanı'ndan dolayı millet-i İslamiyye dil-gîr olarak vükelâ-yı hazırayı fasl ve mezemmet eder oldular" Cevdet Paşa, a.g.e., 1960, Tezkire: 12, s. 69.

³¹ Varol, a.g.m., 2017, s. 68.

³² BOA, İ.DH, nr. 445-1/29437, (Hüseyin Daim Paşa Sorgu Tutanağı).

³³ Cevdet Paşa, a.g.e., 1960, Tezkire: 13, s. 83.

³⁴ BOA, İ.DH, nr. 445-1/29437. (Şeyh Ahmet Sorgu Tutanağı).

³⁵ Varol, a.g.m., 2017, s. 70.

³⁶ Danişman, a.g.e., s. 113; Türkmen, a.g.m., s. 356.

³⁷ Türkmen, a.g.m., s. 356.

³⁸ "Bizim asıl muradımız ulemayı muahedeye dahil etmektir", BOA, İ.DH, nr. 445-1/29437. (Şeyh Ahmet Sorgu Tutanağı).

geçen; “*Böyle bir adama girip elini öpmek hacca gitmekten efdaldır*” ifadesi, şeyhin üyeler üstündeki algısını göstermektedir³⁹.

Süleymaniyeli Şeyh Ahmet'in önderliğinde yapılanmaya başlayan cemiyetin, ismi konusunda farklı yazarlarda, çeşitli görüşler meydana gelmiştir. Sorgu tutanaklarında cemiyetin ismine dair kesin bilgi yoktur. Cemiyet üyelerinden Sinekli Medresesi talebelerinden Harputlu Bekir, istintakında Şeyh Ahmet'in kendisine bir kâğıt verip mühürlettiği ve cemiyete, "*Muhafaza-i Şeriat*" ismi altında dâhil olduğunu itiraf etmektedir⁴⁰. Cemiyetin ortaya çıkarılışının ardından dönemin gazeteleri cemiyeti, resmi isimlendirme doğrultusunda, "*Cemiyet-i Fesadiye*" olarak yazmışlardır⁴¹. Tarık Zafer Tunaya, Kuleli muhalifleri cemiyetinin, ekseriyetle fedai olarak katılan kişilerden oluşması ve cemiyete dâhil olanlardan Arapça "*Süleymaniyeli Şeyh Ahmed ile aramdaki ahdi kabul ettim ve ben muahid fedaiyim*"⁴², ibareli birer mühürlü taahhütname verilmesinden dolayı, cemiyetin ismini Fedailer Cemiyeti olarak nitelendirmiştir⁴³. Bu isim daha sonradan literatürümüze girmiş ve çeşitli yazarlar da Kuleli'deki cemiyeti, bu isimle anmışlardır⁴⁴. Türkiye'de TBMM resmî olarak "Fedailer Cemiyeti" ismi ile Kuleli'deki cemiyeti değerlendirmiş ve modern siyasi partilerin ilki olarak görmüştür⁴⁵.

Fedailer Cemiyetine üyelik işleminin, Şeyh Ahmet'in huzurunda olması gerekiyordu. İlk etapta cemiyete dâhil olan kişiler, Şeyh Ahmet'in Kırım Savaşı vesilesiyle cephede tanıdığı ve güven duyduğu isimlerdir. Şeyh Ahmet, insanları cemiyete katmak ve etkilemek için çeşitli yöntemler kullanmıştır. Cemiyete üye kazandırmak için Şeyh Ahmet, Islahat Fermanı'nın oluşturduğu ortamdan yararlanmış, hemşerilik bağlarını kullanmış, eski yakın tanıdıklarını cemiyetine dâhil etmeye çalışmıştır⁴⁶. Cemiyete üye kabul etme konusunda seçici olunmadığı istintakları bulunan şahısların sosyal ve kültürel çevreleri ile ekonomik durumlarından anlaşılmaktadır. Nitekim emrinde yüz elli sabit müridi olduğunu söyleyen Şeyh Feyzullah ile, toplumun gelir düzeyi en düşük kesimden Muhallebici Mustafa gibi kişilerin cemiyete dâhil olunmasından, bu anlaşılmaktadır. Bu özensizlik, Arif Bey'in, Hasan Paşa'yı cemiyete davet etmesinde olumsuz etkisini gösterecek ve Hasan Paşa'nın ihbarıyla, Kuleli muhalefeti meydana çıkacaktır⁴⁷.

Cemiyet büyüyünce, özellikle lider kadro arasında toplantılar tertip edilmiştir. Hüseyin Daim Paşa, Rumeli'ye vazife icabı gidene kadar bu toplantılar Hüseyin Daim Paşa'nın konağında yapılmış, Hüseyin Daim Paşa gittikten sonra ise, Şeyh Ahmet'in Bayezid

³⁹ Varol, a.g.m., 2017, s. 66.

⁴⁰ BOA, İ.DH, nr. 445-1/29437, (Bekir Efendi Sorgu Tutanağı).

⁴¹ Ceride-i Havadis, No: 961, 21. Rebiülahir. 1276; Takvim-i Vekayi, No: 574 2. Cemaziyelevvel. 1276.

⁴² Türkmen, a.g.m., s. 356; Cevdet Paşa, a.g.e., Tezkire: 15, s. 83.

⁴³ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952, Arba Yay, İstanbul 1995, s. 89.

⁴⁴ Ceride-i Havadis, No: 961, 21. Rebiülahir. 1276; Takvim-i Vekayi, No: 574 2. Cemaziyelevvel. 1276.

⁴⁵ <http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi/partiler.html>, (15.05.2017).

⁴⁶ Fedailer Cemiyetine üye kayıtları ve üyelerin kayıt olmasına ilişkin bilgiler, BOA'de sorgu tutanaklarında yer almaktadır. Ancak cemiyetin tüm üyelerinin tam olarak ortaya çıkarılamadığı kanaati oluşmuştur.

⁴⁷ Danişman, a.g.e., s. 113.

Medresesi'ndeki odasında veya Arif ve Rasim Beylerin hanelerinde toplantılar düzenlenmiştir⁴⁸. Toplantılar, Şeyh Ahmet'in müsait olduğu zamanlarda tertip edilir. Cemiyet üyeleri, ya direk olarak Şeyh Ahmet tarafından çağırılır ya da cemiyet üyelerine bir not bırakılarak yapılacak olan toplantının adresi belirtilip o adrese gelmesi istenirdi. Kuleli muhalefet hareketinde bulunan üyelerin isimleri, Şeyh Ahmet'in Bayezid Medresesi'ndeki odasında tutulan bir kitap içinde bulunmaktadır. Fakat Kuleli muhalefeti meydana çıkarılmadan kısa bir süre önce bu kitabın, Şeyh Ahmet tarafından yakılmış olduğu değerlendirilmektedir. Kuleli cemiyetinin üye sayısı arttıkça, somut adımların atılması için görüşmeler sıklaşmış, fikirler ve planlar tartışılmaya başlanmıştı⁴⁹.

3. Suikast ve İsyan Planları

Fedailer Cemiyetinin hedefi, Şeyh Ahmet tarafından; "*Şeriat-ı Muhammediye'yi batıranlardan ve beytülmal-ı Müslimini yağma edenler ve ulemayı ve sair Müslümanları (...) edenleri ve kâfirleri onlara tercih edenleri ve kâfir ile İslâm arasında fark yoktur diyen ve gerek ... olsun ve gerek ona muayyen eden zalimler olsun onların kanını dökmedikçe durur isek dinimiz kâfir olsun ve Karun gibi mel'un olalım ve Ebu Cehil gibi merdud olalım*"⁵⁰, şeklinde ifade edilmekteydi. Bu sözler, başkaldırının ve suikastın önünü açmıştır. Fedailer Cemiyeti üyeleri, Sultan Abdülmecid'e karşı bir suikast tertiplemeye ve planlar hazırlamaya, bizzat Şeyh Ahmet önderliğinde başladılar. Sorgu tutanaklarındaki ifadelerle göre, ayaklanma başlayınca elçiliklere, Patrikhaneye ve şehir halkına hitaben Arif Bey vasıtasıyla yazılan bildiriler dağıtılacak, Cafer Dem Paşa, Arnavut askerlerle şehirde kontrolü sağlamaya çalışacak, İmalat Meclisi Reisi Rasim Bey, fedai grubu ile telgraf tellerini keserek haberleşmeyi önleyecek, Tophane Müftüsü Bekir Efendi de ulema sınıfının desteğini sağlayacaktı. Ferik Hüseyin Daim Paşa ise, 1859 yılında Kafkasya'dan İstanbul'a göç eden ve o sırada işsiz durumda bulunan Çerkezleri ikna ederek, cemiyet saflarına alacaktı. Cemiyet, şeriatı korumak için çalıştığını ilan ederek, ulema ve halkın desteğini almayı planlamıştı⁵¹.

Kuleli hareketi, sadece padişaha suikast değil, aynı zamanda sistemli bir başkaldırı hareketi olarak da görülmektedir. Sultan Abdülmecid'e yapılacak olan suikastın gerçekleşmesi halinde, Hüseyin Daim Paşa'nın kaleme aldirdığı bir takım tedbirler bulunmaktadır. Bu tedbirlere göre; köprüler tutulacak, vapurlara kimsenin binmemesi sağlanacak, ulaşım kesilecek, telgraf telleri kopartılacaktır. Şeyh Ahmet ise suikastı ve arkasından gerçekleşecek başkaldırı hareketini daha ziyade gece vakti gerçekleştirme niyetindeydi. Şeyh Ahmet'in planları şunlardı; suikastın meydana geleceği gece Boğaz'da bir maytap yakılması ile irtibat sağlanacak ve minarelere cemiyet üyelerinden birer kişi konularak gözetlemeler yapılacaktı. Gerek cemiyet üyeleri, gerekse cemiyetin emrinde bulunacak kişiler, denizde yakılan maytabı gördükleri anda Üsküdar ve Kuleli taraflarında bulunanlar

⁴⁸ Türkmen, a.g.m., s. 356.

⁴⁹ Danişman, a.g.e., s. 113.

⁵⁰ BOA, İ.DH, nr. 445-1/29437. (Çerkez Şuayib Sorgu Tutanağı).

⁵¹ Türkmen, a.g.m., s. 356.

ve Avrupa yakasında mevcut halde duran cemiyet üyeleri ile emirlerindeki kişiler harekete geçerek emellerini gerçekleştirmiş olacaktı. Dönem itibarıyla planın gerçekleşebilmesi için büyük kitlelere ihtiyaç duyuluyordu. Dönemin şartlarında bu sayılara ulaşmak zor görünmektedir. Fakat istintaklardan Şeyh İsmail ve Şeyh Feyzullah gibi hocaların müritleri ile destek olacağını belirtmesi; Hüseyin Daim Paşa ile Cafer Dem Paşa'nın askerlerini dâhil etme ihtimali ve yersiz yurtsuz yaşayan Çerkezlerin de birleştirilmesi ile bu sayılara ulaşılabilirdi. Şeyh Ahmet ve lider kadronun yaptığı bu planlar, Hüseyin Daim Paşa'nın Rumeli'ye gitmesi ile ertelenip rafa kaldırıldı. Şeyh Ahmet, bir zaman umudunu kaybederek o sıralarda Kafkaslar'da Rus ordularıyla savaşıyan Şeyh Şamil'in yanına gitmeyi tasarladı ise de daha sonra bu fikrinden vazgeçerek çalışmalarına devam etmiştir. Bu safhada da cemiyet üyelerinden Çerkez Şuayib, yakından tanıdığı bazı Çerkezlere durumu açarak onların fikirlerini sormuş ve desteklerini istemiştir. Çerkezlerin yeterli desteği vermemesi üzerine, kendisi de darbe girişiminden soğumuş, ancak yeminli bir üye olması nedeniyle görüşmelere devam etmiştir⁵².

4. Cemiyet Üyelerinin Yakalanışı ve Cezaları

Hüseyin Daim Paşa'nın sürgününden sonra devlet nezdinde büyük rütbeli simalar cemiyete üye kayıt edilmeye çalışılmış ve bu iş ile özellikle Arif Bey ilgilenmiştir. Arif Bey, Boğaz mirlivalarından Hasan Paşa'yı cemiyet hakkında bilgilendirerek aralarına katılması için ikna etmeye çalışır. Mirliva Hasan Paşa'nın, Cemiyetin amacı ve faaliyetlerini hükümete ihbar etmiş olmasından, O'nun ikna olmadığı anlaşılmaktadır⁵³. 16 Safer 1276 Çarşamba günü (14 Eylül 1859), Şeyh Ahmet ve bazı cemiyet üyeleri Tophane'de bulunan Kılıç Ali Paşa Camisi'nde toplanmışlardır. Hasan Paşa'nın Kuleli oluşumunu haber vermesi neticesinde Kılıç Ali Paşa Camisi'nde toplantı halinde olan Şeyh Ahmet ve bir kısım cemiyet üyeleri baskın ile tutuklanmışlardır⁵⁴.

Cemiyetin bilinen diğer üyeleri ise 17 Safer perşembe gününe kadar evlerinden ya da bulundukları semtlerden alınıp tutuklanmışlardır. Yakalananların sayısı 41 kişidir⁵⁵. Lider kadrodan Ferik Hüseyin Daim Paşa ise, Rumeli'de Abdülkerim Paşa tarafından tutuklanarak deniz yolu ile İstanbul'a gönderilmiştir. 1859 yılının Mayıs ayında Hüseyin Daim Paşa'nın konağında başlayan Kuleli muhalefet hareketinin ilk evresi beş ay sonra Eylül 1859'da, Tophane'de Kılıç Ali Paşa Camisi'nde cemiyete katılmak için davet edilen Hasan Paşa'nın ihbarı sonucu bir baskın ile sona ermiştir. Sadrazam Mehmet Emin Âli Paşa riyasetinde; Şeyhülislam Mehmet Saadetdin Efendi, Serasker Rızâ Paşa, Meclis-i Âli Tanzimat Reisi Mehmet Paşa ve Meclis-i Vâla Reisi Yusuf Kâim Paşa ve Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî reisi Mustafa Zarif Paşa'dan oluşan bir “*Divan-ı Mahsus*”ta muhakeme edilmişlerdir. Sorgu işlerini Meclis-i Vâlâ ikinci kâtibi Midhat Efendi idare etmiştir⁵⁶.

⁵² BOA, İ.DH, nr. 445-1/29437.

⁵³ Türkmen, a.g.m., s. 356.

⁵⁴ Danişman, a.g.e., s. 113.

⁵⁵ Danişman, a.g.e., s. 113.

⁵⁶ Mustafa Armağan, Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı 2, 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s.

Şeyh Ahmet'in sorgu sırasındaki pervasız ve cüretkâr cevapları, onun hapsedilmeye razı olduğu gibi ölümü bile göze aldığını göstermektedir. Sorgu sırasında gösterdiği tutum, bir inkılapçı/ihtilalcı tavrıdır. Giriştiği işte haklı olduğunu, mantıki önermeler ile ispata çalışmıştır. Meydan okuyan, “*lider şeyh*” görüntüsü vermiştir⁵⁷. Kuleli kışlasında yapılan yargılamaların ardından 8 Ekim 1859 tarihinde (1276 Rebiyülevvel) hükümet tarafından sanıkların cezaları ilan edilmiştir. Fedailer Cemiyeti liderlerinden Şeyh Ahmet, Hüseyin Daim Paşa, Cafer Dem Paşa, Arif Bey, Rasim Beylere idam cezası verilmiştir. Bu cezalar hükümetçe müebbet kalebentliğe çevrilmişti⁵⁸. Cafer Dem Paşa, Seraskerlikten istintak için Kuleli Kışlasına götürülürken, kendisini denize atmış ve boğulmuştur⁵⁹. Cemiyet üyelerinin bir kısmı ise, Limni ve Rodos adalarına sürgüne gönderilmişlerdir⁶⁰. Abdülaziz, padişah olduktan sonra Kuleli mahkûmlarının cezaları affedilmiştir. Yalnız Şeyh Ahmet, serbest bırakıldıktan kısa bir süre sonra yeniden tutuklanarak önce Bağdat'a, ardından Trablusgarp'a ve sonra ise yeniden Magosa'ya sürgüne gönderilmiştir⁶¹.

5. Ayaklanma Girişimi ile Sultan Abdülaziz ve Diğer Devlet Adamlarının İlişkisi

Osmanlı Devleti'nde şehzadeler arası iktidar mücadelesi her dönemde olmuştur. Tahtta oturan padişah ile tahtı arzulayan şehzade arasında çatışmalar ve bunalımlar, devlet içinde süregelen ve alışılmış bir vakadır. Hanedan içi bir rekabet, sıcaklığını her devirde ve her şartta korumuştur. Abdülmecid döneminde meydana gelen yoğun israf olayları, muhalefette şehzade Abdülaziz'e karşı sempati uyandırmıştır. Bu sırada tahttaki padişah ve onun varisi olarak Abdülaziz'in yan yana bulunması, Abdülmecid'ci ve Abdülaziz'ci olarak iki ayrı grubun ortaya çıkmasına neden olmuştur⁶². Sultan Abdülaziz'in, Fedailer Cemiyeti ile bir bağlantısı olma ihtimali, sorgulamaların içeriğinde bulunmaktadır. Kuleli muhalefetine cemiyet içi toplantılarındaki konuşmalarda; Abdülmecid'e karşı yapılacak suikast teşebbüsü başarılı olduğu takdirde, denizden bir maytap ile kendisine haber verileceği ve Abdülaziz'in bu işareti görerek mesajı alacağı ve akabinde Tophane'ye gelerek oradan Topkapı Sarayı'na geçip ertesi gün Eyüp Sultan Camisi'nde kılıç kuşanma töreni icra edileceği bilgisi vardır⁶³. Sultan Abdülmecid tahta oturduğu sırada, Abdülaziz henüz küçük yaşta bulunmaktaydı. Fakat Abdülaziz'in yaşı büyüdükçe, Abdülmecid'in gözüne çarpmaya ve dikkatleri bir şekilde üzerine çekmeye başlamıştır⁶⁴. Ahmet Cevdet Paşa, *Maruzat* isimli eserinde; bir aralık Sultan Abdülmecid'in, Abdülaziz'in

217; Danışman, a.g.e., s. 113; Türkmen, a.g.m., s. 356.

⁵⁷ Varol, a.g.m., 2017, s. 66.

⁵⁸ "Padişah hakkında suikast kimsenin hatırına gelmemelidir. Bunu kanuna yazıp ilan etmek münasip olmaz". Cevdet Paşa, a.g.e., 1960, Tezkire: 15, s. 83.

⁵⁹ Danışman, a.g.e., s. 113.

⁶⁰ Türkmen, a.g.m., s. 356.

⁶¹ Muharrem Varol, "Kahramanlıktan Kalebentliğe: Kuleli Vak'asının Baş Aktörü Süleymaniyeli Şeyh Ahmed'e Dair Bilinmeyenler", İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, 35 [2015/1], ss. 97-143.

⁶² Düzenli, a.g.e., s. 50.

⁶³ BOA, İ.DH, nr. 445-1/29437.

⁶⁴ Ahmed Cevdet Paşa, Ma'ruzât, Çağrı Yay, (Haz: Yusuf Halaçoğlu), İstanbul, 1980, s. 26-27.

hareketlerinden iyice sıkıntıya düştüğünü ve Sadrazam Mehmet Ali Paşa ile aralarındaki şu konuşmanın geçtiğini aktarır:

*"Zat-ı şahane keşf-raz ederek: Paşa ben Efendi'den sıkılır oldum, dedikte Mehmet Ali Paşa: Efendim başmabeynci çabuk ü çevik bir bendenizdir. Benim dahi mu'temed ademim vardır. Anlara tebdil-i câme ettiririz. Efendi gece çiftlikten gelirken kurşun ile vururlar, deyince zat-ı şahane: Olur mu ya, dedikte dahi: Evet olur ne var, deyu teşçi etmiş ise de, zat-ı şahane bundan ürküp: Hele bakayım, düşüneyim, deyu buyurmuş"*⁶⁵.

Hanedan içi bu tür rekabet ve sıkıntıların ayyuka çıkması, bu tür planların konuşulabilmesi, Abdülaziz'in de Kuleli hareketi ile ittifak yapabilme olasılığını ortaya koymaktadır. Kuleli lider kadrosunun bir toplantısı esnasında konu Abdülmecid'e yapılacak suikast teşebbüsünün Çerkezler tarafından icra edilmesi hususuna gelince, Çerkezlerin başı olarak Şuayip'in, suikast tertibinde Çerkezlerin kullanılmasına karşı çıkması ile Şeyh Ahmet'in, "Abdülaziz de bizimle beraber" diyerek Şuayip'i ikna etmeye çalıştığı da istintaklarda mevcuttur⁶⁶. Kuleli muhaliflerinin, Abdülmecid'i tahttan indirip yerine Abdülaziz'in geçmesini istedikleri anlaşılmaktadır. Abdülaziz'in, Kuleli muhalefeti ile beraber olduğu iddiası, üyeler ve Şeyh Ahmet dışındaki lider kadroda bulunan isimler tarafından da dillendirilmiştir. Şeyh Ahmet de cemiyet üyelerine bu şekilde bilgiler vermekteydi. Abdülaziz'in iş birliği hususundaki kuşkuvarımızı üzerine çeken bir diğer nokta, Sultan Abdülmecid'in vefatının ardından Abdülaziz'in tahta geçtikten sonra, Kuleli mahkûmlarını affetmesidir⁶⁷. 25 Haziran 1861'de tahta geçen Sultan Abdülaziz, Eylül 1861'de Kuleli mahkûmlarının cezalarını affetmiş ve bu haber, dönemin gazetelerine de yansımıştır⁶⁸. Kuleli yargılaması sonucu askerlik vazifesine son verilen Hüseyin Daim Paşa, yine Abdülaziz devrinde rütbelerini geri almış ve Dar-ı Şura azalığına getirilmiştir. Şeyh Ahmet'in kafasında, Abdülmecid'in ardından hükümte bulunan makamlara kimlerin gelebileceği de bellidir. Bu kişilerden Said Paşa Seraskerliğe, Namık Paşa Maliye Nazırlığına, Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa ya Sadrazam ya da Kaptan Paşalığa getirilecektir. Büyük rütbeli devlet adamlarının da Kuleli muhalefeti ile aynı fikirde oldukları ve beraber hareket ettikleri Şeyh Ahmet tarafından ifade edilmiştir. Nitekim yargılamalar sonunda idam cezasına çarptırılan Kuleli lider kadrosundan özellikle Şeyh Ahmet ve Hüseyin Daim Paşa'nın cezası, Kuleli Vakası gerçekleşikten kısa bir süre sonra sadaret makamına gelen Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa döneminde hafifletilmiş ve kalebentliğe çevrilmiştir. Bütün olarak bu verileri incelediğimizde eldeki vesikalar bizleri, Abdülaziz'e ve çeşitli devlet adamlarına götürmektedir. Elimizdeki belgeler ve dönem itibarıyla yaşanan olaylar, Kuleli muhalefeti ile Abdülaziz'in bağlantı içinde olabileceğini göstermektedir⁶⁹. Sonraki

⁶⁵ Cevdet Paşa, a.g.e., 1980. ss. 26-27; Cevdet Paşa, a.g.e., 1960, Tezkire: 1-12, s. 20.

⁶⁶ BOA, İ.DH, nr. 445-1/29437.

⁶⁷ Afyoncu vd., a.g.e., s. 254.

⁶⁸ Tercüman-ı Ahval, No:79, 10 Rebiyülevvel 1278, s. 1

⁶⁹ Sultan Abdülaziz'in Çerkezler ile akrabalık ilişkisi vardır. Kuleli hadisesinde Çerkezlerin aktif olması ve Abdülaziz'in vefatından sonra yaşanan Çerkez Hasan olayı, Abdülaziz'in Çerkezler ile akrabalık ilişkilerinin sonuçlarıdır.

dönemlerde Kuleli Vakası'nın siyasi karakteri hakkında farklı fikirler ortaya çıkmıştır. *Yeni Tasvir-i Efkâr*'da yayınlanan bir makalede; "*Türkiye'de harekât-ı inkılapcuyanenin mukaddimesini Kuleli ihtilali teşkil eder*" sözü ile Kuleli Vak'ası, inkılâpçı bir hareket mahiyetine bürünmüştür. Kuleli hareketi için özgürlükçü bakış açısını yabancı müellifler devam ettirmiştir⁷⁰. Kuleli Vak'ası, ülke içinde kökten reformlar gerçekleştirmek amacıyla kurulmuş bir cemiyetin hazırlığı idi. Şarklı Hristiyan imzalı bir mektubun sonundaki; "*Sultanı, hükümeti ve onlara bağlı olanları ele geçirip, duruma hâkim olduktan sonra, iyi işleyen hükümetleri örnek alarak, sorumlu bakanlarla, seçimli bir kabineyle, kast ve din ayrımı olmayan yeni bir düzen oluşturmaktır*"⁷¹, ifadesi ile Kuleli Vak'ası hakkında kendi bakış açılarına göre olumlu görüş belirtilmiştir. Bu görüşleri devralan ve devam ettiren farklı batılı müellifler de olmuştur. Yabancı müellifler, Kuleli Vak'ası'na bir özgürlük-inkılâp hareketi olarak bakmışlardır. Sadece Avrupalı diplomatlar veya yazarlar değil, Rus yazarlar tarafından da hadise, meşrutiyet menşeli olarak kabul görmüştür. Yalnızca padişaha bir suikast değil memleketin mevcut durumunu da değiştirmeyi planladıklarını düşünmüşlerdir⁷².

Namık Kemal, Kuleli Vak'ası'nı bir hürriyet hareketi olarak yorumlamıştır⁷³. Enver Ziya Karal, Kuleli mahkûmlarının "*Heyet-i devleti tagyir ile usul ve kavanini bozmak*" suçlama cümlesiyle ilgili olarak "*bu ifade ile söz konusu vak'a bir irtica teşebbüsü olarak kabul edilebileceği gibi meşrutiyet idaresi için yapılmış bir teşebbüs idaresi olarak da kabul edilebilir. Gizli cemiyeti teşkil eden kişilerin silik şahsiyetler oluşu, bu ikinci mütalaayı reddetmek için yeter bir sebep değildir*"⁷⁴ diyerek Kuleli Vak'ası ile ilgili görüşünü Uluğ İğdemir'den ayırmıştır. Kuleli Vak'ası hakkında söylenenlerin birbirini tutmaması ve çeşitli olması, olayla ilgili yorum yapmayı ve kanaate varmayı zor bir durum haline getirmiştir. Niyazi Berkes ise, Kuleli Vak'ası'nın önemini şöyle vurgular: "*Ordunun da siyasal hayatta rol oynayacak bir güç haline gelmek üzere olduğunun göstergesidir*".⁷⁵

Kırım Harbi neticesinde ülke ekonomisi, hayli yıpranmış ve zayıf düşmüştür. Bu zayıflık nedeniyle, gerek asker-memur ve gerekse esnaf şikâyet halindeydi. Sarayın müsriflikleri, halkın dilinden düşmemekteydi. Bu israflardan esasen Abdülmecid de memnun değildi. Memnuniyetsizliğini "*Bihûde yerlere birçok masraflar olmuş. Kâşki edilmiyeydi*"⁷⁶ sözleri ile göstermiştir.

Kuleli hareketinin ortaya çıkışında esasen iki etken vardır. Bunlardan birincisi "*malî sıkıntı ve israf*", ikincisi "*İslahat Fermanı'nın gayr-i Müslimler üzerine getirdiği haklardır*".

⁷⁰ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev: Babür Turna), Arkadaş Yay., Ankara, 2004, s. 150.

⁷¹ Burak Onaran, "Kuleli Vak'ası Hakkında Başka Bir Araştırma", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, (Bahar 2007), V, s. 30.

⁷² Karal, a.g.e., c. VII, s. 97.

⁷³ Türkmen, a.g.m., s. 357.

⁷⁴ Karal, a.g.e., c.VII, s. 97.

⁷⁵ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 272.

⁷⁶ Cevdet Paşa, a.g.e., *Tezkire*: 13-20, s. 85.

Ekonomik sıkıntılardan ve maaşların ödenememesinden kaynaklı sıkıntıları, Kuleli mahkûmlarının istintaklarında da görmekteyiz. Osmanlı ekonomisi, 1844 yılından itibaren toparlanmaya başlamış fakat bu toparlanma devam ettirilememiştir. 1859 yılında gelir-gider dengesi tamamen bozulmuştur. Devlet, ağır borç yükünün altına girmek zorunda kalmıştır. Bu buhranın çözümü için ise Meclis-i Vâlâ'da defalarca görüşmeler düzenlenmiş ve tezkiyeler yayınlanmıştır⁷⁷. Ancak mali buhran çözülememiştir. Şeyh Ahmet'in itirazlarının temelinde Tanzimat ve Islahat Fermanları bulunmaktadır. Şeriatın uygulanmadığı görüşü, esasen cemiyet üyelerini birleştiren iddiadır⁷⁸. Şeyh Ahmet, "*Muradımız icra-i şeriat ve Tanzimat'ın def'i idi*" sözünüle, Kuleli hareketinin karakterini anlatmaya çalışmıştır. Kuleli Vak'ası olarak bilinen olay hâlâ tam olarak aydınlatılamamış⁷⁹ ve bu gizemli şeyhin, kişisel hayatı da tam olarak ortaya çıkarılamamıştır⁸⁰.

1. Kuleli Vak'ası'nın Sonuçları

Fedailer Cemiyeti teşebbüsünün başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından, gerek hükümet ve gerekse Abdülmecid rahat bir nefes alamamışlardı. Ülkenin içinde bulunduğu malî sıkıntılar halka çok ağır gelmeye başlamıştır. Kuleli kışlasında cemiyet üyelerinin muhakemeleri yapıldığı sırada sarayda Mabeyn-i Hümayun başkâtibine isimsiz bir mektup gelir. Gelen mektubun içeriğinde;

*"Millet Ali ve Fuad Paşaları istemiyorlar ve bunlar çıkarsa devlet idare olunmaz zannolunmasın. İdare edecek kimlerdir denirse Kıbrıslı Mehmet Paşa ve Rüştî Paşa pederlerimiz ile Vefik Efendi ve Rıza Bey'dir"*⁸¹ yazmaktaydı.

Kuleli tutukları yargılanırken gelen bu mektubun içeriği ve devlet kademeleri için verilen isimler, özellikle Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa, istintaklarda da adı geçen muhalif cemiyetin devlet kademelerinde görmek istediği kişidir. Kuleli kışlasında yapılan yargılamalar esnasında saraya gönderilen bu mektup ve İstanbul sokaklarında duvarlara asılan beyanatlar, sarayı endişelendirmiştir. Lider kadro tutuklu ve yargılanırken gönderilen mektup ve dağıtılan bildiriler, Fedailer Cemiyeti'nin köklerinin daha derinde olduğunu göstermektedir. Tüm bunlar olurken Sultan Abdülmecid, Mehmet Emin Ali Paşa'yı görevden aldı. Sultan Abdülmecid, Ali Paşa'nın yerine tıpkı saraya gelen mektubun içeriğindeki gibi Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'yı sadrazam tayin etti. Bu Mehmet Emin Paşa'nın ikinci sadrazamlığı idi⁸². Bu aynı zamanda Kuleli hareketinin istediği bir değişiklik idi. Kuleli muhalif hareketinin Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'yı tutmasının

⁷⁷ Abdurrahman Şeref, "Sultan Abdülaziz'in Vefatı", Türk Tarihi Encümeni Mecmuası, S. 83, 1341, s. 110.

⁷⁸ Danişman, a.g.e., s. 113.

⁷⁹ Enver Koray, "Sultan Abdülaziz'e Karşı Girişilen Bir Suikast Olayı ve Hüseyin Vasfi Paşa", Belleten, c. LI, S. 199, yıl 1987, Nisan, s. 194.

⁸⁰ Varol, a.g.m., 2017, s. 66.

⁸¹ Cevdet Paşa, a.g.e., Tezkire:13-20, s. 84.

⁸² İbn'ül-emin Mahmud Kemal İnal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., c. I, İstanbul 2013, s. 89.

arkasındaki sebep, Paşa'nın muhafazakâr bir kişilik olması ihtimalidir. Hatta ehl-i İslâm kesimin Islahat Fermanı'na aşırı tepki vermemesi için o dönem Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa, sadaret kaymakamlığına getirilmiştir⁸³. Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa, özellikle ulema kanadıyla iyi ilişkiler geliştirmiştir.

Kuleli hareketi, mahkeme kayıtları esas alınırca meşrutiyeti arzulayan bir muhalefet hareketi değil, zıddına Tanzimat reformlarına karşı bir harekettir. Ahmet Cevdet Paşa'nın belirttiğine göre Islahat Fermanı'nın ilanından sonra ehl-i İslâm'dan kimseler;

*"Âbâ ve ecdadımızın kanıyla kazanılmış olan hukuk-ı mukaddese-i milliyemizi bugün ga'ib ettik. Millet-i İslâmiyye millet-i hâkime iken böyle bir mukaddese haktan mahrum kaldı. Ehl-i İslâm'a bu bir ağlayacak ve matem edecek gündür"*⁸⁴, diyerek tepkilerini ortaya koymuşlardır.

O gün tepki koyan bu kişiler arasında şüphesiz Şeyh Ahmet ve Kuleli muhalifleri de bulunmaktaydı. Hâlbuki gayr-i Müslimlere ilk defa Islahat Fermanı ile haklar verilmemiştir. Islahat ve Tanzimat dönemlerinden önce de gayr-i Müslim azınlıklara bazı haklar verilmiştir. Fakat gayr-i Müslimlere verilen önceki dönemlerdeki haklar lütuf mahiyetinde olmuştur. Islahat Fermanı'nda ise gayr-i Müslimlere verilen haklar, bir zorunluluk olarak gösterilmiştir. Gayr-i Müslimlerin askere alımıyla ilgili, Osmanlı Devleti'nin yüzyıllardır sürdürdüğü "cihad" anlayışı da mecburî olarak değişime uğramıştır. Islahat Fermanı'na duyulan tepki yüzlerce yıllık geleneklerin yıkılmaya çalışılmasına yönelik olmuştur.

Abdülaziz, Kuleli hareketinde rol oynamış mıydı? Muhaliflerin sorgularında Abdülaziz'den söz edilmektedir. Abdülaziz'in saltanatı sırasında Kuleli muhaliflerini affedildiğini ve Hüseyin Daim Paşa'nın daha büyük mevkilere getirildiğini biliyoruz. Abdülaziz ve Kuleli arasındaki bu ilişki süreci, Abdülaziz'in Kuleli gizli muhalefetinden haberdar olduğu teorisini kuvvetlendirmektedir. Abdülaziz'in muhalif hareketin oluşmasında direk etkisi olmasa bile, daha sonraki süreçte kendi çıkarları doğrultusunda Kuleli muhalefetini kullanmaya çalışmış olma ihtimali vardır. Neticede Tanzimat ve Islahat Fermanları, ülke içinde yaşayan dindar kesimi rahatsız etmiştir. Gayr-i Müslimlere verilen ayrıcalıklar ve yapılan reformlar, onları ülke içinde yüzyıllardır hâkim konumda yaşayan Müslüman tebaa ile eşit konuma getirmiştir. Kuleli muhalefeti, devlet içinde başlatılan yenilik hareketlerine, gelenekleri adına karşı durmaya çalışan bir grubun hareketi olarak değerlendirilmektedir. Oluşan bu muhalefetten yararlanmak isteyenlerin açık ya da gizli olarak muhalefeti destekledikleri anlaşılmaktadır.

6. Kuleli Vak'ası ve Avrupa Devletleri

Kuleli Vak'ası'nda kendisine suikast planlanan Sultan Abdülmecid, tıpkı bir Avrupalı prens gibi yetiştirilmiştir. Konuşacak ve okuduğunu anlayacak kadar Fransızca biliyordu.

⁸³ Cevdet Paşa, a.g.e., Tezkire: 1-12, s. 66.

⁸⁴ Cevdet Paşa, a.g.e., Tezkire: 1-12, s. 68.

Batı musikisine ve yaşayış tarzına hayrandı. Tahta oturduktan hemen sonra batılı sefirlerle II. Mahmud'un başlattığı ıslahatlara devam edeceğini bildirdi⁸⁵. Padişahın özel yaşamına ilişkin bu bilgiler ve Avrupa devletlerinin İstanbul sefirlerine verdiği güvence, Fedailer Cemiyeti üyelerinin yukarıda açıklamaya çalıştığımız kişisel özellikleri değerlendirildiğinde, Fedailerin Abdülmecid'in Avrupa ile olan ilişkilerinden rahatsız olduğu ve muhalefet oluşturduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan Avrupa ülkelerinin, Mısır meselesinde Osmanlı Devleti'nin iç işlerine pervasızca müdahale etmesi, “*Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâne*” tebaasını rahatsız etmiş olmalıydı⁸⁶. Müslüman tebaanın, Tanzimat ve Islahat Fermanlarına karşı olumsuz tutumu yukarıda incelenmiştir. Bu olumsuz tutumun Tanzimat ve Islahat Fermanlarını dayatan Avrupalı devletlere yönelmiş olması da kaçınılmazdır. Kuleli Vak'ası sürecinden, Avrupalı devletlerin bilgisi var mıydı? Avrupa'da yayınlanan gazeteler, haberlerinde Fedailer Cemiyeti kalkışmasından bahsetmişlerdir.

*“Bu aralık İstanbul'da bir fesad tertib olunmak üzere imiş” deyu Avrupa gazetelerinin bazılarında yazılan fıkraya diğer bazı gazeteler “fesad denilen şey işte şu mahbusların vak'asından ibarettir” Tersane zindanındaki bir firar girişimini işaret etmişlerdir.”*⁸⁷

Ahmed Cevdet Paşa, Fedailer Cemiyeti üyeleri bir ihbarla yakalanıp tutuklanınca, “*meğer İstanbul'da sahihen büyük bir cem'iyet-i fesâdiye hazırlanmakta imiş*” görüşü ile Avrupalı devletlerin, ya da Avrupa kamuoyunun suikast tertibinden haberdar olduğunu değerlendirmektedir. Avrupa gazeteleri, İstanbul'da devlete karşı bir kalkışma planını ile ilgili Osmanlı Devleti'nden daha önce bilgi sahibi idiler. Fedailer Cemiyeti üyeleri yakalanıp tutuklandıktan, “*fesad*” bastırıldıktan hemen sonra Avrupa ülkeleri, Bâbî-âli'ye müşterek bir nota vererek;

*“Muhârebeden beri mev'ud olan nizâmât ve ıslâhâta teşebbüs olunmadı ve bir şey yapılmadı. Devlet-i Aliyye'nin umûr-ı mâliyesi ise pek fena hale geldi. Bu kere rû-nümâ olan âsâr-ı isyaniye dahi bunlardan neş'et ediyor. Düvel-i Avrupa bundan pek az müddet daha bu hâlâta hasr-ı nazar edebilir”*⁸⁸. demişlerdir.

Avrupa devletleri bu notaları ile Kuleli Vak'ası'nı ortaya çıkaran durumu, Osmanlı Devleti'nin yeterli ıslahat yapmamasına bağlıyorlardı. Oysaki Fedailer Cemiyetinin kalkışmaya niyet etmesinin görünür nedenlerinden birisi, Avrupalıların Osmanlı Devleti'ne zorunlu Islahat yaptırmasıdır. Notada belirtilen ekonomik durumun kötülüğü ise Sultan Abdülmecid tarafından da kabul edilen acı hakikattir⁸⁹.

Uzun Türkistan seyahati ve yazmış olduğu seyahatname ile tanınan çok yönlü ilişkileri nedeniyle, “*çift taraflı casuslukla*” itham edilen Arminius Vambéry, bu yıllarda özel hoca

⁸⁵ Küçük, a.g.m., s. 259.

⁸⁶ Danişman, a.g.e., s. 109.

⁸⁷ Cevdet Paşa, a.g.e., Tezkire: 15, s. 82.

⁸⁸ Cevdet Paşa, a.g.e., Tezkire: 15, s. 82.

⁸⁹ Cevdet Paşa, a.g.e., Tezkire: 15, s. 82.

sıfatıyla Hüseyin Daim Paşa'nın Kabataş'taki konağında, Paşa'nın oğluna Fransızca öğretmek üzere bulunuyordu. Hüseyin Daim Paşa, Arminius Vambéry'e "*Reşid Efendi*" ismi vermişti. Şeyh Ahmet ile Arminius Vambéry, Hüseyin Daim Paşa'nın konağında görüşmüşler ve aralarında dostluk oluşmuştur⁹⁰. Bu dostluk ilişkisinin, Kuleli Vakasının ortaya çıkmasına etkisi olup olmadığı konusunda elimizde kanıt bulunmamaktadır. Ancak Arminius Vambéry'nin gizemli ilişkileri, şüpheye neden olmaktadır. Diğer yandan Şeyh Ahmet'in alacak-verecek defterinde, diğer borç ve alacakları ile birlikte Tophane'de bulunan Yako isimli bir Yahudi'den bin beş yüz kuruş civarında alacağı olduğu anlaşılmaktadır. Bu kayıta göre; Şeyhin elindeki nakit parayı, bu banker vasıtasıyla işlettiği hükmüne varılabilir. Sorgu tutanaklarında vermiş olduğu ifadelerde, ortaya davası olan şeyh görüntüsü koyan tip ile parasını banker aracılığıyla işleten şeyh arasındaki çelişki dikkat çekicidir⁹¹.

Avrupalı devletlerin bu tutumlarından, onların Kuleli Vak'ası'ndan, başlangıcından beri haberdar oldukları ve bu hadiseden kendi çıkarlarına göre yararlandıkları çıkarılabilir. Fedailer Cemiyeti liderleri ile üyelerinin, Avrupa devletleri ile temaslarının olup olmadığına ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır.

B. 30 MAYIS 1876 DARBESİ

Sultan Abdülaziz, 25 Haziran 1861 yılında Sultan Abdülmecid'in ölümü üzerine 32. Osmanlı padişahı olarak tahta çıktı⁹². Şehzadelik yıllarında, mütevazı bir hayat tarzı benimseyeceğini, israfa karşı politikalar uygulayacağını, harcamalara çeki düzen vereceğini ilan edip yenilik taraftarlarının bile takdirini toplamış, tahta çıkışı memnuniyetle karşılanmıştır. Padişah olduktan hemen sonra yaptığı icraatlar ile kendisine yönelik beklentileri boşa çıkarmayacağını göstermiştir⁹³.

1. Sultan Abdülaziz Döneminde Osmanlı Devleti'nin Genel Görümü

Sultan Abdülaziz, "*Devlet-i Aliyye*"nin dış borç sorunlarını çözmek, Mısır ve Balkan meselelerini Osmanlı Devleti lehine halletmek, ihtiyaç duyulan reformları gerçekleştirerek devleti yeniden güçlendirmek istiyordu⁹⁴. Avrupaî yaşam tarzından ve batı taklitçiliğinden hoşlanmayan Abdülaziz'e, devleti kurtaracak yegâne kişi gözüyle bakılıyordu⁹⁵. Yeni Sultanın vilayet yönetimi, adalet teşkilatı, maarif teşkilatı, ordu ve donanmada yaptığı ve yapmaya çalıştığı reformlar, devleti yeniden büyük devletler arasına katacak nitelikte görülmektedir⁹⁶. Özellikle ordu ve donanmanın güçlendirilmesi için yapılan çalışmalar, donanmayı İngiltere'den sonra dünyanın en büyük ikinci gücü yapmayı sağlamıştır⁹⁷.

⁹⁰ Varol, a.g.m., 2015, s. 97-143.

⁹¹ Varol, a.g.m., 2015, s. 97-143.

⁹² Küçük, a.g.m.,s. 179.

⁹³ Mahmut Celalettin Paşa, a.g.e., s. 37; Küçük, , a.g.m.,s. 179.

⁹⁴ Afyoncu vd, a.g.e., s. 256; Danişman, a.g.e., ss. 205-208.

⁹⁵ Küçük, a.g.m., s. 179.

⁹⁶ Afyoncu vd, a.g.e., s. 256.

⁹⁷ Danişman, a.g.e., ss. 215-219.

Abdülaziz, saltanatı döneminde Avrupa'daki gelişmeleri bizzat görmek amacı ile Avrupa ülkelerine seyahatler yaptı. Sultan Abdülaziz, “*Şura-yı Devlet*”i bu seyahatlerde Fransa’dan örnek alarak kurmuştur⁹⁸. 1867 yılında Paris, Londra, Viyana gibi önemli Avrupa şehirlerini ziyaret etti. Buralarda gördüğü yenilikleri, Osmanlı topraklarına getirmek için hazırlıklar yaptı. Rumeli’de, demiryolu yatırımları için çalışmalar yaptı. İstanbul-Bağdat demiryolu hattının hazırlıklarına başladı. Hükümdarlığı zamanda metro ve tramvay ilk defa ülkemize getirildi⁹⁹. Abdülaziz dönemindeki bu gelişmeler, Osmanlı Devleti topraklarında çıkarları ve geleceğe yönelik istila planlamaları olan başta İngiltere olmak üzere, Fransa, Almanya, Rusya ve diğer Avrupa ülkelerini rahatsız etmiştir. Bu devletlerden her birisi -ileride hedefleri ve genel politikaları değerlendirilecek olan- farklı yol ve yöntemlerle Osmanlı Devleti’ne karşı düşmanca politikalar uygulamışlardır¹⁰⁰. Abdülaziz’den II. Abdülhamid’e ve sonraki dönemlerde demiryollarına önem veren ve demiryolu yatırımlarına yönelik çalışmalar yapan devlet yöneticilerinin karşılaştıkları darbe ve suikast girişimleri ayrıca incelenmesi gereken bir olgudur. 1868 yılı Eylül ayında Odesalı bir tüccar olan Kunduri ile Sarraf Kostaki Altuncu tarafında Sultan Abdülaziz’e bir suikast teşebbüsü olmuş ve bu teşebbüs ortaya çıkarılarak müteşebbisler yakalanmışlardır¹⁰¹. Bu olay Osmanlı Devleti ile Rusya arasında krize sebep olmuş, Avusturya hükümetinin araya girmesi ile kriz çözülmüş, Kostaki Altuncu Bağdat’a sürgüne gönderilmiştir¹⁰².

Batılılar, Osmanlı Devleti aleyhine çalışmalar yaparken ve Osmanlı coğrafyası ile ilgili ayrıntılı bilgilere sahiptiler. Buna karşılık Osmanlı Devleti’nin, doğal müttefiki ve halifelik makamı ile dini bakımdan kendisine bağlı olan doğu Türk dünyası ve Rusya Müslümanları hakkında bile yeterli bilgisi yoktu. Doğu Türk dünyasının da Osmanlı Devleti ile ilgili yeterli bilgisi yoktu. Hatta İslam Halifesi sıfatı taşıyan Sultan Abdülaziz’in, kim olduğunu bilen kişi sayısı çok azdı. Dua ettikleri zaman bile “*Rum Padişahı Abdülaziz*” diye dua ederlerdi. Halifelik makamı, gündemde bile değildi¹⁰³. Sultan Abdülaziz, Türkistan’daki Türk Hanlıkları ile irtibat kurmak için çalışmalar yapmıştır. Kaşkar’a on sekiz zabıt ve iki havacı göndermiş, bu subaylar burada siyasi çalışmalar da yapmışlardır. Yakup Han ile görüşen subaylar, Rusya’nın baskısı ile karşılaşmışlar, bazıları İran üzerinden kaçarak İstanbul’a dönmeyi başarmışlardır. Sultan Abdülaziz’in, girişim safhasında kalan Türkistan birliği siyasetinden, Şehzade Murad’ın da haberi vardır. Ancak bu siyaset, uygulama imkânı bulamamıştır. Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilmesi için yapılan çalışmalara İngilizlerin desteğinin sebepleri arasında, Sultan Abdülaziz’in Türkistan birliği

⁹⁸ Ahmet Oğuz, Birinci Meşrutiyet Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan, Grafiker yay, Ankara, 2010, s. 57.

⁹⁹ Afyoncu vd, a.g.e., s. 256.

¹⁰⁰ Danişman, a.g.e., ss. 219-224.

¹⁰¹ Koray, a.g.m., s. 194.

¹⁰² Koray, a.g.m., s. 195.

¹⁰³ Abdürreşid İbrahim Efendi, “Ahvâl-i Müslimin ve Ulema Hakkında”, Sırât-ı Mustakim, c. IV, S. 87, s. 152-153.

için faaliyette bulunmasının da etkisi olduğu değerlendirilmelidir¹⁰⁴. Bu durum Osmanlı Sultanı Abdülaziz'in hedeflediği reformları gerçekleştirme güçlüğüne gösteren örneklerden sadece birisidir. Osmanlı Devleti, kendisi için güç unsuru olabilecek insan kaynaklarını tanıma ve yönlendirme, kendi lehine kullanma becerilerini geliştirememektedir. Dahası kendi yanında olması gerekenler ile irtibat kurmayı bile yeterince başaramamıştır.

Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz dönemlerinde Osmanlı Devleti'nde, devlet adamı eksikliği, yönetimde istikrarsızlık yaygın bir hal almıştır. Ahmet Cevdet Paşa'nın dönemin sadrazam atamalarına ilişkin verdiği bilgiler istikrarsızlık ve yönetim zafiyetlerini açıkça göstermektedir.

*“Mahmud Paşa'nın evzâ'-ı nâ-becâsından büyük küçük kâffe-i me'mûrîn dil-gîr ümüteffir olmuş idüğinden Midhat Paşa'nın sadâreti mûcib-i memnûniyet-i umûmiyye olmuş ise de o dahi mülâhazasız ve bir işin sonunu saymaz bir zât olduğundan çok duran ayıp evâsıt-ı şa'bânda azl ile yerine büyük Rüşdi Paşa sadrâzam oldu ve Zilkadenin sekizinde uhde-i fakîre Şûrâ-yı Devlet âzâlığı tevcîh buyruldu. Rüşdi Paşa makâm-ı Sadâret'in vak'ım vikaaye kaydında bulunup Mahmud Paşa ise Bâbîâlî'den bu vak'u haysiyyeti ref'û izâle etmiş ve ale'l-umûm vüzerâ ve me'mûrîn-i sâirede kadr ü i'tibâr bırakmamış olduğundan Rüşdi Paşa'nın vak'u vekaarı Mâbeyn-i hümayûn halkına ağır geldi. Hafîfu'l-ma'ûne bir sadrâzam arandı. Hemen sene-i merkume Zilhiccesinin on yedisinde Rüşdi Paşa azl ile mansıb-ı Sadâret Sakızlı Es'ad Paşa uhdesine tevcîh olundu. Ferdâsı uhde-i fakîre dahi Evkaf-ı hümayûn nezâreti tevcîh kılındı. Li-ecli't-teşekkür Mâbeyn-i hümayûn'a gidip huzûr-ı hümayûna çıktığımda Sultan Abdülaziz Han hazretleri fevkalâde eser-i teveccüh ve iltifât gösterdi ve muhasses olan şehri otuz bin kuruş ma'âşına on bin kuruş zammı ilâve buyurdu.”*¹⁰⁵

Sadrazamların görev süreleri ve Ahmet Cevdet Paşa'nın hükümet içinde yer almasına rağmen Mahmud Nedim Paşa, Midhat Paşa, Mütercim Rüştü Paşa ve Esad Paşa hakkındaki görüşleri devletin içinde bulunduğu acziyeti ve Sultan Abdülaziz'in dönemindeki devlet adamı yetersizliklerini göstermektedir. Paşa'nın ifadesi ile *“Ali Paşa'nın vefatından sonra sadaretin tadı kaçmıştır.”*

1871 yılından sonra Sultan Abdülaziz için sorunların arttığı dönem başlamıştır¹⁰⁶. Devlet yönetimi üzerinde önemli etkisi olan Tanzimat devri bürokrat ve paşaları, yabancı devletlerin bu düşmanca politikalarının ya farkına varamamışlar ya da bu devletler namına politikalar geliştirerek kendi devletlerini istikrarsızlaştıracak ve güçten düşürecek faaliyetlere girişmişlerdir. Sultan Abdülaziz tarafından görevlendirilen sadrazamlar, çoğunlukla sorunları çözemedikleri gibi, krizin büyümesine neden olmuşlardır. Batılı devletlerin müdahaleleri ise, yönetim krizini, içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Balkan

¹⁰⁴ Abdürreşid İbrahim Efendi, Tarihin Unutulmuş Sayfaları, Sultan Abdülaziz'in Şehadetine Asıl Sebep Ne idi?, Berlin, 1333, s. 4-5.

¹⁰⁵ Cevdet Paşa, a.g.e., Tezkire: 40, s. 122.

¹⁰⁶ Afyoncu vd, a.g.e., s. 256.

isyanları, bu isyanların Avrupalı devletler tarafından kışkırtılarak Osmanlı Devleti aleyhinde kullanılması, Yemen isyanı, Lübnan olayları ve Mısır'daki veraset sorunu Osmanlı Devleti'nde istikrarsızlıklara neden olan diğer etkenlerdir¹⁰⁷.

2. Darbe Girişimini Hazırlayan Faktörler

1875 yılında Osmanlı Devleti, ekonomik olarak zor durumda idi. İsrâf ve sefahat dolayısıyla Avrupa ülkelerinden borç para alınmak zorunda kalmıştır. Fazıl Mustafa Paşa, Sultan Abdülaziz'e yazmış olduğu bir mektup ile Padişah'a reform önerileri sunmuştur. Bu önerilerde ekonomik alanda yapılması gereken reformlar da bulunmaktadır¹⁰⁸.

2.1. Dış Borç Sorunları

Osmanlı Devleti'nin borçları ve saraydaki israf hakkında, dönemin kaynaklarında birbirine benzeyen kayıtlar bulunmaktadır¹⁰⁹. Ekim 1875 tarihinde devletin bütçesi, beş milyon altına yakın açık vermiştir. Dış borçların ödenmesinde büyük güçlükler yaşanıyordu. Fransa'dan ve Ostra Ottoman bankasından alınan borçlar, ödenemez durumda gelmişti. Sadrazam Mahmut Nedim Paşa, mali iflası ilan etti. Dış borç faizlerinin yarısının nakit, diğer yarısının % 15 faizli bir senetle ödeneceğini duyurdu. Bu yanlış tedbir, Sadrazama, Rusya'nın İstanbul büyükelçisi Orgeneral Kont İgnatiyef tarafından telkin ve tavsiye edilmişti. Böylece Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da kredisinin yok olması hedeflenmişti. Rus büyükelçisinin bu amacı gerçekleşmiş, Avrupa basınında Osmanlı Devleti aleyhine ağır eleştiriler yayınlanmıştır. Türkiye'nin Rusya'ya borcu olmadığı için, faiz indirimi Rusya'nın ekonomik kaybına sebep değildi. Hükümet kararının ilan edileceği sabahın gecesinde, Mithat ve Damat Mahmut Paşa'larla İgnatiyef, ellerindeki bütün tahvilleri sattılar ve ertesi gün bu tahvillerin değeri yarıya düştüğü için büyük kazanç sağladılar. Sultan Abdülaziz, böyle bir şeye tenezzül etmeyi aklından bile geçirmedeği için üç milyon altın zarara uğradı. Karar, borçların alacaklıları olan İngiltere ile Fransa'da büyük protestolara sebep oldu. Türkiye'de, elinde tahvil bulunan ve geçimini buna bağlayan vatandaşlar, büyük zarar gördü¹¹⁰.

2.2. Yabancı Devletlerin Müdahaleleri

Sultan Abdülaziz dönemi, Balkan uluslarının, Batılı devletlerin destekleri ile Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmalarının yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Osmanlı devlet adamlarının hatalı uygulamaları ya da kusurları da bu ayaklanmaların çıkmasına etki eden nedenler arasındadır. Bosna-Hersek ayaklanması devam ederken, 2 Mayıs 1876'da Bulgaristan'da da büyük bir isyan çıktı. Ruslar tarafından gizlice silah gönderilen 55 Bulgar köyünün erkekleri, Türk köylerini bastılar. 1000 kadar Türk'ü büyük vahşetle

¹⁰⁷ Danişman, a.g.e., ss. 222-227.

¹⁰⁸ Sâmî-zâde Süreyyâ, "1282'de Devlet-i Aliyye'nin Ahvâl-i Umûmiyyesi Hakkında Ma'lûmat-ı Muhtasara", Sırât-ı Mustakim, c. VI, S. 144, s. 220-221.

¹⁰⁹ Abdürreşid İbrahim Efendi, a.g.e., s. 6.

¹¹⁰ Mahmut Celalettin Paşa, a.g.e., s. 66-69; Danişman, a.g.e., ss. 221-227.

öldürdüler. 39 gün süren ayaklanmada, Bulgar asiler tamamen ezildi ve isyan söndürüldü. 4500 asi öldü. Bu haber Avrupa basınına, Türklerin on binlerce Hristiyan'ı öldürdükleri ve yüzlerce Bulgar köyünü yerle bir ettikleri şeklinde yansıtıldı. 6 Mayıs 1876'da Selanik'teki Almanya konsolosuna ile Fransız konsolosunun linç edilmeleri, Osmanlı Devleti aleyhine batıda oluşan olumsuz kamuoyunu iyice güçlendirdi. Bir Rus-Yunan komplosu olan bu olay, kasten çıkarılmış ve Türkleri, Avrupa kamuoyunda mahkûm etmek, Avrupa'dan tecrit etmek gayesi güdülmüştü. Bâbiâli, meseleyi kapatmak için, konsolosları öldürenlerin altısını astırdı ve Selanik Valisi Baytar Mehmet Refet Paşa'yı azletti. Ancak Avrupa devletlerinin müdahale niyetlerine engel olamadı¹¹¹.

Sultan Abdülaziz'in, Osmanlı Devleti'ni güçlendirme politikalarına karşı İngiltere ve Fransa, bu politikaları engellemeye çalışıyordu. Fransa Kralı III. Napolyon, Orta Doğu'daki çıkarları bakımından Abdülaziz politikalarından rahatsızdı. İngiltere ise, Osmanlı Devleti'ni Rus yayılmasının önünde bir tampon devlet olarak görmek istiyordu. Çok zayıflamasını da çok güçlenmesini de istemiyordu. Panislamizm, ordu ve donanmanın güçlendirilmesi İngiltere'yi rahatsız etmişti¹¹².

2.3. Jön Türklerin Faaliyetleri

III. Selim'in saltanatı döneminde Fransa'ya eğitim amacı ile gönderilen talebeler buradaki eğitimleri sırasında, devlet yönetimine ilişkin yeni fikirler edindiler. Bu yeni fikirleri benimseyenler, Sultan Abdülaziz döneminde örgütlenip Jön Türkler Cemiyetini kurmuşlardır. Genç Osmanlılar, "*hürriyet*" büyüklü kelimesinin etrafında toplanıyorlardı. Devletin meşruti yönetime geçmesi, Avrupa'dan yararlanma metodu ve İslam birliği gibi konularda Jön Türkler arasında tartışmalar yaşanıyor. Yaşanan sorunların çözümüne ilişkin geleneksel düşüncenin dışında fikirler söylüyorlardı¹¹³. Yeni Osmanlı hareketinin ileri gelenlerinden Namık Kemal, padişaha mutlak itaati gerekli görmüyordu¹¹⁴. Yeni Osmanlı hareketini oluşturan kişilerin çoğunluğu batı tarzı eğitim almış, Osmanlı Hükümetinde Tercüme Bürosunda çalışan, Fransızca bilmesi sayesinde batıdaki gelişmeleri yakından takip edebilen, orta sınıf ailelere mensup kişilerdi¹¹⁵.

Cemiyete; Midhat Paşa, Rüştü Paşa, Ömer Naili Paşa, Mustafa Asım Paşa ve Süleyman Paşa gibi, sadrazam olan Ali Paşa ile arası iyi olmayan devlet adamları ve hatta Veliaht şehzade Murad Efendi de katılmıştı. Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi dönemin aydınları da bu örgüte mensup önemli kişilerdendi. Yeni Osmanlılar, Midhat Paşa'yı doğal liderleri olarak görmüşlerdir¹¹⁶. Onlar, amaçlarına ulaşabilmek için kendilerine yakın olabilecek devlet adamları ile sürekli iletişim halinde olmuşlar, yurt dışına çıktıklarında

¹¹¹ Karal, a.g.e., c.VII, ss. 90-101.

¹¹² Süleyman Kocabaş, Osmanlı İhtilallerinde Yabancı Parmağı, Vatan Yayınları, İstanbul, 1993, s. 99-103.

¹¹³ Karpat, a.g.e., s. 65.

¹¹⁴ Oğuz, a.g.e., s. 43.

¹¹⁵ Zürcher, a.g.e., s. 103.

¹¹⁶ Kadirhan Kaffı, Mithat Paşa (Demokrasimizin Büyük Şehidi), Yeni Mecmua Yayını, İstanbul, 1948, s. 12.

Mustafa Fazıl Paşa'dan özellikle para desteği görmüşlerdir¹¹⁷. Cemiyetin gerek kuruluşu gerekse üyelerinin birbirleriyle tanıştırılması, Fransız sefaretine mensup ajanlarca planlanmış ve uygulanmıştır. Ziya Bey'e üç bin, Namık Kemal ve Rıfat'a iki bin, Ağâh ve Suavi'ye bin beş yüz, ötekilere ise biner Frank maaş bağlanmıştı¹¹⁸.

İngiltere, Osmanlı aydınlarının oluşturdukları Midhat Paşa liderliğindeki bürokrat-askeri reformcu cemiyeti, İstanbul sefiri Henry Elliot aracılığı ile desteklemiştir¹¹⁹. Henry Elliot hatıralarında, Midhat Paşa ile görüşmelerinde Midhat Paşa'nın meşrutiyet talebini sonuna kadar destekleyeceği sözünü verdiğini anlatmaktadır. Midhat Paşa ile Henry Elliot arasındaki işbirliği, başlangıçta Sultan'a, "*meşrutiyeti kabul ettirmek*" için idi. Daha sonra İngiltere, Osmanlı Devleti içindeki İngiliz-Rus nüfuz mücadelesini kendi lehine çevirmek ve Rus taraftarı Mahmut Nedim Paşa'yı tasfiye için, Meşrutiyeti kullanmayı planlamıştır. İngiliz büyükelçi hedeflerini gerçekleştirmek için İngiltere'nin İstanbul'daki gönüllü muhibbi Midhat Paşa ve onun ekibine güveniyordu¹²⁰. Yeni Osmanlıların siyasi çalışmaları ve İngiliz devlet görevlileri ile ilişkileri, onları İngiltere yanlısı devlet adamları haline getirmiştir¹²¹.

Meşrutiyet taraftarı Yeni Osmanlıların en somut fikirleri, meşrutiyete gönülden destek veren Veliâht Murad Efendi'yi tahta çıkartmaktı. Bunun gerçekleşebilmesi, hali hazırda Osmanlı padişahı Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesiyle mümkün olacaktı.

Namık Kemal, çıkardığı İbret gazetesi kapatılınca, Gelibolu Mutasarrıflığına sürülmüştü. Ebüzziya'nın ifadesi ile "*Kemal, ülkenin ve kendisinin gelecekteki saadetini Murad Efendi'nin şahsında görüyordu.*" Güllü Agop Tiyatrosu'nda oynanan Namık Kemal'in Vatan Yahut Silistre isimli piyesinde darbe provası yapılmıştı. "*Yaşasın Kemal, Yaşasın Millet!*" sloganlarıyla nümayişler yapılarak "*Muradınız nedir?*"; "*Muradımız budur!*"; "*Allah Muradımızı versin!*" gibi anlamlı sözlerle şehzadenin ismi zikredilmişti. Memleketin kurtuluşunu veliaht Murad'ı tahta geçirmekte gören bu kişiler, tüm umutlarını meşrutiyet idaresine bağlamışlardı. Yeni Osmanlıların düşünceleri, İngiliz menfaatleriyle birebir örtüşüyordu. Mason Cemiyetler de millî düşüncenin sembolü olan Sultan Abdülaziz'e karşı, Veliâht Murad'ı destekliyor, tahta onun geçmesini istiyordu¹²².

3. Darbe Cuntasının Öncüleri

30 Mayıs 1876 darbe cuntasının lider kadrosu, dört kişiden oluşmaktadır. Daha sonra bu dört cuntacının çalışmaları ve etkileri ile çok sayıda kişi hem hükümet hem de saray darbesinde aktif olarak görev almıştır. 1876 darbesinin sebep, amaç ve hedeflerini daha iyi

¹¹⁷ İhsan Burak Birecikli, "Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1870-1908)", Gazi Akademik Bakış, c. III, S. 5 Kış 2009, s. 95-121; Oğuz, a.g.e., s. 43.

¹¹⁸ Can Alpgüvenç, Sultan Abdülaziz Han ve Darbeci Paşalar, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011, s. 85.

¹¹⁹ M. Şükrü Hanioğlu, "Jön Türkler", DİA, c. XIII, İstanbul, 2001, s. 584-587.

¹²⁰ Alpgüvenç, a.g.e., s. 87.

¹²¹ Hanioğlu, a.g.m., ss. 584-587.

¹²² Çağrı Alagöz, "Sultan Abdülaziz'in Kanlı Gömleği; 1876 Darbesi Üzerine Bir Çalışma", Erciyes Ün. SBE Avrasya Araştırmaları, s. 5-6.

anlayabilmek için, cuntanın öncü dörtlüsünün hayatlarını ve dünya görüşlerini kısaca değerlendirmek yararlı olacaktır.

Darbe cuntasının birinci aktörü, Hüseyin Avni Paşa'dır. Isparta'nın Şarkikaraağaç kazası Avşar nahiyesi Gelendost köyünde doğmuştur. Fakir bir ailenin çocuğudur. İstanbul'da medresede okumuş, harbiye mektebinden mezun olmuştur. Askeri görevleri sırasında Kırım ve Balkan muharebelerinde başarılar göstermiştir. Ordu ve donanmayı modernleştirmek için gayret göstermiş ve çalışmalar yapmıştır¹²³. Hüseyin Avni Paşa, 1876 Darbesi gerçekleştiğinde Seraskerlik görevinde bulunuyordu. Yani ordunun bir numarası ve kabine üyesi idi. Darbenin mimarı ve planlayıcısı olan Paşa'nın, hem devletin hem de şahsının mahvına sebep olacak işlere girişmesi, intikam hirsından kaynaklanıyordu.

Hüseyin Avni Paşa, Cuma Selamlığında 1. Ordu Kumandanı sıfatıyla padişah Sultan Abdülaziz'e refakat ederken, Sultan Abdülaziz'in kapıda bekleyen eşlerinden bir Kadın-Efendi'ye sözle sarkıntılık ettiği iddiası ile kumandanlıktan alındı. 14 ay kendisine hiçbir görev verilmedi, fakat maaşını aldı. Bu müddet sonunda, Bosna-Hersek eyalet valiliğine tayin edildi. Daha sonra Girit valisi oldu ve 1869'da seraskerliğe getirildi¹²⁴. 1870 senesinde, Sultan Abdülaziz'e yakın olduğunu düşündüğü paşaları ya emekliye ayırdı ya da İstanbul'dan uzaklaştırdı, kendi emrinden çıkmayacak subayları görevlendirdi¹²⁵. Bu görevi sırasında saraydaki yüksek rütbeli cariyelerle çeşitli ilişkiler kurduğu iddiası ile 1871'de seraskerlikten azledilerek, rütbesi ve nişanları alınarak askerlikten tard edilip Isparta'ya sürüldü. İstanbul'daki yalısına da el konuldu¹²⁶. Hüseyin Avni Paşa'nın serkeşliği ve kadın düşkünlüğü, sürgününe sebep olmuştu¹²⁷. On bir ay boyunca memleketi Isparta'da sürgün kaldı. Bu sürgün, Tanzimat devrinde örneği olmayan ağır bir cezadır. Hüseyin Avni Paşa'nın, "*Kinim dinimdir*" cümlesi ile itiraf ettiği, Sultan Abdülaziz'e sönmeyen kininin kaynağının bu sürgün cezası olduğu düşünülmektedir¹²⁸. Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa tarafından 1872'de Aydın eyaleti valiliğine, 1873'te ise aynı sadrazam tarafından bahriye nazırlığına atandı. Müşir rütbesi ve nişanları iade edildi. Bundan üç hafta sonra 15 Şubat 1873'te ikinci defa serasker oldu. Ertesi yıl 1874'te ise seraskerlik de uhdesinde kalmak üzere sadrazamlığa getirildi. Sadrazamlık görevine gelmeden önce, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi gerektiği bahsini dönemin vezirlerine açmış, gerekli desteği göremediği bazı vezirlerin görevden azledilmesini sağlamıştı. Mali durumu düzeltmemesi, yakınlarına çıkar sağlaması, kabalığı ve zulmü

¹²³ Meltem Valandova, Hüseyin Avni Paşa, Ankara Ün. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 5-9; Ali İhsan Gencer, "Hüseyin Avni Paşa", DİA, c. XVIII, İstanbul, 1988, s. 526-527.

¹²⁴ Danişman, a.g.e., ss. 239-242.

¹²⁵ Gencer, a.g.m., ss. 526-527.

¹²⁶ Gencer, a.g.m., ss. 526-527. Süleyman Kâni İrtem, Sultan Abdülaziz ve Bir Seraskerin İhtilâli, Temel Yayınları, İstanbul, 2004, s. 259.

¹²⁷ Süleyman Kocabaş, Sultan Abdülaziz ve I. Meşrutiyet, Vatan Yayınları, İstanbul, 2001, ss.115-117, Abdurrahman Şeref, a.g.m., s. 330.

¹²⁸ Musa Çadircı, "Hüseyin Avni Paşa'nın Terekesi", Türk Tarih Belgeleri Dergisi, c. XI, Ankara 1986, s.145-146; İrtem, a.g.e., s. 292-300.

yüzünden seraskerlik ve sadrazamlık görevinden azledilmiştir¹²⁹. Hastalığını gerekçe göstererek izin alıp, Fransa kaplıcalarında tedavi olma talebinde bulundu. Avrupa’da bulunduğu sırada Paris ve Londra’da hükümet ileri gelenleri ile görüşmeler yaptı¹³⁰. Abdülaziz’in tahttan indirilmesi gerektiği fikrini, İngilizlerle paylaştı ve bu konuda İngilizler ile anlaştı¹³¹. İngilizlerden bu hususta onay alınca, türlü oyun ve entrikalarla akıl almaz bir biçimde üçüncü kez seraskerlik görevine getirildi. Meşrutiyet hakkındaki fikirlerinde anlaşılmadığı, ancak İngilizler tarafından desteklenen Midhat Paşa ile cunta ittifakı kurdu¹³².

Meşrutiyet yönetimini istemeyen, ancak Meşrutiyet’in gelmesine bilinçsiz kını ile katkı sağlayan Hüseyin Avni Paşa, Süleyman Paşa’nın Hiss-i İnkılap adlı eserinden öğrendiğimize göre; orduda batılı eğitim metotlarının kullanılmasına karşıdır. Orduda modernleşmeyi, diğer alanlarda geleneği savunmaktadır¹³³.

Darbe ideolojisinin öncüsü Midhat Paşa’dır. İstanbul doğumlu Midhat Paşa’nın asıl adı Ahmet Şefik’tir. Babası, Evkaf Nezaretinde memurdur. İyi bir eğitim almış, zekâsı ve çalışkanlığı ile Mustafa Reşit Paşa, Âli Paşa ve Fuat Paşa’ların dikkatini çekmiştir. Kırım Savaşı döneminde uluslararası görüşmelerde heyetler arasında kâtiplik ve tercümanlık yapmıştır¹³⁴. Tuna valiliği sırasında okullar, yollar, bankalar, fabrikalar yaptırmıştır. Âli Paşa tarafından Şûra-yı Devlet Reisliği görevine atanmış ancak aradan bir yıl geçmeden görevinden alınarak Bağdat valiliğine gönderilmiştir. Midhat Paşa, Tuna’da gösterdiği gayreti Bağdat’ta da göstermiştir. Üç yıl Bağdat’ta kaldıktan sonra valilikten istifa etmiştir. Edirne Valiliğine tayin için İstanbul’a gelmiştir. İstanbul’da padişah ile görüşmüş ve beklenmedik şekilde Mahmut Nedim Paşa’nın yerine sadrazamlığa atanmıştır. İki ay süren bu görevinden, bütçe konusunda padişaha yanlış bilgiler verme ve rüşvet nedeni ile alınmıştır. Midhat Paşa’nın görevden alınmasında, Rus Büyükelçisinin etkisi olduğuna ilişkin değerlendirmeler de yapılmıştır¹³⁵. Genelde Avrupa, özelde ise İngiltere’ye hayranlık derecesinde sevgi besleyen Midhat Paşa, meşruti rejimin gelmesi için her yolu denemiş¹³⁶ ve bunu temin için Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilmesi fikrini Hüseyin Avni Paşa ile paylaşmıştır¹³⁷. Midhat Paşa’nın oğlu Ali Haydar, babasının hayatını anlattığı eserinde, onun Henry Elliot ile yakın ilişkilerini, pazarlıklarını, İngiltere kültürüne hayranlığını gizlememiştir. Bu durum, nerede ise herkesin bildiği bir gerçektir¹³⁸. Midhat Paşa’nın hayatını övgü dolu sözlerle anlatan muhipleri bile onun, İngiltere hayranlığını ve

¹²⁹ Valandova, a.g.e., s. 5-9; Gencer, a.g.m., ss. 526-527.

¹³⁰ Gencer, a.g.m., ss. 526-527.

¹³¹ Kocabaş, a.g.e., 2001, s. 124.

¹³² Oğuz, a.g.e., s. 46; Danişman, a.g.e., c. XII, s. 252-253.

¹³³ Oğuz, a.g.e., s.47; Valandova, a.g.e., s. 5-9.

¹³⁴ İlyas Söğütü, “Türk Modernleşmesi Sürecinde Mithat Paşa”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, c. XI, s. 1, 2010, s. 101-113; Gökhan Çetinsaya, Şit Tufan Buzpınar, “Midhat Paşa”, DİA, c. XXV, İstanbul, 1988, s. 7-11.

¹³⁵ Kocabaş, a.g.e., 2001, s. 53.

¹³⁶ Oğuz, a.g.e., s. 44; Abdürreşid İbrahim Efendi, a.g.e., s. 6.

¹³⁷ Danişman, a.g.e., ss. 239-250.

¹³⁸ Kocabaş, a.g.e., 1993, s. 107.

Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesi sırasında İngiltere büyükelçisi ile yaptığı anlaşmayı gizlememişlerdir¹³⁹. Ahmet Cevdet Paşa ise; Mütercim Rüştü Paşa'nın, Midhat Paşa'yı İngiliz elçisinin etkisinde olduğundan dolayı beğenmediğini ancak sadrazam kalabilmek için Midhat Paşa'ya mahkûm olduğunu zikretmiştir¹⁴⁰. Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığı sırasında, mâzuliyet dönemi yaşayan Midhat Paşa, mevcut rejim ve devletin çöküşünden kurtuluşun, sadece meşruti rejim ile mümkün olacağına inanmıştır. On dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sında yaşayan birçok kişi gibi, liberal ve laik eğilimleri vardır¹⁴¹. Meşruti rejimi kurmak için ulema, sivil ve askeri bürokrasi ile temas içinde olmuştur. Medrese öğrencilerinin nümayişleri sonucunda, 10-11 Mayıs 1876'da gerçekleştirilen hükümet darbesinin hazırlayıcısı, aktörüdür. Darbenin başarılı olmasından sonra Meclis-i Âliye üyeliğine ve Şura-yı Devlet Reisliğine getirilmiştir. Meşrutiyet fikri ve batı hayranlığı nedeni ile muhafazakâr tanzimatçı Ahmet Cevdet Paşa ile sürekli mücadele etmiştir. Sultan Abdülhamid devrinde, kısa bir süre içerisinde yönetim görevlerinden uzaklaştırılmış, 5 Şubat 1877'de yurt dışına sürgüne gönderilmiştir. 1878 yılı yazına kadar Avrupa ülkelerinde yaşayan ve Osmanlı Devleti aleyhine faaliyette bulunmaktan kaçınan Midhat Paşa, Sultan Abdülaziz'in katlinde rolü olduğu suçlaması ile Yıldız Mahkemesinde yargılanmış ve Taif'e sürgüne gönderilmiştir. Burada sürgün sırasında vefat etmiştir¹⁴².

Midhat Paşa, cunta üyeleri ile bir akşam sohbetinde siyasi hırsını şu ifadeleri ile ortaya koymuştur.

“Hanedan-ı Osmaniye'den artık hayır gelmez. Cumhuriyete gitmekten başka çare kalmadı. Bunu nasıl sağlamalı dersiniz? Bu meseleyi sizin gibi birkaç kişi anlar. Âlemde bu güne kadar Al-i Osman denilmiş, bundan sonra da Al-i Mithat denilse ne olur? Siz ne dersiniz?”

1876 cuntasının bir numaralı üyesi Hüseyin Avni Paşa, onun özellikle sarhoş olduğu zamanlarda diline hâkim olamadığından yakınmış ve Midhat Paşa'yı uyarmıştır.

Fransızca'yı genç yaşta öğrenen Midhat Paşa'nın, fikir kaynakları doğrudan batı etkisi taşımaktadır¹⁴³. Midhat Paşa'nın diğer kusurlarının yanında en fahiş kusuru İngiliz muhibbi olmaktır. Vatan ve devlet sırlarını, bilerek İngiliz siyasiler ile paylaşması, milletimize yönelik bir cinayettir¹⁴⁴. Milletine yabancı aydın tipinin simgesidir.

Cuntanın üç numaralı üyesi Mütercim Rüştü Paşa'dır. Sinop Ayandon doğumlu olup fakir bir aileye mensuptur. Üç yaşında iken ailesi ile İstanbul'a yerleşmiştir. Fransızca ve Arapça öğrenmesi sayesinde devlet kademelerinde hızla yükselmiştir. Mütercim lakabı, bu görevlerinden kaynaklanmaktadır. 1839'dan itibaren çeşitli nazırlıklarda bulunmuş, 1856'da sadrazam olmuştur. Beş kez sadrazamlık görevine getirilmiş ve bu görevleri

¹³⁹ Kafli, a.g.e., s. 20.

¹⁴⁰ Cevdet Paşa, a.g.e., Tezkire: 40, s. 154.

¹⁴¹ Mahmut Celalettin Paşa, a.g.e., s. 104; Söğütlü, a.g.e., s. 101-113.

¹⁴² Çetinsaya, Buzpınar, a.g.m., s. 7-11.

¹⁴³ Çetinsaya, Buzpınar, a.g.m., s. 7-11.

¹⁴⁴ Abdürreşid İbrahim Efendi, a.g.e., s. 6.

sırasında Osmanlı Devleti'nde İngiliz yanlısı politikalar etkin olmuştur¹⁴⁵. Çok tecrübeli bir devlet adamı olmasına rağmen, son derece ürkek ve korkak bir yapısı vardır. Kıdemi bakımından ölünceye kadar sadarette bırakılacağını ümit ediyordu. Darbe gerçekleştiğinde, hali hazırda sadrazamlık görevi gibi çok mühim bir görevi yürütüyordu. Tecrübesine dayanarak biliyordu ki, Meşrutiyet yönetimi Osmanlı Devleti için felaket olacaktır¹⁴⁶. Midhat Paşa ile aynı düşüncede değildi. Ahmet Cevdet Paşa gibi Tanzimat ilkelerinin, iyi bir padişahın uygulaması ile devletin kurtuluşuna yeterli olacağını düşünüyordu. Meşrutiyetin Osmanlı Devleti'ne uygun bir yönetim tarzı olmadığına inanıyordu¹⁴⁷. Mütercim Rüştü Paşa'nın cuntaya, Hüseyin Avni Paşa ve Midhat Paşa'nın tehditleri ile katıldığı, hazırlık aşamasında geri durmak istediği, ancak Midhat Paşa tarafından tehdit edilerek cuntacılara desteğe devam ettiği bilinmektedir¹⁴⁸.

Siyasi yaşamı boyunca beş defa sadrazamlık beş defa da seraskerlik görevini yürütmüş olan Rüştü Paşa, ömrü boyunca sadarette kalabilmek için cuntacılar ile birlikte hareket etmiştir. Onun cuntaya katılmasındaki en büyük sebep, Sultan Abdülaziz'in Rüştü Paşa'yı azledip yerine, tekrar Mahmut Nedim Paşa'yı getireceğinin duyulmasıdır. Sultan Abdülaziz Han merhumun, Rüştü Paşa'nın şahsiyeti hakkında doğru ve vazıh bir fikre sahip bulunduğu, Memduh Paşa'ya söylediği şu sözlerinden anlaşılmaktadır:

*“Bu adem, her şeye itiraz eder de devlete yarayacak bir iş olsun meydana koymamıştır!... Benim ecdadım, bu gibilerin aklıyla hareket etmiş olsaydı, Konya ovasında koyun sürüleriyle, çadırdan yaşamaktan kurtulamazdık.”*¹⁴⁹

Mütercim Rüştü Paşa'nın ailesi ile ha'l vakası konuşulduğunda, haremindeki bir hanım;

“Hanım efendi, keşke paşa efendimiz bu işin içinde bulunmayaydı. Midhat Paşa'nın savruk bir âdem olduğu öteden beri söylenür. Avni Paşa da ırz düşmanı ha'in herif. Hâ'in olduğu yüzünden bellü. Paşa efendimizden ise erkek-kadın herkez emin idi” ifadesi ile Mütercim Rüştü Paşa'nın ha'l vakasındaki rolünü eleştirmiştir.

Mütercim Rüştü Paşa, Sultan Abdülaziz'in ha'li ve daha sonra öldürülmesinden sonra bizzat;

“Keşke bir sene evvel Allah canımı alaydı, şöyle olaydı da bu işin içinde bulunmayaydım” ifadesi ile ha'l vakasındaki durumundan pişmanlık duymuştur¹⁵⁰.

Mütercim Rüştü Paşa'nın pişmanlıkları, elbette ki 1876 darbesinin milletimize yaşattığı acıları, çirkin yağmayı, cinayetleri hafifletmemiştir.

¹⁴⁵ Abdullah Saydam, “Mütercim Rüştü Paşa”, DİA, c. XXVI, İstanbul, 1988, s. 202-203.

¹⁴⁶ Alagöz, a.g.m., s. 8.

¹⁴⁷ Saydam, a.g.m., s. 202-203.

¹⁴⁸ Cevdet Paşa, a.g.e., 1980, s. 235; İrtem, a.g.e., s. 271.

¹⁴⁹ Danişman, a.g.e., ss. 233-251.

¹⁵⁰ Cevdet Paşa, a.g.e., 1980, s. 235.

Darbe cuntasının ilmiye kanadını Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi oluşturmaktadır. Sultan Abdülaziz'in baş imamı olarak görev yapan, Sultanın Mısır ve Avrupa seyahatlerinde maiyetinde bulunan Hasan Hayrullah Efendi, iki kez şeyhülislamlık görevine getirilmiştir¹⁵¹. Cuntanın, dini meşruiyet açısından ihtiyacı olan hal fetvasını vermesi için, saltanat darbesinin hazırlayıcılarından Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa tarafından şeyhülislamlık makamına atanmıştır. Şeyhülislamlık müessesesinin, olası bir hal vukuunda etkisi çok büyüktür. Çünkü hal ancak şeyhülislamın vereceği fetva sonucunda gerçekleşebilirdi. Sünni İslam âleminin dini lideri olan Halife Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesine gerekçe, Şeyhülislam'ın vereceği fetva ile hukuki nitelik kazabilirdi. 1874'te ilk şeyhülislamlık deneyiminde yalnızca 38 gün kalabilmiş ve kendisini görevden alan Sultan Abdülaziz'e, tıpkı Hüseyin Avni Paşa gibi bitmek bilmez bir kin beslemiştir¹⁵². Verdiği hal fetvası yazısı ile ilim bakımından Şeyhülislamlık makamını hak etmediği gerekçesi ile eleştirilmiştir. Cevdet Paşa'ya göre; “*Kasımpaşalı bir imam efendiye Şeyhülislam etmek âlem-i bâlânın hatasıdır.*”¹⁵³ Ulema arasında, sesinin güzelliği ve mukallitliği ile tanınmıştır. II. Abdülhamid döneminde görevden alınmış, Yıldız Mahkemesinde yargılandıktan sonra Midhat Paşa ile birlikte Taif'e sürgüne gönderilmiş ve burada vefat etmiştir¹⁵⁴.

Darbenin fiili olarak gerçekleşmesini sağlayan, Sultan Abdülaziz'i tahtından eden sürecin kol gücü Süleyman Paşa'dır. Darbe sırasında Harbiye ve Askeri Mektepler Kumandanlığı görevindeki bu genç General, Hüseyin Avni Paşa'nın eski talebesi, yeni askeri konumundaydı. Süleyman Paşa, 1876 darbesini somut olarak gerçekleştiren kişidir. Darbe cuntası içerisinde Meşrutiyet fikrine samimiyetle inanan iki kişiden birisidir¹⁵⁵. Onun emrindeki askerlerle, saraya intikal edilmiş ve Abdülaziz'e, tahttan indirildiğini bizzat kendisi tebliğ etmiştir. Eylem hazırlığındaki kişiler arasında Midhat Paşa'dan sonra meşrutiyet aşkıyla bu işe kalkışan meşrutiyet sevdalıları tek kişidir. Süleyman Paşa, kendi yazdığı “*İnkılap Hissi Yahut Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesi ile Beşinci Murad'ın Tahta Çıkarılması*” adlı eserinde, darbeye neden gerek duyulduğu ve neden ihtilalciler arasında yer aldığını şöyle ifade eder:

“*Osmanlı Devleti Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışından itibaren birçok yıkıcı tesirle sarsılıyor, İslam milleti her gün türlü işkence ve tahriklere maruz kalıyor ve hükümetin kuvveti günden güne düşüyordu. Çünkü hükümetin idaresi kanunu keyfine uyduran cahil bir hükümdarın elinde ve yine birkaç şahıs müstesna bir takım ahlak düşkünü ilk tahsili bile bulunmayan vükela elinde idi. Bunlara bir de Bulgar isyanı çıkıp onlarca Müslüman halkın katledilmesi eklenince müdahale şart oldu.*”¹⁵⁶

¹⁵¹ Mehmet İpşirli, “Hayrullah Efendi”, DİA, c. V, İstanbul, 1988, s. 75-76.

¹⁵² Danışman, a.g.e., ss. 239-255.

¹⁵³ Cevdet Paşa, a.g.e., 1980, s. 234.

¹⁵⁴ İpşirli, a.g.m., s. 75-76.

¹⁵⁵ Oğuz, a.g.e., s. 44.

¹⁵⁶ Süleyman Paşa, İnkılap Hissi Yahut Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesi ile Beşinci Murad'ın Tahta Çıkarılması, (Çev: Mediha Gezgin), Berksoy Matbaası, İstanbul, 1953, s. 7.

O, darbenin gerçekleşmesinden hemen sonra, Hüseyin Avni Paşa tarafından Balkanlara görevli olarak gönderilmiş ve İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır.

4. Darbe Süreci

Devletin içi ve dış sorunlar ile karıştığı ve efkârı umumiyenin heyecana düşürüldüğü 1876 senesinde medrese talebeleri, Midhat Paşa'nın Veliht Murad Efendi'nin sarrafı Hırstaki vasıtasıyla Murad Efendi'den aldığı paralar ile nümayiş yapmaya sevk edildiler¹⁵⁷. Midhat Paşa talebeleri, Mahmut Nedim Paşa'ya karşı tahrik etmiş, Balkanlardaki olayları, Bulgar İsyanını ve türlü nedenleri kullanarak talebe-i ulumu Sadrazama karşı isyana hazır hale getirmişti¹⁵⁸.

4.1. Medrese Talebelerinin Ayaklanması

Medrese talebelerinin nümayiş için tahrik edilmesini, Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın yanlış politikaları kolaylaştırmıştır. Mahmut Nedim Paşa'nın özellikle memur tayinlerinde, Rusya Büyükelçisi İgnatiyef etkili olmuştur¹⁵⁹. Sultan Abdülaziz'in, Mahmut Nedim Paşa aracılığı ile Ruslara meyli, bir düşmana karşı başka bir düşmana iltica etmekte¹⁶⁰. Mütercim Rüştü Paşa'nın, medrese talebelerinin nümayişlerinden altı ay kadar önce Yeni Osmanlıların kararı ile Galata sarraflarından bir milyon lira gibi yüksek bir meblağ borç almak istemesi, darbeye kaynak arayışlarını göstermektedir. İstanbul'un gayr-i Müslim sarrafları, bu borçları verme konusunda tereddüt etmemişler, müstakbel sultanın finansörü olma imtiyazını kaçırmamışlardır¹⁶¹. Veliht Şehzade Murad Efendi'nin, Sultan Abdülaziz'e yönelik hükümet ve saltanat darbesine ilişkin bilgisinin ve desteğinin olduğu konusunda dönemin tüm kaynakları ittifak halindedir¹⁶². Nümayiş yapan talebeler ve içlerine karışan provokatörler, sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın azledilmesini talep etmişlerdir. Mahmut Nedim Paşa'nın azledilmek istenmesinin dâhili nedeni, onun sadrazamlığı döneminde istedikleri mevkilere gelemeyen ya da onun tarafından sürgüne gönderilen paşaların, iktidar hırsları ve intikam arayışlarıdır¹⁶³. Harici neden ise, Rusya yanlısı politikalar uygulayan Mahmut Nedim Paşa'nın, İngiltere ve Fransa tarafından sadareten uzaklaştırılmak istenilmesidir¹⁶⁴. Bu sıralarda İstanbul medreselerinde bulunan talebelerin önemli bir kısmının Rumeli ahalisinden olması, bunların memleketlerinden aldıkları haberlerde, kiminin anne ve baba veya yakını ile akrabalarının Bulgarlar tarafından idam olunmuş ve kiminin malları yağma edilmiş olduğu ve yahut halleri muhatara ve tehlikede bulunduğu dair feci malumatlar almaları, böyle bir teşvike de

¹⁵⁷ Davut Dursun, Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din, İşaret Yay, İstanbul, 1992, s. 260; Oğuz, a.g.e., s. 49.

¹⁵⁸ Cevdet Paşa, a.g.e., Tezkire: 40, s. 151.

¹⁵⁹ Kocabaş, a.g.e., 2001, ss. 40-44.

¹⁶⁰ Abdürreşid İbrahim Efendi, a.g.e., s. 7.

¹⁶¹ Oğuz, a.g.e., s. 51; Kocabaş, a.g.e., 2001, s. 173.

¹⁶² İrtem, a.g.e., s. 280; Kocabaş, a.g.e., 2001, s. 122.

¹⁶³ Kocabaş, a.g.e., 1993, ss. 127-128.

¹⁶⁴ Kocabaş, a.g.e., 1993, ss. 127-128.

müsait hale getirmişti¹⁶⁵. 10 Mayıs 1876 günü Fatih, Bayezit ve Süleymaniye Medreselerindeki talebeler;

*“Devlet ve memleketin hukuk ve istiklali çiğnendiği bir zamanda derslerle uğraşmak hamiyet ve diyanet şiarı değildir. Her tarafta İslamlar, Hıristiyanların tahkirlerine ve eziyetlerine zebun oluyor. Buna sebep olan büyükleri ortadan kaldırmak şer’an cümlemize vazife borcudur”*¹⁶⁶, diyerek dersleri boykot ettiler ve Bâbîâlîye doğru yürüyüşe geçtiler.

Talebelere, kısa sürede halktan, başlarına sarık saran ve kim oldukları belirsiz kimseler de katıldı. Nümayişçilerin içerisinde Yeni Osmanlılardan Ziya Bey (Paşa), Şirvani-zade Ahmed Hulusi Efendi ve Gürcü Şerif Efendi de tebdili kıyafet ile başında sarık olduğu halde Fatih Medresesi talebeleri arasında bulunuyordu¹⁶⁷.

Kalabalık, Babıâli önüne gelerek; *“Şeyhülislam Hasan Efendi’yi İstemeyiz! Mahmut Nedim Paşa Sadaretten Çekilsin!”*, diye bağırmağa başladı.

Mahmut Nedim Paşa, talebelerin gelmesinden önce Bâbîâlî’den; Şeyhülislam Hasan Efendi de Babı Meşihattan kaçmış bulunuyorlardı¹⁶⁸. Sadrazam Mahmut Nedim Paşa’nın sefaretten kaçarken kunduralarını giymeye vakit bulamayıp, yalınayak ve yaya olarak kaçtığı rivayet edilmektedir¹⁶⁹. Tarihçiler tarafından *“Softalar İsyanı”* olarak isimlendirilen bu talebe ayaklanması ve mitingleri, önceki dönemlerde talebelerin günlük ihtiyaçlarına yönelik taleplerini dile getirmek amacı ile yaptıkları nümayişlerden farklıdır. Öncelikle medrese öğrencileri, siyasi ihtirasları peşinde koşan bir grup üst düzey kamu yöneticisinin amaçlarına alet olmuşlardır. İkinci olarak ilmiye sınıfının, doğal olarak da medreselerin başı olan Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi’nin görevden alınmasını istemişleridir. Üçüncü olarak bu isyan, iktidar değişikliğine ve padişahın önce hal sonra katledilmesine uzanan sürecin başlangıcı olmuştur. Burada tartışılması gereken soru, medrese talebelerinin kendi inisiyatifleri ile hareket edip etmedikleridir¹⁷⁰. Talebeler, belletilmiş tepkilerden anlaşıldığına göre, Rusya yanlısı siyaset takip eden sadrazama karşı, İngiltere ve Fransa siyasetine yarar sağlayacağı aşikâr olan taleplerde bulunuyorlardı¹⁷¹. Esasen Talebe-i Ulum Nümayişlerini, üç kelime ile açıklamak mümkündür: Midhat, Elliot, Altın. Miting sırasında İngiliz Filosu Çanakkale’de Beşika Körfezi’ne demir atmıştır¹⁷².

Medrese öğrencilerinin bu gösterileri, Abdülaziz’e ulaştığında, padişah bunu bir öğrenci gösterisi değil, çok kapsamlı bir halk galeyanı olarak değerlendirdi. Küçük bir kuvvet sevk edilse, bu parayla sevk edilmiş nümayişçi medrese talebeleri, kolaylıkla dağıtılabildi. Bu yapılmadığı gibi nümayişçilere nasihatçi gönderildi. Abdülaziz’in iradesi üzerine, saray

¹⁶⁵ Danişman, a.g.e., ss. 225-226; Dursun, a.g.e., s. 260.

¹⁶⁶ Karal, a.g.e., c. VII, s. 102.

¹⁶⁷ Mahmut Celalettin Paşa, a.g.e., s. 93; Kocabaş, a.g.e., 1993, s. 129.

¹⁶⁸ Danişman, a.g.e., ss. 226-227.

¹⁶⁹ Cevdet Paşa, a.g.e., Tezkire: 40, s. 153.

¹⁷⁰ Dursun, a.g.e., ss. 257-259.

¹⁷¹ Oğuz, a.g.e., s. 49.

¹⁷² Kocabaş, a.g.e., 2001, s. 177.

dışına çıkan Seryaver Halil Paşa ile Başmabeyinci Hafız Mehmet Bey, göstericilerle görüşüp onları yatıştırmaya çalıştı. Talebe-i ulum, saraydan herhangi bir tepki ve karşılık görmeyince, Şeyhülislamlık ve Başkomutanlık ile Bâbiâli önünde toplanarak nümayiş yapıp isteklerini sıraladılar¹⁷³. Bu gelişmeler olurken Rus elçisinin, İstanbul'da yaydığı şayialar ve Rus elçiliği önünde aldığı önlemler, efkâr-ı umumiyenin daha da karmaşıklaşmasına neden olmuştur¹⁷⁴. Mahmut Nedim Paşa ve Abdülaziz'in Rusya ile anlaştığı, hatta Rus askerini İstanbul'a davet ettikleri haberleri cuntacılar tarafından yayıldı¹⁷⁵. Bu arada Sultan Abdülaziz'in bir Rus gemisi ile Rusya'ya kaçacağı şayiası çıkarıldı. Bu muhtemelen İngilizler ile cuntacılar tarafından organize edilen ortamı gerginleştirmek için bir tertip idi¹⁷⁶.

Neticede Mahmut Nedim Paşa hükümeti azledildi ve yerine sadrazamlığa Mütercim Rüşdü Paşa, şeyhülislamığa Hayrullah Efendi, seraskerliğe Hüseyin Avni Paşa, devlet nazırlığına da Midhat Paşa getirildi. Darbenin mimarı olan dört büyük paşa (Erkân-ı Erbaa, Erkân-ı Hal, Erkân-ı Müttefika), aynı kabine de yer aldı. Bu hükümetin kurulmasından yalnız 18 gün sonra saltanat darbesi yapılmıştır¹⁷⁷. Sultan Abdülaziz'in, kendisine düşman olduklarını bildiği bu dört paşayı, devletin en önemli görevlerine getirmesi bir gaflet, kaderin acı bir cilvesidir¹⁷⁸. Böylece İngiltere ve Fransa'nın yapmış olduğu çalışmalar, ilk meyvesini vermiş ve hükümet darbesi gerçekleştirilmiştir. Sıra saray darbesine gelmiştir.

Sultan Abdülaziz'in ordu ve donanmada yapmak istediği yenilikler, Türkistan siyaseti ve millî menfaatleri koruma gayreti taşıyan politikaları, İngiltere'yi Orta Doğu ve Hindistan'daki çıkarları bakımından endişelendirmiştir. Bir konuşma esnasında İngiltere büyükelçisi, bu donanmanın yersiz ve lüzumsuz olduğunu belirtmiş ve endişelerini dile getirmişti. Bu sebeptendir ki, Sultan Aziz'in tahtan indirilmesini müspet karşılayacağını vaktiyle Londra gezisi sırasında İngiltere, Hüseyin Avni Paşa'ya bildirdiği gibi, 1867'den beri İstanbul'da büyükelçi bulunan Sir Henry Elliot da bu hususta Hüseyin Avni ve Midhat Paşalarla işbirliğine girişmiştir¹⁷⁹.

4.2. Darbe

Hükümet yönetimini ele geçiren Erkân-ı Erbaa, Sultan Abdülaziz'in kendilerini istemediğini ve Talebe-i Umum Nümayişi nedeni ile mecburen göreve getirdiğini biliyorlardı. Esasen Sultan Abdülaziz onları huzuruna kabul ettiğinde, "Sizi halk istediği için memur ettim, bakalım şimdi ne yapacaksınız?" diyerek durumdan memnun olmadığını ve ilk fırsatta onları görevden alacağını belli etmişti¹⁸⁰. Sultan Abdülaziz'in tutum ve sözlerinden, onun ilk fırsatta hükümet değişikliğine gideceği ve Mahmut Nedim Paşa'yı

¹⁷³ Danişman, a.g.e., ss. 226-227.

¹⁷⁴ Kocabaş, a.g.e.,2001, ss. 179-180; Danişman, a.g.e., ss. 225-226.

¹⁷⁵ İrtem, a.g.e., s. 273.

¹⁷⁶ Mahmut Celalettin Paşa, a.g.e., ss. 95-97; Kocabaş, a.g.e.,2001, s. 180.

¹⁷⁷ Oğuz, a.g.e., s. 52; Danişman, a.g.e.,c. XII, ss. 227-228.

¹⁷⁸ Oğuz, a.g.e., s. 52; Danişman, a.g.e., c. XII, s. 227.

¹⁷⁹ Kocabaş, a.g.e.,2001, ss. 183-187.

¹⁸⁰ Danişman, a.g.e., ss. 228-229.

sadarete getireceği düşünülüyordu¹⁸¹. Diğer yandan Hüseyin Avni Paşa, daha önce defalarca düşünüp, uygulamaya koymak için teşebbüste bulunduğu Abdülaziz'in tahtan indirilmesi için fırsat yakalamıştı¹⁸². Hükümet darbesi gerçekleştirildikten hemen sonra Sultan Abdülaziz'e bağlı oldukları bilinen komutanlar, İstanbul'dan uzaklaştırıldı¹⁸³. Örneğin, yeni Serasker Hüseyin Avni Paşa, dönemin etkili isimlerinden ve yönetimde köklü değişiklikleri kabul etmeyeceği düşünülen Ahmet Cevdet Paşa'yı etkisiz hale getirmek için üç aylığına geçici görevle Yanya'ya bir nevi sürgüne göndermiştir. Ahmet Cevdet Paşa da Yanya'ya gönderilişinin amacını anlayamamıştır¹⁸⁴. Diğer yandan Ahmet Cevdet Paşa'nın kriz dönemlerinde doğrudan meselelere muhatap olmadığını değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Çünkü kendisi Talebe-i Ulum gösterileri öncesinde, Midhat Paşa'nın niyetlerini bilmesine rağmen Suriye Valiliğine gönderilmesine itiraz etmemiş, hatta kendi ifadesi ile "sahihi memmun" olmuştur¹⁸⁵. Yeni hükümet üyelerinin ve bunların taraftarlarının, Sultan Abdülaziz'e karşı olmalarının ve tahtan indirmek istemelerinin görünürdeki sebebi, Meşrutiyet ilanına karşı çıktığı fikridir. Ancak Sultan Abdülaziz'i tahtan indirmek için cunta kuran ekip içinde, sadece Midhat Paşa'nın meşrutiyet taraftarı olması ve Süleyman Paşa'nın samimi olarak meşrutiyetin yararlarına inanması dışında diğer üyelerin meşrutiyet konusunda samimi fikirleri söz konusu değildi¹⁸⁶. Hal fikrinin gerçek sahibi, Hüseyin Avni Paşa olmuştur. Onun niyeti, Meşrutiyet değil, ihtirasları ve Sultan Abdülaziz'e duyduğu sönmez kinini tatmin idi¹⁸⁷. Hal fikrinin gerçek nedeni, Sultan Abdülaziz'in dış politikasında, İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki siyasi-ekonomik hedeflerinde aranmalıdır. Bu nedenler, darbenin Avrupa devletleri ile ilgisi başlığında ayrıca incelenecektir.

Hüseyin Avni Paşa tarafından, Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesi için 31 Mayıs 1876 tarihi planlanmıştı. Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa, Şeyhülislam Hayrullah Efendi, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Devlet Nazırı Midhat Paşa ile birlikte Dâr-ı Şûra-yı Askeri Reisi Müşir Redif Paşa, Harp Okulu Kumandanı Süleyman Paşa, Mirliya Hüseyin Sabri Paşa, Seraskerlik Seryaveri Miralay Mustafa Bey, Hassa Meclisi Azası Hacı Reşit Bey, Fetva Emimi Kara Halil Efendi, Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Osman Efendi, Ziya Paşa, Bahriye Nazırı Kayserili Ahmet Paşa ve bu yöneticilerin yardımcılarının önemli bir kısmı, darbenin içinde yer almışlardır¹⁸⁸. Sultan Abdülaziz'in yerine saltanata getirilmesi hedeflenen Velihaht Murad Efendi ise; İngiltere ziyareti sırasında meşrutiyet fikirleri doğrultusunda ikna edilmiş, hocası Ziya Paşa tarafından meşrutiyet fikrine hazırlanmıştır. Murad Efendi, Mason teşkilatı ilgisi, hatta masonluğa kabul edilmiş olması iddiaları ile

¹⁸¹ İrtem, a.g.e., s. 271.

¹⁸² Danişman, a.g.e., s. 228.

¹⁸³ Afyoncu vd, a.g.e., s. 257.

¹⁸⁴ Oğuz, a.g.e., s. 52; Cevdet Paşa, a.g.e., Tezkire: 40, s. 152.

¹⁸⁵ Cevdet Paşa, a.g.e., Tezkire: 40, s. 152.

¹⁸⁶ Danişman, a.g.e., s. 230.

¹⁸⁷ Danişman, a.g.e., s. 228.

¹⁸⁸ Danişman, a.g.e., ss. 227-228.

İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu politikası için uygun Osmanlı Padişahı idi¹⁸⁹. Erkan-ı Hal, Şehzade Murad Efendi ile doğrudan iletişim kurmamıştır. Darbe Cuntası ile Velihaht Şehzade arasındaki iletişim, Ziya Paşa, Velihahtın özel sarrafı Hiristaki ve özel doktoru Kapolyon aracılığı ile kurulmuştur¹⁹⁰. Şehzade Murad Efendi, hal hazırlıklarının her aşamasından haberdar olmuştur¹⁹¹.

31 Mayıs'ta darbe yapılması planlanmıştı. Ancak 29 Mayıs 1876'da Hüseyin Avni Paşa'nın saraya çağırılması üzerine Paşa, görevden alınacağı endişesine kapılmış ve saraya gitmeyerek o gün darbeyi gerçekleştirmeye karar vermiştir¹⁹². Yeni planlama Velihaht'a haber verilememiş ya da haberin verilmesi ihmal edilmiştir. Hüseyin Avni, Midhat ve Rüştu Paşa'larla Hayrullah Efendi, darbenin öğle vakti yapılmasında çok ısrar ederler. Çünkü o sırada dördü de kabine toplantısında, Bâbiâli'de bulunacaklardı. Darbe başaramadığı takdirde, suçu Süleyman Paşa ile Harbiye öğrencilerinin üzerine atıp kendilerini kurtarmak istiyorlardı. Süleyman Paşa, eylemin sabaha karşı gerçekleştirilmesini istedi. Süleyman Paşa'nın isteğinin kabul edilmesi neticesinde, planlama şu şekilde yapıldı. Süleyman Paşa, 300 Harbiye talebesi ve Türkçe bilmeyen, İstanbul'a yeni gelmiş olan Suriyeli Arap bölükleri ile Dolmabahçe Sarayı'nı muhasara edecek¹⁹³ ve Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesine ilişkin fetva yayınlanacaktı¹⁹⁴.

Darbe sabahından önceki gece Avni Paşa, Kuzguncuk'taki yalısında Dr. Marko Paşa ile beraberce rakı içmişlerdi. Darbeden birkaç saat önce, Askeri Tıbbiye kumandanı olan bir askeri hekimle görüşmesi, darbecilerin niyetlerini ortaya çıkarmak bakımından dikkate değer bir durumdur.

Sultan Abdülaziz'in hali için Rum ve Ermenilerin, Türklerle birlikte gösteri yapması planlandı. Ancak daha sonra, darbenin asker marifeti ile yapılmasına karar verilmiştir¹⁹⁵. Darbe planı, tüm ayrıntıları ile hazırlanmıştır. Öncelikle Tarabya ve Büyükdere Telgrafhaneleri, M. Necip Paşa tarafından tutulacak ve haberleşme kontrol altına alınacaktı¹⁹⁶. Ardından Süleyman Paşa, Harp Okulu talebeleri ve redif taburları ile sarayı kuşatacaktı. Bahriye Nazırı Kayserili Ahmet Paşa'nın, donanma ile sarayı denizden abluka altına alması planlanmıştı¹⁹⁷. Saray Muhafızları ve zabitleri, silahları alınarak Taşkılla'ya hapsedileceklerdi. Süleyman Paşa, darbeye direnenler için "vur" emri vermişti¹⁹⁸. Saraydan bir mukavemet gelmesi durumunda sarayın, donanma tarafından denizden ve Harp Okulu tepeleri yönünden karadan top ateşine tutulması planlanmıştı¹⁹⁹. Süleyman

¹⁸⁹ Kocabaş, a.g.e.,2001, ss. 175-180.

¹⁹⁰ Oğuz, a.g.e., s. 53; Danişman, a.g.e., c. XII, s. 231; İrtem, a.g.e., s. 269.

¹⁹¹ Kocabaş, a.g.e.,2001, s. 180.

¹⁹² Oğuz, Oğuz, a.g.e., s. 54.

¹⁹³ İrtem, a.g.e., s. 300.

¹⁹⁴ Afyoncu vd, a.g.e., s. 258; Danişman, a.g.e., ss. 231-232.

¹⁹⁵ İrtem, a.g.e., s. 269.

¹⁹⁶ İrtem, a.g.e., s. 289.

¹⁹⁷ Cevdet Paşa, a.g.e., Tezkire: 40, s. 154.

¹⁹⁸ İrtem, a.g.e., s. 293.

¹⁹⁹ Danişman, a.g.e., ss. 227-228.

Paşa, mektep talebelerine asker kıyafetleri giydirmiş, silah vermiş, başarısızlık durumunda asılacaklarını söyleyerek, abdest almalarını ve tövbe etmelerini telkin etmiştir²⁰⁰.

Sabahleyin dört buçukta başlayan harekât sırasında, hiçbir şeyden haberdar olmayan Sultan Abdülaziz uykudaydı²⁰¹. Darbenin dört paşası, bir taraftan darbeyi yönetiyorlar, diğer yandan bir başarısızlık durumunda tüm suçu Süleyman Paşa'ya yıkmak için tedbirler alıyorlardı²⁰². Esasen Şehzade Murat da dâhil olmak üzere devlet erkânının nerede ise tamamı, darbe sırasında ikircikli bir tutum sergilemişlerdir. Başarısızlık ihtimaline karşı her cunta üyesinin, darbe ile ilişkisinin olmadığını ispat etmek için farklı tedbirleri vardı. Risk alan sadece Hüseyin Avni Paşa ve Süleyman Paşa idi²⁰³. Süleyman Paşa ve Kayserili Ahmet Paşa, sarayda tam kontrolü sağladılar. Sultan Abdülaziz'i koruyacak saray muhafızı ve zabıtları etkisiz hale getirildi ve hapsedildiler. Sıra, Veliht Murat Efendi'yi dairesinden alıp tahta çıkarmaya gelmişti. Murad Efendi'ye darbenin planlanandan bir gün önceye alındığı haber verilmemişti. Şehzade bu nedenle Süleyman Paşa'nın dairesine geldiğini öğrenince vehim ve korkuya kapıldı²⁰⁴. Bir tertip ile karşı karşıya kaldığı endişesine kapılarak, dairesinden çıkmak istemedi. Zorlukla ikna edilerek dairesinden çıkarıldı. Hüseyin Avni Paşa, Murat Efendi'ye biat ederek, onu Seraskerlik dairesine götürdü²⁰⁵. İstanbul'da V. Murad'ın tahta çıktığı ilan olundu ve durumu öğrenenler, Bâb-ı Seraskeri'ye giderek biat merasimine katıldılar²⁰⁶.

Sultan Abdülaziz'in hali ve Veliht Murat Efendi'nin dairesinden alınması sürecinde yaşanan plansız gelişmeler ve Murad Efendi'nin bunlardan haberdar edilmeyişi, yeni padişah Sultan Murad'ın akıl sağlığının bozulmasına neden olmuştur. Bu durum onun padişahlığının kısa sürmesine neden olacaktır²⁰⁷.

Sultan Abdülaziz'in yakın çevresindeki saraylılardan hiç kimsenin, darbeden haberi olmamıştır. Sarây-ı Hümayun halkı uykuda iken saray ablukaya alınmış, Murat Efendi dairesinden götürülmüş, cülus topları atılmıştır. Saray halkı şaşkınlıkla uyandığında, artık çoktan iş işten geçmiştir²⁰⁸.

30 Mayıs 1876 sabahı erken saatlerde münadiler, sokaklarda yeni padişahın cülusunu ilan ederken, cülus topları atılmaya başlanmıştı. Sabık Sultan Abdülaziz, bu top sesleri ile uyandı. Atılan top sayısı yediyi geçince, yatağından sıçradı ve “Bunlar cülus topları olacak” dedi. Abdülaziz'e durumu tebliğ için başmabeyinci Hafız Mehmet, Başkâtip Hafız Mehmet Bey, Darüssaade Ağası Cevher Ağa vazifelendirildiler. Bu kişiler, tereddüt içinde

²⁰⁰ İrtem, a.g.e., s. 292.

²⁰¹ Danişman, a.g.e., ss. 233-234.

²⁰² Afyoncu vd, a.g.e., s. 258; Danişman, a.g.e., ss. 233-234.

²⁰³ İrtem, a.g.e., s. 299.

²⁰⁴ Danişman, a.g.e., ss. 234.

²⁰⁵ Danişman, a.g.e., ss. 234.

²⁰⁶ Cevdet Paşa, a.g.e., Tezkire: 40, s. 154.

²⁰⁷ Danişman, a.g.e., ss. 234.

²⁰⁸ Cevdet Paşa, a.g.e., Tezkire: 40, s. 155.

büyük bir endişe ile tebliğ görevlerini yaptıklarında eski sultan, “*Ne yapalım, kader böyle imiş...*” diyerek duruma teslim olmuştur²⁰⁹.

Hâlbuki Sultan Abdülaziz, o sabah sarayın abluka altına alındığını ve kendisinin tahtan indirilmek istendiği öğrendiğinde meydana çıkıp; “*Sizi teçhizeden Ben'im. Silâhlendiren Ben'im. Bir takım hainlerin sözüne aldanmayınız*” diyebilse idi, ihtimal ki askerler, Sultan Abdülaziz'in yanında olurlardı. Ancak o, hiçbir şey yapmaya muktedir olamadı²¹⁰.

Sultan Abdülaziz'in haline ilişkin fetva şöyledir:

“*Emirülmü'minin olan zeyd muhtellişu'ur ve umur-ı siyasiyyeden bi-behre olup emval-i miriyyeyi mülk-ü milletin takat ve tahammül edemeyeceği mertebe masarif-i nefsiyyesine hasr ve umur-ı diniyye ve dünyeviyyeyi ihlal-ü teşviş ve mülk-ü milleti tahrib idüp beka-yı mülk-ü millet hakkında muzır olsa hal'i lazım olur mu? El-cevab olur.*”²¹¹

Fetvada hal için gösterilen gerekçeler, delilsiz ve mantıktan uzaktır. Zuhuri Danışmanın ifadesi ile;

“*Sultan Aziz'e şuuru muhteldir demek için hakikaten bunu diyen adamın şuurunun muhtel olduğundan şüphe edilir. Umur-ı siyasiyeden bi-behre demek ise düpedüz bir mugalatadan ibarettir.*”²¹²

Fetva kelimesi, Sultan Abdülaziz'in hal fetvasından sonra halk arasında olumsuz bir algı oluşturmıştır. Halk, fetva kelimesini telaffuz etmekten şiddetle kaçınmıştır²¹³. Muhakkak ki fetvaya; “*İngiltere ve Fransa böyle istiyor*” diye yazılmadığı için yukarıdakiler yazılmıştır. İngiliz büyükelçisi Henry Elliot'un, daha az sayıdaki ajanı ile yönettiği bu darbeyi, İngilizlere kıyasla daha geniş bir casusluk şebekesi kurmuş olan Rus Elçisi General İgnatiyef darbe gerçekleşene kadar fark edememiştir²¹⁴.

Maarif Nazırı Ahmet Cevdet Paşa'nın, darbeden iş işten geçtikten sonra haberi olmuştur. Ahmet Cevdet Paşa, darbe sabahı gözlemlerini ve Hüseyin Avni Paşa ile görüşmeyi şöyle anlatmaktadır:

“*Sultan Abdülaziz Han hazretlerinin vefatına dâir bir söz işitildi. Hemen kayık hazırlatıp karşı tarafa azimet ettim. Dolmabağçe Sarayı'na tekarrubumuzda Murad Efendi saltanat kayığına râkiben aşağıdan yukarıya doğru gelip geçerek saltanat kapısına yanaştı. Biz de vezir dâiresi iskelesine çıktık. İçeri girip vezir odasına girdim. Şu hâle nazaran Sultan Abdülaziz'in fuc'eten vefât eylemiş olmasına zâhib oldum ise de Pâdişâh-ı cedid bermu'tâd Topkapı Sarayı'na gidip de icrâ-yı resm-i bî'at olunacağı evânda aşağıdan*

²⁰⁹ Danışman, a.g.e., ss. 235.

²¹⁰ Cevdet Paşa, a.g.e., Tezkire: 40, s. 157.

²¹¹ Altay Ünaltay, Doğu'da ve Batı'da Din Devlet ilişkisi, Endülüs yayını, İstanbul, 1990, s. 239; Danışman, a.g.e., ss. 233-234.

²¹² Danışman, a.g.e., ss. 233.

²¹³ Mardinizade Ebu'l-Ulâ, “Şeraite Hizmet: Mecelle Cem'iyeti”, Sırât-ı Müstakîm, c. III, S. 55, s. 42-43.

²¹⁴ İrtem, İrtem, a.g.e., s. 281.

yukarıya kayık ile gelişine bir ma'nâ veremedim. Derhâl Kemâl Paşa vezîr odasına geldi. Andan sordum. Bâb-ı Seraskeri'de ale's-sabâh bi'at olunduğunu haber verdi. "Ya cenaze alayı nasıl olacak" dedim. "Nasıl cenaze alayı, Sultan Abdülaziz hâl'olundu" dedi ve icmâlen vak'ayı beyân ederken Avni Paşa geldi, geçti üst tarafımızdaki kanepeye oturdu. Gayet munbasit ve mübtehic idi. Ana doğru bakıp: "Çok mehâret çok cesaret" dedim. Kalktı yanıma geldi ve hemen icmâlen vak'ayı hikâye eder iken Bâb-ı Seraskeri'den avdet eden vükelâ ve memûrîn-i sâire geldi. Bizim gibi Bâb-ı Seraskeri bi'atinde bulunmayanlar çoğaldı. Bir takım olarak Pâdişâh-ı nev-câh hazretlerinin huzûruna çıkıp icrâ-yı resm-i bi'at eyledik. Kendisini hayret ve meserret arasında bir hâlet istilâ etmiş olduğu nâsiye-i hâlinden rû-nümâ oluyordu. Vâkı'â uykusuzluktan ve yorgunluktan vücûdca râhatsız olmaları tabî'i ise de başı daha ziyâde yorgun idi."²¹⁵

Buradan anlaşılmaktadır ki darbe, son derece dikkatli planlanmış, karşı olabilecek devlet adamlarından titizlikle gizlenmiştir. Maarif Nazırının durumu bile böyle iken, halkın darbe konusunda bilgi sahibi olma ihtimali mümkün gözükmemektedir. Hüseyin Avni Paşa'nın, kininin bir kısmını tamamlamış olduğu geceki rahatlığı ve zaferinin vücut diline yansımaları Ahmet Cevdet Paşa'nın anlatımında görmekteyiz.

Maiyetinin ağıt, feryat ve figanları arasında Abdülaziz, ailesi ve yakınındakiler beş çifte kaygıya bindirilerek Dolmabahçe'den Sarayburnu'na götürüldüler. Bu küçük kabile, Abdülaziz'in dünyanın önemli deniz kuvvetlerinden birisi haline getirdiği Osmanlı Donanmasının önünden geçerek Topkapı Sarayı'nda şehit III. Selim'in dairesine konuldular²¹⁶. Donanma önünden geçişin, Abdülaziz'e İngilizlerin tahtan indirilme gerekçesini göstermek için sembolik bir görüntü vermek olduğunun tespiti, darbenin gerçek sebebinin anlaşılmasını sağlayacaktır. Abdülaziz, Topkapı Sarayı'nda üç gün kaldıktan sonra Ortaköy'deki Çırağan Sarayı yanında bulunan, günümüzde Kabataş Lisesi binası olan Fer'iye dairesine kendi isteği ile nakledilmiştir²¹⁷. Sultan Abdülaziz, Topkapı Sarayı'nda can güvenliği olmadığını düşündüğü için nakil talebinde bulunmuştur. Sultan Abdülaziz'in nakil olmak istediği bölüm, kendisi tarafından Sultan Murat için yaptırılmıştı. Sâir dairelere nispeten duvarları ziyade mürtefi' ve kale gibi muhkem olan bu bölümü Sultan Abdülaziz, kendisi için bir hücre gibi yaptırmış oluyordu²¹⁸. Hal sürecinde, saraydaki yağmada ve daha sonraki olaylarda Sultan Abdülmecid'in kızı Fatıma Sultan'ın kocası Damat Nuri Paşa'nın etkisi olmuştur²¹⁹.

Sultan Abdülaziz, bu darbe girişiminden haberdar olmamıştır. Tüm hazırlıklara karşı yakınlarının gaflet uykusunda olmaları ve kendilerine gelen darbe hazırlığı bilgilerini, her ne sebeple olursa olsun sultana haber vermemiş olmaları büyük bir gaflettir. Örneğin Eski Başmabeyinci Hurşit Bey, Hüseyin Avni Paşa'nın çalışmaları hakkında kendisine ulaşan

²¹⁵ Cevdet Paşa, a.g.e., Tezkire: 40, s. 156.

²¹⁶ Afyoncu vd, a.g.e., s. 258; Danişman, a.g.e., s. 235.

²¹⁷ Danişman, a.g.e., s. 236; Afyoncu vd, a.g.e., s. 256.

²¹⁸ Cevdet Paşa, a.g.e., Tezkire: 40, s. 156.

²¹⁹ Sarkis Orpilyan, Sultan Abdülaziz'in Katilleri, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul, 1326, s. 3.

bilgileri, Şehzade Yusuf İzzettin Efendi'ye söylemiştir. Ancak Şehzade bu hayati bilgiyi, Sultan Abdülaziz'e darbe gerçekleştikten sonra söylemiştir²²⁰. Sultan Abdülaziz'in, etrafındakilerin hatta validesinin bile fikirlerini dinlemediği ve ahval hakkında kötü cümleler duymak istemediği şeklindeki görüşler değerlendirildiğinde, Şehzade Yusuf İzzettin Efendi'nin, darbe bilgisini babası ile vaktinde paylaşmaktan çekinmesinin nedeni anlaşılabilir²²¹. Sultan Abdülaziz, Midhat Paşa'nın meşrutiyet ile ilgili çalışmaları ile ilgili olarak; Sadrazam Şirvânîzade Rüştü Paşa tarafından uyarılmış ve alınması gereken tedbirler kendisine tavsiye edilmiştir.

"Bunlar Devlet-i Aliye'nizi bir hükûmet-i meşrûta şekline koymak istiyorlar. Ben de içlerindeyim. Mücerred fıkır ü niyyetlerini anlamak için kendilerine mümâşât ediyorum. Asker elimizde ya, ne vakit ister isek anları tard u teb'id eyleriz" diye Padişaha bilgi veren Şirvânîzade Rüştü Paşa'nın ihbar ve tavsiyelerini dikkate almadığı anlaşılmaktadır²²².

Darbe gerçekleştirildikten hemen sonra, Sultan Abdülaziz yanlısı olduğu düşünülen devlet adamları cuntacılar tarafından sürgüne gönderilmiştir²²³.

4.3. Darbede Avrupa Devletlerinin Etkisi

Osmanlı Devleti'nde padişaha ve hükümete karşı kalkışmalarda, yabancı devletlerin ve azınlıkların parmağı olagelmıştır. Yeniçeri kalkışmalarında bile bu etkinin olduğu yolunda örnekler bulunmaktadır. 24 Temmuz 1599 yeniçeri isyanında Valide Sultan'ın hizmetkârı olarak sarayda bulunan Ester Kira isimli Yahudi bir kadın, rüşvet yolu ile devlet işlerine müdahale etmiş ve isyana sebep olmuştur. Ancak bu tür olaylar tekindir. Türkiye'de iktidarı yabancı güçlerin belirlemesi geleneği, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile başlamıştır. Tanzimat döneminden itibaren devlet iktidarının belirlenmesi, yabancı elçilikler arasında bir savaşa, dönüşmeye başlamıştır²²⁴.

İngiltere, sadece kendi anavatanında meşrutiyet rejimi uyguluyordu. Sömürgelerinde ise, baskıcı bir otorite kurmuştur. Eğer ki meşrutiyeti, sömürgelerinde de uygulasa bu bölgelerde ayrışmalar ve dağılmanın olacağı aşikârdı. Aynı durum Fransa için de böyledir. Bu rejimin Osmanlı Devleti'nde hayata geçirilmesi için bu denli can atıyor olmalarının ana nedeni, zengin bir etnik yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nin bu rejimle birlikte iyice karışacağı ve dışarıdan müdahale isteklerinin somutlaşacak olmasıdır. İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'nin güçsüzleşmesi için Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesini ve İngiliz siyasetine yakın olan Şehzade Murat'ın tahta çıkarılmasını çıkarları bakımından önemli görüyorlardı. Onların bu politikası, 30 Mayıs 1876 darbesinin temel gerekçesini ifade etmektedir. Darbeci devlet adamlarının kişisel kinleri ve çıkarları, İngiltere ve Fransa'nın bu politikalarının içerideki destekçileri olmalarını sağlamıştır. Dönemin Sadrazamı

²²⁰ İrtem, a.g.e., s. 284.

²²¹ İrtem, a.g.e., s. 268.

²²² Cevdet Paşa, a.g.e., Tezkire: 40, s. 124.

²²³ İrtem, a.g.e., s. 285.

²²⁴ Kocabaş, a.g.e., 1993, s. 57.

Mahmut Nedim Paşa'nın Rusya yanlısı politikaları, İngiltere ve Fransa'yı darbe cuntası ile yakınlaştırmıştır²²⁵. Hüseyin Avni Paşa'nın, Aydın valiliğine atanması sonrasında sağlık nedenleri ile görevden affını isteyerek Avrupa kaplıcalarına tedavi için gitmesi, onun Avrupa'da darbe hazırlıklarının maskesi olmuştur. Kaplıcalardan çok hükümet binalarında vakit harcayan Hüseyin Avni Paşa, İngiltere vekilleri ile yakınlık kurmuştur²²⁶. Hüseyin Avni Paşa'nın, İngiltere'den darbe çalışmaları için para aldığı, para alış-verişinin Osmanlı Devleti'nin Londra Büyükelçisi Musurus Paşa tarafından tespit edildiği bilinmektedir²²⁷.

Hüseyin Avni Paşa, Fransa'da Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesi konusunda görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmelerde kendisine, muhtemelen Girit Valiliği sırasında tanıştığı Fransa'nın casusu olduğu değerlendirilen Charles Mismer yardımcı olmuştur. Mismer, Hüseyin Avni Paşa ile birlikte Versaille Sarayına gittiklerini ve burada Hüseyin Avni Paşa ile Fransa Cumhurbaşkanı Mac Mahon'u görüştüldüğünü hatıratında anlatmaktadır. Paşa Fransa'ya, zamanı geçtiği halde ödemediği kuponların ödemesinin yapılacağı şeklinde vaatler de vermiştir. Fransız tüccarlar Tubini ve Lorando, Abdülaziz'in hal'inde kullanılmak üzere darbecilere borç para vermiştir²²⁸. Sultan Abdülaziz'in 1867 Londra seyahatinde yanında bulunan Şehzade Murad, İngilizlerin güvenlerini kazanmıştır. Hüseyin Avni Paşa, İngiltere'de bulunduğu sırada İngiliz devlet adamları ile yaptığı görüşmelerde, İngiltere ile Sultan Abdülaziz'i tahtan indirerek Murad Efendi'yi tahta çıkarmak konusunda anlaşmıştır²²⁹. İngiliz devlet adamlarından, Abdülaziz'in hal'i ve Şehzade Murad'ın saltanatına itiraz etmeyeceğine ilişkin güvence almıştır²³⁰.

Midhat Paşa, *Tabsıra-ı İbret* isimli eserinde, Kanun-ı Esasi hakkında Henry Elliot ile istişare ettiğini ve İngiltere büyükelçisinin onay ve desteğini aldığını yazmaktadır²³¹. Avusturya elçisi Zihl ile de irtibat kurulmuş ve onun darbe hakkındaki görüşü alınmıştır. Avusturya elçisi, konuyu hükümete gizlilik içerisinde soracağına dair söz vermiştir²³².

Midhat Paşa'nın, eğitim, düşünce ve yaşam tarzı bakımından İngiltere ile yakınlığı, İngiltere'ye muhip olduğu herkes tarafından malumdur²³³. Midhat Paşa, II. Abdülhamid tarafından yurt dışına sürgüne gönderildiğinde, geri dönüş izni için yabancı devlet adamlarının desteğini görmüştür²³⁴. Hüseyin Avni Paşa'nın İngiltere ile nasıl anlaştığı, İngilizlerin kucağına nasıl düştüğü ise tam olarak anlaşılamamaktadır. Gelenekçi ve kindar Osmanlı Paşası, kinini ve hırsını tatmin etmek için mi İngilizlere yakınlaşmıştır. Onun kin

²²⁵ Kocabaş, a.g.e., 1993, s. 120.

²²⁶ Çadırcı, a.g.m., ss. 145-146; Kocabaş, a.g.e., 2001, ss. 123-127.

²²⁷ İsmet Bozdağ, Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri, 10. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1995. s. 37.

²²⁸ Kocabaş, a.g.e., 1993, ss. 125-126.

²²⁹ Kocabaş, a.g.e., 2001, ss. 127-130.

²³⁰ İrtem, a.g.e., s. 268.

²³¹ Midhat Paşa, *Tabsıra-ı İbret*, Hilal Matbaası, İstanbul, 1325, s. 366.

²³² Kafli, a.g.e., s. 20.

²³³ Kocabaş, a.g.e., 2001, s. 52.

²³⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Midhat Paşa ve Tâif Mahkûmları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1950, s. 2.

ve hırsını gören İngilizler mi, bu durumunu kendi çıkarları için kullanmışlardır, kesin olarak bilemiyoruz. Ancak şurası muhakkaktır ki, darbe sonrasında milletimizin başına gelenler, Hüseyin Avni Paşa'nın hedeflerini değil, İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu politikalarını gerçekleştirmelerini sağlamıştır²³⁵. Saray darbesinin, gerçekleşmeden yedi gün önce büyükelçi tarafından Londra'ya haber verilmesi, darbedeki İngiliz etkisini değil, darbenin sahibinin İngiltere olduğunu göstermektedir²³⁶. Darbenin sahibinin İngiltere olduğunun kanıtlarından birisi, belki de en önemlisi, İngiliz büyükelçisi H. Elliot'un darbenin gerçekleşmesinden bir hafta önce Londra'ya yazdığı raporda talebe nümayişlerine de atıfta bulunarak darbeyi haber vermesidir²³⁷. Diğer yandan hal sırasındaki uygulamaların, İspanya Kraliçesinin askerler tarafından tahttan indirilmesi ile benzerlik göstermesi önemlidir²³⁸. Dönemin Yunan gazetelerinden birisinde, “*Midhat Paşa bir kitap te'lif etdi. Rüştü Paşa onu tebyiz etdi; Avni Paşa da tab' etdi*” şeklinde bir haber yayınlanmış, darbenin tümü net bir özet ile anlatılmıştır. Bu haber, kendisini darbenin sahibi olarak göstermek gayretindeki Hüseyin Avni Paşa'nın canını sıkımıştır. Gerçek şu ki; darbe kitabının müellifi Midhat Paşa'dır. Uygulamayı hazırlayan Rüştü Paşa'dır. Hüseyin Avni Paşa, darbe kitabının matbaacısı olmaktan öteye gidememiştir. Darbe kitabının kaynağını ise, Yunan gazetesi yazmaya gerek duymamıştır. Kaynak, Hüseyin Avni Paşa ve diğer darbecileri altınları ile besleyen İngiltere'dir²³⁹. Nitekim İngiliz donanması, bir başarısızlık durumunda darbecileri kurtarmak için Dolmabahçe Sarayı yakınlarında beklemiştir²⁴⁰. Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesi Avrupa ülkelerinde, “*hüsün ü niyetle*” karşılanmış, buna karşılık Rus İmparatoru üzüntüsünden hastalanmıştır. İgnatiyef'in Rus altınları ile Henry Elliot'un İngiliz altınları arasındaki savaşı İngiltere ve müttefikleri Fransa kazanmıştır²⁴¹. İngiltere'nin Sultan Abdülaziz'e karşı olmasının temel nedeni, Sultan Abdülaziz'in Osmanlı Donanmasını güçlendirmesi ve İngiliz donanmasına karşı bir rakip haline getirmesidir. Sultan Abdülaziz'in Osmanlı Donanmasını güçlendirme politikası, dönemin kaynaklarında belirgin olarak ifade edilmiştir²⁴². İngiltere'nin Türkiye için tasarladığı bir kilo vardır. Türkiye bu kilonun altına inerse desteklenerek kilosunun yükseltilmesi gerekir. Eğer Türkiye kendisine biçilen rolün üzerine çıkarsa, bu rolün engellenmesi İngiliz politikasının gereğidir. İngiltere büyükelçisi Henry Elliot, döneminde kendisine biçilen rolden daha yüksek işler yapmak isteyen Sultan Abdülaziz'e karşı, Midhat Paşa'yı ve Hüseyin Avni Paşa'yı kullanarak Türkiye'yi güçsüzleştirmiştir. Mahmut Nedim Paşa ve Midhat Paşa'ların şahsi çıkarları teferruatıdır. Kaybeden Türk Milleti olmuştur. Midhat Paşa'nın İngiliz taraftarlığı, Mahmut Nedim Paşa'nın Rusya

²³⁵ Kocabaş, a.g.e., 1993, s. 123.

²³⁶ Kocabaş, a.g.e., 1993, s. 108.

²³⁷ Kocabaş, a.g.e., 2001, s. 153.

²³⁸ Kocabaş, a.g.e., 2001, s. 163.

²³⁹ Cevdet Paşa, a.g.e., 1980, s. 235.

²⁴⁰ Osman Nuri, Abdülhamid-i Sani ve Devri Saltanatı, c. I, Matbaa-i Hayriye, İstanbul, 1327, s. 21.

²⁴¹ Valandova, a.g.e., s. 19; Kocabaş, a.g.e., 1993, ss. 144-145.

²⁴² Cevdet Paşa, a.g.e., 1980, s. 53.

tarafırlığı, paşaların utanç hanelerine yazılmıştır. Milletle beraber onlar da kaybetmişler, kazanan İngiltere olmuştur²⁴³.

Hükümet ve saray darbesi hazırlıklarında, Rum ve Ermeni azınlık mensupları da aktif olarak rol almışlardır. Abdülaziz'in tahtan indirildiği gece, Midhat Paşa'nın evinde Şeyhülislam Hayrullah Efendi, Hüseyin Avni Paşa, Nazif Paşa ile birlikte Kırkor Odyan Efendi de diğer cuntacılar ile birlikte toplantıya katılmıştır. Kırkor Odyan Efendi, Midhat Paşa'nın ikinci sadrazamlığında danışmanlık yapmış, 1876 anayasasının hazırlanmasına katılmış, Ermeni Milleti Nizamnamesini hazırlayanlardan birisi olmuştur²⁴⁴. Şehzade Murad Efendi'nin özel doktoru Kapolyon ve özel sarrafı Hiristaki'nin, darbenin hazırlanmasındaki rollerine yukarıda değinmiştik. Marko Paşa ise Abdülaziz'in otopsi raporunu hazırlamakla görevlendirilen heyetin başkanlığını yapmıştır. Türkiye'de Avrupa etkisinde gerçekleşen tüm darbelerde azınlıkların rolleri ayrıca incelenmelidir.

5. Darbenin Sonuçları ve Yağma

Süleyman Paşa sarayda denetimi sağladıktan sonra tahta çıkarmak üzere Veliht Şehzade Murad'ı dairesinden almak üzere Şehzadenin ikametgâhına gitti. Daha önce anlaşılan zamandan daha önce Süleyman Paşa'nın gelmesi Murad Efendi'nin darbenin başarısız olduğunu, Amcası Abdülaziz'in kendisini öldürmesi için asker getirttiğini düşünerek telaşa kapılmasına neden oldu.

5.1. V. Murad'ın Tahta Çıkarılması ve Yağmacılık

Güçlkle evinden çıkmaya ikna edilen V. Murad 30 Mayıs 1876 tarihinde tahta çıkarıldı. Darbe Şehzade Murad Efendiye verilen bilgiye göre 31 Mayıs 1876 tarihinde olacaktı. V. Murad'ın bu kargaşa ortamında korku ile şuurunu kaybettiği değerlendirilmektedir²⁴⁵.

Nazırların birçoğu, gelişmelerden bi-haber oldukları için biat törenine gelememiştir. Osmanlı devlet geleneğine göre yeni sultan, tahta çıkarken Bayram Tahtına oturarak biatleri kabul ederdi. Yaşanan hengâmede “*Bayram Tahtı*” getirilememiş ve yeni padişah, bir ilki yaşayarak seraskerliğin en lüks koltuğuna oturarak biat almıştır²⁴⁶. V. Murad'ın padişahlığı 1 Eylül 1876'ya kadar yaklaşık üç ay sürmüştür. Bu tarihte, sağlık sorunları sebebi ile padişahlık yapamayacağı açıkça görüldüğünden tahtan indirilmiştir²⁴⁷. II. Abdülhamid'in padişahlığı sırasında, Çırağan Sarayı'nda, ölümüne kadar otuz yıl boyunca zorunlu ikamete mecbur edilmiş ve burada vefat etmiştir²⁴⁸.

Sultan Abdülaziz'in ailesi ve maiyeti, alalecele saraydan tahliye edildikten sonra, Osmanlı Devleti tarihinde daha önce benzerine çok az rastlanmış yüz kızartıcı olaylar yaşanmıştır. Darbeciler, sarayın hazinesini, yani Osmanlı Devleti'nin parasını, altınlarını

²⁴³ Kocabaş, a.g.e.,2001, s. 127-137.

²⁴⁴ Oğuz, a.g.e., s. 57.

²⁴⁵ Zürcher, a.g.e., s. 103; Mahmut Celalettin Paşa, a.g.e., s. 159.

²⁴⁶ Danışman, a.g.e., s. 258.

²⁴⁷ Cevdet Paşa, a.g.e., Tezkire: 40, s. 161.

²⁴⁸ Zürcher, a.g.e., s. 113.

yağmalamışlardır²⁴⁹. Bu yağmaya, yeni Sultan V. Murad'ın annesi Şevkefza Kadın'ın da katıldığı iddiaları vardır. Ha'l sonrası, sabık sultan ve mahiyetinin Topkapı Sarayı'na nakil sırasında, Sultan Abdülaziz'in kadınlarının üzerlerindeki küpe, yüzük vb. ziynet eşyalarına el konulmuştur²⁵⁰. Benzer bir yağma hadisesi, Abdülaziz'in ölümünden sonra Feriye Sarayı'nda da yaşanmış, yağma işi o kadar ileriye gitmiştir ki, merhum sultanın annesi Pertevniyal Valide Sultan'ın kulağındaki küpeler ve parmağındaki yüzükler bile zorla alınmış, biçare kadın baygın bir şekilde karakol meydanına bırakılmıştır²⁵¹. Bu yağma rezaletinde Damat Nuri Paşa'nın da rızası ve dahli olduğu değerlendirilmektedir²⁵². Yağmalanan mücevheratın bir kısmının, darbe sırasında önemli roller üstlenen Sarraf Hristaki Efendi'ye verildiği ve onun bu mücevherleri Londra'ya götürdüğü bilinmektedir²⁵³.

Darbeciler arasında, Sultan Murad padişah olduktan hemen sonra farklı fikirler ile anlaşmazlıklar başlamıştır. Rüştü Paşa, darbe işine taraftar olmadığını, dönemin şartları gereğince mecburen bu işin içinde bulunduğunu her fırsatta dile getirmekteydi. Midhat Paşa ise, darbenin gerçek sahibinin kendisi olduğunu ifade etmekten çekinmiyordu. Hüseyin Avni Paşa, hem ordunun hem de donanmanın kendisine bağlı olması ve darbenin gerçekleştirilmesindeki komutanların tamamının kendisinin yanında olmasından bahisle kendisini muktedir görmekteydi. Rüştü ve Midhat Paşa'ları uzaklaştırarak, "*atabeg-i saltanat olmak hülyasında bulunduğ*" konuşmalarından ve icraatlarından anlaşıyordu. Konuştuğu herkese, darbenin sahibinin kendisi olduğunu özellikle vurgulamıştır²⁵⁴.

5.2. Sultan Abdülaziz'in Şehadeti

Abdülaziz'in Topkapı Sarayı'ndan Feriye Sarayına taşınışının ikinci günü 4 Haziran 1876 günü Osmanlı tarihinin en acı vakalarından biri yaşandı. O sabah Abdülaziz abdest alarak sabah namazına durmak amacıyla odasından dışarı çıktı. Sarayda görevli Fahri Bey ile karşılaşp selamlaştıktan sonra odasına dönüp sakalını düzeltmek için bir ayna ve makas istedi. Makas ve ayna ile odasına girdi. Sultan'ın odasından çıkmaması üzerine saraydaki nöbetçiler durumu Valide Sultan'a bildirdiler²⁵⁵. Valide Sultan, Abdülaziz'in odasına girmek istedi. Ancak kapının içeriden kitlendiğini gördü. Odanın içinden iniltiye işittiler. Kapı kırılıp içeri girildiğinde manzara gerçekten feciydi. Abdülaziz kolu sıvalı, başı açık olarak odanın yan minderi üzerinde yan tarafına yatmıştı. İki bileğinden de kanlar fışkırıyor ve son nefesini vermek üzereydi²⁵⁶. Abdülaziz'in yanı başında rahlenin üzerinde sayfası açık biçimde Kur'an-ı Kerim duruyordu. Kur'an-ı Kerim'de Nur Suresi'nin 35. Ayeti açıktı:

²⁴⁹ Cevdet Paşa, a.g.e., Tezkire: 40, s. 158; Danişman, a.g.e., s. 276-277.

²⁵⁰ İrtem, a.g.e., s. 310.

²⁵¹ Afyoncu vd, a.g.e., s. 261.

²⁵² Uzunçarşılı, a.g.e., s. 6.

²⁵³ Mahmut Celalettin Paşa, a.g.e., s. 121; İrtem, a.g.e., s. 311.

²⁵⁴ Cevdet Paşa, a.g.e., Tezkire: 40, s. 158.

²⁵⁵ Abdurrahman Şeref, a.g.m., s. 331.

²⁵⁶ Danişman, a.g.e., ss. 264-265; Afyoncu vd, a.g.e., s. 259.

“Allah, göklerin ve yerin Nur’udur. O’nun nurunun örneği içinde çerağ bulunan bir kandile benzer. Kandil bir sırça içerisinde. Sırça, inciden bir yıldız gibidir ki, doğuya da batıya da nispeti olmayan bereketli bir zeytin ağacından yakılır. Bu ağacın yağı, neredeyse ateş dokunmasa bile ışık saçar. Nur üzerinde nurdur o. Allah dilediğini kendi nuruna kılavuzlar. Allah, insanlara örnekler verir, Allah her şeyi bilmektedir.”

Durumu haber alan Hüseyin Avni Paşa, kayığına atlayarak 20 dakika gibi bir sürede olay yerine ulaştı. Sultan Abdülaziz’in cansız bedeni, onun talimatı ile olay yerinden uzaklaştırıldı²⁵⁷. Hüseyin Avni Paşa’nın bu kadar kısa sürede olay yerine gelmesi ve almış olduğu tedbirler, onun önceden hazırlıklı olduğunu göstermektedir²⁵⁸. Cenazenin otopsisinin yapılması için Dr. Marko Paşa, olay yerine gelen ilk doktorlardandır. Detaylı bir inceleme yapılmadan Hüseyin Avni Paşa’nın isteği doğrultusunda bir rapor hazırlandı. Bu doktorlar içerisinde İngiltere elçilik doktoru Dikson ve İngiliz tabip Milencen’de bulunmaktadır²⁵⁹. Abdurrahman Şeref’e göre ilk yazılan rapor amaca uygun olmadığı için beğenilmemiş, ikinci bir rapor yazılmış ve gazetelere bu ikinci rapor gönderilmiştir. Bu ilk rapor, daha sonra gündeme gelmiş, ancak Yıldız Mahkemesi sırasında tüm aramalara rağmen bulunamamıştır²⁶⁰.

Doktorlar Abdülaziz’in vücudunun her tarafına bakmak istediklerinde Hüseyin Avni Paşa, doktorlara engel olarak, *“Bu cenaze Ahmet Ağa, Mehmet Ağa değildir, padişaktır. Her tarafını açıp size gösteremem”* diyerek genel bir muayene yapılmasını engellemiştir. Raporda imzası olan 19 doktordan yalnızca bir kaçının Abdülaziz’in kesik bileklerini inceleme fırsatı bulduğu söylenilmektedir²⁶¹. Cenazeyi görmeden rapora imza atmayan bazı doktorların, Serasker Hüseyin Avni Paşa tarafından rütbelerinin söküldüğü belgelerle sabittir. Raporu imzalamayan doktorlardan birisi Trablusgarp’a sürülmüştür. Bu Doktor Yıldız Mahkemesinden sonra Edirne Asker Hastanesine baştabip olarak dönmüştür²⁶². Rapor birçok açıdan yanlışlıklarla dolu olmasına rağmen, kesinlik belirten bir intihar vakası olduğuna dair bir cümle yer almamıştır. Birçok adli tıp uzmanı, bir kişinin iki bileğini kesme ihtimalinin olmadığı görüşünde birleşmiştir²⁶³. Abdülaziz’in ölümü hakkındaki rapor, aynı zamanda Fransızca olarak da düzenlenmiştir²⁶⁴.

II. Abdülhamid döneminde kurulan Yıldız Mahkemesi sorguları ve sonuçlarında, bu vakanın intihar vakası olmadığı, aksine bizzat cinayet olduğu ispatlanmıştır. Feriye Sarayı’nda göreve başlayan üç bahçıvan Cezayirli Mustafa Pehlivan, Yozgatlı Pehlivan Mustafa Çavuş ve Boyabatlı Hacı Mehmet Pehlivan Çavuş’un, Hüseyin Avni Paşa tarafından görevlendirilen Sultan Abdülaziz’in katilleri oldukları mahkeme kararlarıyla

²⁵⁷ Abdurrahman Şeref, a.g.m., s. 330; Afyoncu vd, a.g.e., s. 259.

²⁵⁸ Abdurrahman Şeref, a.g.m., s. 330.

²⁵⁹ Kocabaş, a.g.e.,2001, ss. 208-216; İrtem, a.g.e., s. 333.

²⁶⁰ Abdurrahman Şeref, a.g.m., ss.322-324.

²⁶¹ Afyoncu vd, a.g.e., s. 260.

²⁶² Abdurrahman Şeref, a.g.m., s. 333.

²⁶³ Danişman, a.g.e., ss. 265-266.

²⁶⁴ Oğuz, a.g.e., s. 55.

tespit edilmiştir²⁶⁵. Cinayeti işleyen “*üç alçak herifin*”, mükâfat olarak aylık ikişer yüz maaş aldıkları şeklinde rivayetler vardır²⁶⁶.

Sultan Abdülaziz’in çıplak bedenini görebilen, Sultan Ahmet Camisi vaizi ve başımamı Ömer Efendi’dir. Ömer Efendi, padişahın cenazesini yıkamış ve Abdülaziz’in kalbi üzerinde mor ve büyük bir leke olduğunu yeminle beyan etmiştir. Mahkemede teşhir edilen padişahın hırkasının, kalbin üzerine isabet eden kısmındaki delik, meseleyi daha da ciddi bir konuma getirmiştir. İşte bu ifade olayın cinayet olduğu şüphesini daha da kuvvetlendirmiştir²⁶⁷. Saray kalfalarından birisi, bir kişiyi cinayet saatinde pencereden kaçarken gördüğünü söylemiştir. Ortaköy Karakolu idare memuru Miralay İzzet Bey, Sultan Abdülaziz’in cesedinin hırpalanmış olduğunu söylemiştir²⁶⁸.

Süleyman Kani İrtem’e göre Sultan Abdülaziz, kesinlikle intihar etmiştir. O’nun çok gururlu olduğunu, tahtan indirilmesini hazmetmesinin mümkün olmadığını ve bu nedenle intihar etmesinin normal olduğunu iddia etmektedir. Ona göre bir cinayet söz konusu değildir. Ancak Süleyman Kani İrtem, kitabında cinayetin kesin delili sayılabilecek “*ikinci bileğini nasıl kestiği*” sorusuna cevap vermemektedir²⁶⁹.

Hüseyin Avni Paşa ve ekibinin bu darbe planı arkasında, bir Osmanlı padişahını şehit etme gibi bir düşüncesi var mıydı bilmiyoruz. Ama durum, bu şekilde sonuçlanmıştır. Olayın bir intihar değil cinayet olduğunun anlaşılması ise, II. Abdülhamid döneminde kurulan Yıldız Mahkemesi sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Olayın intihar mı cinayet mi olduğu hâlâ tartışma konusu olmaya devam ederken; tarihçi İbnülemin Mahmud Kemal’in şu sözü çok anlamlıdır:

*“Fakat merhumun tahttan alınmak istendiği günden ahirete gittiği veya gönderildiği dakikaya kadar cereyan eden olayları göz önünde bulundurarak derim ki, Sultan Abdülaziz katledilmiş ise, katlettiren Hüseyin Avni Paşa’dır. İntihar etmiş ise, müsebbibi ve diğer tabirle manevi katili yine Hüseyin Avni Paşa’dır.”*²⁷⁰

Sultan Abdülaziz’in ölümü, halk arasında büyük üzüntü yaratmıştır. Saltanatı döneminde sultana kızanlar bile üzülmüşlerdir. Maktul padişah hakkında mersiyeler yazılmış, türküler yakılmıştır.

“Seni tahtan indirdiler

Üç çifteye bindirdiler

Topkapı’ya gönderdiler

²⁶⁵ Abdurrahman Şeref, a.g.m., s. 324; Danişman, a.g.e., ss. 265-267.

²⁶⁶ Kocabaş, a.g.e.,2001, ss. 208-216; Orpilyan, a.g.e., s. 2.

²⁶⁷ Abdurrahman Şeref, a.g.m., s. 326; Danişman, a.g.e., ss. 272-276.

²⁶⁸ Orpilyan, a.g.e., s. 2-10.

²⁶⁹ İrtem, a.g.e., ss. 318-334.

²⁷⁰ Danişman, a.g.e., ss. 272-276.

Uyan Sultan Aziz uyan

*Kan ağılıyor bütün cihan” türküsü, ortak üzüntüyü gösteren kanıtlardan birisidir*²⁷¹.

Sultan Abdülaziz, Osmanlı Devleti, ordu ve donanmayı güçlendirme gayretleri, demiryollarına verdiği önem ve demiryolu yatırımları ile İttihad-ı İslam politikalarını uygulamaya gayret etmesi bakımından XIX. yüzyılın en önemli padişahlarından birisidir. Ancak kibirli kişiliği, vükela arasındaki ilişkileri organize edememesi, yanlış atama tercihleri, gururu, yönetim zaafları idi. Sultan Abdülhamid’in görüşüne göre, “*sarih bir siyasi görüşü yoktu.*”²⁷²

5.2. Çerkez Hasan Bey Vakası

Sultan Abdülaziz ve ailesi, saraydan kayıklarla Topkapı sarayına götürülürken padişahın hanımlarından Neş’erek Kadınefendi’nin omzundaki şal da çekilmiş ve geri verilmemiştir. Sağanak yağmurlu bir havada bu muameleye maruz kalan ve hakarete uğrayan Neş’erek Kadınefendi, rahatsızlanarak Abdülaziz’den bir hafta sonra vefat etmiştir. Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilmesi, ardından katledilmesi, Neş’erek Kadınefendi’nin vefatı Çerkez Hasan Bey’de dönülmez intikam hislerinin oluşmasına neden olmuştur. Çerkez Hasan Bey, Abdülaziz’in kayın biraderi, Neş’erek Sultan’ın kardeşidir. Çerkez Hasan Bey ile Hüseyin Avni Paşa arasında daha önceden tayin, sürgün ve diğer bazı sebepler ile husumet olduğu kaynaklarda belirtilmektedir²⁷³. Hasan Bey, bu olaylara sebep olan darbeci paşalar ve diğer askerlere karşı intikam duygusuyla, 15 Haziran 1876 günü Midhat Paşa’nın konağını basmaya karar vermiştir²⁷⁴. Vükela, Midhat Paşa konağının üst salonunda toplantı halindeydi²⁷⁵. Konak, serasker dairesinden getirilen zabıtlar tarafından korunuyordu. Toplantıya Hariciye Nazırı Raşit Paşa ve Serasker Hüseyin Avni Paşa başta olmak üzere, Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa, Bahriye Nazırı Kayserili Ahmet Paşa ve Şura-yı Devlet Reisi Midhat Paşa başta olmak üzere toplam 13 kişi katılmıştı. Konağa silahla baskın yapan Çerkez Hasan Bey, başta Hüseyin Avni Paşa ve Raşit Paşa olmak üzere 5 kişiyi öldürmüş 10’a yakın kişiyi de yaralamıştır²⁷⁶. Bu suikast, görünen yönü ile genç bir subay olan Çerkez Hasan Bey’in kız kardeşi ve eniştesinin intikamını alması olarak değerlendirilmektedir. Ancak sonuçları itibari ile önemlidir. Çerkez Hasan Bey’in bu icraatı, darbeciler arasındaki güç dengesini kökten reformcular lehine değiştirmiştir²⁷⁷. Meşrutiyet yönetimini hemen ilan etmek isteyen Midhat Paşa’nın, önündeki Hüseyin Avni Paşa engeli, böylece ortadan kalkmıştır. Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa görünürde yetkili olsa da gerçek güç Midhat Paşa’dadır. Çünkü Midhat Paşa, İngiliz sefaretî tarafından

²⁷¹ Afyoncu vd, a.g.e., s. 261.

²⁷² Kocabaş, a.g.e., 2001, ss. 160-162.

²⁷³ İrtem, a.g.e., ss. 335-341; Valandova, a.g.e., ss. 13-22.

²⁷⁴ Afyoncu vd, a.g.e., s. 265.

²⁷⁵ Gencer, a.g.m., s. 526-527.

²⁷⁶ Mahmut Celalettin Paşa, a.g.e., s. 130; Cevdet Paşa, a.g.e., Tezkire: 40, s. 160; Afyoncu vd, a.g.e., s. 266.

²⁷⁷ Zürcher, a.g.e., s. 112; Valandova, a.g.e., s. 45.

desteklenmektedir²⁷⁸. Darbenin gerçekleştirilmesinden hemen sonra, Harp Okulları Nazırı Süleyman Paşa'nın etkisizleştirilmesi ve kısa bir süre sonra da darbenin birinci kişisi Hüseyin Avni Paşa'nın ortadan kaldırılması ile bu sürecin sonunda Midhat Paşa'nın güçlenmesi önemlidir. Çerkez Hasan Bey'in, Hüseyin Avni Paşa'ya karşı yukarıda kısaca açıklanan kişisel intikam hırsları ve kininin olduğu muhakkaktır. Bu kişisel hesaplaşmanın yanında, bu vakanın darbeciler arasında bir iç hesaplaşma ve darbe sonrası güç mücadelesinin yansıması olup olmadığı ayrıca değerlendirilmelidir²⁷⁹.

Çerkez Hasan Bey, yakalandıktan sonra, başındaki yarayı tedavi için gelen hekimi kabul etmemiş, *"Beni ya asacaklar ya da kurşuna dizecekler, tedavinin maksadı yoktur."* diyerek geri çevirmiştir. 17 Haziran 1876 günü sabah namazından sonra, Bayezid Meydanı'nda Serasker kapısı önündeki dut ağacına asılarak idam edilmiştir²⁸⁰. Konak baskınında Hüseyin Avni Paşa ve diğer vükelanın katli ve Çerkez Hasan Bey'in idamından sonra Vükela, kendi yanlarında ya da hizmetçilerinin yanında revolver, kama bulundurarak güvenlik tedbiri almaya başlamışlardır. Halden hemen sonra ikbal peşinde koşanlar, Sultan Abdülaziz'e karşı darbe işinde kendilerinin de var olduğunu söylemek için özel bir gayret sarf ediyorlardı. Ancak Hüseyin Avni Paşa'nın öldürülmesi sonrasında ikbal avcıları, darbe işi ile alakalarının olmadığını vurgulamaya başlamışlardır²⁸¹.

5.3. Yıldız Mahkemeleri

Darbeciler tarafından, İngiltere'nin isteği ile Osmanlı sultanı yapılan V. Murad'ın alkol bağımlılığı, akıl sağlığının bozulması, yerli ve yabancı doktorlar tarafından hükümdarlık yapamayacak durumda olduğunun tespiti üzerine, 1 Eylül 1876'da V. Murad tahtan indirilerek II. Abdülhamid tahta çıkarıldı²⁸². Sultan Abdülaziz'in şehadetinden beş sene yirmi üç gün sonra, İstanbul'da yaygın olarak konuşulan Sultan'ın katledilmesine ilişkin mevzular üzerine, II. Abdülhamid, maktul Sultan Abdülaziz'in vefatı üzerindeki sır perdesini aralamak için bir mahkeme kurmak zorunda kaldı. Olaydan beş sene sonra dava açılmasına, esasen Mahmut Celalettin Paşa'nın oğlu Münir Bey'in eşi Pervin Felek'in bir ihbarı sebep olmuştur²⁸³. Bu ihbar üzerine, Yıldız'da özel bir mahkeme kurularak, Abdülaziz'in öldürülmesi olayı ile ilgisi olanlar yargılanmıştır. Mahkeme Süruri Bey başkanlığında, Rum Hristoforidi Efendi, Emin Tevfik, Hüseyin Bey ve Ermeni Takavor Efendi'den oluşturulmuş, mahkemenin savcılığını (müddeiumumi) Latif Bey yapmıştır²⁸⁴. Yıldız Mahkemesinin yargılama sürecinde, Meclis-i Mebusan'ın tatil edilmesi ile Meşrutiyet idaresinin askıya alınmasında II. Abdülhamid'in politikalarını destekleyen ve Adliye Nazırı olarak görev yapan Ahmet Cevdet Paşa önemli rol oynamıştır²⁸⁵.

²⁷⁸ Cevdet Paşa, a.g.e., Tezkire: 40, s. 161.

²⁷⁹ Bekir Sıtkı Baykal, Midhat Paşa Siyasi ve İdari Şahsiyeti, Kırıl Matbaası, İstanbul, 1964, s. 48.

²⁸⁰ Afyoncu vd, a.g.e., s. 267.

²⁸¹ Cevdet Paşa, a.g.e., Tezkire: 40, s. 160; Kocabaş, a.g.e., 2001, ss. 217-220.

²⁸² Zürcher, a.g.e., s. 113.

²⁸³ Kocabaş, a.g.e., 2001, ss. 324-326; Danişman, a.g.e., ss. 124.

²⁸⁴ Danişman, a.g.e., s. s. 125; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 5.

²⁸⁵ Yusuf Halaçoğlu, Mehmet Akif Aydın, "Cevdet Paşa", DİA, c. VII, İstanbul, 1988, s. 445.

Mahkemede azınlıklardan üyelerin bulunması, adil bir yargılama yapılacağıının mesajıdır. Mahkeme süreci, İngilizler tarafından da ilgi ile takip edilmiştir²⁸⁶.

Mahkemede; Sultan Abdülaziz devri saraylılarından Arz-ı Niyaz Kalfa, Sabık Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa, Midhat Paşa, Eski Tophane Müşiri Damat Mahmut Celalettin Paşa, Sultan Murat'ın eniştesi Nuri Paşa, Sultan Abdülaziz'in mabeyincilerinden Seyit, Fahri, Namık Paşazade Ali, Miralay İzzet, Binbaşı Necip, Pehlivan Mustafa, Cezayirli Mustafa, Boyabatlı Hacı Mehmet sorgulanmışlardır²⁸⁷. Şeyhülislam Hayrullah Efendi, eski Sultan V. Murat ile annesi Şevkefza Kadın Efendi sanıklar arasında bulunuyorlardı²⁸⁸. Yıldız Mahkemesinde davacı, “*maktul*” padişahın velisi sıfatıyla II. Abdülhamid olmuştur. Yıldız Mahkemesi, zahiren bir cinayet davası, gerçekte ise, kanlı bir cunta darbesiyle hesaplaşmadır. Mahkeme, Malta Karakolu yakınında kurulan dev bir çadırda halka açık olarak yapılmıştır²⁸⁹.

Vakanın üzerinden beş yıl geçtikten sonra dava açılması ve davanın normal mahkemede değil, Yıldız'da Malta Köşkü yanında bir çadırda yapılması usul bakımından tenkit edilmiştir. Midhat Paşa'nın talebine rağmen Sultan Abdülaziz'in annesinin mahkemede şahit olarak dinlenmemesi bir diğer usul hatasıdır²⁹⁰. Sultan V. Murad'ın annesi ve Mütercim Rüştü Paşa yaşlılıkları ve rahatsızlıkları nedeni ile doğrudan mahkemeye getirilmemiş bunların ifadeleri bulundukları yerde alınmıştır.

Mahkeme başladığı sırada İzmir Valisi olarak bulunan Midhat Paşa, kendisine mahkeme çağrısı geleceğini öğrendiği gece, gizlice konağının gizli bir kapısından çıkarak Frenk mahallesine gitmiş ve burada Fransa Konsolosluğuna iltica etmiştir²⁹¹. Dönemin Adliye Nazırı Ahmet Cevdet Paşa'nın kendisine gönderdiği telgrafta,

“Memleketimizin adaletinden emin olmadığınızı ilan edercesine yabancı bir devletten himaye aramanız teessüfe değer. Padişahımız sayesinde, delilsiz, mesnetsiz hiç kimse hakkında ceza tertip edilmez. Bunun için herhangi bir soruşturmadan kaçınmayarak adalet huzuruna çıkmanız tavsiye olunur” demiştir.

Hem bu telgraf hem de Fransız Hariciye Nezareti emriyle, Fransa Büyükelçisi C. H. Tissot'un İzmir Konsolosu Pilissier'e verdiği Midhat Paşa'nın himaye edilmemesi emri üzerine, İstanbul'dan kendisini teslim almak üzere bizzat gelmiş olan Ahmet Cevdet Paşa'ya teslim olmuştur²⁹².

Midhat Paşa'nın, soruşturmadan kaçmak için Fransa Konsolosluğuna sığınması Osmanlı tarihinde daha önce yaşanmamış çirkin bir hadisedir. Kendisinin masum olduğuna inandığını mahkemede belirten paşanın, masumiyetini ispat edecek bir mahkemede

²⁸⁶ Armağan, a.g.e., s. 220.

²⁸⁷ Danişman, a.g.e., ss. 125; Kocabaş, a.g.e., 2001, ss. 324-326.

²⁸⁸ Armağan, a.g.e., s. 218.

²⁸⁹ Armağan, a.g.e., s. 220.

²⁹⁰ Abdurrahman Şeref, a.g.m., s. 327.

²⁹¹ Danişman, a.g.e., s. 125.

²⁹² Danişman, a.g.e., s. 126-127.

yargılanmak yerine, ecnebi bir devlete sığınması affedilir bir hata değildir. Midhat Paşa, daha sonra bu büyük hatasının farkına vararak;

“Fransız Konsoloshanesine gitmekliğim, tarih-i ömrümün bir lekesidir ki yalnız bana değil, evlat ve akrabama intikal edecek bir leke olduğunu itiraf ederim” demiştir²⁹³.

Yıldız Mahkemesi sorgularında Pehlivan Mustafa, cinayeti itiraf ederek Sultan Abdülaziz’i nasıl katlettiklerini ayrıntıları ile anlatmıştır. Şahitler ve vakanın gelişim süreci, Pehlivan Mustafa’nın itirafları ile örtüşüyordu. Midhat Paşa, suçlamalar ile ilgisinin olmadığını iddia etti. Sanıkların önemli bir kısmı vaka ile ilgilerinin olmadığını iddia etmişlerdir²⁹⁴.

Mahkeme Pehlivan Mustafa, Ali ve Necip Bey’lerin, Kanunun 170. maddesince idamına, Mahmut Paşa, Nuri Paşa, Mütercim Rüştü Paşa, Midhat Paşa’nın kanunun 44. maddesi gereğince müşterek fail sıfatıyla idamına, Seyit ve İzzet Beyleri ise katle yardımcı olmaktan on sene hapse mahkûm etmiştir²⁹⁵.

Temyiz mahkemesi, kararları tasdik ettikten sonra II. Abdülhamid, kararları uygulamayarak 25 kişiden oluşan, yüksek devlet adamlarının istişaresine sundu. Yapılan istişarede, 15 devlet adamı cezaların tatbik edilmesini, 10 aza ise cezaların hafifletilmesini istedi. Sultan II. Abdülhamit, çıkan karara rağmen cezaları müebbet kürek cezasına çevirdi. İdam cezası alanlar, deniz yolu ile Cidde’ye oradan da kara yolu ile Taif’e gönderildiler ve burada ikamete mecbur edildiler²⁹⁶. Mahkûmların Taif’teki sürgün hayatı hakkında, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Tâif Mahkûmları* isimli kitabında ayrıntıları ile bilgi vermiştir. Midhat Paşa, Taif’te vefat etmiştir. Onun ölümü üzerinde de tartışmalar vardır. Bazı kayıtlarda, boğularak öldürüldüğü iddia edilmektedir. Resmi belgelerde ise, Midhat Paşa’nın Şirpençe çıbanı nedeni ile öldüğü yazılmıştır²⁹⁷.

Muhalliflerince *“müstebit, kızıl sultan”* vb. hakaretamiz isimlerle anılan II. Abdülhamid’in, yargı kararına rağmen kan dökmekten kaçınması, Midhat Paşa gibi, siyaseten muarız olan, cinayet ve vatana ihanet gibi kesinleşmiş suçları bulunan bir kişinin idam edilmesini iradesi ile engellemesi, hakkındaki oluşturulmaya çalışılan kanaatlerin aksine merhametini ve adalet duygusunun gelişmişliğini ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, eski dünya kıtalarının kalbinde yer alan coğrafyası ile kuruluşundan günümüze değin hem tüm dünyayı etkilemiş, hem de diğer millet ve devletlerin ilgisini çekmiştir. Devletin; siyasi, askeri ve ekonomik bakımlardan zayıfladığı dönemlerde ya da kriz dönemlerinde yabancı devletlerin Osmanlı Devleti’ne ilgileri daha da artmıştır.

²⁹³ Danişman, a.g.e., s. 126.

²⁹⁴ Danişman, a.g.e., s. 124.

²⁹⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 6; Danişman, a.g.e., s. 124.

²⁹⁶ Danişman, a.g.e., s. 128.

²⁹⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 59.

Osmanlı coğrafyasındaki çıkarlarını geliştirmek isteyen yabancı devletler, Devlet-i Âliyye'nin iç işlerine karışarak, kendi lehlerine kararlar alınmasını sağlamaya çalışmışlardır. Bu çalışmalarında yabancı devletlerin en büyük yardımcıları, bazı Osmanlı devlet adamları olmuştur.

Siyasi baskı, taraftar devlet adamlarının siyasetleri ve ekonomik çıkar ilişkisi yolu ile Osmanlı Devleti'ne istediklerini yaptıramadıkları zaman, yabancı devletlerin başvurdukları son yöntem, darbeler ile çıkarlarına aykırı gördükleri padişah ve devlet adamlarını ortadan kaldırmak şeklinde planlanmıştır. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Osmanlı Devleti siyasetine müdahale etmek isteyen batılı ülkeler, özellikle İngiltere, Fransa, Rusya olmuştur. Bu devletler, ne yazık ki hem iç işlerimize karışma çabalarında, hem de darbe girişimlerinde kendilerine hizmet edecek Müslüman/Türk kimliği taşıyan devlet adamı bulmakta zorlanmamışlardır.

Tarihimizde Kuleli Vakası olarak isimlendirilen Sultan Abdülmecid'e suikast ve darbe girişimi ve 30 Mayıs 1876'da gerçekleştirilen cunta darbesini, yukarıdaki paragraf çerçevesinde değerlendirmek, gelişmeleri anlamamızı kolaylaştıracaktır. Eylem safhasına geçmeden tespit edilerek engellenen, ancak daha sonra yönetim değişikliklerine ilişkin talepleri önemli ölçüde yerine getirilen Fedailer Cemiyeti'nin darbe teşebbüsü, memnuniyetsiz bürokratların meşru devlet otoritesine karşı darbe teşebbüslerine örnek oluşturmuştur. Kuleli Vakası ile yöntem ve niyetler bakımından benzer özellikler gösteren ve Kuleli Vakası'nın ardılı olan 1876 darbesinin görünür hedefi; meşruti yönetime karşı çıkan, ülkeyi ekonomik israfa sürükleyen, dinden uzaklaşan, Rusya ile işbirliği yapan hükümet ve padişahı görevden almaktır. Ancak darbecilerin kişilik özellikleri ve yabancı devletler ile bağlantıları incelendiğinde açıkça görülmektedir ki; her iki darbede de kişisel hırslarının esiri olan Müslüman/Türk kimliği taşıyan devlet adamları, batılı devletlerin siyasi çıkarlarına hizmet etmişlerdir. Batılı devletler, bu darbeler sonrası ortaya çıkan siyasi kargaşa ortamlarını Osmanlı Devleti aleyhine kullanmışlardır. Darbelere, kişisel çıkarlarını gerçekleştirmek için destek olan yerli işbirlikçilerin sonu ise, piyonların akıbeti olmuştur.

30 Mayıs 1876 Darbesi, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirildiği ve sonrasında şehit edildiği bir vakadır. Cunta üyeleri, darbenin millet adına gerçekleştirildiğini söylemelerine karşın darbenin gerçekleşmesinden milletin haberi bile olmamış, Hüseyin Avni Paşa tarafından Fransa ve İngiltere himayesinde gerçekleştirilen darbe, aslında adına gerçekleştirildiği söylenen millete darbe olmuştur.

Fedailer Cemiyeti liderleri ve 1876 Cuntası üyelerinin, darbeye gerçekçe oluştururken kullanmış oldukları argümanlar, 20. yüzyıl darbecilerine esin kaynağı olmuştur. Şeyh Ahmet'in savunmasında ileri sürdüğü fikirler ile Sultan Abdülaziz'in hal fetvasında yazılanlar, gariptir ki 20. yüzyıl darbecilerinin gerekçesi olmuştur.

Darbeler, ardından kurulan yönetimlerin kararlarını doğrudan etkilemiştir. Örneğin 1876 darbesinin oluşturduğu kargaşa ortamını anlamadan, II. Abdülhamid'in politikalarını doğru değerlendiremeyiz. Padişahın devlet adamlarına güveninin kalmadığı bir siyasi ortamdan,

millet hayrına gelişmeler beklemek gerçekçi olmayacaktır. Batılı ülkeler, darbeden almak istedikleri hasılatı, tam olarak tahsil edebilmek için darbe sonrasında siyasi kaos ortamı oluşturmaya çalışmışlardır. Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesinden sonra, akli dengesi yerinde olmayan V. Murat'ın tahta çıkarılması, kaos ortamı oluşturulmasına yönelik bir hamledir. Bu hamlenin, İngiliz çıkarları zıddına siyaset uygulayan Sultan II. Abdülhamid'e taht yolunu açması da İngiliz siyasi kudretinin, her şeye yetmeyeceğinin tecellisidir.

Darbe teşebbüslerinde darbeciler, haberleşmeyi kontrol altına almak için planlama yapmışlardır. Her iki darbe girişiminde de cuntacılar, telgrafhaneleri ve posta işletmelerini kontrol altına almayı planlamışlardır. Bürokratik cunta darbelerinin ortak özelliklerinden birisi de haberleşmenin kontrol altına alınarak, haber kaynakları aracılığı ile halkın, tek taraflı haberler ile darbeye yönelik tepkisinin önlenmesidir.

30 Mayıs 1876 darbesi, aynı zamanda II. Mahmut'un, devlet yönetimini asker ve ulemeden alarak, "mülkiye" sınıfına vermesine; yani Tanzimat'ın yönetimi sivilleştirme ilkesine karşı yapılmıştır. Bu darbeyle, yönetimde sivilleşmenin önüne geçilerek, askeri bürokrasinin etkinliği artırılmıştır.

1876 darbesi sırası ve sonrasında yaşananlar göstermektedir ki, bürokratik cunta darbelerinin, özellikle ikincil ekibi (B takımı) yağmacıdır. Darbelerin gerçekleşmesi sırasındaki yağmacılık bize, "niyetlerinin vatani kurtarmak olduğunu söyleyen" darbecilerin, gerçek amaçlarını açıkça göstermektedir. Darbeciler, Sultan Abdülaziz'i israf ve yolsuzlukla suçlamışlar, darbe sonrasında ise yolsuzluğun en bayağını yaparak kadınların parmaklarındaki yüzüklere kadar uzanan bir yağmayı gerçekleştirmişlerdir. Darbe planları yapan her cuntacının, darbe sonrasına ilişkin bir yağma planlaması gizli ajandasında mevcuttur.

Darbe ardından, darbeciler arasında iktidar mücadelesinin yaşanması darbenin doğası gereğidir. Darbe planı sırasında, ortak amaç etrafında birleşen güçler, darbe sonrasında iktidar savaşına girişmekte, bu mücadeleden darbenin gerçek sahibi olan yabancı devletlerin muteber adamı galip çıkmaktadır. 1876 darbesinin gerçek sahibi İngiltere'dir. Darbe sonrası iktidar mücadelesini, İngiltere'nin muteber adamı Midhat Paşa kazanmıştır. Esas kazanan ise, İngiltere ve Fransa'dır. Darbeler, sonuçları itibarı ile bu devletlerin Orta Doğu, Hindistan, Balkanlar, Rusya ve Akdeniz politikalarının gerçekleşmesine hizmet etmiştir. Kanun-ı Esasi'nin ilanı, hürriyet, eşitlik gibi unsurlar, sadece emperyalist devletlerin hedeflerinin kılıfı olmuştur.

Modern darbelere esin kaynağı olarak değerlendirdiğimiz Kuleli Vakası ve 1876 darbesinin iç yüzü, mülkiye, ordu ve ilmiye sınıfları arası rant kavgası ve kavgada askerin tahrik edilerek meşru otoriteye yönelik kalkışma ile batılı devletlerin çıkarlarının aynı payda da kesişmesinden ibarettir. Yeniçeriler, şeriatı geri getirmek için darbe yapıyorlardı. Şeyh Ahmet, şeriatın tehlikede olduğunu söyleyerek taraftar topladı. Hüseyin Avni Paşa ve Midhat Paşa, hürriyet için Sultan Abdülaziz'e karşı darbe hazırladı. Sözde bu niyetler ile yapılan darbelerde, darbeciler kısa vadeli küçük çıkarlar elde ettiler. Gerçek kazanan

darbenin koşullarını oluşturan ve darbeyi taşeronlar aracılığı ile gerçekleştiren yabancı devletler oldu. Osmanlıdan günümüze her darbe girişimi ya da darbeye kaybeden, milletimiz olmuştur. Yeni darbecilerin gerçek niyetlerini anlayabilmemiz için, Kuleli Vakası ve 30 Mayıs 1876 darbesini bilmek yol gösterici olacaktır.

Sultan Abdülmecid, Fedailer Cemiyetinin bildiri ve mektuplar ile ilettiği taleplerini “anlamaya çalışarak” yerine getirmese, “cuntacılar karşı dik durmayı” başarabilseydi; Sultan Abdülaziz, saray darbeciler tarafından kuşatıldığında, “kader böyle imiş” teslimiyetçiliği ile davranmayıp, “askerlerin karşısına çıkmaya” cesaret edebilseydi, sonuç başka türlü tecelli edebilecekti. Modern döneme uyarılama yapılsa; dönemin sultanları, “milletini meydanlara çağırma” ve “tankların üzerine çıkma” cesaretini gösterebilseydi darbeler başarısız olur, darbeciler ve batılı sahipleri amaçlarına ulaşamazlardı.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade-i Dahiliye, (İ.DH), nr. 445-1/29437, lef 69, s. 1a-3b, 20 Eylül 1859-22 S 1276.

BOA, İ.DH; 529/36665; 445-1/29437.

Ceride-i Havadis, No: 961, 21. Rebiülahir. 1276.

Takvim-i Vekayi, No: 574 2.Cemaziyelevvel. 1276.

Tercüman-ı Ahval, 10 Rebiülevvel 1278 Numara: 79, Tarık Us Koleksiyonu süreli yayın.

Abduraşid İbrahim Efendi, Tarihin Unutulmuş Sayfaları, Sultan Abdülaziz’in Şehadetine Asıl Sebep Ne idi?, Hazırlayan Musa Carullah, Berlin, 1333.

Abdurrahman Şeref, “Sultan Abdülaziz’in Vefatı, İntihar mı? Katl mi?”, Tarih-i Encümani Mecmuası, S. 83, İstanbul, 1340.

Abdürreşid İbrahim Efendi, “Ahvâl-i Müslimin ve Ulema Hakkında”, Sırât-ı Mustakim, c. IV, İstanbul, 2015.

AFYONCU, Erhan, **ÖNAL** Ahmet, **DEMİR** Uğur; Osmanlı İmparatorluğu’nda Askeri İsyanlar ve Darbeler, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010.

ALPGÜVENÇ, Can; Sultan Abdülaziz Han ve Darbeci Paşalar, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011.

ALTUNDAĞ, Şinasi; Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841, TTK Yayını, Ankara 1988,

ARMAĞAN, Mustafa; Abdülhamid’in Kurtlarla Dansı 2, 3. Baskı, Timaş yayınları, İstanbul, 2010.

BAYKAL, Bekir Sıtkı; Midhat Paşa Siyasi ve İdari Şahsiyeti, Kırıl Matbaası, İstanbul, 1964.

BERKES, Niyazi; Türkiye’de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yay, İstanbul, 2003.

BİRECİKLİ, İhsan Burak; "Avlonyalı İsmail Kemal Bey’in Siyasi Faaliyetleri (1870-1908)", Gazi Akademik Bakış, c. III, S. 5, Kış 2009.

BOZDAĞ, İsmet; Sultan Abdülhamid’in Hatıra Defteri, 10. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1995.

Cevdet Paşa; Ma’ruzât, (Haz: Yusuf Halaçoğlu), Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.

-----Tezâkir-i Cevdet, c. II, (Hazırlayan: Cavit Baysun), TTK yayını, Ankara, 1960.

-----Tezâkir-i Cevdet, c. IV, (Hazırlayan: Cavit Baysun), TTK yayını, 3. Baskı, Ankara, 1991.

ÇADIRCI, Musa; “Hüseyin Avni Paşa’nın Terekesi”, Türk Tarih Belgeleri Dergisi, c.XI, Ankara, 1986.

ÇETİNSAYA, Gökhan; Şit Tufan Buzpınar; “Midhat Paşa”, DİA, c. XXV, İstanbul, 1988.

DANIŞMAN, Zuhuri; Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, c. I-XII, Yeni Matbaa, İstanbul, 1966.

DANIŞMEND, İsmail Hami; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Türkiye Yayınevi, C. IV, İstanbul, 1972.

DEMİR, Şerif; "Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık", Türkiye Araştırmaları Dergisi, S. 29, 2011.

DURSUN, Davut; Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din, İşaret Yayınevi, İstanbul, 1992.

DÜZENLİ, Cem; Kuleli Vakası, Trakya Üniversitesi SBE, Basılmamış Y.L. tezi, Edirne, 2015.

GENCER, Ali İhsan; “Hüseyin Avni Paşa”, DİA, c. XVIII, İstanbul, 1988.

HANİOĞLU, Mehmed Şükrü; “Jön Türkler”, DİA, c. XXIII, İstanbul, 2001.

İBNÜLEMİN, Mahmud Kemal İnal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, İş Bankası Kültür Yayınları, c. I, İstanbul 2013.

İÇDEMİR; Uluğ, Kuleli; Vak’ası Hakkında Bir Araştırma, TTK Yay, Ankara, 2009.

İPŞİRLİ, Mehmet; “Hayrullah Efendi”, DİA, c. V, İstanbul, 1988.

İRTEM, Süleyman Kâni; Sultan Abdulaziz ve Bir Seraskerin İhtilâli, Temel Yayınları, İstanbul, 2004.

KAFLI, Kadircan; Mithat Paşa (Demokrasimizin Büyük Şehidi), Yeni Mecmua Yayını, İstanbul, 1948.

KARAL, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi, c. V, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.

KARAL, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi, c. VII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

KARPAT, Kemal Haşim; Kısa Türkiye Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

KARPAT, Kemal Haşim; Osmanlı Modernleşmesi, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.

KOCABAŞ, Süleyman; Osmanlı İhtilallerinde Yabancı Parmağı, Vatan Yay, İstanbul, 1993.

KOCABAŞ, Süleyman; Sultan Abdülaziz ve I. Meşrutiyet, Vatan Yayınları, İstanbul, 2001.

KORAY, Enver; “Sultan Abdülaziz’e Karşı Girişilen Bir Suikast Olayı ve Hüseyin Vasfi Paşa”, Belleten, c. LI, S. 199, yıl: 1987 Nisan.

KÜÇÜK, Cevdet; "Abdülmecid", DİA, c. I, İstanbul, 1988.

LEWİS, Bernard; Modern Türkiye'nin Doğuşu, Arkadaş Yay, Ankara, 2004.

Mahmut Celalettin Paşa, Mir’at-ı Hakikat (I-II-III), (Haz: İsmet Miroğlu), Berekat Yayınları, İstanbul, 1983.

Mardini-Zade EBU’L-ULÂ; “Şeriate Hizmet: Mecelle Cem’iyeti”, Sırât-ı Müstakîm, c. III, S. 55, İstanbul, 2014.

Midhat Paşa, Tabsıra-ı İbret, Hilal Matbaası, İstanbul, 1325.

OĞUZ, Ahmet; Birinci Meşrutiyet Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan, Grafiker yayını, Ankara, 2010.

ONARAN, Burak; “Kuleli Vak’ası Hakkında Başka Bir Araştırma”, Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar, V, (Bahar 2007).

ORPİLYAN, Sarkis; Sultan Abdülaziz’in Katilleri, Artin Asadüryan Mat, İstanbul, 1326.

Osman Nuri, Abdülhamid-i Sani ve Devri Saltanatı, c. I, Matbaa-i Hayriye, İstanbul, 1327.

SALAR, Ömer Faruk; “Sultan Abdülaziz’in İntikamını Alan Osmanlı Subayı Çerkez Hasan Bey”, Yedi Kıta Dergisi, 2012, S. 45.

Sâmi-zâde Süreyyâ, “1282’de Devlet-i Aliyye’nin Ahvâl-i Umûmiyyesi Hakkında Ma’lûmat-ı Muhtasara”, Sırât-ı Mustakim, c. VI, Aded 144, İstanbul, 2015.

SAYDAM, Abdullah; “Mütercim Rüşdü Paşa”, DİA, c. XXVI, İstanbul, 1988.

SÖĞÜTLÜ, İlyas; “Türk Modernleşmesi Sürecinde Mithat Paşa”, C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, c. XI, S. 1, 2010.

Süleyman Paşa, İnkılap Hissi Yahut Sultan Abdülaziz’in Tahttan İndirilmesi ile Beşinci Murad’ın Tahta Çıkarılması, (Çev: Mediha Gezgin), Berksoy Matbaası, İstanbul, 1953.

TUNAYA, Tarık Zafer; Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952, Arba Yay, İstanbul, 1995.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat; Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye, (Haz: Bekir Sıtkı Baykal), Türk Tarih Kurumu Yayını, c. I, Ankara 1987.

TÜRKMEN, Zekeriya; "Kuleli Vakası", DİA, c. XXVI, Ankara 2002,

TÜRKÖNE, Mümtazer; "Kuleli Vakası", Osmanlı Ansiklopedisi, c. VI, İstanbul, 1999.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; Midhat Paşa ve Tâif Mahkûmları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1950.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1967.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; Midhat ve Rüştü Paşaların Tevkiflerine Dair Vesikalar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1946.

ÜNALTAY, Altay; Doğu’da ve Batı’da Din Devlet İlişkisi, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1990.

VALANDOVA, Meltem; Hüseyin Avni Paşa, Ankara Ün. SBE, Tarih ABD, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

VAROL, Muharrem; "Kahramanlıktan Kalebendliğe: Kuleli Vak’asının Baş Aktörü Süleymaniyeli Şeyh Ahmed’e Dair Bilinmeyenler", İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,35 [2015/1].

VAROL, Muharrem; Türk Tarihinde Lider ve Liderlik Anlayışı, “Siyasi Bir Lider Olarak Süleymaniyeli Şeyh Ahmed Efendi”, Kitabevi, İstanbul, 2014.

ZÜRCHER, Erik Jan; Modern Türkiye’nin Tarihi, 7. Baskı, (Çev: Yasemin Soner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

İnternet Kaynakları

http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html (15.05.2017).

Çağrı Alagöz “Sultan Abdülaziz’in Kanlı Gömleği; 1876 Darbesi Üzerine Bir Çalışma”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları, <http://www.academia.edu> (02.06.2017).

Bekir Sıtkı Baykal, Midhat Paşa Hakkında Yeni Yayınlar Ve Görüşler,
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/796/10180.pdf>, (02.06.2017).

MİTHAT PAŞA ve DARBE

Yunus GÜLER*

ÖZET

Darbeler, mevcut düzeni değiştirmeye yönelik, ekseriyetle askeri destekli oluşumlardır. Son iki yüz yıldır olan darbelere baktığımızda, bunların birçoğu dış mihraklarca düzenlenmiş ve ülke içerisine yerleştirilmiş elemanlarıyla bu fiiliyat gerçekleştirilmiştir. 95 yıllık cumhuriyetimiz de birden fazla darbeye ve çok sayıda darbe girişimine maruz kalmıştır. Darbeler birbirlerine benzerlik gösterirler. 15 Temmuz 2016'da gerçekleştirilen darbe girişimine baktığımızda askerin (er) refleksiyle, 1876 yılında Abdülaziz'e karşı gerçekleştirilen darbede, Dolmabahçe önüne götürülen 300 askerin refleksi aynıdır. Abdülaziz'e yapılan darbede üst kademe, devletin en tepesindeki isimlerinden oluşmaktadır. Hüseyin Avni Paşa, Hayrullah Efendi, Mithat Paşa ve Rüştü Paşa darbeyi planlayarak işe koyulmuşlardır. İstanbul'da padişaha karşı gerçekleştirilen bu darbede, payitahta bulunan büyükelçilerden yalnızca İngiliz sefiri Sir Henri Elliot'un haberdar olması, darbenin dıştan bir elin organize ettiğini bizlere göstermektedir. Darbe neticesinde Abdülaziz'in canına kasteden bu gürühtan bazıları, Yıldız Mahkemesinde yargılanarak Taif'e cezalarının çekmek üzere gönderilmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Darbe, Mithat Paşa, Abdülaziz, İngiltere.

MİTHAT PASHA and COUP

ABSTRACT

Coups, which are usually supported by the military are organisms to change the present organisation. Considering the coups which took place in the last two centuries are mostly effected by foreign forces and their housing agents. In our 95 years old republic, we have seen a lot of coups and coup attempts. Coups show similarity to each other. When we look at the attempted coup of 15 July 2015, the reflexes of the soldiers are similar to the reflexes of the soldiers which were taken to the front of the Dolmabahçe Palace at the coup of 1876 to Abdülaziz. The coup to Abdülaziz was planned and staged by the top executives, Hüseyin Avni Pasha, Hayrullah Efendi, Mithat Pasha and Rüştü Paşa. When we look at the coup which took place in İstanbul to Abdülaziz, the truth that only the ambassador of England Sir Henri Elliot was informed about the coup, lets us know that it was fulfilled by foreign forces. Some of the group who murdered Abdülaziz at the end of this coup were on trial and be relegated to Taif.

Keywords: Coup, Mithat Pasha, Abdülaziz, England.

* Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

GİRİŞ

Tanzimat döneminin yetiştirdiği bürokratlardan biri olan Mithat Paşa, 1822 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Bulgaristan'ın Rusçuk ili kadılarından Hacı Ali Efendizade'nin oğlu Mehmet Eşref Efendi'nin oğludur. Asıl adı Ahmet Şefik olan paşa, on yaşında Kuran'ı hıfzımdan dolayı Hafız Şefik adıyla da anılmıştır. Sonrasında o devrin klasik medrese eğitimi çerçevesinde; Arapça, Farsça, Fıkıh ve Hikmet dersleri alarak dönemin önemli müderrislerinin rahle-i tedrislerinden geçmiştir. İlk memuriyeti, Hariciye Nazırı Akif Paşa'nın himayesinde, Divan-ı Hümayun'da çerağ¹ olarak icra etmiştir. Hafız Ahmet Şefik Efendi, bu kalemde Divani hattını altı ay gibi kısa sürede tahsil ettiği için “Mithat” unvanını almıştır. Mithat Efendi, önce küçük memuriyetlerle, Şam, Konya ve Kastamonu gibi vilayetlerde görev alır. Daha sonrasında, İstanbul'a gelerek memuriyetine Meclis-i Vâlâ kâtipliğiyle devam eder².

Memuriyette göstermiş olduğu başarılar, paşanın yükselişini de beraberinde getirmiştir. 1851 yılında mütemayiz rütbesine yükselerek başkâtip olmuştur. Sivil bir mertebe olan bu paye, askeriyede albay rütbesine eşit gelmektedir. O sıra Bağdat Ordu kumandanı hakkında teftiş yapmak için, altı ay Bağdat'ta kalmıştır. Bu süre sonunda, ordu kumandanının aleyhine etraflıca bir rapor hazırlamıştır. Vilayetlerdeki başarıları, dönemin nüfuz sahibi paşalarından olan Reşit ve Âli Paşa'ların dikkatini çekmiş, Rumeli'yi tanımasından dolayı, bölgede meydana gelen birçok ayaklanma ve anlaşmazlıkları çözmesi için müfettiş olarak gönderilmiştir. Daha sonra bölgeyi ziyaret eden sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa, Mithat Efendi'nin aldığı tedbirleri öğrenir. Onların olumlu sonuçlar verdiğini bizzat görüp, tespit etmesi üzerine, 1861 yılında padişah Abdülmecid'e teklifinin kabulü sonucu, Mithat Paşa, vezirlik rütbesi ve paşalık unvanıyla Niş Valiliğine atanır. Bu görevinde üstün yetenek ve yaratıcılık gücünü gösterme imkânına kavuşur³.

Niş'te eşkıyalık olaylarını önleyerek, emniyet ve asayiş sağlar. İslam ve Hristiyan ahalinin barış içinde yaşamaları için, etkin faaliyetler yürütür. Bayındırlık, mali ve idari alanlarda başarılı çalışmalar yapar. Bu başarılı çalışmaları gözetilerek, asayişsizliğin hüküm sürdüğü Prizren Eyaleti de Niş Valiliğine bağlanır. O sıra Babıali'de, 1856 Islahat Fermanı'nda öngörülen iyileştirme önlemlerinin gerçekleştirilmesi için çaba sarf edilmekte, vilayetlerde kurulacak yeni ve ileri bir idare düzeni üzerinde çalışmalar gerçekleştirilmekteydi. Bu konuda Mithat Paşa'nın, Niş Vilayetinde uyguladığı yönetim ve yöntem benimsenir. 1863'te İstanbul'a çağrılarak kendisinden, vilayetler idaresi hakkında bir kanun tasarısı hazırlaması istenir. Mithat Paşa, Fuat Paşa ile beraber bu tasarıyı, hazırlar. Vidin, Silistre ve Niş eyaletleri bir araya getirilerek 1864'te, “Tuna Vilayeti Nizamnamesi” tamamlanır. Yeni sistemin uygulanacağı örnek vilayet olarak, Tuna Vilayeti kurulur. Başına da Mithat

¹ Talebe.

² Mithat Paşa, Mithat Paşanın Hatıraları, Hayatım İbret Olsun (Tabsıra-ı İbret), çev.: Osman Selim Kocahanoğlu, 1. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul, 1997, s. 15.

³ Yılmaz Öztuna, Bir Darbenin Anatomisi, 17. Basım, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 26.

Paşa, vali olarak atanır. Akabinde, 1864 yılındaki Vilayet Nizamnamesi yayımlanır. Bu tarihten itibaren, eyalet kavramı şekil değiştirerek vilayet sınırları çizilir⁴.

1864 tarihli Tuna Nizamnamesi, bozulan eyalet sistemindeki mülki idareyi yeniden kontrol altına alarak, meydana gelen olumsuzluklara daha hızlı müdahaleyi öngörmektedir. O dönemde birçok vekil, bu sistemin yararlı olmayacağına, oluşan bu isyan ateşinin o bölgelerde söndürülemeyeceğine inanmaktaydı. Tüm bu olumsuz görüşler eşliğinde Mithat Paşa, vali sıfatıyla yola çıkmış ve buradaki idareyi düzeltmek için işe koyulmuştur. Oluşturulan vilayet sisteminde, bir araya getirilen üç eyaletin sancak, kaza ve nahiye sınırları, meclisleri ve zaptiye teşkilatları yeniden belirlenmiştir. Mithat Paşa, bu idari düzenlemeleri yaparken merkezden yardım için gönderilen yöneticilerle de uğraşmak zorunda kalmıştır. Gelen bu yöneticiler, vilayet sistemine muhalif olmuş ve yapılan çalışmaların aksamasına neden olmuşlardır. Bu kişiler, İstanbul'a geri gönderilerek çalışmalara hız verilmiştir. Yeni nizamnameyle, eyalet yerine vilayet, sancak yerine de liva terimi kullanılmaya başlanmıştır. Nahiye adıyla köy ile kaza arasında bir idari biçim ortaya çıkmış, tüm bu değişimler neticesinde sancak yöneticisine mutasarrıf, kaza idarecisine kaymakam, nahiyenin başına ise seçimle gelen nahiye müdürü getirilmiştir⁵.

Osmanlılık siyasetinin, Balkanlarda başarılı olma ihtimalinin yüksek olmadığı hemen herkesçe biliniyorsa da, cihan devleti kültürü Mithat Paşa'yı büyük bir reform sürecine yöneltir. Üstelik paşanın kadrosu, Osmanlıcılığını gösterir renkliliktir: Arnavut İsmail Kemal Bey, Ermeni Odyan Efendi, Hırvat Kılıç Vasıf Efendi ve Polonez ve Macar sığınmacılardan oluşan bir teknisyen ekibi vardır. Özellikle Bulgar milliyetçiliği, Rus himayesi ile kendisini uluslararası hale getirmeye çalışıyordu. Bu mesele karşısında Mithat Paşa, basın ve eğitimde Bulgar dilini Osmanlıcı bir söylemle kontrol altına almak, halkın yönetimde söz sahibi olmasını sağlamak, çete ve komitacıların faaliyetlerini halkın nazarında olumsuz kılmak gibi başlıca hedefler koydu. Bu bağlamda, ciddi bir okullaşma kampanyası yürüttü ve bunun olumlu sonuçları bölge insanı üzerinde kısa sürede görülmeye başlandı. Tuna nehrinde vapur seferleri ile ticaret canlandırılarak bölgenin ekonomik kalkınması hızlandırıldı⁶.

Mithat Paşa dönemi boyunca, Tuna Vilayetinde eğitim, asayiş ve bayındırlık, en temel faaliyet alanları olarak dikkat çekmiştir. Osmanlı ülkesi genelindeki ilk meslek okullarının, Mithat Paşa'nın iradesiyle açılması, eğitime yeni bir anlam kazandırır. İki milyon nüfuslu bölgede, ilk vilayet gazetesi olan Tuna gazetesinin yayımlanması, Bulgarca ve Osmanlıca pek çok kitabın basılmasıyla, halkın okur-yazarlık oranında ciddi gelişmeler gözlemlendiği kolaylıkla söylenebilir. Oluşturduğu yerel meclislerle, Hristiyan ve Müslüman tüm

⁴ Yavuz Özgüldür, Serdar Özgüldür, 1876 Anayasasının Hazırlanmasında Mithat Paşa'nın Rolü ve Fonksiyonu, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1151/13522.pdf>, (25.12.2017).

⁵ Mithat Paşa, a.g.e., s. 30.

⁶ Shaw, Stanford J., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar Sorunu", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, c. IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1004.

tebaanın yönetime katılımı temin edildi. İstanbul'da örgütlenen ilk kuşak Jön Türklerin hayranlığını kazanan Mithat Paşa, kısa süre sonra merkeze çağırıldı.

Bu arada Paşa, kendisini demokrasinin yılmaz bekçisi olarak görüyor ve valiliği esnasında bu doğrultuda bir takım tuhaf girişimlerde bulunuyordu. Taçlı demokrasiye olan düşkünlüğü, usule aykırı birçok karar almasına sebep olmuştu. Bunlardan birisi, Bosna-Hersek eyaletinde, Türk Bayrağındaki Ay-Yıldızın yanına bir de haç koydurmasıdır. Kendi açısından bakıldığında demokratik bir tavır olarak görülen bu durum, Bosnalı Müslümanları bir hayli üzmüştür. Bu haçlı Türk bayrağını taşıyan Hristiyan askerler, İstanbul'da resmi geçit yaparak Niş'teki birliklerine katılmışlardı⁷. Mithat Paşa'nın bu uygulaması, maalesef Türk kimliğine ve töresine aykırı bir durumdur. Yerel yönetimler alanındaki başarılı uygulamalarını, bu tarz tuhaf kararları gölgelemiştir.

Paşanın yerel yönetimdeki başarılarından sonra; Bosna, Suriye ve Halep başta olmak üzere ülkenin tüm vilayetlerinde bu faaliyetler yaygınlaştırıldı. Mithat Paşa'nın 1868'de oluşturulan Şura-yı Devlet'in başkanlığına getirilmesiyle, bürokratik kariyerinin üçüncü aşaması başlamıştır. Merkezi yönetimde ilk defa böylesine önemli bir göreve getirilen paşa, Sadrazam Âli Paşa ile çeşitli sebeplerle anlaşmazlığa düşmüş ve göreve başlamasının on birinci ayında, Altıncı Ordu'nun müşiri olma görevini de üstlenerek Bağdat Vilayeti'ne gönderilmiş (1869-1872) ve böylece Dersaadet'ten uzaklaştırılmıştır⁸.

Mithat Paşa'nın Bağdat Valiliği, kendi isteği neticesinde gerçekleşmiştir. Paşa, o dönemde Şura-yı Devlet'in başında olduğundan yapılan demiryolları ve bazı konularda kendisinden de görüş alınması gerektiğini düşünmüş ve bu gerçekleşmeyince merkez ile arası açılmaya başlamıştır. O esnada Bağdat valisinin görevden azledilmesiyle, buraya gönderilmiştir. Paşa, bir takım ıslahatlara girerek, vilayet sisteminin burada da uygulanmasına çalışmıştır. Her gittiği valilikte yaptığı gibi, ticareti canlandırmak için “bac” ve “ihtisabı” kaldırarak onun yerine aşar vergisini getirmiştir. Daha sonrasında askere alma sistemi, arazi meselelerindeki aksaklıkları gidererek bunlara bir nizam vermiştir. Fırat ve Dicle nehirleri arasında ulaşımı geliştirmiş ve ticaret yollarını güvenli hale getirmiştir. Dicle üzerindeki vapur ulaşımının bu dönem bir İngiliz şirketine verilmesi, ilerideki bağlantıları açısından dikkat çekicidir. Tüm bu düzenlemeleri yaparken İstanbul'da yönetim değişmiş Âli Paşa yerine, Mithat Paşa'nın anlamadığı Mahmut Nedim Paşa sadarete getirilmiştir. Nedim Paşa, Mithat Paşa ile yıldızı hiç barışmamış ve onun faaliyetlerinden rahatsızlık duymuş biridir. Bu sebeple onu, zor durumda bırakacak hamleler yapmaya başlamıştır. Mithat Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği verginin artırılmasını istemiş, Mithat Paşa da bunun mümkün olmadığını dile getirerek valilikten istifa etmiştir. Paşa'nın İstanbul'da olmasını istemeyen Nedim Paşa, onu Edirne Valiliğine göndermiş, paşa bu vilayete geçmeden önce İstanbul'a gelerek, rahatsızlıklarını Sultan Abdülaziz'e dile getirmiştir. Sultan Aziz,

⁷ Öztuna, a.g.e., s. 292.

⁸ Hasan Aksakal, “Tanzimat'ın İki Yüzü: İcraatları ve Temsil Ettikleri Değerler Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Reformculuk Analiz: Mithat Paşa ile Sultan II. Abdülhamid”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2009, s. 13.

Mahmut Nedim'in sadaretinden zaten memnun değildir. Yönetimi iyice karıştırmış olan bu paşayı görevden alarak, yerine Mithat Paşa'yı getirmiştir. Paşa için yıkım aslından bu tarihten itibaren başlamıştır. İki ay kaldığı bu görevde, liyakatsiz tutumları ve son olarak beyaz at üzerinde Topkapı Sarayı'na girmesi, onun görevine son verilmesine sebep olmuştur⁹.

Mithat Paşa'nın, dönemin tarihçilerinin aktardığı kadarıyla, kimseyi sevmeyen ve güvenmeyen bir tavrı vardır. Hırsları, düşüncelerinin önüne geçerek en büyük yol göstericisi olmuşlardır. Hırsları ve ütopyalari, dost meclislerinde iddialı ve tehlikeli sözler söylemesine sebebiyet vermiştir. Bir keresinde, 'neden Âl-i Osmân oluyor da Âl-i Mithat olmuyor' diyerek, Osmanogulları'nı yıkarak, Mithatogullarını kurmayı hedeflediğini göstermiştir¹⁰.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nazırlığına atanan paşa, bu görevde fazla kalmayarak Selanik Valiliğine gönderilmiştir. Buraya gider gitmez diğer valiliklerinde yaptığı gibi ıslahhaneler açmış, çarşırı satın alarak buranın gelirini bu ıslahhaneye bağlamıştır. Bu görevde de üç ay kaldıktan sonra görevinden azledilmiştir. Bir sene görev verilmemiştir. 1875 yılında ikinci kez Adliye Nazırı olmuş, ardından istifa ederek 1876 yılında Şura-yı Devlet başkanlığına getirilmiştir.

Sultan Abdülaziz'e Darbe

Mithat Paşa'nın valilik görevindeki başarıları, onu sadarete kadar yükseltmişse de o, bu makamda gerekli başarıyı sağlayamamış ve görevden alınmıştı. Görevden alınmasından sonra Abdülaziz'e karşı bir tavır sergilemeye başlamıştır. Ülkenin içinde bulunduğu ahval de pek iç açıcı değildir. Tanzimat'ın ilanından sonra ortaya çıkan esaslar Mahmut Nedim Paşa tarafından neredeyse kullanılmaz hale getirilmişti. Dış borçlar artmış, Mahmut Nedim Paşa 1875 yılında 6 Ramazanda bilinen kararnameyi ilan ederek, borçlardaki faizlerin yarı yarıya indirildiğini tek taraflı olarak bildirmiştir. Karar, Fransa ve İngiltere'yi hoşnut etmemişti. Bu sırada devam eden Hersek ayaklanmasına bir de Bulgar ayaklanması eklenince, yönetim zor durumda kalmıştır. Tanzimat'la birlikte yetkileri artırılmış devlet yöneticilerinin hırsları, yeni rejim beklentilerini de beraberinde getiriyordu. Bu hususta 1865 yılında, görünürde Sadrazam Âli Paşa'ya karşı örgütlenip kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti, yeni rejim talepleri doğrultusunda hareketlerde bulunarak dış baskıların arttığı sıra, iç siyasette de zorluk çıkararak ülke içinde karışıklıklara sebebiyet vermişti. 1876 yılında meydana gelen ihtilalin şartları yavaş yavaş oluşmaya başlamıştı. Durumu sezen Mahmut Nedim Paşa, "kinim dinimdir" diyen ve darbeye başrol oynayacak olan Hüseyin Avni Paşa'yı Seraskerlikten alıp Bursa'ya vali yapar. Mithat Paşa'yı da Adliye Nazırlığı görevinden azleder. Tüm bu değişimler yaşanırken Talebe-yi Ulûm Hareketi meydana gelir. Bu harekete, darbenin mimarları yol göstererek katkıda bulunmuşlardır. Yüksek

⁹ Yücel, Yaşar. "Mithat Paşa'nın Bağdat Vilayetindeki Alt Yapı Yatırımları", Uluslararası Mithat Paşa Semineri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986, s. 180.

¹⁰ Öztuna, a.g.e., s. 290.

dereceli medrese öğrencilerine, ulemadan da katılanlar olur. Babîâli'ye gelerek, sadrazam aleyhine gösterilerde bulunurlar. Ve Sultan Aziz, Mahmut Nedim Paşa'yı görevden alarak dördüncü kez Mütercim Rüştü Paşa'yı sadarete getirir. Rüştü Paşa, başa geldikten sonra, darbenin kemik kadrosunu tekrar devletin önemli noktalarına getirdi. Şeyhülislam görevini Hayrullah Efendi'ye, seraskerliği Hüseyin Avni Paşa'ya ve devlet nazırlığını da Mithat Paşa'ya verdi¹¹.

Darbeyi planlayanlar, Hüseyin Avni Paşa, Hayrullah Efendi, Mithat Paşa ve Rüştü Paşa'ydı. Darbenin aksiyoneri ise, Süleyman Paşa olmuştur. Paşa, 300 Harbiye talebesi ve İstanbul'a Suriye'den gelen Arap bölükleri ile Sultan Aziz'in ikametgâhı olan Dolmabahçe Sarayı'na gelerek sarayı abluka altına almıştır. Öğrenciler ve Arap bölükleri, sultanı koruyacaklarını düşünüyorlardı. Çünkü Süleyman Paşa, onlara bu yalanı söylemişti. Bu sırada darbenin büyükleri, Kuzguncuk'taki Hüseyin Paşa yalısında toplanmışlardı. Darbe amacına ulaştı. Abdülaziz tahttan indirilerek yerine V. Murat getirildi. Bir padişahın tahtından indirilmesi için gerekli şartlar bellidir. Padişah, ya dinden sapacak, ya deli olacak ya da vatana ihanet edecekti. Darbeyi yapanlar, bu darbeye meşru bir geçerlilik kazandırmak için girişimlere başladılar. Mithat Paşa'nın dikte ettiği, Filibeli Halil Efendi'nin usulüne uygun hale getirdiği hal fetvası; Sultan Abdülaziz Han için, şuuru bozuk, din işlerini karıştırdığı, devlet gelirlerini menfaati için kullandığı yönünde ithamlarda bulunarak hazırlanmıştır. Fakat daha sonrasında Mithat Paşa, hatıralarını yazarken; Sultan Aziz için, ince zekâlı ve devletin iyiliğini isteyen, devlet için yüksek çaba içindedir, diyerek kendi yazdırdıkları ile çelişmektedir¹².

Darbe günü, İstanbul'da mevcut olan elçiliklerden yalnızca İngiltere büyükelçisi Eliot'un darbeden haberi vardı. Daha sonra İngiltere'ye geri döndüğünde elçi, bu konuda herhangi bir medhalinin bulunmadığını dile getiren bir küçük broşür kaleme almıştır. Mithat Paşa'nın İngiliz hayranlığı ve taçlı demokrasi heveskârlığı, bu konuda birçok şüpheyi de beraberinde getirmiştir. Paşa'nın Fransa konsoloshanesine kendisini teslim etmeden evvel eşini ve çocuklarını İngiliz konsolosluğuna emanet etmesi, Paşa ve İngiliz işbirliğinin duygusal boyutunu göstermektedir¹³.

Darbe başarıya ulaşmış ve V. Murat tahta çıkarılmıştır. Fakat padişahın aklını yitirmesi, onun tahttan indirilmesine sebep olmuştur. Ve tahta, II. Abdülhamid çıkarılmıştır. Sultan Abdülaziz, darbe sonrası Topkapı Sarayı'ndan Feriye Sarayı'na geçirilir. Bu saray, Çırağan ve Dolmabahçe Saraylarının birer uzantısı hüviyetindedir. Buraya geçişinin ikinci günü şaibeli ölümü gerçekleşmiştir. Bugün hâlâ tartışılan Abdülaziz'in ölümü, II. Abdülhamid döneminde kurulan Yıldız Mahkemesi sürecinde sorgulanarak bir sonuca varılmış ve bu vakanın intihar vakası olmadığı, aksine bizzat cinayet olduğu ispatlanmıştır. Feriye Sarayı'nda göreve başlayan üç bahçıvan; Cezayirli Mustafa Pehlivan, Yozgatlı Pehlivan Mustafa Çavuş ve Boyabatlı Hacı Mehmet Pehlivan, Hüseyin Avni Paşa tarafından

¹¹ Öztuna, a.g.e., s. 26.

¹² Öztuna, a.g.e., s. 82.

¹³ BOA, Y..EE.. 18/104.

görevlendirilmiş ve Sultan Abdülaziz'in katilleri oldukları mahkeme kararlarıyla ispatlanmıştır. Aslında, bu olay ister cinayet olsun ister intihar, bu hadisenin maddi ve manevi yegâne sebebi, Hüseyin Avni Paşa ve ekibidir. Darbeye karışanların, İngilizlerle münasebeti, yargılanmaları esnasında da ortaya çıkmıştır. İngiltere Sefiri Lord Dofrin, muhakemeler sürerken adaletsiz davranıldığını ileri sürmüştür. Daha sonrasında padişahın adamlarıyla da bu konuyu görüşerek rahatsızlıklarını dile getirmiştir. Mahkemenin kararları ve deliller, İngiliz sefirine gösterilerek bu konudaki çekincelerinin yersiz olduğu ispat edilmeye çalışılmıştır. İngiliz sefirıyla yapılan mülakat neticesinde meydana gelen sıkıntının, iki sebebi olabileceği görüşü hâkimdir. Birincisi karşı tarafın lisan bilmemesi ikincisi ise müttehimler (itham edilen zanlılar) hakkında sempati beslemeleridir¹⁴.

Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde Sultan V. Murat'ın da dahil olduğu, ilk yapılan tahkikat neticesinde ortaya çıkmasa da daha sonrasında etraflıca yapılan araştırmalar sonucunda planlar yapılırken oda kapısından duyulmuş ve bir zabıt bu yolda şahadet etmiş, diğer bazı taraflardan dahi bu rivayetler teyit ve tasdik kılınmıştır¹⁵.

Mithat Paşa ve II. Abdülhamid

V. Murat'ın aklı dengesini yitirmesinden sonra, meşruti yönetimi kuracağını taahhüt eden II. Abdülhamid, 31 Ağustos 1876 tarihinde darbeciler tarafından tahta çıkarılmıştır. Abdülhamid'in taahhüt ettiği sözler konusunda, aceleci davranmadığı bilinmektedir. Yayınlanacak Kanun-ı Esasi için Mithat Paşa başkanlığında komisyon kurularak, anayasa çalışmaları yürütülmüştür. 19 Aralık 1876 tarihinde Mütercim Rüştü Paşa, sadareten alınarak yerine Mithat Paşa getirilir ve bu olaydan dört gün sonra da Kanun-ı Esasi'nin İstanbul Konferansı'nın sürdüğü esnada yapılan top atışlarıyla kabul edildiği duyurulur¹⁶. Mithat Paşa'nın bu seferki sadareti, Abdülaziz döneminkinden daha kısa sürer bir ay 17 günlük görevi akabinde azledilir ve İzzettin Vapuruyla Avrupa'ya sürgüne gönderilir. Bir buçuk yıl Avrupa sürgününde kalan paşa, Paris, Londra ve Viyana gibi başkentleri gezerek buradaki devlet adamları ile görüşmüş ve Osmanlı'da yapılan ve yapılacak olan ıslahatlar noktasında görüşler almıştır. Mithat Paşa, bu görüşmeleri ve V. Murat'ı tekrar başa geçireceği söylentileri üzerine Abdülhamid tarafından sürgünden geri çağırılmıştır. Sürgünden gelince de Suriye'ye vali olarak atanmıştır¹⁷.

Suriye valiliği görevini, ilk başta yaşlılığını ileri sürerek istemeyen Mithat Paşa, daha sonra temayüllere aykırı olacağını düşünerek kabul etmiştir. Bu göreve geldikten sonra Tuna, Bağdat ve Edirne valiliklerinde olduğu gibi imar ve ıslahat çalışmalarına başlamıştır. Suriye'de, Müslüman çocukların okumasını sağlamış, burada ıslahane açmış, tramvay ve yol çalışmaları yapmıştır. Akka Kalesi'ndeki zindan, çevre illerden gelen suçluların yoğunluğu ve içinin kullanışsız olmasından dolayı kapatılarak Trablus Kalesi'nde yeni bir

¹⁴ BOA, Y..PRK.HH.. 8/21.

¹⁵ BOA, Y..EE.. 21/22.

¹⁶ Mithat Paşa, a.g.e., s. 30.

¹⁷ İsmail hakkı Uzunçarşılı, Mithat Paşa ve Taif Mahkumları, Türk Tarih Kurumu yayını, 2. Baskı, Ankara, 1985, s. 5.

zindan yaptırılmıştır. Suriye'deki çalışmaları, halk nezdinde de karşılık görmüş ve paşaya sevgi gösterilerinde bulunulmuştur. Bölgedeki çalışmaları esnasında hasımları, paşa hakkında olumsuz söylemler geliştirerek Abdülhamid'e şikâyetle bulunmuşlardır. Tüm bu şikâyetler ve paşanın İngilizlerle olan ilişkisinden endişe duyan sultan, paşayı Suriye Valiliğinden alır. Gözünün önünde bulunması amacıyla, 1880 yılında Aydın'a, vali olarak atar. Bu görev, paşanın devlet kademelerinde son görevi olmuştur.

Abdülhamid, yönetimi tamamen ele aldıktan sonra, amcası Abdülaziz'in ölüm sebeplerini, cinayet mi yoksa intihar mı olduğunu araştırır. Bu olayda adı geçen kişiler hakkında tahkikat başlatır. Sultan, Binbaşı Hüsnü Bey'i, Mithat Paşa'yı tevkif etmesi için İzmir'e göndermiştir. Bir gece baskını ile tevkif için valiliği basan Hüsnü Bey, bu konuda muvaffak olamaz ve Mithat Paşa'yı elinden geçirir. Paşa, valiliğin karşı caddesinde bulunan Fransız konsoloshanesine sığınmıştır. Paşanın buraya sığınması, saray tarafından tepkiyle karşılanır. Adliye Nazırı Cevdet Paşa da bu konuda Mithat Paşa'ya dokunaklı ve tenkit edici bir mektup kaleme alır. Paşa mektubunda, ecnebi bayrağı altına sığınmanın gurur kırıcı bir olay olduğunu da dile getirir. Daha sonra paşa, Fransa'nın himayesinden çıkarak Osmanlı askerine teslim olmuştur¹⁸.

Mithat Paşa, tevkif edildikten sonra İstanbul'a vapurla gönderilmiştir. İlk sorgulaması vapurda alınan paşa, suçlamaları kabul etmemiştir. Daha sonrasında Yıldız Mahkemeleri'nde yargılanarak Abdülaziz'in hali hususunda suçlu bulunur. 1882 yılında Taife gönderilir. Burada iki yıl yaşayan paşa, 1884 yılından vefat etmiştir.

SONUÇ

Her darbe gibi 1876 yılındaki darbede de dış ülkelerden destek alınmıştır. Darbe dönemi, İstanbul'da bulunan elçilerden sadece Eliot'un, darbeden haberi olması bu olayın büyük bir plan çerçevesinde gerçekleştiğini göstermektedir. Mithat Paşa'nın darbenin aksiyonerlerinden biri olarak yargılandığı Yıldız Mahkemeleri sürecinde gerek Eliot, gerekse diğer İngiliz sefirler, paşayı koruyucu yazılar yazarak adaletsiz bir yargılama olduğunu dile getirmişlerdir. Mevcut bulunan deliller ve şahitler neticesinde Paşa, suçlu bulunarak hapsedilmiştir. Osmanlı Devleti'ne yıllarca yerel yönetim alanında katkılar sunan bu devlet adamının, nasıl İngilizlerle iş birliği yaparak padişaha darbe yapacak seviyeye geldiğini araştırmak gerekmektedir.

Türkiye'de gerçekleştirilen darbeler, ülkenin kanayan yarasıdır. Mevcut sistemlerin bizzatıhi sonu seçimler olmalıyken, maalesef ya askeri darbe ya da bir grup tarafından ele geçirme girişimi, bu ülkenin makûs talihini bizlere göstermektedir. En son gerçekleştirilen 15 Temmuz darbe girişimi, bu ülkede darbe tehlikesinin geçmediğini ve demokrasi için daha çok yol alınması gerektiğini idrak etmemizi sağladı. 1876 darbe süreci neyse, dış

¹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Mithat ve Rüşdü Paşaların Tevkiflerine Dair Vesikalar, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara, 1987, s. 19.

irtibat yönü ile 15 Temmuz darbe süreci de odur. “İnsan, insanın kurdudur” düsturundan hareketle söylemek gerekirse, darbeler de demokrasinin kurdudur.

KAYNAKÇA

BOA, Y..EE.. 21/22; **BOA**, Y..PRK.HH.. 8/21; **BOA**, Y..EE.. 18/104.

AKSAKAL, Hasan, “Tanzimat’ın İki Yüzü: İcraatları ve Temsil Ettikleri Değerler Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Reformculuk Analizi: Mithat Paşa İle Sultan II. Abdülhamid”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2009.

Mithat Paşa, Mithat Paşanın Hatıraları, Hayatım İbret Olsun (Tabsıra-ı İbret) çev. Osman Selim Kocahanoğlu, 1. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul, 1997.

ÖZGÜLDÜR, Yavuz, Serdar Özgüldür, “1876 Anayasasının Hazırlanmasında Mithat Paşa’nın Rolü ve Fonksiyonu”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1151/13522.pdf>, erişim. 25.12.2017.

ÖZTUNA, Yılmaz; Bir Darbenin Anatomisi, 17. Basım, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2016.

PAKALIN, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, MEB Yayınları, Ankara, 1993.

SHAW, Stanford J.; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Azınlıklar Sorunu”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, c. IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; Mithat Paşa ve Taif Mahkûmları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1985.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; Mithat ve Rüştü Paşaların Tevkiflerine Dair Vesikalar, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

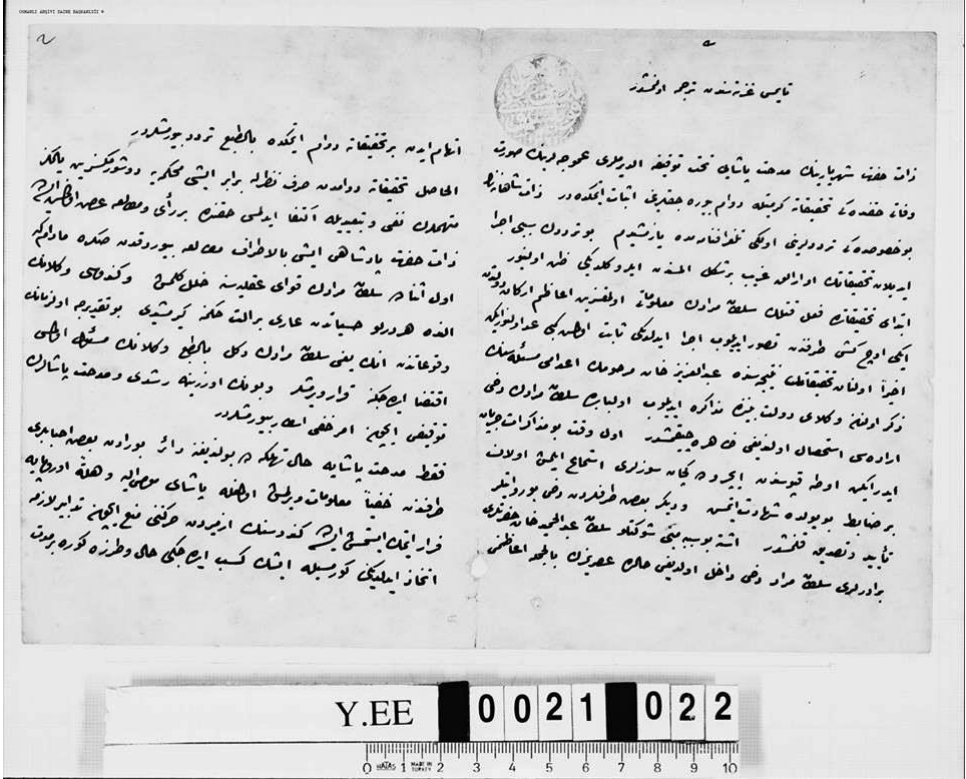
YAŞAR, Yücel; “Mithat Paşa’nın Bağdat Vilayetindeki Alt Yapı Yatırımları”, Uluslararası Mithat Paşa Semineri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.

EKLER

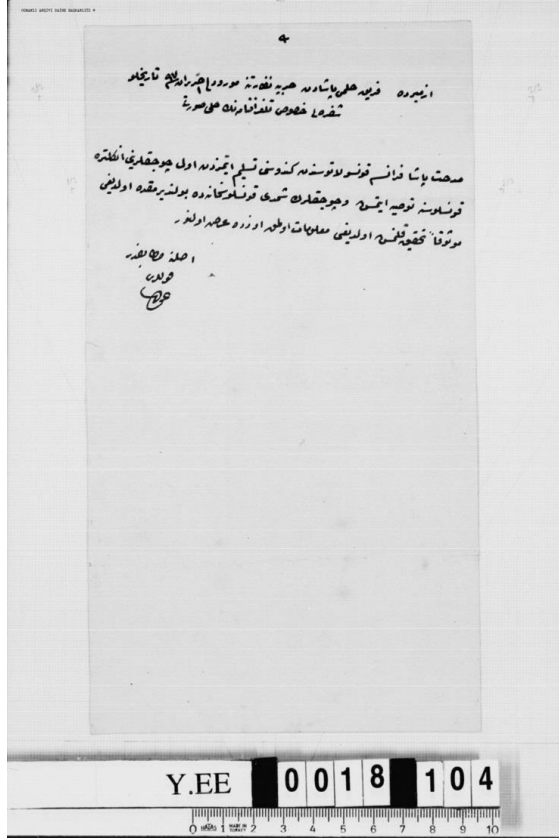
T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

[illegible]

Ek 1: İngiliz elçisinin, muhakemeler sürerken adaletsiz davranıldığını ileri sürerek darbecilere sahip çıkması, mahkemenin karar ve delilleri, İngiliz sefirine gösterilerek bu konudaki çekincelerinin yersiz olduğunun ispatı hakkındaki belge (BOA, Y..PRK.HH..8/21).

Ek 2: Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde, V. Murat'ın dahlinin soruşturulması ile ilgili belge (BOA, Y.EE.. 21/22).

Ek 3: Mithat Paşa'nın Fransa konsolosluğuna kendisini teslim ederken, eşi ve çocuklarını İngiliz konsolosluğuna emanet etmesi ile ilgili belge (BOA, Y.EE.0018.104)

DARBELER KARŞISINDA ÇERKEZ HASAN VE ÖMER HALİSDEMİR

Hande GÜNDÜZ*

ÖZET

30 Mayıs 1876 günü Hüseyin Avni Paşa ve beraberindekiler Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmiş, 4 Haziran 1876 günü Abdülaziz Han, intihar süsü verilerek katledilmiştir. Daha sonra Sultan Abdülaziz'in intikamını almak kayınbiraderi olan ve mücadelesini tek başına sürdüren Çerkez Hasan'a düşecektir. Aradan yüz kırk yıl geçtikten sonra Türkiye, 15 Temmuz 2016 gecesi kanlı bir darbe girişimi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu kanlı gecede Özel Kuvvetler Komutanlığı'nı ele geçirmek isteyen ve darbe girişiminin eli kolu olan Semih Terzi, Astsubay Ömer Halisdemir'in sıkıktığı kurşunla öldürülmüş ve bu durum darbecilere zaman kaybettirmiştir. İki farklı zaman, iki farklı olay ama aynı yürekle darbelerin karşısında duran iki vatan evladının tek başlarına verdikleri mücadele ebedileştirilecek cinstendir. Bu çalışmada, dönemlerindeki cuntacılar karşı aynı yürekle vatanlarına, bayraklarına, milletlerine ve devletlerine bağlılığın savaşını veren Çerkez Hasan ve Ömer Halisdemir'in darbeler karşısındaki dik duruşu ve yiğitlikleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Darbe, 29 Mayıs 1876, Çerkez Hasan, 15 Temmuz 2016, Ömer Halisdemir.

AGAINST THE COUPS: ÇERKEZ HASAN AND ÖMER HALİSDEMİR

ABSTRACT

Sultan Abdülaziz was deposed by Hüseyin Avni Paşa and his followers on 29th May 1876. On the 4th of June, Abdülaziz Han was slaughtered which was made to look like a suicide. After that his brother Çerkez Hasan took his revenge by putting up a fight all by himself. 140 years later, in the night of 15 June 2016 Turkey stood up against bloody coup attempt. On this night Semih Terzi who was trying to take the control of Special Forces Command and one of the leaders of this coup attempt was shot by sergeant Ömer Halisdemir which made coup plotters to waste time. Two different patriots have shown the same courage to putschists in different times. The struggle they gave all by themselves can be clearly literalized. In this study the fight of Çerkez Hasan and Ömer Halisdemir against the traitors for their country, pennon, people and government is narrated.

Keywords: Coup, 29 May 1876, Çerkez Hasan, 15 June 2016, Ömer Halisdemir.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, hande.gunduz@ogr.konya.edu.tr

GİRİŞ

Darbeler, Türk tarihinin utanç verici, hüznü ve bazen de kanlı sayfalarını oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti devrinden bu yana mevcut hükümetlere karşı zaman zaman ya darbe girişiminde bulunulmuş ya da girişilen darbeler amacına ulaşmış sultanlar, devlet yöneticileri şaibeli ölümler ile tarih sahnesinden silinmişlerdir. Günümüzde de ne yazık ki bu utanç verici hükümeti hal’ etme girişim ve çabaları devam etmektedir. Şu bir gerçektir ki; yapılan veya girişilen her darbe; ülkemizi, devletimizi geriletmek isteyen devletlerin ekmeğine yağ sürmüştür.

1876’dan günümüze kadar olan siyasi tarihimizin ayrıntılarına bakılırsa sözde aydın olarak adlandırdığımız şahıslar tarafından Avrupa destekçiliği ile hükümetler ya düşürülmüş ya da böyle bir girişimde bulunulmuştur. Bu süreçte her darbe öncesinde, farklı konular veya sorunlar ile hem devlet hem de milletin meşguliyeti sağlanmıştır.

1. 29 MAYIS 1876 DARBESİNE VE 15 TEMMUZ 2016 DARBE GİRİŞİMİNE GİDEN SÜREÇ

Osmanlı Devleti’nin en zorlu yılları hiç şüphesiz 18. yy ile başlamaktadır. İdari, mali ve askeri alanda sıkıntı içinde olan devleti ancak güçlü yöneticilerin dirayeti ve çalışkanlıkları ayakta tutabilmiştir. Hal böyle olunca tahta geçen sultanların tek gayesi milletini, ülkesini ve devletini ileriye götürmek amacına yönelik olmuştur. Bu vasıfları bünyesinde taşıyan ve 31 yaşında tahta çıkan (25 Haziran 1861) Sultan Abdülaziz de söz konusu güçlü sultanlardan biridir. Sultan Abdülaziz’in tahta çıktığı sıralar devlette mali sıkıntının yanı sıra Bulgar ayaklanması neticesinde bir Türk aleyhtarlığı da baş göstermiştir¹.

1.1. 29 Mayıs 1876 Darbesine Giden Süreç

Sultan Abdülaziz Han, saltanatı boyunca bir devletin ve bir ülkenin en önemli sacayaklarından olan donanmaya büyük bir önem vermiştir. Sultan Abdülaziz’in, donanmayı ileri seviyeye ulaştırma çabası, kendi saltanatı süresinde meyvelerini vermiş olacak ki Osmanlı Donanması, 19. Yüzyılda İngiltere ve Fransa’dan sonra dünyada ilk sıralarda yerini almıştır. Zaten Osmanlı Devleti’nin bu kadar ilerlemesini hem İngiltere hem de Fransa hazmedemez. Özellikle de “*hasta adam*” olarak adlandırılan bir devletin, o dönemde bu kadar büyük adımlar atması, İngiltere’nin hasımlığını kat be kat artırıyordu. Bu sırada Batılı devletlerin çıkarlarına en uygun Osmanlı Devleti profili, ayakta duran fakat sallanarak gel-gitler içinde zayıf bir yönetimdir.

İngiltere’nin, Sultan Abdülaziz’e karşı bu kadar cephe almasında sadece donanma meselesi yoktur. Ekonomik anlamda da İngiltere, Osmanlı Devleti’ne düşmanca bir tavır içinde idi. 1875 yılında Osmanlı Devleti’nin bütçesinde beş milyon liralık açık olunca Rus Sefiri General İgnatiyef’in, Mahmut Nedim Paşa’ya yaptığı teklif ile İngiliz ve Fransız

¹ Mithat Aydın, “1876 Bulgaristan Ayaklanmasının Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Etkisi”, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S. 12, Denizli 2002, s. 80-81.

düşmanlığı daha da arttı. Bu teklife göre yüzde beş faizli “*esham*” uygulaması, tüm Batılı devletleri Osmanlı ile karşı karşıya getirmiştir².

Sultan Abdülaziz’in, İslam Birliği’ne (Davison’a göre II. Abdülhamit’ten önce Batı saldırılarına karşı İslam Birliği’ni kullanan Sultan Abdülaziz idi³) dayalı politikası ve Rusya taraftarı bir yol izleyip Rusya ile olan ilişkilerini iyileştirmesi de İngiltere’yi bu süre zarfında rahatsız eden nedenlerdendi. Bu yüzden Sultan Abdülaziz’in, daha da başarılı olmasının önüne geçilmeliydi.

Saltanatı boyunca Sultan Abdülaziz’e sadece Batılı devletler değil, kendi devlet kadrolarında bulunan Sultan’a kin güden kişiler de karşıydı. Bunların başında Hüseyin Avni Paşa geliyordu. Hüseyin Avni ve beraberindekiler (Mithat Paşa, Mütercim Rüştü Paşa, Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi...) yeri geldiği vakit darbe yolunu açmak için Sultan Abdülaziz’in, Tanzimat Fermanı’na aykırı hareket ettiğini belirterek, Sultan’ı karalama politikasına başlamışlardı⁴. Hiç kuşkusuz bu karalama politikası Sultan’ı yalnız bırakarak darbeye giden süreci kolaylaştırmak amacına dayanmaktadır.

Sultan Abdülaziz, ne yazık ki tüm bu anlatılanların neticesinde içte ve dışta kendisine karşı ittifak edenlerin düşmanlığı ile darbe sürecine yaklaşmıştır. Sultanın, donanmaya verdiği önem, Rusya ile olan yakınlığı ve özellikle de Hüseyin Avni Paşa’yı sık sık İstanbul’dan sürmesi kendisine karşı olan içteki düşmanların dıştaki düşmanlar ile olan ittifakını kolaylaştırmıştı. Çünkü Hüseyin Avni Paşa, Isparta’ya sürgün edilmesinden dolayı Sultan’a kin besleyerek⁵ onu tahttan indirmek için İngiltere ile anlaşma yoluna gitmiştir.

1.2. 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimine Giden Süreç

Türkiye coğrafyasında Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra Sevr’e dayalı olarak topraklarımızın pay edilmesi, dış düşmanlar tarafından en önemli ve öncelikli hedef olarak belirlenmişti. Fakat bu hedeflerini Batılı devletler, Türk milletinin İstiklal Harbi zaferi ile gerçekleştirememişlerdir⁶.

1.2.1. FETÖ’nün Devlet Yapılanması

15 Temmuz 2016 gecesi, TSK’da kümelenmiş bir grup vatan haininin gerçekleştirdiği darbe girişimi, sonra ayrıntısı ile verilecek olan Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ)’nün elebaşı olan Fetullah Gülen’in emri ile gerçekleştirilmiştir. Tabi ileride değinileceği üzere,

² Cevdet Küçük, “Abdülaziz”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. I, İstanbul 1988, s. 183.

³ Süleyman Kocabaş, 29 Mayıs 1876 Darbesinin İçyüzü, Kayseri 2011, s. 26. Hiç kuşkusuz İslam Birliği’ne dayalı olarak izlenen bir politika, Osmanlı’nın gücüne güç kattığı gibi Batı’nın da sömürge yollarını kapatacaktı.

⁴ Yılmaz Kızıltan, “I. Meşrutiyet’in İlanı ve İlk Osmanlı Meclisi Mebusanı”, Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Ed.: Rabia Sarıkaya, c. XXVI, S. I, Ankara 2006, s. 255.

⁵ Kocabaş, a.g.e., s. 32.

⁶ Mete Gundogan, “15 Temmuz Darbesi Üzerine Bir Ön Değerlendirme”, s. 2.

http://www.metegundogan.com/wpcontent/uploads/2016/07/MGundogan_15TemmuzDarbesi-1.pdf (Erişim: 15. 04. 2017).

burada Gülen'in, vatana ihanetle birlikte kukladan başka bir şey olmadığı su götürmez gerçektir. 15 Temmuz darbe girişiminin ayrıntılarına geçmeden önce darbe girişimine giden sürecin çok iyi idrak edilmesi gerekir.

Günümüzden elli sekiz yıl öncesine yani 1960 yılına gittiğimizde darbecilerin ne kadar gözü kara olduklarını dönemin Başbakanı Adnan Menderes'i idam etmelerinden anlamak güç olmasa gerekir⁷. 1970'lerin başında Necmettin Erbakan liderliğinde yükselen Millî Görüş hareketine muhalif bir tavır olarak yavaş yavaş ortaya çıkan Gülen örgütünün, aynı dönemde siyasal tercihi, Süleyman Demirel'den yana olmuştur. Fakat 1980 darbesinde Demirel'in görevden alınması ile Gülen ve yandaşları, Demirel'den desteklerini çekmişlerdir⁸. 1971 yılına gelindiğinde, ülkemiz bir muhtıra görmüş, hükümet istifa etmiş ve yönetim darmadağın olmuştur. En kötü günlere tanıklık eden Türkiye, 12 Eylül 1980 yılında ise, bu sefer yeni bir darbe yemiştir.

Soğuk Savaş döneminin bitmesinin ardından Fetullah Gülen, Balkanlar ve Orta Asya'da yeni kurulan devletlerde okullar kurmaya başlamıştır⁹. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, kamu diplomasisi faaliyeti olarak gördüğü bu okulların açılmasını desteklemiş ve 1994 seçimlerinde Gülen, kendisini radikal olarak tanımlayarak Refah Partisi karşısında bir denge unsuru olarak görülmüştür. 1997 yılında ise Gülen, dinler arası diyalog adı altında kiliselerle iletişim kurmaya başlamıştır¹⁰.

Fetullah Gülen ilk etapta mevcut sistemi yıkmak yerine devlet modeline uygun bir sistem kurmayı hedeflemiştir. Bu amaçlarla Gülen, sinsi bir şekilde devlet kurumlarına sızarak daha sonra örgütlenmeyi başaracaktır. Tabi bu süre zarfında tüm kurumlarda eğitilmiş gençlerden bir taban oluşturarak yeri geldiğinde devlete karşı bu kişileri (Vali, Emniyet Müdürü, Savcı, Hâkim, Kaymakam...) kullanacaktır¹¹.

Gülen, görünüşte İslam hükümlerini uygulayabileceği bir devletin hayallerini kurmak ile ömrünü geçirmiştir. Amacı Türkiye Cumhuriyeti devletini ortadan kaldırıp yerine Şer'i

⁷ Mehmet Fatih Oruç, "Osmanlı'dan Bugüne Darbe Girişimi ve Günümüze Etkileri", Divanyolu Dergisi, Yay.: Muammer Erkul, S. 33, İstanbul 2016, s. 28.

⁸ Nebi İmiş, Serdar Gülenler, İpek Coşkun, Hazal Duran, M. Erkut Ayvaz, "15 Temmuz Darbe Girişimi Toplumsal Algı Araştırması", SETA, İstanbul 2016, s. 12.

⁹ "Emperyalist misyonerlik amacı ile kurulan bu okullarda İngilizce eğitim ABD devlet görevlisi pasaportu taşıma yetkisine sahip Amerikalı öğretmenler tarafından verilmiştir." Kurtuluş Tayanç Çalışır, 15 Temmuz ve FETÖ Bir Terör Örgütünün Anatomisi, Kaynak Yayınları, İstanbul 2016, s. 178. "Gülen, 1992 yılında başlattığı yurtdışı açılımı sonucu 35 ülkede; 6 üniversite ve yüksekokul, 236 lise, 2 ilkökul, 8 yabancı dil ve bilgisayar merkezi, 8 üniversite hazırlık kursu, 21 öğrenci yurdu olmak üzere toplam 279 eğitim kurumu faaliyete geçmiştir. Hiç kuşkusuz bu faaliyetlerin amacı Türkiye'de kurulması planlanan Siyasal İslam'a uluslararası destek sağlamaktır." Nurettin Veren, Kuşatma, Siyah Beyaz Yayınları, İstanbul 2007, s. 114. "Yurtdışında ciddi anlamda kurumsallaşan Gülen cemaatinde, her vilayetin kardeşi vardır. Mesela Adapazarı Kırgızistan'a; Denizli Gürcistan'a ve Arnavutluk'a; Ankara Özbekistan ve Kazakistan'a bakmaktaydı. Paravan şirketler aracılığı ile yürütülen bu sistemde yeri geldiğinde hem para hem öğrenci hem de öğretmen transferi yapıyordu. Fakat kazanımlar Türk milleti ve devleti adına yapılıyor Türkiye devlet olarak devreye girmediği sırada bu silsileyi ABD kontrolüne alıyordu." A.g.e., s. 48-49.

¹⁰ Nebi İmiş, Serdar Gülenler, İpek Coşkun, Hazal Duran, M. Erkut Ayvaz, a.g.y.

¹¹ Veren, a.g.e., s. 116-117.

yasaların hâkim olduğu İslam devletini kurmaktır¹². Gülen, her zaman kendi yapılanmasının önünde TSK'yı engel olarak görmekte idi. Bunun da bir yolunu bularak bir şekilde TSK'da ki subay ve astsubay çocuklarını kendi okul ve dershanelerine kaydettirmiş ve bu gençleri askeri okullara sokup zamanı geldiğinde bu kişileri devletin ve milletin karşısına çıkarmıştır¹³.

AK Parti ve cemaat arasındaki çözülme Eylül 2011'de Oslo'da yapılan görüşmelerin basına sızdırılması, 26 Ocak 2012'de Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ'un gözaltına alınması, ardından 7 Şubat MİT krizi ve Başbakan Erdoğan'ın Mart 2012'de dershanelerin kapatılacağını açıklaması ve Gezi Parkı olaylarıyla birlikte artık açıktan açığa hissedilir olmuştur¹⁴.

15 Temmuz 2016 darbe girişimine giden sürecin iyi analiz edilebilmesi için Cumhuriyet Savcılıkları tarafından hazırlanan iki önemli iddianame bu anlamda delil niteliğini taşımaktadır. Bu iddianamelerden ilki Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından hazırlanan "Paralel Yapı Ana İddianamesi" iken bir diğeri, İzmir Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından hazırlanan İzmir'deki askeri casusluk soruşturmasında çeşitli usulsüzlükler yaparak sahte delil üretildiği iddialarıyla ilgili "FETÖ/PDY'ye dair hazırlanan iddianamedir"¹⁵.

1.2.2. 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimine Giden Süreçte Ergenekon ve Balyoz Davaları, MİT Krizi, Gezi Parkı Eylemleri, 17-25 Aralık Olayları

FETÖ'nün tüm devlet kadrolarındaki yapılanması, 2005 sonrasında faaliyete geçmiş ve ülkemiz farklı konular ve sorunlar ile kaosa sürüklenmek istenmiştir. Emniyet, ordu ve yargı başta olmak üzere en önemli devlet kadrolarına yerleşen FETÖ üyeleri, ülkemizi yok edecek olan planlarını bir bir 2005 sonrası farklı girişimlerle ortaya koymuştur. MİT krizi sürecinde MİT Müsteşarı Hakan Fidan'ı tutuklamaya çalışarak hâkim karşısına çıkarmak için çaba sarf etmişlerdir. Balyoz ve Ergenekon davalarını kendi amaçları doğrultusunda

¹² A.g.e., s. 109-110. "Hatta Gülen, söylemlerinde doğum tarihinin 10 Kasım 1938 olduğunu söylemektedir. Mustafa Kemal'in, ölüm gününde doğduğu ve böylece Mustafa Kemal'in, İslam'a verdiği zararı kendisinin tamir edeceğini cemaatine lanse etmiştir." A.g.e., s. 13-14.

¹³ A.g.e., s. 112-113. "Örgüt mensuplarının TSK'ya sızma yöntemlerinden en bilineni sınav sorularının çalınarak sınava giren öğrencilere verilmesidir. Gülen cemaatinin bu faaliyetleri 1971 yılında başlamış ve 1986 yılında ise hız kazanmıştır. Eski Hava Kuvvetleri Komutanlığı Askeri Savcısı Hâkim Albay Ahmet Zeki Üçok, verdiği bir mülakatta bugün albay ve tuğgeneral rütbesinde olan darbeci askerlerin rütbeleri dikkate alındığında askeri okullara girdikleri tarihin 1980'li yılların ikinci yarısına denk geldiğini ifade etmiştir." Nebi İmiş, Serdar Gülener, İpek Coşkun, Hazal Duran, M. Erkut Ayvaz, a.g.r., s. 17.

¹⁴ Mücahit Gültekin, "Maşayı Tutan El: ABD Öncesi ve Sonrasıyla 15 Temmuz", İslami Analiz, Ed.: Arif Özel, Sakarya 2016, s. 9.

¹⁵ Nebi İmiş, Serdar Gülener, İpek Coşkun, Hazal Duran, M. Erkut Ayvaz, a.g.r., s. 15-16. "İzmir Askeri Casusluk İddianamesinde Fethullah Gülen, örgütün bir numaralı ismi olarak dikkat çekmiştir. Ayrıca yine aynı iddianamede 25'i tutuklu, 81 sanık hakkında TCK'nın ilgili maddeleri kapsamında başta silahlı terör örgütü kuruculuğu, yöneticiliği, üyeliği, devlet ve ülkenin bütünlüğünü bozmak, hukuka aykırı kişisel bilgileri kaydetmek, iftira, belgede sahtecilik, özel hayatın gizliliği... gibi suç isnat eden iddialar yer almaktadır." A.g.y.

kullanarak¹⁶ daha sonradan 17-25 Aralık sürecinde AK Parti iktidarına darbe girişiminde bulunmuşlardır.

7 Şubat 2012’de Özel Yetkili Savcı tarafından MİT yetkilileri vatan haini olarak ilan edildi ve MİT Müsteşarı Hakan Fidan’ın, şüpheli sıfatıyla KCK kapsamında ifadesi alınmak istendi. Fidan, göreve gelir gelmez İsrail Savunma Bakanı Ehud Bark tarafından “İran yanlısı” olarak ilan edilmiş, Wall Street Journal ve Washington Post’ta çıkan yazılar Amerika’nın çıkarlarına ters hareket edebildiği ve MOSSAD (İsrail Gizli Servisi) adına çalışan on İranlının ismini İran’a verdiğini yazarak Hakan Fidan’ı hedef almıştır¹⁷.

Gezi Parkı olayları, dış basın tarafından eylemcileri destekleyen ve hükümeti hedef alan bir tavır almıştır¹⁸. Başbakan Erdoğan da haklı olarak dış basına yüklenmiştir. Dış basında yer alan haberlere göre Erdoğan’ın, giderek otoriterleştiği¹⁹, Türkiye’deki demokrasinin risk altında olduğu ve Türkiye’nin ılımlı şeriatı doğru evrildiği gibi konular işleniyordu²⁰.

31 Mayıs 2013’te başlayan ve Haziran ayı boyunca devam eden Gezi Parkı eylemlerine ilişkin İstanbul Yenikapı’da yapılan “Milli İradeye Saygı” mitinginde konuşan Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Gezi Parkı eylemlerinin uluslararası bağlantısına dikkat çekerek şunları söylemiştir²¹:

“Uluslararası medya bunu da gizleyin olur mu? Hadi bakalım BBC bunu da gizle! CNN bunu da gizle! Reuters bunu da gizle! Günlerdir yalan haberler ürettiniz. Türkiye’yi dünyaya farklı gösterdiniz. Siz yalanlarınızla baş başa kaldınız. Bu millet sizin dünyaya tanıttığınız millet değil. Bu millet samimi, bu millet gece tencere, tava çalan millet değil.(...) Utanmadan şunu söylüyorlar: “Arap Baharı’nı gördük şimdi de Türkiye

¹⁶ “FETÖ mensuplarının TSK içinde özellikle üst kademeye yükselmelerini sağlayan bu soruşturmalar ile mevcut kadrolar etkisiz hale getirilerek bu mevkilere FETÖ yanlıları geçmiştir. Bu durum yukarıda da ifade edildiği iki iddianameden bir tanesi olan “Paralel Yapı Ana İddianamesi”nde de açıkça belirtilmiştir. Bu durum Ergenekon ve Balyoz davalarının askerin sivil denetim altına alınmasından çok TSK’ya egemen olunması için FETÖ tarafından kullanıldığına işaret eder.” Nebi İmiş, Serdar Gülenler, İpek Coşkun, Hazal Duran, M. Erkut Ayvaz, a.g.r., s. 17-18.

¹⁷ Gültekin, a.g.r., s. 9-10. “Jewish Press isimli internet sitesinde de yayınlanan bir yazıda “Hakan Fidan bir sabah arabasında özel bir sürprizi hak ediyor.” denilerek açıktan ölümle tehdit edilmiştir. Bu süre zarfında İsrail’e yakın isimlerin Hakan Fidan’dan duyduğu rahatsızlık sebebiyle ve cemaat kullanılarak Fidan’ı yok etme yorumları da güç kazanmıştır.” A.g.r., s. 10.

¹⁸ A.g.y. “Dış basında Gezi eylemcilerini destekleyen ve hükümeti hedef alan tavırlardan bazıları şu şekilde idi: Guardian, “Türk Baharının Tohumları Ekiliyor”; BBC, olayları “Masum bir çevre protestosu” olarak gösterirken; New York Times da Taksim Meydanı ile Tahrir meydanı arasında benzerlik kuruyordu. Cemaatin dış dünyaya yönelik yayın yapan gazetesi Today’s Zaman ise, Gezi eylemcileri lehine ve Erdoğan aleyhine yönelik daha net ve keskin bir dil kullanıyordu. Gazete “Erdoğan Neden Türkiye’yi Kutuplaştırıyor?”, “Muhalefetin Kriminalleştirilmesi”, “Erdoğan’ın Gazetecileri” gibi Erdoğan’ı ve Türkiye hükümetini ele alan köşe yazılarına yer veriliyordu.” A.g.r., s. 11-13.

¹⁹ Ne gariptir ki Erdoğan’ı tüm dünyaya “diktatör” olarak lanse eden Amerika ve Batılı devletler; Suudi Arabistan, Mısır, Körfez ülkeleri gibi asıl diktatörlüklerle yönetilen ülkelerle hiçbir sorun yaşamıyordu.

²⁰ A.g.r., s. 11.

²¹ A.g.r., s. 11.

Baharı'na hazır olun.” diyor; dışarıdaki bazı kendini bilmezler. İçeride de onların uzantısı olan bazı kendini bilmezler...”

Yasadışı dinlemeler ve dershanelerin kapatılması sürecinde yoğunlaşan Paralel Medya saldırıları, 17-25 Aralık darbe girişimi ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Tabi hırsızlık, yolsuzluk olayları²², MİT krizi ile birlikte Türkiye sorunları uluslararası boyutlara ulaştırılmak istenmiştir. Hakan Fidan'ı hedef alan MİT krizi, 17-25 Aralık operasyonları İsrail'in, Türkiye'deki maşasını kullanarak gerçekleştirdiği operasyonlardı ve hedefte Türk İslam geleneklerine bağlı dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan vardı²³. Bu sırada da Türkiye Cumhuriyeti'nin, DAİŞ'e yardım ettiği algısını yaratmak gibi bir iftira ortamı da hazırlanmıştır²⁴.

29 Mayıs 1876 darbesine giden süreçte Sultan Abdülaziz ile ilgili kısımda bahsedildiği gibi Recep Tayyip Erdoğan da ülkesini, milletini ve devletini en iyi yerlere getirme idealini yüreğinde taşımaktadır. Batının geçmişten bugüne dek en büyük korkusu Türk birlikteliğinin sağlanarak İslam'ın güçlenmesi ve gelişmesi olmuştur. Türk birliğinin ve kökleri hala canlı olan İslamiyet'in öncülüğünü yapan Erdoğan da Sultan Abdülaziz gibi Batılıların çıkarlarına ve emellerine geçit vermediği için Batılı ülke ve devletlerin düşmanı olmuştur²⁵.

Anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere yerli ve yabancı güçler, türlü oyunlar ile hem Recep Tayyip Erdoğan'ı hem de onun şahsında tüm Türkiye'yi yok etme çaba ve gayretinde bulunmuşlardır.

2. 29 MAYIS 1876 DARBESİ VE İNGİLTERE'NİN ROLÜ; 15 TEMMUZ 2016 DARBE GİRİŞİMİ VE ABD'NİN ROLÜ

2.1. 30 Mayıs 1876 Darbesi, Sultan Abdülaziz'in Şehadeti ve Darbede İngiltere Rolü

İşyanların en bilinen sloganlarından biri sözde “*Şeriat İsteriz*” söylemidir. Nitekim iki yüz sene boyunca varlığını devam ettiren Yeniçeri Ocağı da zaman zaman “*Şeriat İsteriz*” sloganlarıyla kazan kaldırarak devlete karşı isyan girişimlerinde bulunmuştur. Fakat Sultan

²² “17-25 Aralık operasyonları patlak verdiği vakit ülkenin en önemli kadrolarına yerleşen maşa örgütünün amacı “hırsızlık/yolsuzluk” değildi. Bu süre zarfında İsrail için faaliyet gösteren bu terör örgütünün amacı Erdoğan'ı yok etmek idi. Erdoğan, o günlerde cemaati uluslararası güçlerin maşası olarak tanımlandı ve 15 Temmuz Darbe girişimine kadar cemaat ile olan mücadelesini tek başına kararlılıkla sürdürdü.” A.g.r., s. 15.

²³ Gültekin, a.g.r., s. 14.

²⁴ Sertaç Timur Demir, “15 Temmuz Darbe Girişiminde Medya”, SETA, S: 161, İstanbul 2016, s. 11.

²⁵ “Nitekim Batılı ülkelerden olan Almanya, Erdoğan'a olan düşmanlığını Kandil'den Almanya'ya canlı televizyon bağlantısına izin vererek, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın demokrasi lehine miting yapan Almanya'daki vatandaşlarına telekonferans yöntemiyle seslenmesine izin vermeyerek açıkça kendi safını belli etmiştir.” Mustafa Şişman, 15 Temmuz Türkiye Destanı, Cinius Yayınları, İstanbul 2016, s. 69. İngiltere ise Erdoğan'a olan nefretini darbeden sonra 26 Temmuz tarihinde açıkça ortaya koyuyordu. İngiliz devlet televizyonu BBC'de yapılan bir programda Sky News Diploması Editörü Tim Marshall, “Darbecilerin en önemli hatası Erdoğan'ı öldürmemek” demiştir. Darbecilerin çoğu yaptığı şeyi doğru diyen Marshall “Erdoğan ya öldürülmeliydi ya da tutuklanmalıydı.” diyerek Reisicumhura olan nefretini bir nevi kusmuştur. Gültekin, a.g.r., s. 32.

Mahmut, kendi saltanat döneminde artık yeniçerilerin yanlış hareket ettiklerinin farkına varmış, “*Derhal bunun önüne geçilmeli*” diyerek 15 Haziran 1876’da ocağı kaldırmış ve bu kaldırma işi hayırlı görüldüğü için tarihimize “Vaka-i Hayriye” olarak geçmiştir²⁶. 19. ve 20. yüzyıla gelindiğinde artık yine sözde “*Hürriyet ve Meşrutiyet*” söylemleri isyanlar için ses getirmeye başlamıştır.

1865 yılında Mithat Paşa şahsında tecessüm eden Yeni Osmanlılar Cemiyeti kurulmuştur. Üyeleri arasında Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi isimler bulunmaktaydı²⁷. 1876 yılında artık öncülüğünü Mithat Paşa’nın yaptığı Yeni Osmanlılar, İngiliz yönetim sistemi olan Meşrutiyet’i kendileri ve halk için “*refah ve kurtuluş yolu*” olarak görmüşler ve yönetim sistemi bahanesi ile yavaş yavaş darbeye giden süreci hızlandırmışlardır. Bu sırada Rus taraftarı Mahmut Nedim Paşa, İstanbul’da İngiliz nüfuzu önünde engel teşkil ettiği için ona tehlikeli gözle bakılıyordu. Hal böyle olunca Mithat Paşa ve İngiltere müttefik olmalıydı.

10 Mayıs 1876 günü Fatih, Bayezid ve Süleymaniye medreselerinin talebeleri dersleri boykot ederek Şeyhülislam ile Sadrazamın azlini istemişlerdir. 12 Mayıs Cuma günü Abdülaziz Han, Sadrazamlığa Mütercim Rüştü Paşa’yı; Şeyhülislamlığa Hasan Hayrullah Efendi’yi; Seraskerliğe Hüseyin Avni Paşa’yı tayin ettiğini ve Mithat Paşa’yı da Meclis-i Vükela üyeliğine memur ettiğini ilan etmiştir. Bundan sonra talebenin de gösterisi son bulmuştur²⁸. Hatta Talebe-i Ulum Mitinginde de İngilizlerin rolü olduğu anlaşılmaktadır. “*Mithat Paşa... sarrafi Hristaki Efendi ve doktoru Kapolyon’un vasıtasıyla da Şehzade Murat Efendi gizlice haberleşiyordu... Şehzade Murat Efendi’nin sarrafi Hristaki, Mithat Paşa’nın aracılığı ile medrese öğrencilerine gizlice para dağıtıp talebeyi ayaklandırmıştır.*”²⁹ İngiltere, Rusya ile olan mücadelesini kazanmak için talebelere finansal yardım yapmaktan geri durmamıştır. Önemli kadrolara yerleşen bu kişilerse, mevkilerini kullanarak artık darbe planlarını uygulamaya başlayacaklardır.

30 Mayıs 1876 darbesinin bir numaralı destekçisi, Sultan Abdülaziz’e karşı kin, nefret ve hasımlık besleyen Hüseyin Avni Paşa idi. Hüseyin Avni Paşa’nın, Sultan Abdülaziz’e bu kadar kin beslemesinin nedeni ise Isparta’ya sürülmesi idi³⁰.

1876 darbesinin kadrosu, Hüseyin Avni Paşa önderliğinde askeri kanat ve sivil kanattan (Mithat Paşa, Mütercim Rüştü Paşa, Hasan Hayrullah Efendi, Kara Halil Efendi, Velihaht Murat Efendi...) oluşuyordu. Artık tüm hazırlıklar bittiği vakit 63 kişiden ibaret olan

²⁶ Oruç, a.g.m., s. 32.

²⁷ Küçük, a.g.m., s. 182.

²⁸ A.g.m., s. 183.

²⁹ Kocabaş, a.g.e., s. 82. Grece, olup bitenleri Sultan II. Abdülhamit’in dilinden anlatırken şunları yazmıştır: “Bana görüldüğü kadarıyla softaların gösterileri üç kelimedede özetlenmekteydi: Mithat, Elliot, altın. Anladım ki, İngiltere rakibi Rusya’ya kaptırdığı İstanbul’daki üstün yerini geri almak için acımasızca bir saldırı girişiminde bulunmuştu.” A.g.e., s. 83.

³⁰ Ali İhsan Gencer, “Hüseyin Avni Paşa”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XVIII, İstanbul 1988, s. 526.

cuntacılar, İngiltere'nin desteğini alan Hüseyin Avni Paşa³¹ önderliğinde, Kara Halil Efendi'nin de bu konuda fetva yazması ile Sultan Abdülaziz, 30 Mayıs 1876 günü tahttan indirilmiştir³².

Darbeden sonra Sultan, önce Topkapı Sarayı'na daha sonra Feriye Sarayı'na nakledilmiş ve 4 Haziran 1876'da saray pehlivanları³³ olarak isimlendirilen kişilerce, Yıldız Mahkemesinin de neticesine göre şehit edilmiştir³⁴. Amcası Sultan Abdülaziz'in cinayete kurban gittiğinin farkında olan II. Abdülhamit Han, saltanatında amcasının katillerini cezalandırmak için Yıldız Mahkemesi'ni kurdurmuştur. Yıldız Mahkemesi'nin yargılaması sonucunda Mithat Paşa³⁵ ve diğer suçlular için idam kararı verilmiştir. Fakat sonradan Sultan Abdülhamit Han, idam cezalarının hepsini müebbet hapse çevirmiştir³⁶.

³¹ "Hüseyin Avni Paşa, Londra'ya tetkik bahanesi ile gittiği vakit darbe pazarlığı yaparak darbeyi önceden İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Sir Henry Elliot'a bildirmişti. Hatta bu konuda Sultan II. Abdülhamit şöyle yazmıştır: "Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın İngiltere'den para aldığını bilirdim. Bir devlet adamı, başka bir devletten para alıyorsa onun hizmetini de görüyor demektir." Kocabaş, a.g.e., s. 55.

³² Kemal Arkun, Sultan Abdülaziz Han, Akademisyen Yayınları, İstanbul 2009, s. 240.

³³ Söz konusu işi güçlü adamların yapması gerekiyordu. Hüseyin Avni Paşa; Cezayirli Mustafa, Yozgatlı Mustafa ve Boyabatlı Hacı Mehmet'i bu iş için biçilmez kaftan olarak görmekteydi. "Bu üç kişi Sultan Murat veliaht iken, onun Kurbağalıdere'deki köşkünde bahçe muhafızı idiler. Okuma yazmaları olmayan bu kişiler, Sultan Abdülaziz'in hizmetine tayin edildikleri sırada V. Murat'ın annesi Şevk-Efza Valide Sultan, Mâbeyn mareşali Damat Nuri Paşa'ya maaşlarının yüz altın olduğunu söylemiştir." Söz konusu dönemde bu kişilerin ilk maaşı üç altın olması gerekirken şimdi yüz altına yükseltiliyordu. Bir anlamda yüksek devlet memurları ile eş değer maaş alan bu şahıslar ve onlara bu fırsatı verenler hakkında uzun uzun düşünmek gerekmektedir.

Yılmaz Öztuna, Bir Darbenin Anatomisi, Ötügen Yayınları, İstanbul 2016, s. 149.

³⁴ Ömer Faruk Yılmaz, Bir Şehit Sultan Abdülaziz Han, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2012, s. 38. Öztuna, a.g.e., s. 193'de konu ile ilgili şu bilgiler de yer almaktadır: "Yalan rapor hazırlayan çete, Sultanın intihar ettiği savını katiyetle desteklemektedir. Ancak günümüz Tıp ilmi bir insanın sol kolunda 5 cm. uzunluğunda ve 3 cm. derinliğinde bir yara açtıktan sonra aynı kolun parmakları ile sağ kola 2,5 cm. uzunluğunda bir yara açmanın imkân dâhilinde olmayacağını bize bildirir." Bu durum Sultanın, intihar değil de şehit edildiğini kesin olarak ortaya çıkarmaktadır. "İntihar tezi, siyasi maksatlarla savunulan bir görüştür. Hem Batı hem de Türkiye'de bu görüşün savunucuları vardır. Darbedeki dış mihrak olan İngiltere de Sultanın ölümünün intihar olduğunu kararlılıkla savunmaktadır. Hatta bu hususta Henry Elliot, Mithat Paşa'yı savunur bir broşür de kaleme almıştır. Elliot'un bundaki amacı ise Avrupa'ya "intihar tezini" kabul ettirmektir." Öztuna, a.g.e., s. 192. Süleyman Hüsnü Paşa, Darbe ve Muamma, Yay. Haz.: Ö. Faruk Yılmaz, İz Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 102'de Elliot, intihar tezi savunmasını şuna dayanarak anlatır: "Sultan Abdülaziz'e, İmparator Napolyon'un hal' edildiği haberi geldiğinde Abdülaziz'in ağzından ilk çıkan söz "Hâlâ bu adam yaşamaya tenezzül ediyor!" sözü idi." Hiç şüphesiz Sultan Abdülaziz'in, böyle bir cinayete kurban gitmesi Meşrutiyet'i ülkeye getirmek isteyenlerin ve arkalarında duran İngiltere'nin ortaya attıkları ve kendilerini mücadelelerinde haklı çıkarmaya çalıştıkları bir savdır. Dinine bütünü ile bağlı olan bir insanın intihara kalkışmasına kuşku ile bakmak gerekir. "Gece gündüz Kur'an-ı Kerim okuyan, zezem içen bir Halifenin herhalde Kur'an'ında Yusuf Sûresi açık olduğu halde iki damarını kesecek kadar dinini alaya alacak kimselerden olmasa gerek." Öztuna, a.g.y.

³⁵ "Mithat Paşa 1881 yılında diğer hükümlülerle birlikte Taif'e gönderilmiş ve sürgün hayatı yaklaşık üç yıl sürmüştür. Bu sürede dış dünya ile bağlantısı kesilen Mithat Paşa, sıkı kontrol altında tutulmuştur. 7-8 Mayıs 1884 gecesi hücresinde boğularak öldürülen Mithat Paşa'nın resmi ölüm sebebi şirpençe hastalığı olarak açıklanmıştır." Gökhan Çetinsaya, Ş. Tufan Buzpınar, "Mithat Paşa", Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXX, İstanbul 1988, s. 10.

³⁶ Öztuna, a.g.e., s. 421.

Darbenin ve cinayetin aktif ismi olan Hüseyin Avni Paşa ise saltanat darbesinden on yedi gün sonra Çerkez Hasan tarafından öldürülecektir.

1876 darbesini, dış destekten özellikle de İngiltere'nin yardımından ayrı görmemek gerekir. Tabi İngiltere söz konusu darbeye açıktan destek veremezdi. Bu yardımı İngiltere'ye, Sultan'a kin besleyen ve ondan öç almakta kararlı olan Hüseyin Avni ve yandaşları sağlayabilirdi. İngiltere, tüm planlarını uyguladıktan sonra, kendi emellerine kolay ulaşabilmelerini sağlayacak olan İngiliz locası tarafından tekris edilmiş ve Masonluğa girmiş olan V. Murat'ı tahta çıkarma niyetinde idi³⁷.

İngiliz sefiri Elliot, Londra'da yayımlanan "Nineteenth Century" dergisindeki bir yazısında: "*Sultan Aziz gibi müsrif, milletin saadetini düşünmeyen, halkına baskı yapan bir hükümdarın tahttan indirilmesi caizdir. Onun böyle bir muameleyi hak ettiğine inanıyorum. Darbeye layık olduğunda zerre kadar şüphem yoktur!*"³⁸ söylemi, darbeyi planlayan bir ülkenin elçisinden beklenecek bir cevap olsa gerekir. Darbeden sonra İngiliz Sefiri, "Hüseyin Avni'nin, Abdülaziz'i tahttan indirmek gibi gayet mühim bir hizmette bulunduğu" bahseder. Burada Elliot'un, Hüseyin Avni'yi öven tavrını görmekteyiz. Hizmetin İngiltere'ye, ihanetin Osmanlı'ya yapıldığı aşikârdır³⁹.

1876 darbesi, İngiltere'nin hem maddi hem de manevi desteği alınarak yapılan kanlı bir darbedir ve İngiltere bu darbeye bilfiil rol oynamıştır. Tabi bu süre zarfında İngiltere, Osmanlı Devleti kadrolarında bulunan kişileri kullanmaktan geri durmamıştır.

2.2. 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi ve Darbeye ABD'nin Rolü

15 Temmuz 2016 gecesi Türk askeri, emir komuta zinciri olmadan kendi milleti ile karşı karşıya getirilmiştir. Söz konusu gecede zafer, cephelerdeki kahramanlığını meydanlarda da gösteren Türk Milletinin olmuştur. Konunun anlaşılması açısından kazanılan zafer mücadelesinin sürecini anlatmak faydalı olacaktır.

15 Temmuz 2016 akşamı saat 22.00'da Genelkurmay'da silah sesleri duyulmuş ve helikopterlerden dışarıda bulunanların üzerine ateş açılmıştır. Sonradan, TSK'da yuvalanmış bir grup asker tarafından kalkışılan bir darbe girişiminin olduğu anlaşılmıştır.

³⁷ Süleyman Hüsni Paşa, a.g.e., s. 28.

³⁸ Can Alpgüvenç, Sultan Abdülaziz Han ve Darbeci Paşalar, Kaynak Yayınları, İstanbul 2011, s. 104-105. İngiliz Elçisinin darbeden beş gün önce Londra'ya gönderdiği rapor bile başlı başına darbeye İngiltere'nin aktif rolünün kanıtıdır. Raporda İngiliz Sefiri şunları anlatır: "Kanun-i Esasi ve Meclis-i Mebusan sözleri artık herkesin dilinde... Medrese talebeleri, gerek Müslüman gerek Hıristiyan bütün ahali desteğinin arkalarında olduğunu biliyor. Bu yüzden, devlet ve milletin idaresini Meclis-i Mebusan gibi bir usule bağlamadıkça rahat durmayacaklardır. Eğer Sultan Aziz, bunların taleplerini reddederse, darbe kaçınılmaz gibi görünüyor. Sultan, her ne kadar kardeşlerini hapsedip gözaltında tutuyorsa da hürriyet taraftarlarının reisi Murat Efendi ile haberleşmeye devam ediliyor. Kendisinden, cülus eder etmez, Meşrutiyet'i kabul edeceğine dair söz alındı. İstanbul'da yakında ortaya çıkacak hadise, gözler önünde ve apaçık cereyan ettiği halde, Saray'da zerrece telaş olmaması ve sayısız ajanları olan General İgnatiyef'in bile bundan habersiz bulunması, çok şaşırtıcı ve garip..." A.g.e., s. 164-165.

³⁹ Ziya Nur Aksun, Darbe Kurbanı Abdülaziz Han, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009, s. 282.

Saat 22.00'da Genelkurmay Başkanlığı ve TRT Genel Müdürlüğü bir grup askerle ele geçirilmiş⁴⁰ ve yine aynı saatlerde İstanbul'da Boğaziçi ve Fatih Sultan Mehmet Köprüleri asker tarafından geçişe kapatılmıştır⁴¹. Askere “*Tatbikat var*” denilerek darbe girişiminden haberi olmayan Mehmetçik, halk ile karşı karşıya getirilmiştir. Hatta gerçek nedenini bilmeksizin İstanbul Valiliği'ne götürülen bir er, güvenlik kamerasına yansıyan görüntüsünde kendisine verilen kanunsuz emrin bir darbe girişimi olduğunu marketteki televizyonu iseyrederken öğrenmiştir. Durumu anlayan asker, hemen silahını bırakıp halkın arasına karışmıştır⁴².

15 Temmuz akşamı saat 23.00'ı gösterdiğinde A Haber ve NTV'nin canlı yayınlarına bağlanan Başbakan Binali Yıldırım, bunun TSK içerisinde ama emir komuta zinciri olmaksızın yürütülen kanunsuz bir kalkışma olduğunu ifade etmiştir⁴³. Emir komuta zinciri dışında gelişen bu darbe girişimi asker destekli bir girişim olmasına rağmen askeri değildir.

Saatler 23.24'ü gösterdiğinde Ankara'nın Gölbaşı ilçesinde Polis Özel Harekât Merkezi'nde bir patlama meydana gelir. 16 Temmuzda başlatılan soruşturma neticesinde, patlamada 42 kişinin hayatını yitirdiği bilgisine ulaşılr⁴⁴.

Karargâhta hareketli dakikaların yaşandığı sırada ilk olarak Orgeneral Hulusi Akar'ın korumalarının bulunduğu katın demir kapıları kilitlenmiş hatta bu sırada korumalardan bazıları vurulmuştur. Saat 23.30'da Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hulusi Akar'ın, bir grup asker tarafından rehin alındığı halka duyuruldu. Bu sırada Akar'a, darbe bildirisi imzalatılmaya çalışılmış fakat Akar, bunu kabul etmeyince boğazı kemer ile sıkılmıştır⁴⁵. Orgeneral Hulusi Akar, ancak 16 Temmuz sabahı saat 08.32'de serbest bırakılarak Çankaya Köşkü'ne gelmiştir⁴⁶. Saat 00.00'da güvenlik kaynaklarınca “*Askeri kalkışma ordu içerisindeki FETÖ/PDY mensubu bir grup subay tarafından yapılmaya çalışılmaktadır.*” açıklaması yapılır⁴⁷.

⁴⁰ “15 Temmuz gecesi saat 02.35'e gelindiğinde TRT'yi ele geçirmeye kalkışan 1'i rütbeli 5 asker, halk ve polis tarafından etkisiz hale getirildi.” *Dakika Dakika FETÖ'nün Darbe Girişimi*, Ed: Anadolu Ajansı Genel Müdürlüğü Görsel Haberler Yayın Yönetmenliği ve Kurumsal İletişim Direktörlüğü, Anadolu Ajansı Yayınları-28, İstanbul 2016, s. 13.

⁴¹ A.g.r., s. 7.

⁴² Demir, a.g.r., s. 16.

⁴³ A.g.r., s. 9.

⁴⁴ Anadolu Ajansı Yayınları-28, s. 17.

⁴⁵ A.g.r., s. 26. Darbenin F. Gülen'in emri ile yapıldığı, bizzat rehin alınan Orgeneral Hulusi Akar'ın verdiği savcılık ifadesinde belirtilmiştir. Akar, ifadesinde darbeci askerlerden 4. Ana Jet Üssü Komutanı Tuğgeneral Hakan Evrim'in kendisine “Dilerseniz sizi kanaat önderimiz Fetullah Gülen ile görüştärebiliriz.” teklifini yaptığını belirtmiştir. Kazım Yurdakul, *Milletin Darbesi 15 Temmuz*, Türdav Yayınları, İstanbul 2016, s. 58. Orgeneral Hulusi Akar'a bu sırada en büyük darbe, en yakınında bulunan yaveri Yarbay Levent Türkkkan'dan gelmiştir. Türkkkan, savcılık ifadesini verirken “Ben paralel yapı üyesiğim” diyerek, Gülen'e yıllarca gönüllü olarak hizmet ettiğini, bugüne kadar cemaattaki ağabeylerine itaat edip onların emirlerine harfi harfine uyduğunu, görevinin paşaları dinlemek olduğunu, özellikle de Genelkurmay Başkanı Necdet Özel Paşa'yı 10-15 saat ses kaydı alabilecek dinleme cihazı ile dinlediğini ifade etmiştir. Anadolu Ajansı Yayınları-28, s. 40.

⁴⁶ Anadolu Ajansı Yayınları-28, s. 19.

⁴⁷ Anadolu Ajansı Yayınları-28, s. 8.

Saatler 00.03'ü gösterdiğinde TRT'yi işgal eden FETÖ üyesi askerler, Yarbay Ümit Gençler, spiker Tijen Karas'a tehdit yoluyla korsan bildiri okutarak, *“Yurtta Sulh Konseyi”* adı altında *“Yönetime el konulmuştur.”* dedirterek darbe bildirisi yayınlamıştır⁴⁸. Korsan bildirinin okunmasının ardından TÜRKSAT TRT'nin yayını kesmiştir⁴⁹.

15 Temmuz darbe girişiminin en önemli ayağı hiç şüphesiz Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a yönelik olan suikast girişimiydi. Beykoz SAT Komutanlığı'nda görevli ve özel eğitilmiş 40 Sualtı Taarruz Komandosu, terör operasyonuna çıkacakları bilgisi verilerek 15 Temmuz akşamı üç askeri minibüsle, biri sahte plakalı iki özel otomobille Yeşilköy'e getirildiler. Buradan kalkan helikopterler, İzmir Çiğli Hava Üssü'nde son hazırlıklarını yaparak, Marmaris'teki Cumhurbaşkanı'nın bulunduğu otele yöneldiler. Bu sırada bazı subaylar, darbe girişimi başladığını haber alarak buna iştirak etmekten imtina ettiler. Helikopterlerin kalkmasını önlemek üzere bir takım işlemler yaptılar ve böylece suikast operasyonu yarım saat kadar gecikti. Bu gecikme ile Cumhurbaşkanı Erdoğan, hayatını kurtardı. İlk açıklamalarını Marmaris'teki otele yapan Erdoğan, daha sonraki konuşmasında *“15 dakika daha orada kalmış olsaydım, bana ulaşacaklardı.”* bilgisini verdi⁵⁰.

Erdoğan, 16 Temmuz'da saat 00.26'da CNN Türk televizyonuna bağlanarak⁵¹ halka yaptığı tarihi çağrısında halkı meydanlara, havalimanlarına davet ederek kalkışılan bu belayı birlikte def etmeye çağırdı. Hatta Cumhurbaşkanı Erdoğan, yine tarihi bir imza atarak, ilk defa kendisinin de halk ile birlikte olacağını, bu işe kalkışanların en kısa zamanda en ağır şekilde yargılanacaklarını belirtmiştir.

Erdoğan'ın Dalaman'daki otele yaptığı tarihi çağrıdan önce Türkiye'nin dört bir tarafında hareketli saatler yaşanmaktaydı. Hatta sokağa çıkma yasağına aldırış etmeyen halk meydanları doldurmuştu. Saat 00.30 sıralarında camilerden okunan birlik salaları ile halk, oluk oluk sokaklara aktı⁵². Saatler 00.35'i gösterdiğinde darbe girişimi hakkında ilk

⁴⁸ Demir, a.g.r., s. 10.

⁴⁹ Anadolu Ajansı Yayınları-28, s. 10.

⁵⁰ Şişman, a.g.e., s. 99. “Tümgeneral Gökhan Şahin Sönmezates'in yönettiği suikast timi, Marmaris'e ulaştığında Cumhurbaşkanı otele ayrılmıştı. Otel çevresindeki polislerle çatışmaya giren suikastçılar burada iki polisi şehit etmişlerdir. Olaydan sonra Marmaris ve çevresinde gizli olarak saklanan vatan hainleri sonradan polisin açtığı ateş sonucunda bir türlü yere inmeyen helikopterin içerisinde bulunan 8 kişilik mürettebat kaçarak Yunanistan'a sığınmıştır.” A.g.e., s. 99-100.

⁵¹ Anadolu Ajansı Yayınları-28, s. 10.

⁵² Anadolu Ajansı Yayınları-28, s. 11. Hatta darbecilerden olan Binbaşı Muammer Aygar, birlik salalarından rahatsız olmuş olacak ki kendilerine ait whatsapp grubunda “Camilerin yayınlarının kesilmesi gerek” demiştir. Demir, a.g.r., s. 12. Hatta o gecede salaların okunması ile ilgili çok önemli bir olay da kayıtlara geçirilmiştir şöyle ki: “15 Temmuz darbe teşebbüsü sırasında, Anadoluhisarı/Yenimahalle Göksu Peksimetçi Salih Ağa Camiine bir manga asker ile hain bir subay geliyor. Tabi birlik salalarının okunmasına çok sinirlenen binbaşı cami kapısını kırmak için kapıyı defalarca tekmeliyor, kapıyı kıramayınca sağ tarafındaki elektrik panosunu kasatura ile açmaya uğraşıyor, bunu da başaramayınca tüfek dipçisi ile pano kapağını kırarak açıyor. Öfkeden deliye dönen hain binbaşı panonun içini tahrip ediyor, caminin ışıkları sönüyor fakat ne sala ne de ezan susturulmuyor.” A. Raif Öztürk, “Besmelenin Kıymeti, Cumhurbaşkanımız ve 15 Temmuz'a Dair”, Divanyolu Dergisi, Yay.: Muammer Erkul, S: 33, İstanbul 2016, s. 24.

soruşturma, İstanbul'da başlatıldı ve işgalcilerin görüldükleri yerde tutuklanacakları bildirildi⁵³.

15 Temmuz gecesi en yakınındaki isme bile artık haklı olarak güveni kalmayan Cumhurbaşkanı Erdoğan, İstanbul'a hareket edeceği vakit TC-ATA uçak pilotu ile görüşerek kendisinin tarafını sordu ve "Sizinleyim" cevabını aldıktan sonra uçak İstanbul'a havalandı⁵⁴. Cumhurbaşkanı'nın uçağı havadayken, CIA (ABD İstihbarat Teşkilatı)'ya bağlı gözlem ekipleri onun uçağını tespit etmişlerdi. Startfor ardı ardına uçağın koordinatlarını yayınlıyor, yayınlanan bilgiler Türkiye Hava Kuvvetleri tarafından da görüntüleniyor fakat pilotlara iletilmiyordu⁵⁵. Halk ve polis işbirliği ile Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın uçağının ineceği havaalanı, işgalcilerden temizlenerek uçağın sağlıklı inişi sağlandı.

16 Temmuz 03.00'da TRT'yi basan askerler gözaltına alındı ve TRT yeniden normal yayınına döndü. 04.00'da ise Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı, darbe girişiminde terör örgütü FETÖ/PDY irtibatlı yargı görevlileri ve sözde "Yurtta Sulh Komitesi" mensubu general, amiral, subay, astsubay, er ve erbaşlar hakkında gözaltı kararı verdi⁵⁶. 05.20 sularında ise 130 askerin gözaltına alındığı bilgisi verildi ve yine 16 Temmuz sabahı 06.30'da İstanbul Boğaziçi Köprüsü'nü kontrol eden askerler teslim oldu⁵⁷.

15 Temmuz 2016 gecesi Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın kararlı, dik duruşu ve Türk milletinin meydanlardaki başarısı ile büyük bir bela def edilmiştir⁵⁸. Hiç kuşkusuz AK Parti politikalarının askerin siyaset üzerindeki vesayet mekanizmalarını ciddi oranda geriletip toplumsal hafızada darbelerle karşı bir direnç oluşturmaları da bu süreçte oldukça önemlidir. Diğer taraftan iletişim teknolojisi ve medyanın gücü ile Cumhurbaşkanı'nın FaceTime ile yayına bağlanıp halkı meydanlara davet etmesi darbecileri ilk anda psikolojik olarak çökertmiştir. Ayrıca darbe girişiminin emir komuta zinciri dışında gerçekleşmesi ve emniyet teşkilatının dengeleyici bir güvenlik yapısı olarak mücadele etmesi darbenin başarılı olmasını engellemiştir⁵⁹. Tekrardan böyle bir girişime mahal vermemek için ve kontrol amaçlı olarak Erdoğan, Türk milletini yirmi yedi gün süren demokrasi nöbetine davet etmiştir.

⁵³ Anadolu Ajansı Yayınları-28, s. 11.

⁵⁴ Şişman, a.g.e., s. 100-101. Cumhurbaşkanı'nın TC-ATA uçak pilotu ile olan görüşmesi şu şekildedir: "Bana mertçe söyleyin, bizden misiniz, onlardan mı?" Sorusunu yönelten Cumhurbaşkanı'na, pilot şu cevabı vermiştir: "Emrinizdeyim Sayın Cumhurbaşkanı. Öleceksek beraber ölelim." Bu cevap üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan, pilota güvendi ve uçak Dalaman Havaalanından kalktı. Bir süre İstanbul'a mı yoksa Ankara'ya mı gideceklerini pilotuna dahi söylemeyen Erdoğan, Çanakkale yakınlarına geldiklerinde İstanbul Yeşilköy Havalimanına gideceğini belirtmiştir. A.g.y.

⁵⁵ A.g.e., s. 101.

⁵⁶ Anadolu Ajansı Yayınları-28, s. 15.

⁵⁷ Anadolu Ajansı Yayınları-28, s. 17.

⁵⁸ Haluk Alkan, "15 Temmuz Anlamak: Parametreler ve Sonuçlar", Bilig, Yay.: Fırat Purtaş, S: 79, Ankara 2016, s. 254.

⁵⁹ Nebi İmiş, Serdar Gülener, İpek Coşkun, Hazal Duran, M. Erkut Ayvaz, a.g.r., s. 38-39.

Erdoğan, devletin tüm kurumlarına yuvalanmış FETÖ mensuplarına yönelik yapılacak olan mücadelenin en kararlı şekilde yapılacağını belirterek, Gülen ve cemaati ile bağlantılı olan herkesin en kısa zamanda yargı karşısına çıkarılacağı haberini halka vermiştir. Tüm kurumlarda temizlik işlemi ilk dakikadan devlet ve Emniyet Teşkilatı birlikteliğinde başlatıldı. Bu temizlik işleminde; TSK içinde binlerce personel tutuklandı veya yargılanmaya başlandı. Pek çok askeri tesis kapatıldı veya yeri değiştirildi, çeşitli devlet kurumlarına özellikle de yargıya yerleşen binlerce personel tasfiye edildi. FETÖ ile ilişkisi tespit edilen onlarca öğretim kurumu kapatıldı, toplum içinde pek çok tanınmış sanatçı, sporcu, gazeteci tutuklandı veya sorgulandı⁶⁰.

Türk Ordusu, bir muharebeye girseydi bu kadar zayıf vermezdi. 15 Temmuz darbe girişiminde vatanını ve milletini savunan iki yüz kırk dokuz can şehit oldu⁶¹. Eğer Türk ordusunda gruplaşan bu yapı hükümeti düşürüp, milletine silah doğrultma mücadelesi ve azmini bugüne dek tüm terör örgütlerine (PKK, PYD, DAESH, DHKP C...) karşı yürütseydi, şu an ülkemiz daha farklı bir yerde olurdu. En önemlisi de terör belası yüzünden on binlerce vatan evladı genç yaşta yitip gitmezdi.

15 Temmuz 2016 gecesı FETÖ mensupları tarafından kalkışılan darbe girişimini, Batı basını ve yetkilileri büyük bir sevinç ve mutluluk içinde takip etmişlerdir. Darbe sırasında CNN International’de *“Bu olağan ve beklenen bir askeri müdahaledir.”* yorumları yapılmıştır. Yine ABD televizyonlarından olan FOX’ta, *“Bu müdahale, Türkiye’nin İslami bir diktatörlüğe gitmesinin önlenmesi için son şanstır”* şeklinde sözler sarf edilmiştir. ABD’de ise, Türkiye’de bir darbenin yapılmasının gerekli olduğu savları çok önceden dile getirilmişti. Ulusal Güvenlik danışmanı John Hannah, darbeden bir ay önce Foreign Policy adlı ünlü strateji dergisinde şu yorumu yapmıştır⁶²:

“Erdoğan problemi ABD çıkarları için büyük tehlikeler yaratmaya devam ediyor. Er ya da geç bir hesaplaşma günü yaşanması dâhilinde ABD zararlarını azaltma hazırlıklarına şimdiden başlamalı...”

15 Temmuz gecesı Türk milletinin olağanüstü çabası ile püskürtülen darbe girişimi, Batılı devletleri özellikle ABD’yi çileden çıkartmıştı. Steven Cook imzalı Amerikan dış politika

⁶⁰ Şişman, a.g.e., s. 146.

⁶¹ “Bu kadar yitirdiğimiz canların yanı sıra FETÖ’cü hainler darbe girişimi süresince köprü, havalimanı ve kritik kavşakları tanklarla kapatıp maddi anlamda zarar vermişlerdir. Ayrıca TBMM, Ankara Özel Harekât Daire Başkanlığı, TÜRSAT gibi devletin can alıcı noktalarına bomba yağdırmışlardır.” Demir, a.g.r., s. 10.

⁶² Şişman, a.g.e., s. 54-55. Amerikalı gazeteci Mike Whitney darbe girişiminden önce şunları kaleme almıştı: “Sorum çıkarıcı Erdoğan, Washington’dan yönetilen bir darbe ile etkisiz hale getirilebilir. Benzer bir oyunu daha önce, Kiev’de CIA eliyle gerçekleştirilirken izlemiştik.” Şişman, a.g.e., s. 55. Bu ifade bile başlı başına 15 Temmuz darbe girişiminde üst aklın ABD olduğunu gözler önüne sermektedir. Üst akıl, bu tür söylem ve yorumlarla darbenin sinyalini vermiş, Gülen ve yandaşlarını kullanarak ülkeyi bir çıkmaza sokmak istemiştir.

dergisi olan Foreign Affairs'te, darbeyi başarısızlaştıran Türk milletine dair şunlar söylenir⁶³:

“Türk halkı sevinç duyacağı yerde ordunun Erdoğan'ı görevinden uzaklaştırma girişimine öfkeleni.”

16 Temmuz günü Başbakan Binali Yıldırım, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Süleyman Soylu, ABD'nin darbe girişimi öncesi darbe yorumlarında bulunmasından hem de İncirlik'ten kalkan uçakları kastederek asıl darbe girişiminin ABD'den geldiğini belirterek, sert şekilde eleştirip darbenin arkasında ABD'nin olduğunu belirtmişlerdir. Tabi ki Yıldırım ve Soylu'ya, John Kerry'den tehdit havası içinde bir cevabın gelmesi çok da geç olmamıştır⁶⁴:

“Türkiye'deki başarısız darbe girişiminde ABD'nin rolü olduğu yönündeki iddialar ve üstü kapalı açıklamalar tamamen yanlışır ve ikili ilişkilere zarar vericidir.”

15 Temmuz 2016 darbe girişiminde üst aklın ABD olduğuna dair en güçlü kanıtlardan biri de ABD'de aylar öncesinden, Türkiye'de darbe olmalı yönünde yapılan yorumlardır. ABD'nin darbe öncesi yorumlarında Amerikan Girişim Enstitüsü'nün Neo-Con araştırmacısı ve Bush'un Orta Doğu danışmanı Michael Rubin,⁶⁵ 21 Mart 2016'da yayınlanan yazısında *“Türkiye'de darbe olasılığının yüksek olduğunu”* yazmasının yanı sıra Erdoğan'ı *“tek adam”*, *“paranoya”* olmakla suçlamıştır. Ayrıca Rubin, *New York Post*'taki yazısında *“Türkiye'de olası bir darbenin umut olacağı”*nı yazmıştır⁶⁶. Tabi bu tür ifadeler, ancak darbeyi bilen ve darbeyi yöneten bir ülkenin adamlarından beklenen bir söylemdir.

Mart 2016 tarihinde ABD'nin eski Türkiye Büyükelçileri Eric Edelman ve Morton Abromowitz, *Washington Post*'ta yayınlanan makalelerinde Erdoğan'ı istifaya çağırdılar. Makalede; *“Eğer Erdoğan başta söylediğimiz gibi Türkiye'nin parlak bir geleceğe sahip olduğu konusunda aynı fikri koruyorsa, o halde bunun gerçekleşmesi için ya şimdiki tutumundan uzaklaşacağı tipte bir reform gerçekleştirmeli ya da istifa etmelidir”* ifadeleri kullanıldı. *Wall Street Journal*'da 15 Mayıs 2016 tarihinde yayınlanan Dion Nissenbaum imzalı bir makalede, Türkiye'deki darbe tartışmaları gündeme getirildi. Yazıda *“Konuya yakın isimlerin aktardığına göre Türk ordusunun etkisini yeniden inşa etmesi Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nda generallerin, Erdoğan'ı devirmeye çalışabileceği endişeleri de doğdu.”* ifadeleri yer aldı⁶⁷. Hatta 15 Temmuz darbe teşebbüsünden üç ay önce ABD

⁶³ Gültekin, a.g.r., s. 30.

⁶⁴ A.g.r., s. 24. Aynı gün Kerry'ye cevap Süleyman Soylu'dan gelir. Soylu, Kerry'nin yaptığı açıklamaya ilişkin geri adım atmaz. Kerry'nin darbenin ilk saatlerinde yaptığı *“Umarım barış bir an önce sağlanır”* sözünü belirterek darbecilerin *“Yurtta Sulh”* isimli olduklarını hatırlatır. A.g.y.

⁶⁵ “Amerikan Girişim Enstitüsü'nde çalışan Rubin, Amerikan Askeri Donanması Akademisi'nde dersler vermiştir. Ortadoğu Bülteni Dergisi'nin editörlüğünü yapan Rubin, 2002-2004 yıllarında George W. Bush'a İran ve Irak konularında danışmanlık yapmıştır. Bağdat'ın düşmesinden sonra koalisyon işgal yönetiminde görev almıştır.” A.g.r., s. 17.

⁶⁶ A.g.r., s. 16.

⁶⁷ A.g.r., s. 17-18.

ve AB, Türkiye’de yaşayan vatandaşlarına çok gizli olarak “*Yakında Türkiye’de iç savaş olacak, 3-4 yıl devam edecek. Gayrimenkullerinizi satın, iş yerlerinizi kapatın, 3-4 yıl sonra aynı şeyleri daha ucuza alacaksınız.*” demiştir⁶⁸.

Haziran ayında Noe-Con lideri Dick Cheney’in Ulusal Güvenlik Danışmanlığı’nı yapan John Hannah’ın, Foreign Affairs’te bir makalesi yayınlandı. Makalede “*Erdoğan problemi giderek kötüleşiyor, Metastaz yapıyor ve ABD çıkarları için büyük tehlikeler yaratmaya devam ediyor. Er ya da geç bir hesaplaşma günü yaşanması ihtimal dâhilinde. ABD, zararlarını azaltma hazırlıklarına şimdiden başlamalı.*” Hannah, Ahmet Davutoğlu’nun hükümetin başından el çektiğini de Erdoğan’ın “*tek adam olma*” isteğine bağlıyor ve “*Erdoğan bir başarısızlık. Ancak aynı zamanda ABD çıkarları için büyüyen bir tehdit.*” tespitini yapıyordu. Hannah, Erdoğan’ı nasıl durdurabileceğine ilişkin ise şu seçenekleri sunuyor: “*AK Parti içinden kopan bir merkez sağ parti, Gezi Parkı eylemlerine benzer bir kitle hareketi ve askeri darbe.*”⁶⁹ Hiç kuşkusuz askeri darbenin bu seçeneklerin içine girmesi darbe girişiminde üst aklın kesin olarak ifade edebileceği ifadelerden sayılmaktadır.

18 Temmuz’da yayınlanan bir haberde, 39. Mekanize Tugay Komutanı Hasan Polat’ın Amerikalılarla on iki kez buluşması oldukça dikkat çekiciydi⁷⁰. Bu durum da darbe girişimini, en başından beri ABD’nin yönettiği ve yönlendirdiğine dair delillerden sayılmaktadır. Darbe girişiminden sonra, FETÖ’nün tüm dünyada yapılanarak kurduğu okullar kapatılırken ne gariptir ki ABD’de Las Vegas Nellis Hava üssünde FETÖ’ye ait “Coral Academy of Scienc” adlı okulun açılması oldukça ilginçtir⁷¹.

25 Temmuz tarihinde *Yeni Şafak* gazetesi, “*Kalkışmayı Yöneten ABD’li Komutan*” başlığı ile yayınladığı haberde oldukça sarsıcı bir bilgi verir. “*İncirlik’teki merkezde TSK’nın bütün subaylarını fişleten ABD’li John F. Campbell, kanlı isyanın organizatörü oldu. Üniformalı teröristlere paralar ise Nijerya bankası kanalıyla CIA ekibince ulaştırıldı.*”⁷²

26 Temmuz 2016’da Gülen, New York Times’da yayınlanan makalesinde, kendisinin Batı’nın hizmetinde olduğunu ifade etmiştir. Makale, “*FETÖ’den Batı’nın Hizmetindeyiz, İade Etmeyin Çağrısı*” başlığıyla yayınlanan haberde yer alır. Gülen makalede, “*Batılı demokrasilerin ılımlı Müslümanlara ihtiyaç duydukları bir dönemde, “hizmet” içindeki ben ve arkadaşlarım Batının yanında yer aldık.*” ifadelerine yer verir⁷³.

⁶⁸ Mustafa Necati Özatura, “Orta Doğu Denklemi”, Divanyolu Dergisi, Yay.: Muammer Erkul, S: 33, İstanbul 2016, s. 53.

⁶⁹ Gültekin, a.g.r., s. 18-19.

⁷⁰ A.g.r., s. 26. Haberin ayrıntısında şunlara yer veriliyordu: “Bugün gözaltına alınan 39. Mekanize Tugay Komutanı Tuğgeneral Hasan Polat’ın darbe öncesinde İncirlik Hava Üssü’nde Amerikalılarla 12 kez buluştuğu iddia edildi. Görüşmelerin çoğunlukla kurmay bir albay ve bir kurmay yarbayla yapıldığı ifade edildi. FETÖ’cüler ile ABD’lilerin darbenin başarılı olması için öldürülmesi gereken kişilerin sayısını bile planladığı öne sürüldü.”

⁷¹ Yurdakul, a.g.e., s. 62.

⁷² A.g.r., s. 31.

⁷³ Gültekin, a.g.r., s. 32.

30 Temmuz günü *Sabah* gazetesinin verdiği haberde⁷⁴: “Kayıtlara göre 15 Temmuz’da ikisi gece yarısından önce biri sabaha karşı havalandan 3 tanker uçağı Ankara ve İstanbul üzerinde darbecilerin savaş uçaklarına yakıt ikmali yaparak İncirlik’e döndü. Kayıtlara göre 3 tanker uçağı, F-16’lara 20’den fazla yakıt ikmali yaptı. Darbeci General Van’ın Türkiye’de sadece Adana’daki İncirlik Hava Üssü’nde bulunan 7 tanker uçağından 4’ünü hazırlattığı belirlendi.” ifadeleri yer aldı.

Darbe girişiminden sonraki günlerde *Sabah* gazetesinin yayınladığı haberde Henry Barkey’in⁷⁵ şaşırtmaca olduğunu ve 15 Temmuz sabahı Türkiye’ye gelen asıl kişinin eski CIA Türkiye istasyon şefi Graham Fuller olduğu belirtilir. İsmi zikredilen iki kişi de Gülen’in hamisi olarak ifade edilmektedir. Ayrıca Fuller’in, Gülen’in ABD’den yeşil kart alması için referans olduğu bilinmektedir⁷⁶.

ABD Ulusal İstihbarat Direktörü James Clapper, darbe girişimi sonrası “Türkiye’deki bazı muhataplarının tutuklandığını” söyler. ABD Merkez Kuvvetler Komutanı Joseph Votel ise FETÖ’nün darbe girişiminden çok ABD’nin bölgedeki operasyonlarını etkilemesinden endişe duyduğunu belirtti. *The Wall Street Journal* gazetesinde yer alan habere göre Votel, darbe girişimi sonrası tutuklanan terör örgütü mensuplarını da, “ABD ordusunun yakın müttefikleri” olarak nitelendiriyordu⁷⁷.

Darbe girişiminin maşası olan Gülen, Batı’nın “hizmet”ine ve “vatan hainliği”ne öyle bağlıydı ki, ABD Başkanı Barack Obama ve Hillary Clinton’a seçim kampanyalarında yaptığı toplamda milyonlara varan bağışların makbuzları bunun güçlü kanıtlarından olmuştu⁷⁸.

Türkiye, darbe girişiminde maşa olarak kullanılan vatandaşının, ABD’den iadesi talebinde bulunduğu sırada ABD, “İddia değil, kanıt gösterin.” diyerek maşasını savunmuştur. Türkiye Cumhuriyeti de ABD’nin isteğine derhal yanıt vererek koliler dolusu kanıtı ABD’ye göndermiştir. Bunun yanı sıra ABD’ye bu anlamda en önemli cevabı da Başbakan Binali Yıldırım “11 Eylül’de teröristleri isterken kanıt mı sordunuz?” cümlesi ile ABD’ye gereken tavrı göstermiştir⁷⁹.

Kanıtları ortaya konulan her iki olay da içimizdeki maşalar kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu arada bir iç savaş çıkarmanın hesapları yapılmıştır. Batı iç savaşın

⁷⁴ A.g.r., s. 22.

⁷⁵ “Sabah gazetesinin darbe girişiminden sonra yayınladığı habere göre; darbe girişiminin yaşandığı gün Barkey, Türkiye’ye giriş yapmış ve Büyükaada’da toplantı halindeyken telefon ile ABD ile temas kurmuştur. Hain darbe kalkışması başarısız olduktan sonra da 19 Temmuz’da Türkiye’yi terk etmiştir. Barkey, Büyükaada’daki otelden çıkış yaptığı 17 Temmuz günü otel görevlilerine üzerinde “Pensilvanya” yazılı bir çan bırakmıştır.” Şişman, a.g.e., s. 56.

⁷⁶ Gültekin, a.g.r., s. 29.

⁷⁷ A.g.r., s. 35.

⁷⁸ A.g.r., s. 33.

⁷⁹ A.g.r., s. 27.

sinyallerini alacağı sırada, ülkemize nasıl müdahale edip topraklarımızı nasıl pay edeceğinin hayallerini kurmuştur, kurmaya devam edeceğini belli etmektedir.

3. DARBELER KARŞISINDA ÇERKEZ HASAN VE ÖMER HALİSDEMİR

Sultan Abdülaziz'in ölümü, kayınbiraderi Çerkez Hasan'ı⁸⁰ derinden etkilemiştir. Sultan Abdülaziz'in intikamını almayı en başından beri aklına koyan Çerkez Hasan, Sultan'ın şehadetinden sonra Hüseyin Avni Paşa'yı öldürmenin planlarını yapmaya başlamıştır.

Çerkez Hasan ile Hüseyin Avni Paşa arasındaki husumet, Sultan Abdülaziz'in şehit edilmesinden önceye dayanmaktaydı. Çerkez Hasan, teğmen rütbesindeyken Bağdat'a gitmeye talip olmuştur. Çünkü bu yıllarda merkezi Bağdat'ta bulunan VI. Ordu'ya gönüllü olarak gidenlere yüzbaşılık rütbesi ihdas ediliyordu. Fakat saraya olan mensubiyetinden dolayı Seraskerliğin talimatıyla yüzbaşılığa terfi ettirilmiş olmasına rağmen İstanbul'da kalmıştır. Hatta bir seferinde Serasker Hüseyin Avni Paşa, Çerkez Hasan'ın Bağdat'a gitmemesini kabullenememiş ve ikinci seraskerlik vazifesinden itibaren bu meselenin peşini bırakmamıştır⁸¹.

1876 darbesi ile tahttan indirilen ve 4 Haziran 1876'da darbeciler tarafından katledilen Sultan Abdülaziz'in ölümü, Çerkez Hasan'ın şaşkınlığına neden olmuştur. En başından beri Çerkez Hasan, olan bitenin farkında olup eniştesinin katilinin Hüseyin Avni olduğundan emindir. Bu sırada Hüseyin Avni, Çerkez Hasan'ın İstanbul'da kalmasını tehlikeli görmüş ve bulunduğu makamı da kullanarak onu Bağdat'a tayin etmiştir. Fakat Çerkez Hasan yaptığı planlar gereğince bu tayini reddeder ve ardından tevkif edilir⁸².

Çerkez Hasan, Bağdat'a tayinini tutuklu bulunduğu sırada Şura-yı Askeri reisi Redif Paşa'ya *"Ablamın ölümünden dolayı ailevi teessürüm vardır Paşa Hazretleri. Eğer beni bugün salıverirseniz yarın Bağdat'a hareket edeceğime askeri ve şahsi namusum üzerine söz veriyorum. Bugün serbest kalmam lazım. Yapacak mühim işim var"* demiş ve Redif Paşa da Çerkez Hasan'ın serbest kalmasını emretmiştir. Serbest bırakılan Çerkez Hasan, aceleyle Cibali'deki halasının konağına gelerek Bağdat'a gitmek şartıyla serbest bırakıldığını belirtmiş, eşyalarının hazırlanmasını istemiştir⁸³.

Çerkez Hasan, Sultan Abdülaziz'in ölümünden Hüseyin Avni Paşayı sorumlu tutuyordu. Şüpheye düşüren gelişmeler açıkltı: Sultan Abdülaziz'in ölüm haberini ilk duyan Hüseyin Avni Paşa olmuştu. Bu sırada Hüseyin Avni Paşa, derhal Fer'iye Sarayı'na giderek

⁸⁰ "Gazi İsmail Bey, Rus zulmünden Kuzey Kafkasya'yı bırakıp Osmanlı topraklarına iskân edilen ve Silivri'ye yerleşen bir Çerkez beyi idi. Hasan Bey de Gazi İsmail Bey'in ikinci çocuğu olarak 1850 yılında doğmuş, ilköğretimden sonra bahriye rüştiyesini ve idadisini diğer kardeşi Osman ile birlikte okumuştur. Daha sonra askeri idadiye geçen Çerkez Hasan Bey, Mekteb-i Harbiyye-i Şahane'yi bitirerek teğmen olmuştur." Öztuna, a.g.e., s. 232-233.

⁸¹ Yılmaz, a.g.e., s. 86.

⁸² A.g.e., s. 86-87. Sultan'ın tahttan indirilmesinden sonra Serasker Hüseyin Avni Paşa, Şura-yı Askeri reisi Redif Paşa, Çerkez Hasan'ı çağırır ve "Bağdat'a gideceksin, artık bir dayanacak yerin kaldı mı?" der. Çerkez Hasan da cevaben: "Siz Seraskersiniz, böyle bir tebeddülât-ı azîme üzerine benim gibi bir küçük zabiti Bağdat'a göndermenize teessüf ederim." der. A.g.y.

⁸³ A.g.e., s. 88.

Abdülaziz'in naşını Fer'ie Karakolu'nun kahve ocağına naklettirmişti. Bir ot yatağın üzerine yatırılan eski padişahın naşının doktorlar tarafından etraflıca incelenmesine Hüseyin Avni Paşa izin vermedi. Tabi bu durum Abdülaziz Han'ın ölümündeki şüpheleri arttırdığı gibi Kolağası Çerkez Hasan Bey'in de öç alma hırsını körüklemişti⁸⁴. Mithat Paşa'nın *Tabsıra*'da yazdığına göre *"Hal'den iki hafta önce Hüseyin Paşa, İzzettin Efendi ile Göksu mesiresinde iken Hasan, onu orada öldürmeye niyetlenmişse de arkadaşlarının nasihat ederek önlemlerinden dolayı niyetini uygulayamamıştı."*⁸⁵ Bu şüphe ve öç alma niyeti ile Hasan Bey, konaktan ayrılmış ve köşkteki misafirler arasında yer alan biraderi Osman Bey'in yanına giderek: *"Ben Serasker Paşa'nın yalısına gidiyorum, saat altıya kadar gelirim"* demiştir. Konakta bulunan misafirlerden bazıları ona: *"Gece gitmeyiniz, sabah yapacağınız ziyaret daha makbul olur."* demeleri üzerine Çerkez Hasan: *"Sabahleyin kalabalık olur onun için gece gitmek daha iyi olur, hem sabah erkenden Bağdat'a hareket edeceğim."* diyerek yanına iki adet altı patlar revolver, bir Çerkez kaması ve subaylık kılıcını alarak konaktan ayrılmıştır⁸⁶.

Çerkez Hasan, Cibali'den bir kayığa binerek Kuzguncuk'a geçti, buradan Paşalimanı'na doğru Hüseyin Avni'nin yalısına hızlı adımlarla ilerledi. Bahçede yalayı bekleyen zabite Hüseyin Avni'yi soran Çerkez Hasan, görevliden Hüseyin Avni Paşa'nın, konakta olmadığını Mithat Paşa'nın konağına gittiğini öğrenince Çerkez Hasan da hızlıca Mithat Paşa'nın konağına gitmek için yola koyuldu⁸⁷.

Sultan Abdülaziz'in hal'inden on altı ve ölümünden on bir gün geçmişti. 15 Haziran gecesi için kabine toplantısı kararlaştırılmıştı. Yapılacak toplantıda Karadağ ve Girit'te çıkan isyanlar ve Avrupa devletlerinin bu isyanlar karşısındaki tavrı gibi çok önemli bir konu konuşulacaktı. Davetlilerin⁸⁸ gelmesi ve Mithat Paşa tarafından karşılanıp konağın iç kısmına girmeye başlamaları ile toplantı saati de yaklaşıyordu⁸⁹.

Çerkez Hasan, Mithat Paşa'nın konağına geldiği vakit kapı görevlilerden Yusuf Ağa, içeriye girmesinin mümkün olmadığını, toplantıya ara verilinceye kadar üç numaralı odada beklemesini istedi. Hasan ise oturmaktan yorulduğunu ifade ederek sofada dolaşmaya başlamıştı. Bir ara Yusuf Ağa'nın oradan ayrılmasını fırsat bilen Çerkez Hasan, yukarıya çıkarak içtima salonundan içeri girdi. Çerkez Hasan, içeri girdiği vakit tüm salon baştan aşağı sarhoştur hem de Karadağ ve Girit gibi en önemli konular görüşülürken⁹⁰.

⁸⁴ Gencer, a.g.m., s. 527.

⁸⁵ Aksun, a.g.e., s. 374.

⁸⁶ Yılmaz, a.g.e., s. 88-89.

⁸⁷ A.g.e., s. 90.

⁸⁸ "Yapılacak olan toplantıya Sadrazam Rüşdü Paşa, Serasker Mütercim Rüşdü Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Kaptan-ı Derya Kayserili Ahmet Paşa, Hariciye Nazırı Raşid Paşa, Maarif Nazırı Cevdet Paşa Defter-i Hakani Nazırı Yusuf Paşa ve nezaretsiz kabine üyesi devlet bakanları olan Hasan Rıza Paşa, Halet Paşa ve Şerif Hüseyin Paşa, Sadaret Müsteşarı Kabzımâl-zade Said Efendi, amed-i divan-ı hümayun Çorluluzade Mahmud Celaleddin Bey, sadaret mektupçusu Memduh Bey Mithat Paşa Konağı'ndaki toplantıya çağırılan kişilerdir." Öztuna, a.g.e., s. 230-31.

⁸⁹ A.g.y.

⁹⁰ Alpgüvenç, a.g.e., s. 196-197.

Çerkez Hasan vekillerin bulunduğu oda kapısını hızlıca açarak şiddetle içeri girmiş ve:

“Davranmayınız, davranma Serasker!” demiş ve Paşaların hepsi birden ayağa kalkmıştır. Çerkez Hasan’ın gözüne Serasker iliştiği vakit karnına iki kurşun sıkılmış ve Hüseyin Avni, elini dizine vurarak, can havliyle sofaya kaçıp yere yıkılmıştır. Mütercim Rüşdi, Kayserili Ahmet, Hariciye Nazırı Raşid, Cevdet, Defter-i Hakani Nazırı Yusuf, Mithat, Hasan Rıza, Şerif Hüseyin ve Halet Paşalarla sadaret müsteşarı Said Efendi, mektupçu Memduh, amedçi Mahmud Celaleddin Beylerden ibaret olan on üç kişi çil yavrusu gibi kaçacak delik aramış; yalnız Raşid Paşa⁹¹ olduğu yerde kalmıştır⁹².

Darbeden ve Sultan Abdülaziz’in şehit edilmesinden sonra korku ve şüphe ile hayatlarını sürdüren darbeciler, işin saray tarafından yapıldığını düşünmüşlerdi. Kimsenin aklına baskının Çerkez Hasan tarafından yapıldığı gelmemiştir⁹³. Çerkez Hasan Bey, kaçan ve sofaya yığılan Hüseyin Avni’nin üzerine çökerek, kamasını vücuduna sokup çıkamaya başlamış; bu esnada da Kayserili, onun ellerini arkadan tutmaya çabalamıştır. Gayet çevik bir yapıya sahip olan Çerkez Hasan, kaması ile Kayserilinin parmaklarını ve kulağını kesmiştir. Kayserili, Çerkez Hasan’ı iterek kaçmıştır⁹⁴.

Çerkez Hasan, Kayserilinin peşinden giderek arkadan kapısı kilitlenen odanın kapısına yanaşmış, Kayseriliyi almak istediğini söylemiş, içeride bulunanlardan Rüştü Paşa⁹⁵:

“Oğlum Hasan Bey! Senin hiddetin üstünde! Bana bir şey yapmayacağını bilirim, amma belki bir fenalık olur. Kapıyı açmam. Yarın görüşürüz!” cevabını verdi.

Baskın sırasında Mithat Paşa konak sahibi sıfatıyla peşine takılan Serasker Müşir Rıza Paşa ile birlikte harem kısmına geçmiş ve böylece hayatlarını kurtarmışlardır⁹⁶. Mithat Paşa, Hüseyin Avni’nin ölümünden sonra rahat nefes alarak Meşrutiyet hazırlığı çalışmalarını hızlandırmıştır⁹⁷.

⁹¹ “Raşid Paşa ile ilgili olan meselede iki farklı görüşe sahibiz. İlk görüş Çerkez Hasan’ın, içtima odasını bastığı vakit korkup kalp sektesinden ölmesine dayanan görüştür. Bu anlamda Çerkez Hasan, odaya girince zaten ölmüş olan Paşa’nın vücuduna kurşun sıkmıştır. İkinci görüş ise diğer kişilerin kaçışma sırasında asıl hedefi olan Seraskeri takip etmesi ona çok değerli olan zamanından bir veya iki dakika kaybettirdi. Sofadan salona döndüğü vakit Hariciye Nazırı Raşid Paşa’nın oturduğunu görünce Çerkez Hasan, onun başını nişan alarak kurşun atmış ve Paşa oracıkta ölmüştür.” Öztuna, a.g.e., s. 238. Ayrıca Aksun, a.g.e., s. 376’da konu ile ilgili şu bilgi mevcuttur: “Çerkez Hasan, Kayserili ile uğraşıp onun kaçmasından sonra Raşid Paşa’yı görmüş ve bir kurşun sıktıktan sonra gırtlığını da kesmiştir.”

⁹² Aksun, a.g.e., s. 375-376.

⁹³ A.g.e., s. 376.

⁹⁴ A.g.y.

⁹⁵ Süleyman Kani İrtem, Sultan Abdülaziz ve Bir Seraskerin İhtilali, Temel Yayınları, İstanbul 2004, s. 338. “Yaşanan olay sırasında Mithat Paşa’nın uşağı Ahmed Ağa, bir rivayete göre ekmek bıçağı diğer bir rivayete göre de yatağanla Çerkez Hasan Bey’i hafif bir şekilde boynundan yaralamış, Hasan Bey de bu sırada bir kurşun sıkarak onu da öldürmüştür.” Öztuna, a.g.e., s. 241.

⁹⁶ Öztuna, a.g.e., s. 239.

⁹⁷ Kocabaş, a.g.e., s. 121.

Bu sırada olayın yaşandığı salona asker gelmeye başlar. İlk gelenlerden biri, Cerkez Hasan'ın kurşunu ile ölür. Ölen bu kişi zaptiye eri idi. Zaten Cerkez Hasan kendi ifadesinde⁹⁸ bu kişiyi isteyerek vurmadığını açıkça ifade etmiştir⁹⁹.

Askerlerin gelmesi üzerine Cerkez Hasan, “*Ben askere silah atmam.*” demiş ve tabancasını vererek teslim olmuştur. Merdivenlerden indirildiği sırada Bahriye Kolağası Şükrü Bey, ağır sözlerle kılıcına davranınca Cerkez Hasan Bey, koncuna sakladığı tabancayı çekerek, onu da haklamıştır¹⁰⁰. Cerkez Hasan Bey, teslim olduktan sonra Bayezit'ta Bab-ı Seraskeri denen seraskerlik binasının yanındaki Süleymaniye kışlasında bir odaya götürüldü ve sorgusuna başlandı¹⁰¹. Kargaşa sırasında Cerkez Hasan, tarafından havaya sıkılan iki kurşundan biri, olayın ertesi günü İngiltere tarafından bir altına alınmıştır¹⁰². Baskın neticesinde beş kişi ölmüştür. Cerkez Hasan, hem Sultan Abdülaziz Han'ın intikamını almış hem de daha sonra bir daha hiç kimsenin böyle bir darbe ve cinayete kalkışmaması için tek başına mücadelesini gerçekleştirmiştir. Olaydan sonra pişmanlığını belirterek suçsuz olduğuna herkesi inandırmak isteyen Süleyman Paşa'nın, Cerkez Hasan olayına yorumu şu şekilde olmuştur¹⁰³:

“Avni Paşa'nın niyeti, celladane idi. Arkadaşlarını da, kendisine direnen kumandanları da ortadan kaldırmaya çekinmeyecekti. Diktatör olmaya azimliydi. Buna Cenâb-ı Hak mağfiret etsin, Cerkez Hasan mani oldu. Ne olurdu, Avni Paşa, Sultan Aziz'i tahttan indirmeden evvel öldürülse idi... bütün bu musibetler olmayacaktı. Ne çare ki milletin mukadderatı böyle imiş!”

Süleyman Paşa, kendisini alet gibi kullanarak eyleme iten Avni Paşa hakkında ne kadar ağır hükümleri sıralasa da bu durum kendisini haklı çıkarmaz. Sonuçta kendisi de bu darbeye önemli rol almıştır.

Cerkez Hasan olayından sonra darbe işine girmek isteyenlerin hevesi kırılmıştır. Çünkü darbeye iştirak etseler, Cerkez Hasan'ın akıbetinden fazlasıyla nasiplerini alabilirlerdi¹⁰⁴.

⁹⁸ Cerkez Hasan'ın karakola verdiği ifade şu şekildedir: “Avni ve Ahmet Paşaları vurmaya kesin kararlı idim. Fırsat bulursam Mithat Paşa'yı da vuracaktım. Başka kimseyi vurmaya düşünmüyordum. Sultan Abdülaziz hal' edilir edilmez bunu tasarladım. Sultan Abdülaziz'in yeniden tahta çıkması lazımdı ama hakan öldü. Bunu haber alır almaz, söylediğim paşaları Sultan Aziz'in cenaze merasiminde, Sultan Mahmud Türbesi'nde vurmaya karar verdim. Fakat böyle mukaddes bir merasimde kan dökmenin yakışık almayacağını düşündüm vazgeçtim. Fırsat kollamaya başladım. O günden beri fırsat arıyordum. Öyle bir şey yapmalıydım ki, ibret olsun, bundan sonra kimse padişah hal' etmek falan gibi şeylere cesaret edemesin! Aynı zamanda, devlet büyüklerinin kâfi derecede muhafaza edilmediklerini de fiilen ispat ettim. Gerek Zat-ı Şahane, gerek nazırlar, sanırım bundan sonra maiyetlerinde bulunanlara ve muhafaza edilmelerine ziyadesiyle dikkat edeceklerdir. Sorgum bitince telef edileceğimi biliyorum...” Öztuna, a.g.e., s. 243-244.

⁹⁹ Öztuna, a.g.e., s. 242. Hasan Bey ertesi günü sorgusunda “Biçare bir zaptiye öldürdüğüme, fakat bilhassa Mithat Paşa'yı öldüremediğime teessüf ediyorum!” demiştir. A.g.y.

¹⁰⁰ Aksun, a.g.e., s. 377.

¹⁰¹ Öztuna, a.g.e., s. 243.

¹⁰² A.g.e., s. 238.

¹⁰³ A.g.e., s. 247.

¹⁰⁴ Aksun, a.g.e., s. 379. Ahmet Cevdet Paşa, darbe sonrası başından geçen bir olayı şöyle anlatır: “Darbeden bir gün sonrasıydı. Hariciye Teşrifatçısı Kamil Bey ile birlikte Boğaziçi'nden İstanbul'a

Hüseyin Avni'nin öldürülmesi kendi arkadaşları dahil tüm herkesi memnun etmiştir. Çerkez Hasan Bey, halk nazarında milli bir kahraman haline gelmiş ve namına şiirler yazılarak kadri yükseltilmiştir¹⁰⁵.

İfadesi alındıktan sonra Çerkez Hasan Bey, 17 Haziran Cumartesi günü Bab-ı Seraskeri'nin meydanı büyük kapısı yanındaki dut ağacına asılmıştır¹⁰⁶. Çerkez Hasan Bey'in naşı, Edirnekapı Mezarlığı'na gömülmüştür. Mezar taşı bir rivayete göre Pertevniyal Sultan, diğer rivayete göre Abdülhamit Han tarafından yaptırıldı. Taşında “*Genç yaşında veliyünnimeti uğrunda fida-yı can eden merhum ve mağfurinleh Çerkez Hasan Bey'in ruhiyçün Fatiha*” diye yazılıdır. Daha sonra Sultan Abdülhamit Han, Çerkez Hasan'ın asıldığı dut ağacını kökünden söktürerek imha ettirmiştir¹⁰⁷.

Çerkez Hasan'ın, yiğitçe tek başına yürüttüğü mücadelesi, olaydan yüz kırk yıl sonra Çerkez Hasan ruhunu taşıyan Ömer Halisdemir¹⁰⁸ tarafından 15 Temmuz 2016 gecesi kalkışılan darbe gecesinde gösterilmiştir.

Ömer Halisdemir, Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde yurt içinde ve yurt dışında pek çok görev yapmış, son olarak Özel Kuvvetler Komutanlığı'nda Astsubay Kıdemli Başçavuş rütbesi ile hizmet etmekteydi¹⁰⁹. 1999 yılında piyade Astsubay olarak Türk Silahlı kuvvetlerine katılan Ömer Halisdemir, 15 Temmuz gecesi darbecilerin karşısında dik duruşu ile demokrasinin timsali haline gelmiştir. Ömer Halisdemir'in babası Hasan Hüseyin Halisdemir, oğlunun 15 Temmuz gecesi yaşanacakları hissettiğini söylemiştir¹¹⁰.

15 Temmuz 2016 gecesi darbecilerin baskın yaptığı yerlerden biri de Özel Kuvvetler Komutanlığı idi. Kanlı girişimin yaşandığı gecede Ömer Halisdemir, nöbette idi. O sıra Özel Kuvvetler Komutanı Zekai Aksakallı, Ömer Halisdemir'i arayarak, tarihe kazanacak olan o konuşmayı gerçekleştirdiler¹¹¹. Konuşmadan sonra darbeci Tuğgeneral Semih Terzi

iniyorduk. O lanetli olaydan söz açılınca, “Ah canım, ucundan kıyısından küçük de olsa, bizim de bu işte bir yerimiz olsaydı!” diyerek hadisenin dışında kalmaktan duyduğu pişmanlığı dile getirmişti. Çerkez Hasan olayından bir gün sonra kendisiyle tekrar karşılaştık. Kamil Bey'e sordum: “Nasıl Beyefendi, ucundan kıyısından bir pay ister misin?” Kamil Bey, “Aman söyleme, Allah saklasın!” cevabını verdi.” Alpgüvenç, a.g.e., s. 201.

¹⁰⁵ Aksun, a.g.e., 378.

¹⁰⁶ A.g.e., s. 378.

¹⁰⁷ A.g.e., s. 246.

¹⁰⁸ “4 Mart 1974 yılında Niğde'nin Bor İlçesi'ne bağlı Çukurkuyu Beldesinde yedi çocuklu bir aileden gelen Ömer Halisdemir, çocukluğunu Niğde'nin Çukurkuyu Beldesinde geçirmiştir. Çukurkuyu'da okul sonralarında çobanlık yapmıştır. Hatice Halisdemir ile olan evliliğinden Elifnur ve Doğan Ertuğrul adlarında iki çocuk sahibi olmuştur. Babası Hasan Hüseyin Halisdemir'in aktardığı bilgiye göre, vurduğu komutan Semih Terzi ile Afganistan'da birlikte görev yapmıştır.” Fatma Macit, “Ömer Halisdemir”, Divanyolu Dergisi, Yay.: Muammer Erkul, S: 33, İstanbul 2016, s. 17.

¹⁰⁹ A.g.y.

¹¹⁰ Hasan Hüseyin Halisdemir konu ile ilgili şunları dile getirmiştir: “Her fırsatta bizi arıyordu mutlaka görüşüyorduk. En son gün, görüştüğümüzde sanki yaşananları hissetmiş gibi bana içinde kötü bir his olduğunu söylemişti. Ben de; “İçini ferah tut oğul.” diye teselli etmiştim.” Macit, a.g.m., s. 20.

¹¹¹ “Sana, vatanımız ve milletimiz adına tarihi bir görev veriyorum. Tuğgeneral Semih Terzi vatan hainidir, isyancıdır. Onu karargâha girmeden öldür! Bunun sonunda şahadet var, biliyorsun seninle 20 yıllık beraberliğimiz var. Hakkını helal et.” “Başüstüne Komutanım, hakkım helal olsun, siz de hakkınızı helal edin.” İpek Özbey, Güliz Arslan, İpek İzci, 15 Temmuz Demokrasi Kahramanları,

10-14 kişilik koruma ekibi ile birlikte¹¹² helikopterle 02.16 sularında Özel Kuvvetler Komutanlığı'na iniş yaptı¹¹³. Bu sırada Başçavuş Ömer Halisdemir, karargâh binasının girişinde kalabalığı durdurarak, kendilerine karargâha giremeyeceklerini, Zekai Paşa'nın emri olduğunu söyler¹¹⁴. Korumalar, Ömer Halisdemir'i etkisiz hale getirecekleri sırada Halisdemir, silahını çekerek darbeci Tuğgeneral Semih Terzi'yi alnından vurarak öldürür. Fakat daha sonra darbeci generalin yanında bulunan 10-14 kişilik koruma ekibi, Halisdemir'i 30 kurşunla şehit eder¹¹⁵. Sonradan ortaya çıkan kamera kayıtları ve darbecilerin itirafları sonucunda Halisdemir'in, ilk kurşunlar ile ölmediği ve nabzına bakılarak, Binbaşı Fatih Şahin'in emriyle Üsteğmen Mihrali Atmaca tarafından tekrar ateş edildiği ve sonunda Halisdemir'in şehadete erdiği öğrenilmiştir. Ayrıca bu sırada bölgeye gelen ambulans görevlilerinin de işlerini yapmaları engellenmiş¹¹⁶ 02.28 sularında araç olay yerinden ayrılmıştır.

Darbeci Semih Terzi, Piyade Astsubay Ömer Halisdemir tarafından öldürülmeseydi, aylarca hatta yıllarca sürecektir olan bir iç savaşın ortasında olacaktık. Bu süreçte de biz on binlerce şehit verirken Batı, ülkemizi paylaşmanın mutluluğunu ve gururunu yaşayacaktı.

SONUÇ

Görüldüğü üzere dönemi, failleri ne olursa olsun gerçek açıktır. Bu ülke üzerinden yürütülen kirliliğin oyunları, onlara hizmet eden yerli hainler eliyle gerçekleştirilmektedir. Geçmişten günümüze ülkemize çevrilen gözler, uzanan eller ve Batının hayallerini süsleyen toprak paylaşımaları planları bitmiş değildir. Çerkez Hasan ve Ömer Halisdemir, ülkemizi işgalcilere, onların yerli elemanlarına bırakmayan ve bu uğurda devletlerine, ülkelerine ve milletlerine uzanan elleri tek başlarına kesen, toprağımızın cesur şehitleridir.

Geçmişten ders alarak, bir Çerkez Hasan bir Ömer Halisdemir daha kaybetmeden ülke müdafaamızı yerine getirmek zorundayız. Bu anlamda günümüzün iç aleti terör örgütleri ile vatanımızın bağımsızlığı, şehitlerimizin kanı ve ülkemizin geleceği için aynı safta yer alıp mücadeleyi yürütmemiz gerekmektedir.

Hürriyet Gazetecilik, İstanbul 2016, s. 137.

¹¹² Macit, a.g.m., s. 18.

¹¹³ İpek Özbey, Güliz Arslan, İpek İzci, a.g.y.

¹¹⁴ Macit, a.g.y.

¹¹⁵ A.g.y. Yüz kırk yıl önce Çerkez Hasan Bey'e yazılan şiirler ve methiyeler 15 Temmuz 2016 kanlı darbe girişimi sonrasında demokrasi kahramanı olan Ömer Halisdemir'e de yazılmıştır.

¹¹⁶ A.g.y.

KAYNAKÇA

AKSUN, Ziya Nur, Darbe Kurbanı Abdülaziz Han, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009.

ALKAN, Haluk, “15 Temmuz Anlamak: Parametreler ve Sonuçlar”, Bilig, Yay.: Fırat Purtaş, S: 79, Ankara 2016, s. 253-270.

ALPGÜVENÇ, Can, Sultan Abdülaziz Han ve Darbeci Paşalar, Kaynak Yayınları, İstanbul 2011.

ARKUN, Kemal, Sultan Abdülaziz Han, Akademisyen Yayınları, İstanbul 2009.

AYDIN, Mithat, “1876 Bulgaristan Ayaklanmasının Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Etkisi”, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S: XII, Denizli 2002, s. 80-87.

ÇALIŞIR, Kurtuluş Tayanç, 15 Temmuz ve FETÖ Bir Terör Örgütünün Anatomisi, Kaynak Yayınları, İstanbul 2016.

ÇETİNSAYA, Gökhan, **BUZPINAR**, Ş. Tufan, “Mithat Paşa”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXX, İstanbul 1988, s. 7-10.

Dakika Dakika FETÖ’nün Darbe Girişimi, Ed: Anadolu Ajansı Genel Müdürlüğü Görsel Haberler Yayın Yönetmenliği ve Kurumsal İletişim Direktörlüğü, Anadolu Ajansı Yayınları-28, İstanbul 2016.

DEMİR, Sertaç Timur, “15 Temmuz Darbe Girişiminde Medya”, SETA, S: 161, İstanbul 2016.

GENCER, Ali İhsan, “Hüseyin Avni Paşa”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XVIII, İstanbul 1988, s. 526-527.

GÜLTEKİN, Mücahit, “Maşayı Tutan El: ABD Öncesi ve Sonrasıyla 15 Temmuz”, İslami Analiz, Ed.: Arif Özel, Sakarya 2016.

GÜNDOĞAN, Mete , “15 Temmuz Darbesi Üzerine Bir Ön Değerlendirme”. http://www.metegundogan.com/wpcontent/uploads/2016/07/MGundogan_15TemmuzDarbesi-1.pdf (Erişim Tarihi: 15. 04. 2017).

İMİŞ, Nebi, **GÜLENER**, Serdar, **COŞKUN**, İpek, **DURAN**, Hazal, **AYVAZ**, M. Erkut, “15 Temmuz Darbe Girişimi Toplumsal Algı Araştırması” SETA, İstanbul 2016.

İRTEM, Süleyman Kâni, Sultan Abdülaziz ve Bir Seraskerin İhtilali, Yay. Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2004.

KIZILTAN, Yılmaz, “I. Meşrutiyet’in İlanı ve İlk Osmanlı Meclisi Mebusan-ı”, Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, c: XXVI, S. I, Ankara 2006, s. 251-272.

KOCABAŞ, Süleyman, 29 Mayıs 1876 Darbesinin İç Yüzü, Kayseri 2011.

KÜÇÜK, Cevdet, “Abdülaziz”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. I, İstanbul 1988, s. 179-185.

MACİT, Fatma, “Ömer Halisdemir”, Divanyolu Dergisi, Yay.: Muammer Erkul, S: 33, İstanbul 2016.

ORUÇ, Mehmet Fatih, “Osmanlı’dan Bugüne Darbe Girişimi ve Günümüze Etkileri”, Divanyolu Dergisi, Yay.: Muammer Erkul, S. 33, İstanbul 2016.

ÖZBEY, İpek, **ARSLAN**, Güliz, **İZCİ**, İpek, 15 Temmuz Demokrasi Kahramanları, Hürriyet Gazetecilik, İstanbul 2016.

ÖZFATURA, Mustafa Necati, “Orta Doğu Denklemi”, Divanyolu Dergisi, Yay.: Muammer Erkul, S: 33, İstanbul 2016.

ÖZTUNA, Yılmaz, Bir Darbenin Anatomisi, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.

ÖZTÜRK, A. Raif, “Besmelenin Kıymeti, Cumhurbaşkanımız ve 15 Temmuz’a Dair”, Divanyolu Dergisi, Yay.: Muammer Erkul, S: 33, İstanbul 2016.

Süleyman Hüsnü Paşa, Darbe ve Muamma, Yay. Haz.: Ö. Faruk Yılmaz, İz Yayıncılık, İstanbul 2011.

ŞİŞMAN, Mustafa, 15 Temmuz Türkiye Destanı, Cinius Yayınları, İstanbul 2016.

VEREN, Nurettin, Kuşatma, Siyah Beyaz Yayınları, İstanbul 2007.

YILMAZ, Ö. Faruk, Bir Şehit Sultan Abdülaziz Han, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2012.

YURDAKUL, Kazım, Milletın Darbesi 15 Temmuz, Türedav Yayınları, İstanbul 2016.

30 MAYIS 1876 DARBESİ VE İNGİLTERE

Hande GÜNDÜZ*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin sıkıntılı günlerinde tahta çıkan güçlü sultanlar, batı hükümetleri tarafından endişe ve korku ile karşılanmışlardır. İç ve dış sorunların yaşandığı bir sırada Osmanlı tahtına çıkan Sultan Abdülaziz, İngiliz yayılmacılığının önünde engeldi. Sultanın döneminde Rusya ile olan ilişkilerin iyileşmesi de İngiltere'nin menfaatlerine ters düşmekteydi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin, tekrar ayağa kalkma korkusu da İngiltere'yi bütünüyle sarmakta idi. Osmanlı devlet adamlarında bu sırada batı ülkeleri tarafından yönlendirmeye yatkın olanların bulunması, İngiltere için bir fırsattı. Nitekim İngiltere, askeri ve sivil kanattan destek görerek planlarını bir bir uygulamaya koymuştur. İngiltere'nin, bu süreç dâhilindeki amacı, Osmanlı yönetim sisteminin değiştirilerek, kendi çıkarlarına fırsat sağlayan Meşrutiyeti ilan ettirmek olmuştur. Bu amacında başarıya ulaşan İngiltere, 30 Mayıs 1876 darbesi neticesinde Sultan Abdülaziz'i, tahttan indirmiş ve darbeden dört gün sonra Sultan Abdülaziz, şehit edilmiştir. Bu çalışmada, hem 30 Mayıs 1876 darbesinin İngiltere bağı, hem de Sultan Abdülaziz'in katli üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: 30 Mayıs 1876, Darbe, Sultan Abdülaziz, Meşrutiyet, İngiltere.

COUP OF MAY 30, 1876 AND ITS RELATION WITH THE ENGLAND

ABSTRACT

Powerful sultans, who claimed the throne in the troubled days of the Ottoman Empire, were welcomed fear and worries by the western governments. Sultan Abdülaziz, who claimed the throne in a time where internal and external problems were present, was an obstruction for the English pres. Improvement in relations with Russia also conflicted with England's benefits. Fear of the Ottoman Empire getting itself together also raised fear in all England. In the meantime there were people in Ottoman government that were inclined to be used by England. So England started carrying out its plans one by one with the support of military and civilian section. The only goal of the England in this process was to immediately change the management system of the Ottoman Empire, which means the declaration of the constitutionalism, which benefited England's allies. England, who succeeded in this goal, dethroned Sultan Abdülaziz with the coup of May 30 1876, and martyred him 4 days later. In this study, England's connection with the coup of May 30 1876 and the murdering of Sultan Abdülaziz were emphasized.

Keywords: May 30 1876, Coup, Sultan Abdülaziz, Constitutionalism, England.

* Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD Yüksek Lisans Öğrencisi, hande.gunduz@ogr.konya.edu.tr

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde yenileşme ve demokratikleşme için yapılmış olan çalışmalar üç merhalede incelenebilir. Bunlardan ilki II. Mahmut'un saltanatının ilk yıllarında ortaya konulan ve tarafların taahhütlerini içeren vesikanın 1808 yılında kabulüdür. Ardından 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanı, söz konusu merhalenin ikincisi sayılmakla birlikte Batılılaşmanın da ilk somut çalışması olarak kabul edilmektedir. Bu yönde Devlet-i Âliyye'deki son çalışma 1876 yılında ilan edilen I. Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi hareketleridir.

Yenileşme ve demokratikleşme için ilan edilen Tanzimat'ın, Osmanlı topraklarında yaşayan tüm halklara “eşitlik” vaat etmesi, ülkeyi daha sonradan karışıklığa sürükleyecektir. Çünkü “eşitlik” teması ile hak iddia edenler, memleketin sosyal ve siyasal düzeninin bozulmasına sebep olacaklardır. Bir de batı ülkelerinin bu problemleri çözme teklifleri ile olaylara dâhil olmaları, işleri daha da zorlaştıracaktır. Tabi bu sırada sultana kin güdenlerin, yönetimi değiştirmek için fırsat kolladıkları unutulmamalıdır. Döneminde kendi ülkesine düzen getireceklerini belirtenler, kanlı darbeler ve batı ülkelerine hizmet vermekten gibi utanç verici bir şey yapmanın ötesine gidememişlerdir.

Tanzimat'ın ikinci evresini oluşturan Sultan Abdülaziz'in saltanat yıllarında, rejim değişikliğinin yapılması gerektiğine inanan ve bu yönde siyasi olarak teşekkül eden gruplar ortaya çıkmıştır. Bu grupların başında Mithat Paşa şahsında tecessüm eden ve anayasal, parlamenter sistemin gerekliliğini vurgulayan cemiyet vardır ki, o da tarihe adını Yeni Osmanlılar olarak geçiren darbeciler örgütüdür. Bu grup, Sultan Abdülaziz, hakkında aslı astarı olmayan iftiralar atarak ve İngiltere'den de destek alarak Sultan Abdülaziz'in, hâl'ine neden olmuşlardır. Aslında İngiltere'nin desteği alınarak yapılan darbe sayfalarında, sadece iftiralar değil, “menfaat ve kin” duyguları da yer almıştır.

1. SULTAN ABDÜLAZİZ DÖNEMİ İÇ POLİTİKA VE İNGİLTERE'NİN SULTANA KARŞI NEFRET TOHUMLARINI YEŞERTME SÜRECİ

Osmanlı Devleti'nin yıkılışa adım attığı yıllarda tahta çıkan yöneticiler, devletin yıkılmasını geciktirmek için önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Tabi bu durum, dönemin İngiltere, Fransa, Rusya ve Almanya'sı tarafından hoş karşılanmamıştır. Menfaatlerine göre, güçlü bir Osmanlı Devleti, onlar için bir kâbus niteliğini taşımaktaydı.

Sultan Abdülaziz Han, 25 Haziran 1861'de tahta çıktığı vakit, ülkesini ve devletini bir adım ileriye taşıma gayretini bünyesinde barındırıyordu. Basiretli, güçlü ve dindar bir kişiliğe sahip olan Sultan Abdülaziz'in, bu uğurdaki fikriyatı, Şehzade V. Murat'a verdiği öğütten anlaşılmaktadır¹:

¹ Kemal Arkun, Sultan Abdülaziz Han, Akademisyen Yayınları, İstanbul 2009, s. 36.

“Devlet bir ahmak veziriazama düşerse; Rüşvet yolları açılır ve bu sebepten mevki ve makamlar ehli olana verilmez ise; Devleti idare edenler, avratların muratları üzerine hareket ederlerse” devlet yok olur.

Bir devleti uçuruma sürükleyen nedenlerin farkında olan Halifeye, daha sonradan *“ötekileştirmek”* amacı ile türlü iftiralar atılacak ve Sultan Abdülaziz Han, tahttan indirilerek katledilecektir.

Sultanın saltanatı süresince, memleket için kötü niyet taşıyan devlet adamları, yönetim kadrolarında idi. Kıbrıslı Mehmet Emin, Yusuf Kamil, Mütercim Rüştü, Âli ve Fuat Paşalar, Mithat Paşa, Hüseyin Avni Paşa, yönetim kadrolarında yer alan isimlerdendi. Osmanlı hükümetinin dış meselelerinde; Karadağ, Eflak-Boğdan, Sırbistan ayaklanmaları, her geçen gün devletin belini büküyordu. Mali bunalımın hat safhaya ulaştığı sırada, 1875-76 Hersek ve 1867’de başlayıp 1876’da iyice genişleyen Bulgar ayaklanması neticesinde, Avrupa ülkeleri duruma müdahil olmaya başlamışlardı. Hatta Bulgar ayaklanması, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştu. Hıristiyanlık propagandası haline getirilen Bulgar sorunu, aynı zamanda *“Türk aleyhtarlığının”* oluşması için de temel teşkil etmiştir².

Zorlu konularda mücadele veren Osmanlı Devleti’nin, bu sırada siyasi yapısını değiştirmek için ilk olarak 1865’te Yeni Osmanlılar Cemiyeti kurulmuştu. Üyeleri arasında Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi isimlerin bulunduğu kadro, daha sonra ülkede çalışamayacaklarını anlayarak Avrupa’ya kaçmışlar ve orada faaliyet göstermişlerdi³.

Sözde demokratikleşme yanlısı olanların, Meşrutiyet’i ilan ettirmek için çeşitli yollardan faaliyete geçtikleri bilinmektedir. Meşrutiyet’in, İslamiyet’e uygun olduğunu belirterek ulemaya da darbeyi kabul ettirmeyi amaçlamışlardır⁴. Bu uğurda siyasi teşekkül olarak çalışmaya başlayan kadro, “Sultan Abdülaziz’in Tanzimat Fermanı’na aykırı hareket ettiği ve şahsi, keyfi faaliyetlerde bulunduğu” iftiralarını atarak memlekette darbeye giden yola taş döşemişlerdir⁵.

Sultan Abdülaziz, güçlenmenin önemli bir kaynağı olarak donanmayı görenlerden idi. Bu amaçla Abdülaziz Han, döneminin donanmasını her alanda en iyi duruma getirme çabası ve gayreti içine girmiştir. Hatta Sultanın, bu başarısı, o dönem İngiltere ve Fransa’yı oldukça rahatsız etmişti. Çünkü Osmanlı Donanması, İngiltere ve Fransa’dan sonra dünyanın üçüncü önemli donanmasına sahip olmaktaydı. Kanal bölgesi, Mısır, Aden, Basra Körfezi, Adalar ve Yunanistan için Orta Doğu’da yarın tahrik edeceği veya girişeceği herhangi bir taarruzu elbette bu ordu karşılayacaktı. O zaman İngiltere ne

² Mithat Aydın, “1876 Bulgaristan Ayaklanmasının Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Etkisi”, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S. 12, Denizli 2002, s. 80-81.

³ Cevdet Küçük, “Abdülaziz”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. I, İstanbul 1988, s. 182.

⁴ Süleyman Kocabaş, 29 Mayıs 1876 Darbesinin İçyüzü, Kayseri 2011, s. 66-67.

⁵ Yılmaz Kızıltan, “I. Meşrutiyet’in İlanı ve İlk Osmanlı Meclisi Mebusanı”, Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Ed: Rabia Sarıkaya, c. XXVI, S. 1, Ankara 2006, s. 255.

yapardı, hali nice olurdu? Ayrıca Abdülaziz Han'ın, hilafet kudretini Kızıl Deniz, Kuzey Afrika ve kara renkli Afrika'da kullanmayı bilmesi de İngiltere'nin, bu başarılı devlet yöneticisinin derhal yok edilmesi yönündeki düşüncelerini kesinleştirmekte idi⁶.

Devleti ayağa kaldırma gayretini güden Sultan Abdülaziz'in, askeri alana yaptığı yatırım, devlette gözü olanların hasımlığını daha da arttırıyordu. Batı devletlerinin bu anlamdaki endişesi devletin "hasta adam" olarak adlandırıldığı zamanda, bir dirilişe geçmesinden ibaret idi. Sultanın iç ve dış politikadaki faaliyet ve planları, İngiltere'nin kendisine karşı nefret tohumlarının oluşmasının da habercisi idi.

1871 yılında Fransa'nın Almanya'ya yenilmesi, Avrupa'daki tüm ittifakları ve planları kökünden değiştirmişti. Bu süreçte İngiltere'nin, Karadeniz ile ilgili planı değişmiş ve Türkiye aleyhine döndüğü bir sırada Osmanlı Devleti de dışarıdan gelecek herhangi bir tehlikeye karşı Rusya ile dost olma yoluna girmişti⁷. Rusların, 17. yüzyıl ve sonraki dönemlerde sıcak denizlere inme istekleri, bilinen bir gerçektir. Bu durumun farkına varan ilk kişi de Rus Çarı I. Petro olmuştur. Kendi çıkar politikalarına göre Ruslar, Karadeniz ve Boğazların mutlak sahibi olan Osmanlı Devleti'nin yıkılması gerektiğine inanıyorlardı.

Sultan Abdülaziz'in, dış politika faaliyetlerinde Rusya'ya olan meyli ve Panislamist politikası, İngiltere ve Fransa'yı rahatsız etmekteydi. Davison'a göre, Panislamizm'i, Batının saldırılarına karşı II. Abdülhamit'ten önce kullanan, Sultan Abdülaziz olmuştu⁸. Peki, neden Pantürkizm değil de Panislamizm terimi tercih edilmişti? Öncelikle Osmanlı Devleti'nin tebaası oldukça zengin bir yapıya sahipti. Çok milliyetli bir yapıya sahip olan devlet için Pantürkizm ifadesinin kullanılması, devleti tehdit edebilirdi. Bu yüzden, İslam devleti ve İslamcılık fikriyatı, sözü edilen dönem için Pantürkizm ve Türkçülük fikriyatından önce gelmekteydi⁹. İngiltere'nin, Sultana karşı cephe almasının nedenleri ve misalleri, sadece bu anlatılanlardan ibaret değildi. Hindistan'da 1857 yılında çıkan Sipahi ayaklanmasının Sultanın emri ile son bulması, Doğu Türkistan Hanı Yakup Han'ın, Sultan Abdülaziz'e biat etmesi ve Güney Arabistan Eyaletlerini (Yemen, Necid, Maskat) Osmanlı Devleti'ne bağlama uğrındaki teşebbüsleri de İngiltere'yi rahatsız eden çabalardandı. Sultanın, bu başarılı devlet yöneticiliği, İngiltere tarafından bundan sonra derhal son bulması gereken bir hale girmişti¹⁰.

İngiltere'nin, Sultana karşı cephe almasında, ekonomik nedenler de yer almakta idi. 1875 yılında Osmanlı Devleti'nin bütçesinde 5 milyon lira açık vardı ve artık devlet içten veya dıştan borç alma hakkını kaybetmişti¹¹. Bu sırada İstanbul'da bulunan Rus sefiri General

⁶ Kocabaş, a.g.e., s. 25.

⁷ Kocabaş, a.g.e., s. 29.

⁸ Kocabaş, a.g.e., s. 26.

⁹ Kocabaş, a.g.e., s. 27.

¹⁰ Kocabaş, a.g.e., 27-28.

¹¹ Konu ile ilgili Turgut Subaşı, "Sultan Abdülmecit ve Sultan Abdülaziz", Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, c. XII, Ankara 2002, s. 1292'de şu bilgi yer almaktadır: "Sultan Abdülaziz'in saltanatının son zamanlarında devlet yalnız düzenli borçları için Avrupa'ya yılda on dört milyon lira faiz ve anapara ödemekteydi."

İgnatiyev'in, Mahmut Nedim Paşa'ya yaptığı teklif ve Paşa'nın da bu teklifi kabul etmesi, tüm Avrupalıların hisşını devlet üzerine çekti. 6 Ekim 1875 tarihli bir kararla devletin, borç ve faiz olarak ödediği 14 milyon liranın yarısının kesilerek, yüzde 5 faizli “esham” uygulamasının kabulü, Batılı devletleri Osmanlı Devleti'ne düşman etmişti. Bu eshama gümrük, tuz ve tütün gelirleriyle Mısır vergisi karşılık gösterilmişti. Neticede Avrupa'da Türk aleyhtarlığının yanı sıra İngiliz ve Fransız düşmanlığı da başını alıp gitmiştir¹².

2. DARBE SEBEPLERİ, SULTANIN HAL'İ VE ŞEHİT EDİLMESİ

Osmanlı Devleti'nde 19. Yüzyılda “*kaht-ı rical (adam kıtlığı)*” devri yaşanıyordu. Bu sırada devlet, Mahmut Nedim Paşa, Mithat Paşa ve Serasker Hüseyin Avni Paşa'ların elinde kalmıştı¹³. Gafil devlet adamları, ülkenin ve hükümetin zorlu sınavlardan geçtiği vakit, dış mihraklar ile anlaşma yoluna giderek isimlerini, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilme ve şehit edilmesi olayına yazdırmışlardır. Tabi bu sırada ülkede var olan düzeni bozma ve darbeye giden sürecin iç ve dış sebeplerini oluşturmaktan da kaçınmamışlardır.

2.1. Darbenin İç ve Dış Sebepleri

Hersek İsyanı¹⁴ ve Bulgar ayaklanmasının devleti yıpratdığı sırada Sultanın düşmanları, iktidar ve rejim değişikliğinin yapılması kanaatindeydiler. Bunun için ilk olarak klasik Osmanlı düzeninin sultanı olan Abdülaziz'e, “*milletin refahı ve kurtuluşu*” için Meşrutiyet'in ilanı teklif edilmişti. Sultan, Meşrutiyet'in ilanı konusunda direnince, bu sefer onu tahttan indirerek yerine, Meşrutiyet'i ilan etme sözünü aldıkları V. Murat'ı tahta çıkarmak için harekete geçmişlerdi.

Osmanlı Devleti'nin buhran yılları, Rusya'nın oldukça işine yaramıştır. Böyle bir zamanda Rusya, diğer Batılı devletlere Osmanlı Devleti'nin, artık “*hasta adam*” olduğunu ve durumunun da kötüye gittiğini belirterek vaziyete bir an önce çare bulunmasını teklif etmiştir. Şüphesiz Rusya için bu çare, Osmanlı topraklarının büyük devletler tarafından parçalanması amaç ve gayesini taşımakta idi¹⁵. Tabi bu sırada İstanbul'da, Rusya ile İngiltere'nin nüfuz mücadelesinin var olduğu akıllardan çıkarılmamalıdır. Zaten İngiltere'nin, darbeye yardım etmesinin amaçlarından biri de Osmanlı yönetimine Meşrutiyet'i ilan ettirerek Rusya'yı, bölgeden tasfiye etmek ve kendi nüfuzunu koruma altına almak olacaktı. İngilizler, bu süreçte amaçlarına ulaşmak için Yeni Osmanlılara dayanmışlardır. Yeni Osmanlılar da “*milletin refahı ve kurtuluşunu*” Meşrutiyet'te gördüklerinden, darbeye en uygun yardımcı devletin İngiltere olacağı kanaatine

¹² Küçük, a.g.m., s. 183.

¹³ Nejdet Gök, “Mütercim Halîmî Efendi'nin Notları Çerçevesinde Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati ve Sonuçları (21 Haziran 1867-7 Ağustos 1867)”, Tarihî Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Ed: Necmi Uyanık, S. 7, 2012, s. 172.

¹⁴ “Nitekim İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Derby, 19 Mayıs 1876'da İstanbul'daki elçisi Sir Henry Elliot'a çektiği telgrafta şöyle demektedir: “Ekselanslarına şunu bildirmeyi bir görev sayarım: Bosna ve Hersek ayaklanmalarının çıktığı günden itibaren majestelerinin hükümeti, Osmanlı Devleti ile ilgili konularda, diğer devletlerin diplomatik faaliyetlerini paralyze etmeyi kendisine görev saymıştır.” Fahir Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 493-494.

¹⁵ Kocabaş, a.g.e., s. 19.

varmışlardır. Mustafa Reşit Paşa'dan sonra koyu İngiliz taraftarı olan Mithat Paşa, İngiltere yönetim sisteminin Osmanlı'ya girmesi yolundaki en koyu mücadeleçilerin başında geliyordu¹⁶. Belirtilenlerden anlaşılıyor ki; İngiltere ile Mithat Paşa'yı müttefik haline getiren sebep, Sultan Abdülaziz ve Rus yanlısı Mahmut Nedim Paşa'nın İstanbul'daki İngiliz nüfuzunun önünde tehlike arz etmeleri idi. İstibdat taraftarı olan Mahmut Nedim Paşa'nın politikaları, Sultan Abdülaziz tarafından desteklendiği vakit, İngiltere o dönem İstanbul'da elçi olarak bulundurduğu Henry Elliot eliyle darbe planını yavaş yavaş uygulamaya koymaktaydı. Henry Elliot, elçiliği süresince Mithat Paşa ile irtibatta olmuştur. Aslında Yeni Osmanlıların, fikriyat temelini oluşturan Meşrutiyet sisteminin öncesi vardı. Mısır meselesinin ortaya çıktığı günlerde İngiltere, sırf kendi çıkarlarından ötürü, Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın nüfuzuna girmemesi için, devletin toprak bütünlüğünü koruma yolunda elinden geleni yapmıştı. Hatta bu politika etrafında Palmerston ve Canning ikilisinin ıslahat politikaları, devlet yönetimine şekil vermişti. Şimdi tüm bu İngiliz politikaları yetersiz geliyor ve artık menfaat için yeni politikalar gerekli görülüyordu. Meşrutiyet, bu anlamda İngiltere'nin menfaat ve planlarına birebir uymaktaydı.

İngiltere'nin, Osmanlı Meşrutiyeti'ne bu derecede taraftarlık yapmasının sebeplerinden biri de ekonomikti. Sultan Abdülaziz döneminde, Osmanlı ordularına erzak veren bir İngiliz firması bulunuyordu. Böylece İngiltere, Osmanlı ordusu ile olan bağının bir kısmını buradan sağlıyordu. Osmanlı maliyesinin kötüleştiği zamanlarda İngiltere, devlet hazinesine el koyacak şekilde hareket etmişti. İngiltere'yi bu harekete sevk eden gerekçe, Osmanlı topraklarında bulunan sermayesini (nüfuzunu), kaybetme endişesiydi. İngiltere, Meşrutiyet'in ilanını açıktan açığa yapamayacağını anladığı sırada kendine yakın kesimleri; kredi alma işine niyetli olan tacirler, Avrupa'ya hayran sözde münevverler ve Rum, Ermeni, Yahudi vatandaşları yem olarak kullanmaya başladı¹⁷. Bahsi geçen ekonomik buhran dönemi, 1876 darbesinin hızla devreye sokulmasına fırsat vermişti. Artık bu sırada Osmanlı Devleti'nin, dış borçları; başka bir dış borç ile kapatmaya ve halktan aldığı vergiyi arttırma yoluna girdiği sırada İngiltere, bu gergin ortamı kullanarak darbe hazırlıklarına başladı.

2.2. Sultanın Hal'i

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde yönetim, eski Türk töresine uygun olarak oluşturulmuştu. Yani memleket ailenin ortak malı sayılmış, sultan tayin edilen kişi, aynı zamanda memleketin de hâkimi olmuştur¹⁸. Bu anlamda Osmanlı Devleti, siyasi konjonktürde babadan oğula geçen yönetim anlayışını, yani saltanatı benimseyerek yönetilmişti. Fakat bu yapı, devlette daha sonra vüzerâ, seyfiye ve kalemiye sınıflarında

¹⁶ Kocabaş, a.g.e., s. 12.

¹⁷ Kocabaş, a.g.e., s. 17-18.

¹⁸ "XVII. Yüzyıl başlarından itibaren ise bu kaide kalkarak, kardeşlerin de hükümdar olmaları sağlanmıştır." Yusuf Halaçoğlu, XIV-XVII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 7.

meydana gelen çözülme neticesinde “Şariat İsteriz” diye yükselen seslerle bozulmaya başlamıştır. Artık menfaat ve rant hesaplarının kol gezdiği devlet ve ülke yönetiminde çıkan isyanlar, darbeler neticesinde sultanlar, tahttan indirilmiş ve mevcut yönetim sistemi, çıkarıcıların isteklerine göre düzenlenmiştir. Şariat isteme söylemi, 1876-1913 yıllarına gelindiğinde yerini, artık “Hürriyet ve Meşrutiyet isteriz” haykırılarına bırakmıştır.

İngiltere, Osmanlı’yı yeri geldiğinde meşgul etmek için, iç meseleler ortaya atıyor ve kendilerine yarayacak şahısları, meclis ve anayasa telkinleri ile kandırıyordu¹⁹. Daha sonra bu kişilere şan, şöhret, mevki ve elbette para vererek onları darbelerde maşa olarak kullanıyordu. Ne yazık ki Türk siyasal hayatında bu türden darbeleri ve darbecilerin beslendikleri dış güçlerin örneklerini görmek mümkündür. Tarihimizin, kanlı ve hüznü saygılarından biri de İngiltere’nin desteği alınarak yapılan 1876 darbesidir.

Abdülaziz Han’ın, başarılı devlet ve ülke yöneticiliği, sadece İngiltere ve Fransa için tehlike arz etmiyordu. Abdülaziz Han, döneminde önemli mevkilere gelen bazı devlet adamları da kendilerine karşı Sultanı tehlike olarak görmüşler ve Halifeye düşmanca tavır takınmışlardı.

10 Mayıs 1876 günü Fatih, Bayezid ve Süleymaniye Medreseleri talebeleri, dersleri boykot ederek gösterilere başlamışlardır²⁰. Talebe-i Ulum Mitinginde İngiliz parmağının olduğu aşikârdır. “Mithat Paşa... sarrafi Hristaki Efendi ve doktoru Kapolyon’un vasıtasıyla da Şehzade Murat Efendi gizlice haberleşiyordu... Şehzade Murat Efendi’nin sarrafi Hristaki, Mithat Paşa’nın aracılığı ile medrese öğrencilerine gizlice para dağıtıp talebeyi ayaklandırmıştır.”²¹ İngiltere, Rusya ile olan mücadelesini kazanmak için, talebelere birileri eliyle para yardımı yaptırmıştır. Üst rütbeden destek alan softalar, Yıldız Sarayı’nın önüne gelerek, Şeyhülislam ile Sadrazamın azlini istemişlerdir. 12 Mayıs Cuma günü Abdülaziz Han, Sadrazamlığa Mütercim Rüştü Paşa’yı; Şeyhülislamığa Hasan Hayrullah Efendi’yi; Seraskerliğe de Hüseyin Avni Paşa’yı tayin ettiğini ve Mithat Paşa’yı da Meclis-i Vükela üyeliğine memur ettiğini ilan etmiştir. Bundan sonra talebenin de gösterisi son bulmuştur²². Sultan Abdülaziz, bu tayin işlerini ilan ettiği sırada, aslında kendi kaderini de bir nevi belirliyordu. Çünkü ismi zikredilen isimler, mevkileri sayesinde askeri de kandırarak artık darbe planlarını hızla uygulamak niyetindeydiler. Önemli mevki ve rütbeleri ellerinde bulunduran bu şahıslar, gerek Sultanın hal’ fetvasında gerekse genel söylemlerde Sultanın israfçı olduğunu telkin etmiş, hatta daha ciddi iftiralar atarak Sultanı

¹⁹ Can Alpgüvenç, Sultan Abdulaziz Han ve Darbeci Paşalar, Kaynak Yayınları, İstanbul 2011, s. 91.

²⁰ “Talebenin kıyamında Tercüman-ı Ahval gazetesi sahibi Ağâh Efendi ile talebeden Yusuf Kadri ve Fehmi Efendiler büyük rol oynamışlar, Fatih mıntakası Zaptiye Kumandanı Abdülkerim Bey’in semereli hizmetleri, tahrik ve teşvikleri çok faydalı olmuştur. İsmail Kemal, Hasan Fehmi, Köse Raif gibi birçok kimseler isyana destek vermenin yanı sıra talebelerin medreselere girmemeleri için de teşvikatta bulunmuşlardır. Talebelerin isyanında Yeni Osmanlılardan Ziya Bey’in de kıyafet değiştirip, sarık sararak talebeler arasında faaliyette bulunduğu bilinmektedir. Hatta Mithat Paşa, Mahmut Nedim Paşa tarafından Selanik’e sürüldüğü sırada sürgün yerine gitmeyerek talebeleri harekete geçirmek ile meşgul olmuştur.” Kocabaş, a.g.e., s. 79.

²¹ Kocabaş, a.g.e., s. 82.

²² Küçük, a.g.y.

“ötekileştirme” “yalnızlaştırma” faaliyetlerinde bulunmuşlardı. Çok müsrif olduğu ve bu yüzden Osmanlı Devleti’nin dış borçlarının arttığı söylemi ve borç para ile saraylar yaptırdığı şeklindeki ifadeler, Sultana atılan iftiralarından sadece birkaçıdır²³. Sultanın döneminde Rus taraftarı olarak bilinen Mahmut Nedim Paşa’nın, muhalifi olan Hüseyin Avni Paşa’yı sürekli İstanbul’dan sürmesi, onun Sultana kin duymasına sebep olmuştu²⁴. Hatta Hüseyin Avni’nin bu tutumunu kendisinin zikrettiği “*Kinim dinimdir*” sözünden anlamak zor olmasa gerekir. Sultana bu kadar kin güden Hüseyin Avni ve beraberindekiler (Mithat Paşa, Mütercim Rüştü Paşa, Süleyman Paşa...), Sultanı yalnızlaştırmak için daha da ileri giderek; Sultanın, büyük oğlu Yusuf İzzeddin’in veliahtlığını temin için İstanbul’a kırk bin kişilik bir Rus ordusunu getireceği propagandasını da yapmışlardı²⁵.

Darbeyi gerçekleştirecek olan cunta, asker ve sivil kanat olmak üzere iki kolda teşekkül etmişti. Askeri kanadın başını Hüseyin Avni Paşa; sivil kanadın başını ise Mithat Paşa²⁶, Mütercim Rüştü Paşa, Hasan Hayrullah Efendi, Kara Halil Efendi ve Velihaht Murat Efendi²⁷ çekmekte idi²⁸. Cuntacıların çoğunu Hüseyin Avni Paşa ikna etmiş ve hatta Mütercim Rüştü Paşa, kendisinin zorla darbeye katıldığını, Yıldız Mahkemesindeki sorgusunda dile getirmiştir²⁹. Hatta Mithat Paşa’ya darbe teklifini götüren de yine Hüseyin Avni Paşa olmuştur. Zikredilen isimler, ya meşrutiyet yanlısı ya da belirli zamanlarda İstanbul’dan sürülerek Sultana karşı nefret besleyen ve ondan intikam almak için darbe kadrosuna giren kişilerdi.

İstanbul’da Henry Elliot ile anlaşma yoluna giden Mithat Paşa, darbe hazırlığı sırasında Londra’ya giderek İngiltere ile pazarlık yapmıştır. Mithat Paşa; Sultan Abdülaziz’e, Meşrutiyet’i kabul ettirmek için layihalar sunmuş hatta kurtuluşu Kanun-ı Esasi’de gördüğü için anayasayı Sultana kabul ettirme yolunda elinden geleni yapmıştır. Sultan Abdülaziz, Mithat Paşa’nın bu ısrarlarına kulak asmayınca, Sultanı hal’ etmek için İngiltere

²³ Arkun, a.g.e., s. 214.

²⁴ Kocabaş, a.g.e., s. 32.

²⁵ Arkun, a.g.e., s. 237.

²⁶ “1870’lerin başında artık İstanbul’da iki görüşün mücadelesi görülüyordu. Bu mücadeleyi oluşturan görüşlerin ilki, İngiliz taraftarı ve Meşrutiyet yanlısı Mithat Paşa bir diğeri ise Rus taraftarı ve Mutlakiyetçi olan Mahmut Nedim Paşa idi. Mithat Paşa’nın kusurları saymakla bitmediği gibi İngiliz dostu olması ve devlet sırlarını İngiliz siyasilere haber vermesi bu kusurlarının en önemlilerindendi. Darbe sırasında İstanbul’da bulunan İngiliz Büyükelçisi Henry Elliot’un, Nineteenth Century dergisinin Şubat 1888 tarihli sayısında yayınlanan ve daha sonra “İntihar mı, Katl mı? Yahut Vakai Sultan Abdülaziz” başlığı ile Türkçeye çevrilen hatıralarında darbeye el ayak olanların Mithat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa olduğunu yazmıştır.” Mithat Paşa’nın İngiltere ile anlaşması için bkz: Kocabaş, a.g.e., s. 33-41.

²⁷ “Rusya, İstanbul’daki nüfuzuna Sultan Abdülaziz ve Sadrazamı M. Nedim Paşa’ya istinat edince bu durum İngiltere’yi telaşa sokmuş ve o da Sultan’ın karşısına Velihaht Murat Efendi’yi çıkarmıştır.” Kocabaş, a.g.e., s. 33. “İngiltere’nin saray kolu bu hususta Velihaht Murat Efendi idi. Kendisi de Mason olan ve kayıtlı olduğu locanın Üstad-ı Azamı olan Edward, zamanında Murat Efendi’ye İstanbul’daki Rus Locası Proodos’un Başkanı Kleanti İskalyeri tarafından getirilen ve Rum asıllı Kapolyon tarafından ulaştırılan Masonluğa teklif mektubu ile Mason olmuştu.” Alpgüvenç, a.g.e., s. 96-97.

²⁸ Cuntacıların darbedeki rolleri ve darbeye katılma süreçleri için bkz: Kocabaş, a.g.e., s. 58-75.

²⁹ Kocabaş, a.g.e., s. 65.

ile anlaşma yoluna girmiştir³⁰. Sir Henry Elliot, darbe için Mithat Paşa ile anlaşmasını şöyle anlatmaktadır³¹: “1875 senesi Kasımının başlarında Meşrutiyet taraftarlarından birinin vasıtasıyla asıl maksadın bir Hükümet-i Meşruta tesis ve teşkili olduğuna dair haber aldım. Bundan birkaç gün sonra Mithat Paşa bizzat beni görmeye gelip bu konu ile ilgili görüşlerini anlatarak memleketin sarahaten harap ve helak olmakta olduğunu, suiistimalleri, rüşveti, memur zulmünü vs. sıraladı...” Görüşmenin devamına dair Mithat Paşa’nın, darbe sonrası için planladığı faaliyetleri görmekteyiz. Mithat Paşa, darbenin gerekliliğine dair nedenleri sıraladıktan sonra, ülkenin kurtuluşu için hükümeti değiştirmekten başka bir çare olmadığını Elliot’a söylemiştir. Bu amaçla ilk olarak Bakanlar Kurulu’nun değiştirilmesi gerektiği düşüncesinde olan Mithat Paşa, devreye sokulacak bu eylemin Sultan Aziz’in, bir nevi kuvvet ve iktidarını sınırlandıracağı kanaatindeydi. Kurulacak olan meclisin, din farkı gözetmeden herkese açık tutulması düşüncesi ise, planın ikinci eylemi arasında yer alıyordu. Bu uğurda yapılacak üçüncü hareket, valiler üzerinde kontrol kurarak vilayetlerin yönetimini temin etmek amacına dayanıyordu. Mithat Paşa, niyetini ve planlarını bir bir Elliot’a izah ettikten sonra, darbeye İngiltere devletinin yardımının çok kıymetli olacağını belirtmiştir. Daha sonra yapacağı eylem için her İngiliz’in bu hareketi onay verme ve hoş görmekten yana şüphesinin olmadığını da vurgulamıştır. Tüm bu anlatılanlardan sonra Elliot, Mithat Paşa’ya, Meşrutiyet’in ilanı için gereken desteği vereceğini belirtmiştir. Hatıralarında Elliot, bir hafta sonra padişahın huzuruna çıktığını ve Meşrutiyet’in ilanında ısrarcı olduğunu

³⁰ Kocabaş, a.g.e., s. 34-35. Hatta Mithat Paşa’nın bu gayreti Alpgüvenç, a.g.e., s. 121’de şöyle anlatılmaktadır. “Mithat Paşa’nın, özel bir görevle İngiltere’ye gönderdiği Hususi Kâtibi Odyan Efendi, Londra’da İngiliz Hariciye Nazırı Lord Derby ile görüşmeyi başarmıştı. Mithat’ın adı bir maşası olan bu zavallı elçi, hazırlanan Kanun-i Esasi’nin Hristiyanların hukukunu fazlasıyla sağlayacağını, Devlet-i Âliyye’nin, bu meşruti idareyi devletlerarası anlaşma şekline sokabileceğini, bu hususta Bab-ı Âli’nin, hükümetler tarafından talep olunacak teminata ne şekilde olursa olsun, rıza göstereceğini söylemişti. Fakat birkaç gün sonra Lord Derby, Kanun-i Esasi meselesinin, Osmanlı Devleti’nin iç meselesi olduğunu söyleyerek bu konuyu kapatmıştır.” Hiç şüphesiz Mithat Paşa’nın bu gayreti, Anayasa meselesini devletlerarası bir anlaşma şekline sokmaktan ileri gelmekte idi.

³¹ Alpgüvenç, a.g.e., s. 35-37. Mithat Paşa ile Elliot arasındaki işbirliği ve sohbet neticesini, darbeye katılan paşalardan Süleyman Hüsnü Paşa’nın kalemi ile değerlendirilerek yazılmış olan Süleyman Hüsnü Paşa, Darbe ve Muamma, Yay. Haz.: Ömer Faruk Yılmaz, İz Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 27’den öğrenmekteyiz. Eserin, “İntihar mı, İmate mi? Yahut Vefat-ı Sultan Aziz” başlıklı kısımda, İngiliz Büyükelçisi Henry Elliot’un da darbe organizatörleri arasında ve bu iş için Mithat Paşa ile temas halinde olduğu bilgisi vardır. “Elliot, darbe ve Sultanın katli sırasında İstanbul’da bulunmuş ve durumu İngiltere lehine çevirmek için Sultanın ölümünü anlatan risalesini kaleme almıştır.” Ayrıca Süleyman Hüsnü Paşa, a.g.e., s. 87’de şu bilgiyi de vermektedir: “Mithat Paşa ve taraftarları İngiltere halkının desteğini almasalar böyle bir olaya kalkışamazlardı. İngiltere gizlice, Osmanlı aydınlarının gayretleriyle reform taraftarı bir cemiyet oluşturduktan sonra, İstanbul’daki sefiri Elliot, vasıtasıyla bu cemiyetin faaliyetlerini desteklemeye başladı. İngiliz sefiri hatıralarında, Mithat Paşa’nın 1871’de özgürlük taraftarlarına başkan seçildiğini ve cemiyetten birinin kendisini ziyaret ederek Paşa’nın gayesini anlattığını, bunun üzerine o ayın ikinci haftası buluşarak planı birlikte incelediklerini anlatır.” Alpgüvenç, a.g.e., s. 87. Hatta Kocabaş, a.g.e., s. 87’de “Darbeciler İngiltere’nin manevi desteğinden öte maddi desteğini de almışlardı. Eğer darbe başarılı olmasa idi Beşikta Limanı’nda hazır olarak bekleyen bir İngiliz filosu darbecilerin hayatlarını kurtarmak için devreye girecekti.” bilgisi de yer almaktadır.

belirtmiş ve bu eyleminin Sultan üzerinde bir tesiri olmadığını da hatıralarında dile getirmiştir.

Hüseyin Avni Paşa, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde etkin rol oynayan isimlerin başında geliyordu. Hüseyin Avni'yi, Abdülaziz Han'a düşman eden neden, Sultanın onu Isparta'ya sürgün etmesidir³². Bu amaçla Hüseyin Avni Paşa, Sultandan intikam alma hırsına kapılarak, darbeyi gerçekleştirenlerin bir numaralı ismi olmuştur. İstanbul'da İngiliz-Rus çekişmesinin olduğu günlerde Hüseyin Avni Paşa, Rusya ile anlaşma kapılarının kendisine açılmadığını görerek, İngiltere ile anlaşmayı daha uygun bulmuştur. İngiltere de İstanbul'daki nüfuzunun korunması için Ruslara ve Rus taraftarı olan Mahmut Nedim Paşa'ya, karşı Hüseyin Avni Paşa'yı kullanarak 30 Mayıs 1876 darbesine destek vermiştir.

Hüseyin Avni Paşa, bir ara tedavi bahanesi ile Avrupa'ya gitmiş Londra ve Paris'te darbe pazarlığı yaparak, İngiltere ve Fransa'nın desteğini almıştır. Darbe planının yapıldığı süre zarfında Hüseyin Avni Paşa, Veliht Murat Efendi'nin, İngilizler tarafından tutulduğunun da bilincinde olmuştur. Hatta Avrupa'ya seyahati sırasında Londra'ya gidince, İngiliz hükümet ricaline durumdan bahsederek Murat Efendi'yi tahta çıkaracaklarını bildirmesi üzerine İngiliz Hükümeti, buna taraftar olduğunu belirtmiştir. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Çarlık nüfuz ve tesiri altında kalmasından rahatsızlık duymakta ve bunun sona ermesini istemektedir.

Hüseyin Avni Paşa, darbeyi birkaç yıl önceden İngiliz elçisi Henry Elliot'a haber vermişti. Hatta bu hususta İngiltere'den para dahi aldığı bilinmektedir ki, bu durum Hüseyin Avni'nin, İngiltere'nin hizmetini gördüğüne dair en güçlü delildir³³. Halifenin yeğeni olan Sultan Abdülhamit Han adına yazılan hatıratı, Mithat ve Hüseyin Avni Paşaların, İngiliz hayranı oldukları ve İngiltere'ye güvendikleri yazılmıştır. Bu konuda Mithat Paşa'yı suçlayacak delilinin olmadığını belirten Sultan II. Abdülhamit Han, amcasının İngilizlerin yardımı ve desteği ile devrildiğini bilmektedir³⁴.

Hüseyin Avni Paşa'yı, darbeye yönelten nedenlerden biri de Sultan Abdülaziz'i öldürme teşebbüslerinin başarısızlığıdır. 1868 yılında Londra'dan getirdiği kokusuz ve tesiri büyük olan zehri, Sultanın içeceğine katmış fakat Sultan, içeceği önce bir başkasına tattırdığından Hüseyin Avni Paşa emeline ulaşamamıştır. Daha sonra da Sultanı, yok etmek için darbe planı yapmaya başlamıştır³⁵. İngiltere'den maddi ve manevi destek sağlandıktan sonra ve darbenin fikri, psikolojik ortamı da oluşturulunca, darbe artık tam anlamı ile

³² "Sultan Abdülhamit Han, amcasının en büyük hatasını Hüseyin Avni Paşa gibi kindar bir şahsın sürgünden sonra bağışlanarak Seraskerlik makamına getirilmesinde görür." Sultan Abdülhamit'in Hatıra Defteri, Haz.: İsmet Bozdağ, Pınar Yayınları, İstanbul 1985, s. 19.

³³ Kocabaş, a.g.e., s. 55.

³⁴ Kocabaş, a.g.e., s. 56.

³⁵ Arkun, a.g.e., s. 227.

gerçekleştirilebilirdi³⁶. Darbeciler 63 kişiden³⁷ ibaret oldukları için asker bu hain planda kandırılmalıydı. Donanma askerlerine, “*İstanbul Moskoflar tarafından işgal edilecek*,”³⁸ Abdülaziz Han’ı korumak bize düşer. Bu uğurda verilen tüm uyarılara uyunuz” emri, askerlere telkin edilmiştir. Darbenin ertesi günü gerçeği öğrenen askerler, ayaklansa da artık iş işten geçmiş olacaktı. Plan yapıldıktan sonra, darbeye uygun bir fetva da hazırlanmalıydı. Bu görev de; “*Bu hayırlı işe çarşaf kadar fetva veririm.*” diyen Kara Halil Efendi’ye düşmekteydi. Sultan Abdülaziz’in, hal’ fetvası şu şekilde idi³⁹:

“Emirü’l-mü’minin olan Zeyd muhtellü’ş-şuur ve umur-ı siyaside bîbehre olup, emval-i miriyyeyi mülk-i milletin takat ve tahammül edemeyeceği mertebe mesarîf-i nefsanîyesine sarf ve umur-ı diniye ve dünyeviyyeyi ihlal ü teşviş ve mülk-i milleti tahrip edip, bekası, mülk-i millet hakkında muzır olsa, hal’i lazım olur mu? Beyan buyrula.”

Dört tabur ve Arap askerlerinden oluşan birkaç bölüğün saray kapılarını tuttuğu sırada, sarayı sadece birkaç nöbetçi korumakta idi. Sultan Abdülaziz’in, uyuduğu vakit Süleyman Paşa, Dârüssaâdeti’ş-Şerife Ağası Cevher Ağa’ya⁴⁰ “*Ağa Efendimiz Sultan Abdülaziz’in, fiil ve hareketlerinden millet memnun değildir. Millet kendini hal’ etti. Milletin selameti için kendilerini Topkapı Sarayı’na götürmeye geldim. Durumu kendilerine bildiriniz ve kendilerini hazırlayınız.*” Cevher Ağa, Sultan Abdülaziz’in, yanına gidip bu haberi verme cesaretini kendinde bulamayınca, Halifenin annesi Pertevniyal Valide Sultan, yanına giderek durumu izah etmiştir. Valide Sultan, haberi vermek için oğlu Sultan Abdülaziz’i uyandırdığı sırada toplar atılmaya başlamıştı. Bundan sonra Sultan Abdülaziz, tarihe yazılacak olan sözleri söyler: “*Anne bana bunu kim yaptı? Beni III. Sultan Selim’e mi döndürecekler? Ben kime ne ettim?*” Bu sorulara Valide Sultan’ın cevabı şöyle olmuştur: “*Avni Paşa.*” Halife: “*Yalnız Avni etmedi. Rüştü, Kayserili Ahmet, Mithat Paşalar da bu işe dâhil. Ben bu felaketi rüyamda otuz, kırk defa gördüm. Cenab-ı Hakkın takdiri böyle imiş.*” dedi⁴¹. Bundan sonra durumu öğrenen Sultan, önce Topkapı Sarayı’na götürüldü. Oradan da şehit edileceği Feriye Sarayı’na nakledildi.

2.3. Sultan’ın Şehit Edilmesi

Cunta, darbeyi planladığı şekilde gerçekleştirdikten sonra Sultanı öldürmek için hızla işe koyulur. Mithat Paşa, Osmanlı sülalesinden hiç kimsenin kalmamasını istiyordu. Böylece kendisi yeni bir devlet kuracak ve tek başına iktidar olacaktı. Sürekli “*Âl-i Mithat*” tabirini kullanması da bu amacından ileri geliyordu. Mithat Paşa’nın bu gayesi, onu İngilizlerin

³⁶ Meltem Valandova, Hüseyin Avni Paşa, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 22.

³⁷ Sultanın hal’ fetvasında “millet” isminin vurgulanması, daha sonra yapılan araştırmalarda gerçeği ortaya çıkaracaktır. Söz konusu devrimi isteyen ve destekleyen “millet”in, 63 kişiden ibaret olması dikkat çekicidir. Arkun, a.g.e., s. 240.

³⁸ Kocabaş, a.g.e., s. 94.

³⁹ Arkun, a.g.e., s. 238.

⁴⁰ Arkun, a.g.e., s. 240.

⁴¹ Arkun, a.g.e., s. 240-241.

adamı olan Hüseyin Avni Paşa ile birlikte Sultanı öldürme faaliyetinde birleştirdi⁴². Söz konusu işi, güçlü adamların yapması gerekiyordu. Hüseyin Avni Paşa; Cezayirli Mustafa, Yozgatlı Mustafa ve Boyabatlı Hacı Mehmet'i bu iş için biçilmez kaftan olarak görmekteydi⁴³. İsmi zikredilen bu kişiler, 4 Haziran 1876 sabahı Sultanın odasına girerek, Kur'an-ı Kerim okumakta olan Halifenin üzerine atladılar. Sultanın oturmasını fırsat bilip Halifenin, iki dizini ayrı ayrı kavrayarak ayağa kalkıp direnmesine engel oldular. Sultanın direnme gücünün kırıldığı anda katiller, Halifenin iki kolunu arkadan kavrayarak Yıldız Mahkemesinin neticesine göre bir çakı ile bilek damarlarını keserek Sultan Abdülaziz'i şehit etmişlerdir⁴⁴. Daha sonra, hizmetçiler odaya girerek feryadı koparırlar. Bu feryatlar üzerine odanın kapısı kırılarak içeri girilir ve Sultan Abdülaziz, bir şilteye sarılarak çok hızlı bir şekilde karakola götürülür. Sultan, karakola nakledildiği sırada hala canlıdır. Sultana anında müdahale yapılmamasının nedeni, suikast sonrasında Sultanın, canlı kalmasına mahal vermemek amacına dayanmakta idi.

Darbeyi ve cinayeti planlayanlar, hiç şüphesiz Sultanın ölümünde intihar savını kabul ettirmek için yalan rapor da hazırlamışlardır. 19 kişiden kurulu olan doktorlar heyetinin Sultan Abdülaziz'i muayene ederek bir rapor hazırlaması kararlaştırılmıştı⁴⁵. Raporu hazırlayan doktorlardan Kostro Bey, Nuri Paşa ve Markel; bilekler haricinde cesedin diğer kısımlarını görmediklerini belirterek raporlarında intihar tezini⁴⁶ savunmuşlardır. Böylece kamuoyuna da bu tezi vurgulayarak Sultanın, intihar ettiği resmi açıklama ile duyurulmuştur⁴⁷. Ancak Marko Paşa, başta olmak üzere bazı doktorlar, Sultanın

⁴² Ömer Faruk Yılmaz, Bir Şehit Sultan Abdülaziz Han, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2012, s. 38.

⁴³ Ayrıca konu ile ilgili Yılmaz Öztuna, Bir Darbenin Anatomisi, Ötügen Yayınları, İstanbul 2016, s. 149'da şu ifadelerle de yer verilmiştir: "Bu üç kişi Sultan Murat veliaht iken, onun Kurbağalıdere'deki köşkünde bahçe muhafızı idiler. Okuma yazmaları olmayan bu kişiler, Sultan Abdülaziz'in hizmetine tayin edildikleri sırada V. Murat'ın annesi Şevk-Efza Valide Sultan, Mâbeyn mareşali Damat Nuri Paşa'ya maaşlarının yüz altın olduğunu söylemiştir." Söz konusu dönemde bu kişilerin maaşı üç altın olması gerekirken şimdi yüz altına yükseltiliyordu. Bu anlamda yüksek devlet memurları ile eş değer maaş alan bu şahıslar ve onlara bu fırsatı verenler hakkında uzun uzun düşünmek gerekmektedir.

⁴⁴ Yılmaz, a.g.e., s. 42. Öztuna, a.g.e., s. 193'de konu ile ilgili şu bilgiler de yer almaktadır: "Yalan rapor hazırlayan çete, Sultanın intihar ettiği savını katıyetle desteklemektedir. Ancak günümüz Tıp ilmi bir insanın sol kolunda 5 cm. uzunluğunda ve 3 cm. derinliğinde bir yara açtıktan sonra aynı kolun parmakları ile sağ kola 2,5 cm. uzunluğunda bir yara açmanın imkân dâhilinde olmayacağını bize bildirir." Bu durum Sultanın, intihar değil de şehit edildiğini kesin olarak ortaya çıkarmaktadır.

⁴⁵ Küçük, a.g.y.

⁴⁶ "İntihar tezi, siyasi maksatlarla savunulan bir görüştür. Hem Batı hem de Türkiye'de bu görüşün savunucuları vardır. Darbedeki dış mihrak olan İngiltere de Sultanın ölümünün intihar olduğunu kararlılıkla savunmaktadır. Hatta bu hususta Henry Elliot, Mithat Paşa'yı savunur bir broşür de kaleme almıştır. Elliot'un bundaki amacı ise Avrupa'ya "intihar tezini" kabul ettirmektir." Öztuna, a.g.e., s. 192. Süleyman Hüsnü Paşa, a.g.e., s. 102'de Elliot, intihar tezi savunmasını şuna dayanarak anlatır: "Sultan Abdülaziz'e, İmparator Napolyon'un hal' edildiği haberi geldiğinde Abdülaziz'in ağzından ilk çıkan söz "Hala bu adam yaşamaya tenezzül ediyor!" sözü idi." Hiç şüphesiz Sultan Abdülaziz'in, böyle bir cinayete kurban gitmesi, Meşrutiyet'i ülkeye getirmek isteyenlerin ve arkalarında duran İngiltere'nin ortaya attıkları ve kendilerini mücadelelerinde haklı çıkarmaya çalıştıkları bir savdır. Dinine bütünü ile bağlı olan bir insanın, intihara kalkışmasına kuşku ile bakmak gerekir. "Gece gündüz Kur'an-ı Kerim okuyan, zemzem içen bir Halife, herhalde Kur'an'ında Yusuf Süresi açık olduğu halde iki damarını kesecek kadar dinini alaya alacak kimselerden olmasa gerek." Öztuna, a.g.y.

⁴⁷ Kocabaş, a.g.e., s. 112-113.

ölümünden büyük üzüntü duyarak muayeneye fiilen katılmadılar⁴⁸. Ayrıca Hüseyin Avni Paşa, “*Bu cenaze herhangi bir kimse değildir bir padişaktır. Her tarafını açıp size gösteremem*” diyerek doktorların naşı etrafıca incelemelerine engel olmuştur⁴⁹. Sonradan cenazeyi yıkayan imamın ifadelerine göre Sultanın cinayete kurban gittiği kesinlik kazanacaktır. Gassalların ifadelerinde Halifenin, iki dışının kırık olduğu, sol göğsünün üzerinde büyük bir morluk⁵⁰ olduğu ve sakalının sol tarafının yolunmuş olduğu katlin en önemli delillerindendir⁵¹. Ayrıca Sultan Abdülaziz’in kızı Nazime Sultan’ın, babasının katillerini görmesi ve bu olaya tanık olması, cinayeti gün yüzüne çıkarmaktadır⁵².

19 doktorun altına imza attığı sahte raporun ardından Sultanın naaşı, II. Mahmut türbesine defnedilmiştir⁵³.

Amcası Sultan Abdülaziz’in cinayete kurban gittiğinin farkında olan II. Abdülhamit Han, saltanatı sırasında amcasının katillerini cezalandırmak için Yıldız Mahkemesi’ni kurdu muştur. Yıldız Mahkemesi’nin yargılaması⁵⁴ sonucunda Mithat Paşa ve diğer suçlular için idam kararı⁵⁵ verilmiştir⁵⁶. Fakat sonradan Sultan Abdülhamit Han, idam

⁴⁸ Küçük, a.g.y.

⁴⁹ Arkun, a.g.e., s. 46.

⁵⁰ “Büyük ihtimalle Sultanı kolaylıkla alt etmek için kendisinden geçirmek amacı ile kalbine yumruk atmışlardır.” Öztuna, a.g.e., s. 191.

⁵¹ Kocabaş, a.g.e., s. 113.

⁵² Nazime Sultan’ın gördükleri hakkında ayrıntı bilgi için bkz: Yılmaz, a.g.e., s. 76-81.

⁵³ Küçük, a.g.y.

⁵⁴ “Mahkeme, açık yapıldı. Muhakeme usulleri dışına çıkılmamıştır. Tanıklardan başka, bazı suçluların itirafları da var. Cinayet ve temyiz mahkemelerinin bu kadar önemli bir davada hak ve adaletten uzaklaşacak kadar vicdansız ve pervasız üyeleri ve kurulları bulunduğunu ileri sürmek, içlerinde Mithat Paşa’nın da bulunduğu bütün milleti aşağılamaktır!” Sultan Abdülhamit’in Hatıra Defteri, s. 27.

⁵⁵ “Yıldız Mahkemesi neticesinde, cinayetle ilgisi olan dokuz kişi idam cezasına çarptırıldı. Fakat suçluların hiçbirisi idam edilmedi. Mithat, Nuri ve Mahmud Paşaların cezaları Hicaz vilâyeti dâhilinde Taif’te sürgün cezasına dönüştürüldü. Daha sonra Şeyhülislam Hayrullah Efendi de aynı cezaya çarptırıldı.” Yılmaz, a.g.e., s. 44.

⁵⁶ Mithat Paşa’nın, tevkif edilme süreci ve sonrası için Alpgüvenç, a.g.e., s. 208-209’da şu bilgiler yer almaktadır: “Sultan Abdülaziz’in katline iştirak edenlerin tevkifine başlandığını haber alan Mithat Paşa konağından kaçarak Fransa sefaretine sığınmıştır. Mithat Paşa’yı Fransa sefaretine sığınmaya iten neden ise; o sırada İngiltere elçisinin izinli olmasından kaynaklanmıştır.” Bir Osmanlı veziri ve valisinin mahkeme huzuruna çıkması gereken yerde yabancı bir konsolosluğa sığınması, o kişinin suçlu olduğuna dair en büyük delillerden sayılabilir. İdam kararı verildiği andan itibaren Batılı devletlerin büyükelçileri kararın uygulanmamasında ısrar ettiler. Hatta bu konuda en sert tepki Lord Dufferin’den geldi: “İngiltere Büyükelçisi, Mithat Paşa’nın idamı halinde iki büyük devletin münasebetlerinin bozulacağını söyleyerek hem Osmanlı Devleti’ni tehdit etmiştir, hem de Mithat Paşa’dan başkalarının İngiltere’ye viz geldiğini beyan etmiştir.” Öztuna, a.g.e., s. 422. Görüldüğü üzere Mithat Paşa’ya, idam cezasının verilmesi İngiltere’ye ağır gelmiş ve bu yüzden İngiliz hükümet yöneticileri, adamlarının dar ağacında sallandırılmamaları için Osmanlı Devleti’ne, tehditler savurmuşlardır. “22 Temmuz’da Avam Kamarası’nda gündem, Mithat Paşa’ya verilen idam cezası olmuştur. Söz konusu günlerde İngiliz yasama meclisi, İngiliz milletvekillerinden Mister Macon gibi Mithat Paşa’nın Türkiye’den kaçırılması teklifini yapacak kadar gözü dönmüşleri uhdesinde barındırıyordu.” Öztuna, a.g.y. “Neticede Mithat Paşa, diğer mahkûmlarla birlikte, cezasını çekmek için 28 Temmuz 1881’de İzzeddin vapuru ile Taif’e gönderilmiştir. Ölümü hakkında şaibeler bulunan Mithat Paşa’nın yedi kişilik bir şebeke tarafından öldürüldüğü ya da çabın ve ardından çıkarmış olduğu hıyarcık (veba) sebebi ile vefat ettiği bilinmektedir.” Alpgüvenç, a.g.e., s. 210.

cezalarının hepsini müebbet hapse çevirmiştir⁵⁷. Darbenin ve cinayetin aktif ismi olan Hüseyin Avni Paşa, saltanat darbesinden 17 gün sonra Çerkez Hasan⁵⁸ tarafından öldürülmüştür. Bu anlamda Çerkez Hasan, eniştesi Sultan Abdülaziz'in intikamını alarak haksızlığa boyun eğmemiş ve zulme karşı kahramanca durmuştur. Hareketi takdire şayan olan Çerkez Hasan, sorgusunda yiğitçe şu sözleri söyler⁵⁹: *“Avni ve Ahmed Paşa'yı kesin vurmaya kararlı idim. Fırsat bulursam Mithat Paşa'yı da vuracaktım... Sultanın vefatını duyar duymaz, isimlerini zikrettiğim bu paşaları Sultan Abdülaziz'in cenaze merasiminde vurmaya karar verdim. Fakat böyle mukaddes bir merasimde kan dökmenin yakışık almayacağını düşündüm, vazgeçtim. Fırsat kollamaya başladım. Öyle bir şey yapmalıydım ki, ibret olsun, bundan sonra kimse padişah hal' etmek falan gibi şeylere cesaret edemesin...”* Aslında tüm darbelere karşı ve fikriyatı ile bu yönde cuntacılar karşı birer “Çerkez Hasan” kıyam etse bu kadar darbe tarihimizde yer bulamazdı.

3. 1876 DARBESİNDE İNGİLTERE'NİN ROLÜ

1876 darbesi her ne kadar Hüseyin Avni, Mithat Paşa, Süleyman Paşa ve daha başka isimlerin katkıları ile gerçekleşmiş olsa da arkalarında İngiltere'nin, desteğinin olduğu bilinmektedir. Tabi İngiltere, darbeyi açık bir şekilde yapmayıp döneminde Sultan Abdülaziz'e kını olan ve *“Ondan öğ almadıkça Allah canımı almasın”*⁶⁰ diyen Hüseyin Avni ve diğer işbirlikçiler vasıtasıyla gerçekleştirmişti. Hüseyin Avni ve Mithat Paşaların, Sultanın indirilmesinde Batı devletleri ile olan görüşmeleri ve bilhassa İngiltere ile bu hususta yaptıkları müzakereler, yukarıda ayrıntısıyla anlatılmıştı. Bu anlamda darbeye katılan sözde aydınlar güruhunun, İngiliz istihbaratı tarafından desteklendiği de bilinmektedir⁶¹.

⁵⁷ Öztuna, a.g.e., s. 421. “Ben bu konuda mahkemelerden de, vezirler, devlet adamları, din bilginlerinden kurulu fevkalâde heyetten de insafılı kalarak hükümlülerin hayatlarına merhamet ettim: idam hükmü hiçbir hakkında uygulanmadı.” Sultan Abdülhamit'in Hatıra Defteri, s. 28. “Mithat Paşa'nın emmim sultan Abdülaziz'in ölümünde suç ortağı olmasını da bağışlarım da, bir Osmanlı Veziri ve Sadrazamı olarak yabancı bir devletin hizmetinde bulunmasını asla bağışlayamam! Çünkü tutuklanacağı sıradaki tutumu ve İngiliz Konsolosluğu'na sığınmak istemesi, kime güvendiği ve kimin hizmetinde olduğunu açıkça ortaya koymuştur! Böyleyken, valilikleri sırasında devlete ettiği hizmetleri hatırlayarak idam cezasını hapse çevirdim.” Sultan Abdülhamit'in Hatıra Defteri, s. 46.

⁵⁸ “Çerkes Hasan Bey Rumeli'de iskân edilmiş Çerkes beylerinden birisinin oğlu idi. Vükela Beyazıt semtinde Mithat Paşa konağında Girit ve Karadağ işlerini müzakere için toplanmış bulunuyorlardı. Neşelerin yerinde olduğu ve görüşmenin sonuna gelindiği vakit Çerkes Hasan salona girmek için merdivenlerden çıktığı sırada taalluku olan Mahmud Celaleddin Bey'in ağasına rastladı. Ona, Mahmud Celaleddin Bey'in sağ da mı, sol da mı oturduğunu sorduktan sonra salonun içerisinden girerek Hüseyin Avni Paşa'ya iki kurşun isabet ettirdi. Mithat Paşa konağında gece beş ölü bilançosu ile kanlı bitmişti. İstintaki neticesinde Çerkes Hasan Bey 17 Haziran 1876 günü idam edildi.” Süleyman Kâni İrtəm, Sultan Abdülaziz ve Bir Seraskerin İhtilali, Yay. Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2004, s. 335-340.

⁵⁹ Yılmaz, a.g.e., s. 95-96.

⁶⁰ İbnülemin Mahmud Kemal İnâl, “Sultan Abdülaziz'e Dair”, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, S. 9, c: XV, İstanbul 1925, s. 190.

⁶¹ Alpgüvenç, a.g.e., s. 92.

İngiltere'nin, bu dönem için aklında; “*ne çok kuvvetli ne de çok zayıf*” siyasetine dayalı bir Osmanlı Devleti portresi vardı⁶². Osmanlı Devleti'nin yönetim tarzı, İngiltere'yi endişeye sürüklemişti. Halifelik sisteminin, devletin gücüne güç katması ve tüm Müslümanları bir sancak altında toplayarak onlardan destek alma yolunda ilerlemesi, İngiltere'yi korkutmuştur⁶³. Çünkü İngiltere, İslam Halifesinin elde edeceği nüfuz karşısında, sömürgelerindeki Müslümanları kontrol altında tutamayacaktı⁶⁴. Ayrıca Sultan Abdülaziz'in, donanmanın güçlendirmesi ve Rusya taraftarı bir politika takip etmesi, “*İngiltere darbeye niçin destek verdi?*” sorularına cevap verebilir.

1876 darbesinin başarıya ulaşması için illaki bir büyük devletin desteği gerekiyordu. İngiltere'ye bu imkânı, Hüseyin Avni ve Mithat Paşa'ların Avrupa seyahatlerindeki görüşmeleri vermiştir. Söz konusu devletten gelen yardım da uluslararası Masonluk teşkilatının⁶⁵ aracılığı ile yürütülüyordu. Hatta bu milletlerarası teşkilata bazı devlet adamları da alet olmuşlardı⁶⁶. Osmanlı Devleti'ne borç para veren İngiltere, İngiliz locası tarafından tekris edilmiş ve Masonluğa girmiş bulunan V. Murat'ı tahta çıkarmak gayesi ile darbeye perde arkasından yön vermiştir⁶⁷.

İngiliz sefiri Elliot, Londra'da yayımlanan “*Nineteenth Century*” dergisindeki bir yazısında: “*Sultan Aziz gibi müsrif, milletin saadetini düşünmeyen, halkına baskı yapan bir hükümdarın tahttan indirilmesi caizdir. Onun böyle bir muameleyi hak ettiğine inanıyorum. Darbeye layık olduğunda zerre kadar şüphem yoktur!*”⁶⁸ söylemi, darbeyi planlayan bir ülkenin elçisinden beklenecek bir cevap olsa gerekir.

Darbeden sonra İngiliz Sefiri, “*Hüseyin Avni'nin, Abdülaziz'i tahttan indirmek gibi gayet mühim bir hizmette bulunduğu*ndan” bahseder. Burada Elliot'un, Hüseyin Avni'yi öven tavrını görmekteyiz. Hizmetin İngiltere'ye, hıyanetin ise Osmanlı'ya yapıldığı aşikârdır⁶⁹.

İngiliz Elçisinin darbeden beş gün önce Londra'ya gönderdiği rapor, başlı başına darbede İngiltere'nin aktif rolünün kanıtıdır.

⁶² Alpgüvenç, a.g.e., s. 26.

⁶³ Arkun, a.g.e., s. 172.

⁶⁴ Alpgüvenç, a.g.e., s. 81.

⁶⁵ “Masonluk, teşkilatının amacı, “insan hak ve ideallerini korumak, bu ideallerin ülke içinde ve dışında gerçekleşmesini sağlamak” olarak tanımlanır. Onlara göre bu cemiyet insanların refah ve mutluluğu için çalışan, toplumlarda özgürlük, eşitlik ve kardeşlik esaslarının gerçekleşmesi için mücadele veren uluslararası bir kuruluştur. Oysa Mason Locaları, Siyonizm'in birer kalesi, adeta haber alma servisleridir. Siyonizm'in dünya hegemonyasını kurmak, yani dünyayı Yahudi kontrolü altına almak için kurulmuş bir teşkilattır. Siyasi ve ekonomik bir entrika çarkı olan bu kurum, tarihi vazifesini, bulunduğu ülkede sosyal ve siyasi düzensizlikler oluşturarak yerine getirir. Bu vazifeyi, her ülke ve milletin kılığına bürünerek yapar, tahribatı bizzat o toprağın evlatlarına yaptırır. Yıkamak istediği değerlerin yerine, kendi menfaatiyle örtüşen yenilerini yerleştirir.” Alpgüvenç, a.g.e., s. 97.

⁶⁶ Yılmaz, a.g.e., s. 33.

⁶⁷ Süleyman Hüsnü Paşa, a.g.e., s. 28.

⁶⁸ Alpgüvenç, a.g.e., s. 104-105.

⁶⁹ Ziya Nur Aksun, Darbe Kurbanı Abdülaziz Han, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009, s. 282.

Raporda İngiliz Sefiri şunları anlatır⁷⁰:

“Kanun-i Esasi ve Meclis-i Mebusan sözleri artık herkesin dilinde... Medrese talebeleri, gerek Müslüman gerek Hristiyan bütün ahali desteğinin arkalarında olduğunu biliyor. Bu yüzden, devlet ve milletin idaresini Meclis-i Mebusan gibi bir usule bağlamadıkça rahat durmayacaklardır. Eğer Sultan Aziz, bunların taleplerini reddederse, darbe kaçınılmaz gibi görünüyor. Sultan, her ne kadar kardeşlerini hapsedip gözaltında tutuyorsa da hürriyet taraftarlarının reisi Murat Efendi ile haberleşmeye devam ediliyor. Kendisinden, cülus eder etmez, Meşrutiyet’i kabul edeceğine dair söz alındı. İstanbul’da yakında ortaya çıkacak hadise, gözler önünde ve apaçık cereyan ettiği halde, Saray’da zerrece telaş olmaması ve sayısız ajanları olan General İgnatiyef’in bile bundan habersiz bulunması, çok şaşırtıcı ve garip...”

“Sultan Murat’ın cülusu, İngiltere’nin Rusya politikasına mani olmak için itti haz ettiği tedbirlerden biri, Devlet-i Âliyye’nin selameti için düşünülen çarelerden en mühimi idi.” Hatta İngiliz Başvekili Lord Debry bir söyleminde, V. Murat’ın cülusunun Osmanlı’yı yok olmaktan kurtaracağı ve saltanatın devamı için düşünülmüş olacağından bahseder⁷¹. İngiltere için V. Murat’ın cülusu, elbette önemliydi. Çünkü adı geçen devletin, V. Murat’tan aldıkları bir Meşrutiyet sözü vardı. Bunun için de V. Murat, İngiltere nezdinde Osmanlı Devleti’nin kurtarıcısı olarak telaffuz edilmekteydi. Tüm bu amaçlar ile İngiltere, Osmanlı Devleti’nde bulunan yandaşlarının desteği ile Sultan Abdülaziz’i tahttan indirtmiştir. Hatta İngiltere Spectator Peusd Orients gazetesinde, konu ile ilgili bir risaleyi neşredebileceğine ve söz konusu risalenin satışının yapılacağına dair beyanat vermekten çekinmemiştir⁷².

Anlatılanlardan anlaşılacağı üzere İngiltere, Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilmesinde bilfiil rol oynamıştır. Bu toprağın ekmeğini yiyip suyunu içen İngiliz yandaşları sayesinde, başarılı bir devlet başkanı İngiltere’nin, desteği ile tahttan indirilmiştir. Hal’ eyleminden dört gün sonra da Sultan Abdülaziz, şehit edilmiştir.

SONUÇ

İngiltere, Osmanlı Devleti’nin siyasi, ekonomik ve dini anlamda güç kazanacağı endişesini yaşadığı sırada, kendi yöneticisinin yanında yer alması gereken sınıfın eğilimleri, İngiltere’ye büyük bir fırsat vermiştir. İngiliz-Rus çekişmesinin yaşandığı vakitte, İngiltere’nin desteği alınarak, 1876 darbesi gerçekleştirilmiştir. İngiltere, durumun yakın takipçisi olmak için S. Henry Elliot’u, İstanbul’a İngiliz Büyükelçisi olarak görevlendirmiştir. Tüm gelişmeleri Elliot vasıtasıyla öğrenen İngiltere, memlekette oluşturduğu gergin ortamı fırsat bilerek, Sultan Abdülaziz’i tahttan indirtmiştir. Darbedeki

⁷⁰ Alpgüvenç, a.g.e., s. 164-165.

⁷¹ Kocabaş, a.g.e., s. 39.

⁷² BOA, HR.TO, 14/77.

dış mihrak olan İngiltere, Sultanın tahttan indirilmesine o kadar sevinmiştir ki bunu dönemin İngiliz Büyükelçisi olan Elliot, yazılarında dile getirmiştir. Elliot'un, Sultan Abdülaziz'in, bunu hak ettiğini savunan metinleri kaleme alması İngiltere'nin, güçlü ve başarılı bir Osmanlı devlet yöneticisinden korktuğunun kanıtıdır. Çünkü güçlü Osmanlı, İngiltere için tehdit unsuru idi. Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye yaşattığı bu korkuyu, günümüz Türkiye'si de düşmanlarına yaşatmaktadır. Unutulmamalıdır ki darbelerin başrol oyuncularını (İngiltere, ABD...) değişse de hepsinin amacı, ülkemizi yok etmeye yöneliktir. Sultan Abdülaziz'i, hal' etmek için bir araya gelen şahıslar, Batılı devletler karşısında dik durarak, dönemin sorunlarına çözüm gayretinde bulunsalardı hiç şüphesiz durum daha farkı olurdu. Bu anlamda 1876 darbesi, Sultan Abdülaziz şahsında Türk devleti ve Türk milletini hedef alan ve yok etme amacını taşıyan modern darbelerin ilkinin teşkil etmiştir.

KAYNAKÇA

BOA, HR.TO, No: 14/77. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti, Tercüme Odası)

AKSUN, Ziya Nur, Darbe Kurbanı Abdülaziz Han, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009.

ALPGÜVENÇ, Can, Sultan Abdülaziz Han ve Darbeci Paşalar, Kaynak Yayınları, İstanbul 2011.

ARKUN, Kemal, Sultan Abdülaziz Han, Akademisyen Yayınları, İstanbul 2009.

ARMAOĞLU, Fahir, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

AYDIN, Mithat, "1876 Bulgaristan Ayaklanmasının Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Etkisi", Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S. XII, Denizli 2002, s. 80-87.

GÖK, Nejd, "Mütercim Halimî Efendi'nin Notları Çerçevesinde Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati ve Sonuçları (21 Haziran 1867-7 Ağustos 1867)", Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, S. 7, 2012, s. 165-188.

HALAÇOĞLU, Yusuf, XIV-XVII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

İNAL, İ. M. Kemal, "Sultan Abdülaziz'e Dair", Türk Tarih Encümeni Mecmuası, S: 9, c. XV, İstanbul 1925, s. 177-195. (Web adresi)

http://isamveri.org/pdfosm/D02076/1341_86/1341_86_KEMALM.pdf, Erişim Tarihi: 05.01.2017.

İRTEM, Süleyman Kâni, Sultan Abdülaziz ve Bir Seraskerin İhtilali, Yay. Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2004.

KIZILTAN, Yılmaz, “I. Meşrutiyet’in İlanı ve İlk Osmanlı Meclisi Mebusan-ı”, Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, c. XXVI, S. I, Ankara 2006, s. 251-272.

KOCABAŞ, Süleyman, 29 Mayıs 1876 Darbesinin İç Yüzü, Kayseri 2011.

KÜÇÜK, Cevdet, “Abdülaziz”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. I, İstanbul 1988, s. 179-185.

ÖZTUNA, Yılmaz, Bir Darbenin Anatomisi, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.

SUBAŞI, Turgut, “Sultan Abdülmecit ve Sultan Abdülaziz”, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, c. XII, Ankara 2002, s. 1272-1300.

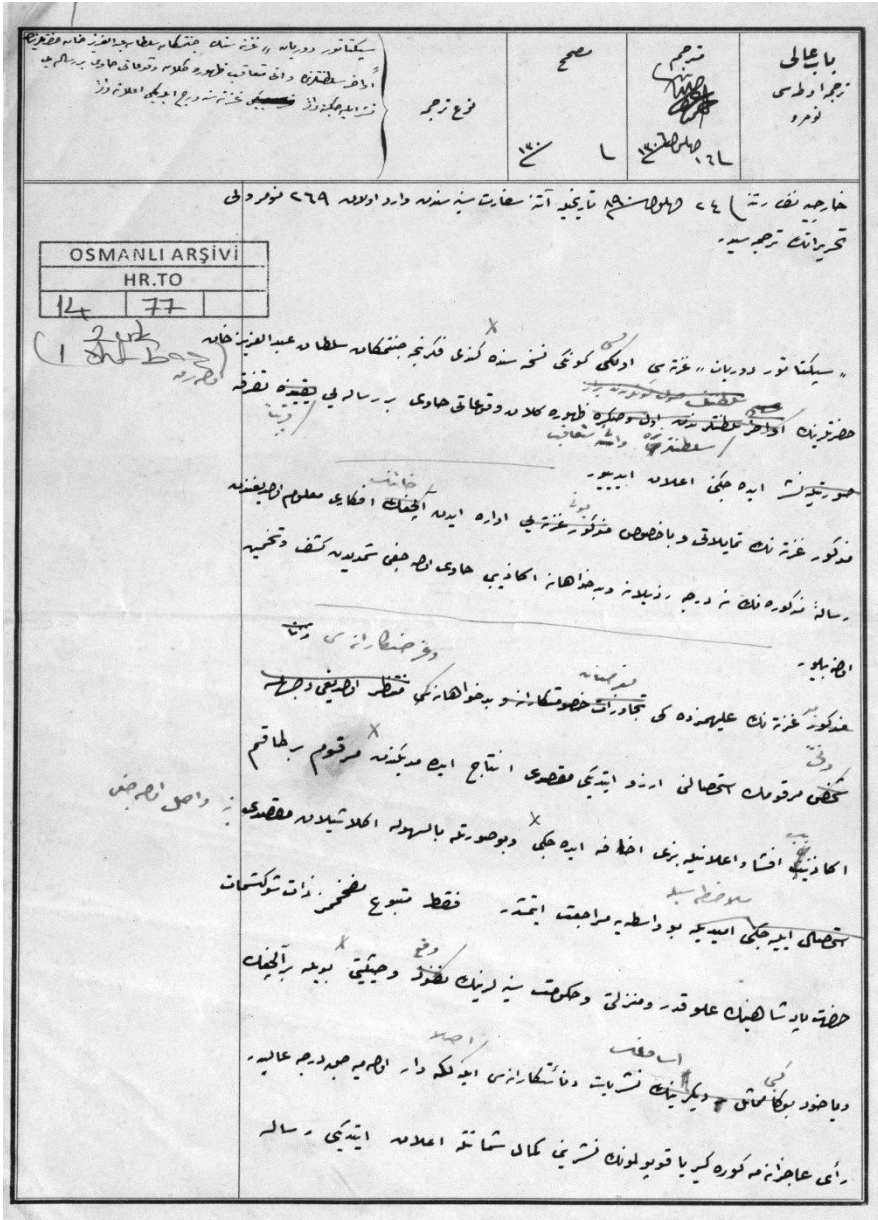
Sultan Abdülhamit’in Hatıra Defteri, Haz.: İsmet Bozdağ, Pınar Yayınları, İstanbul 1985.

Süleyman Hüsnü Paşa, Darbe ve Muamma, Yay. Haz.: Ö. Faruk Yılmaz, İz Yayıncılık, İstanbul 2011.

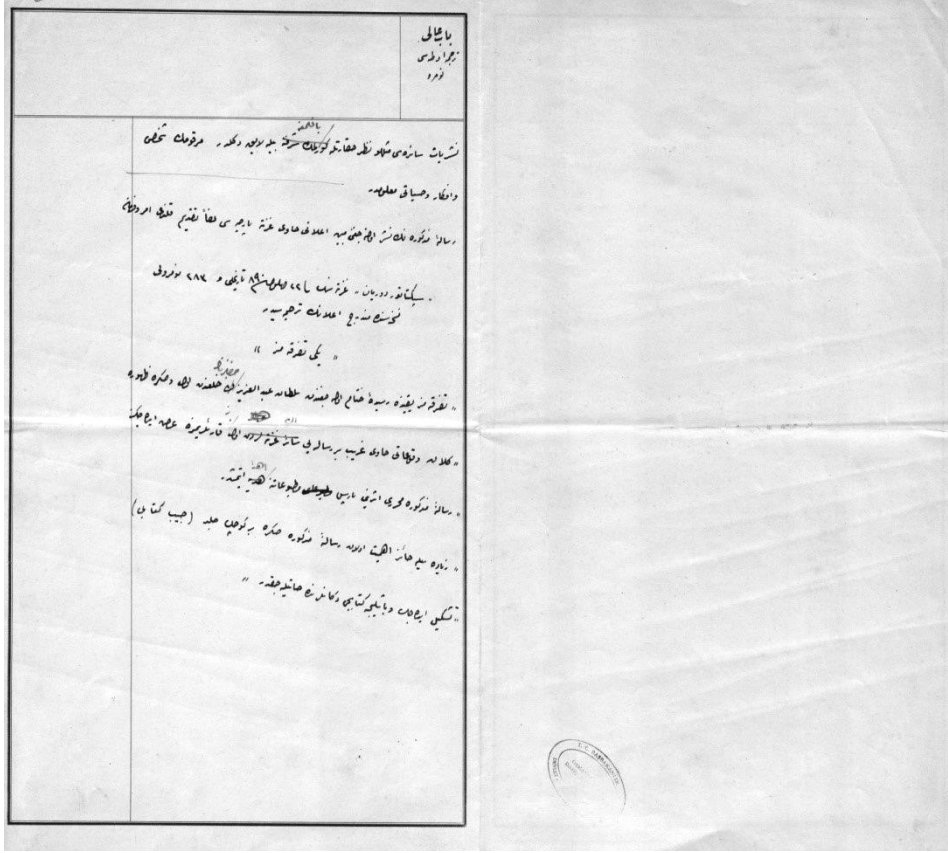
VALANDOVA, Meltem, Hüseyin Avni Paşa, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

YILMAZ, Ö. Faruk, Bir Şehit Sultan Abdülaziz Han, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2012.

EKLER

Ek 1: *Spectator Peusd Orient* gazetesinin, Sultan Abdülaziz Han'ın saltanatının sonu ve onu müteakiben meydana gelen olaylara muhtevi bir risaleyi gazetede neşredebceğine dair belgenin ilk sayfası (BOA, HR.TO, 14/77).

Ek 2: *Spectator Peusd Orient* gazetesinin, Sultan Abdülaziz Hanın saltanatının sonu ve onu müteakiben meydana gelen olaylara muhtevi bir risaleyi gazetede neşredeceğine dair belgenin ikinci sayfası (BOA, HR.TO, 14/77).

“Hariciye Nezareti’ne 24 Eylül 890 tarihli Atina Sefareti seniyyesinden varid olan 269 numaralı tahriratın tercümesidir.

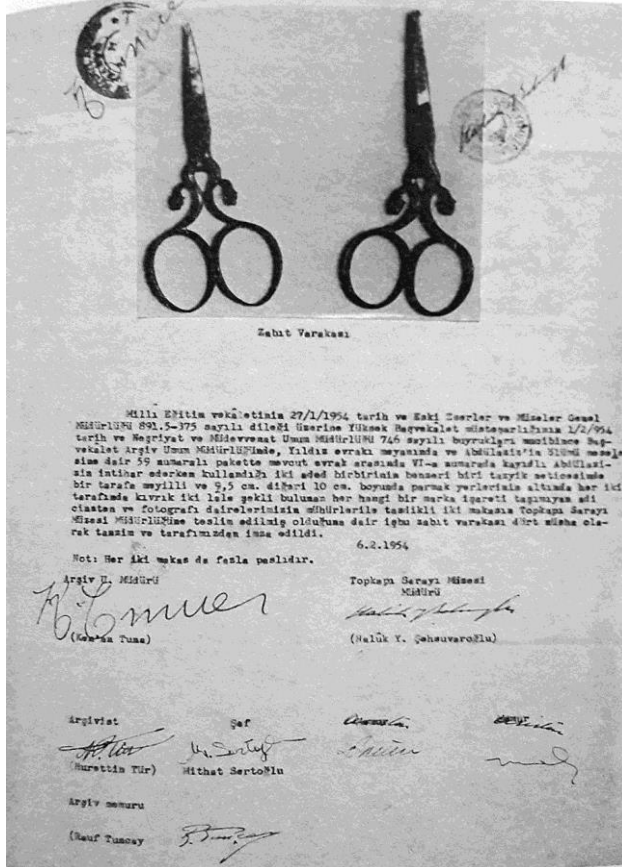
Spektator Devriyat gazetesi evvelki günkü nüshasında kendi fikrince cennetmekân Sultan Abdülaziz Han Hazretlerinin evatır-ı saltanatlarından evvel ve sonra zuhura gelen vukuat-ı hâvi bir risaleyi yakında tefrika suretiyle neşr edeceğini ilan ediyor. Mezkûr gazetenin temayülüti ve bahusus mezkûr gazeteyi idare eden alçağın efkârı malum olduğundan risale-i mezkurenin ne derece rezilane ve bedhahane ekazib-i havi olacağı şimdiden keşf ve tahmin olunabilir. Mezkûr gazetenin aleyhimizdeki tecavüzat-ı husumetkârane bedhahanesi muntazır olacağı vechile şahs-ı merkurumun istihsalini arzu ettiği maksadı intac edemediğinden merkurum birtakım ekazibiyet ifşa-i ilaniyye bizi ihafe edeceği ve bu suretle bissuhule anlaşılan maksadına vasıl olacağı mülahazasıyla bu vasıtaya müracaat etmiştir fakat matbu zat-ı şevketmeab hazret-i padişahının ulu kaderi ve menzilatı ve hükümet-i seniyyelerinin vakar ve haysiyeti böyle bir alçağın veyahut buna mümasil diğerinin

neşriyat ve de kâranesi olmayacak derecede âlidir rey-i acizaneme göre girye kapulunun neşrini kemal-i şematetle ilan ettiği risale neşriyat-ı sairesi miullü nazar-ı hakaretle bakmağa bile layık değildir merkumun şahsı ve efkârı ve hissiyatı malumdur. Risale-i mezkurenin neşr olunacağını mübeyyin ilanı hâvi gazete parçası leffen takdim kılındı emri ferman.

Spektator Devriyat gazetesinin 22 Eylül 890 tarihli 283 numaralı nüshasında münderiç ilanın tercümesidir.

“Yeni Tefrikamız”

Tefrikamız yakında reside-i hitam olacağından Sultan Abdülaziz’in hallinden evvel ve sonra zuhura gelen vukuat-ı hâvi garib bir risaleyi sair gazetelerden evvel kari’lerimize arz edeceğiz Risale-i mezkure muharriri eserini Paris matbuatına hediye etmiştir. Ziyadesiyle haiz-i ehemmiyet olan risale-i mezkure sonra bir küçük cild (ceb kitabı) teşekkül edecek ve başlıca kitapçı dükkânlarında satılacaktır.

Ek 3: Sultanın güya intihar ederken kullandığı söylenen makasların Topkapı Sarayı'na teslimine dair vesika (Yılmaz, a.g.e., s. 39).

ABDÜRREŞİD İBRAHİM'İN 1876 OLAYLARINA BAKIŞI

Zübeyde ÇOBANOĞLU *

ÖZET

Rusya-Sibirya Türklerinin liderlerinden, seyyah, yazar, bilgin bir şahsiyet olan Abdürreşid İbrahim birçok eser bırakmıştır. Eserlerinde İslam âleminin hangi yanlışlara düştüklerini, hangi süreçlerden geçtiklerini anlatmaktadır. Burada Tarihin Unutulmuş Sahifeleri adlı eserinde, 1876 olaylarına bakışı incelenecektir. Abdülaziz zamanında yaşanan olaylara bakış açısı ile Hristiyan devletlerin asıl amacının ne olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Abdürreşid İbrahim, Abdülaziz Dönemi, 1876 Olayları.

APPROACH OF ABDURRESİD İBRAHİM TOWARDS THE EVENTS OF 1876

ABSTRACT

The leader of the Siberian-Russia Turks, traveler, writer, and scholar with a personality, Abdurresid Abraham, has left many works. This works describes the process passing through which will fall to the wrongs of the Islamic world. Your view of the events in the Book of the forgotten books of history we will examine in 1876. With the events that happened in the time of Abdulaziz shows us a perspective of what was the purpose of the Christian States.

Keywords: Coup, Abdürreşid İbrahim, Abdulaziz Period, 1876 events.

GİRİŞ

Abdürreşid İbrahim, 23 Nisan 1857'de Rusya'nın Batı Sibirya bölgesinde, Tobolsk ili Tara kasabasında doğmuştur. Babası Ömer Bey, annesi Başkurt Türklerinden Afife Hanım'dır. İlk dini eğitimini babasından alan Abdürreşid, yedi yaşındayken, Tara'ya 80 km uzaklıktaki Avvuş Köyü'nde yatılı olarak okula (medrese) başlar. Sekiz ay kadar bu köyde okuduktan sonra, Tara'ya döner. Ertesi yıl, annesinin gayretleri ile diğer yerlere göre eğitim düzeyi dahi iyi olan Orenburg ili Çelyabinsk (Çelebi) nahiyesinde bir Başkurt köyü olan Elmen'e gönderilir. Burası ailesine oldukça uzaktır. Abdürreşid İbrahim, Elmen'de dört yıl öğrenim görür. Ailesi, fakirdir. Ama 1871'de annesini, ardından kısa süre sonra babasını kaybeder. Ailesinden hiçbir miras kalmamıştır. Fakat 12 yaşındaki kardeşini de yanına alarak okuttuğu gibi, kendi de okur. *Serbest zamanlarında hizmetçilik yapıp, mahalle*

* Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih BD Yüksek Lisans Öğrencisi, cbnglu.29@hotmail.com

güreşlerinde yarışarak harçlığını çıkarmaya çalışır. Buradaki eğitim seviyesidir. Önce okuduğu yerlere göre üniversite gibidir. Fakat pasaport süresi dolmuştur. Osmanlı-Rus Harbi ile birlikte sıkı denetimler yapılmaktadır. Bunun üzerine istemeyerek oradan ayrılır ve Kazan yakınlarındaki köylerde dolaşırken yakalanarak hapse atılır. Bir sene süren hapisane hayatı onun ufkunu genişletmiştir. Çünkü hapisane, Rusya'nın değişik yerlerinden, pek çoğu siyasi ve dini olaylara karışmaktan suçlu bulunmuş Müslüman Türklerle doludur. Onlardan Rus esaretindeki Türk ve Müslüman halkların durumu hakkında epeyce bilgi edinir. İleride yayımlayacağı Hapishane Esrarı adlı kitabı mahkûmiyet günlerinin eseri olur¹. Mahkûmiyetten sonra 1879'da İstanbul'a gelerek Hacca gider. Daha sonra Mısır, Hicaz, İtalya, Avusturya, Fransa, Sırbistan, Bulgaristan, Batı Rusya, Kafkasya, Batı ve Doğu Türkistan, Yedisu Vilayeti ve Sibiryâ bölgelerinde dolaşıp Müslümanlarla temas kurar. Bu ülkelerde birçok dergi çıkarır. Daha sonra ikinci kez Japonya'ya gider. Japonya'da ilk İslâm tohumlarını atan Abdürreşid İbrahim, bir ara ziyaret ettiği II. Abdülhamid'e bir mektup yazarak, Japonya'da İslâm'ın yayılması için desteğini ister. Padişah gözünde, Japonya'da "İslamiyet yaymayı mukaddes vazife sayan" "Kazanlı Müslüman âlim", "Türkçe, Arapça, Farsçadan başka Rusça ve Japonca biliyordu. Kırk yaşından sonra Fransızca ve Latince" öğrenmiş biriydi. Japonya'da Rus karşıtı faaliyetleri üzerine, Rus hükümetinin isteğiyle Japonya'dan ayrılması istendiğinden İstanbul'a geldi (1904). Rus elçisinin isteği üzerine tevkif edilerek 14 Ağustos 1904'te Odesa'ya getirilerek hapsedildi. Fakat bir hafta hapis yattıktan sonra Rusya Türklerinin Rus hükümetine yaptıkları baskıları sonucu 21 Ağustos 1904'te serbest bırakıldı². Hapisten sonra Kazan'a gelerek aydınlarla çalışmalar başlatır ve Petersburg'a yerleşir.

19 Kasım 1905'te, Rusya'da Toplam 83 temsilcinin katıldığı toplantıda İslâm Birliği doğrultusunda Rusya Müslümanlarının hak ve hukukunu korumaya dönük Nijni Novgorod kararlarını açıklar. Dört gün süren toplantı, farklı toplumların özerkliğini, hak ve hürriyetlerinin korunmasını öne çıkaran kararlar almıştır. 3 Ocak 1906'da ikinci Müslüman Kongresi gerçekleştirilir. Burada, Abdürreşid İbrahim'in hazırladığı, "ittifak nizamnamesi" oy birliğiyle kabul edilir. Üçüncü Müslüman Kongresi, 16 Ağustos 1906'da Mekerce Pazarı'ndadır. Altı gün süren toplantıda, Rusya Türklerinin ileri gelenleri; misyoner faaliyetleri, eğitim, din ve ilim adamları ve her alanda iyileşmenin sağlanması için ıslahat konularını tartışır. Ancak, III. Duma döneminde Rus baskısı artarak birçok Müslüman aydın, hapsedilir ve sürgüne gönderilir. Abdürreşid İbrahim'in de dergileri kapatılmış, Rusya'da kalmak can güvenliği için tehdit oluşturmaya başlamıştır. Bunun üzerine Rusya'dan ayrılmaya karar vererek ikinci büyük seyahatine çıkar. 1907 sonlarında Batı Türkistan şehirlerini dolaşır, halkın durumuna yakından şahit olur. Dördüncü Müslüman kongresinin toplanması için hazırlıklara girer. Yine gizlice bir gemide gerçekleşen toplantıda, eğitimle alakalı bir komite oluşturularak öğretmenlik yaşına gelmiş Kazan bölgesindeki gençlerin, İstanbul'a gönderilerek eğitim almaları kararlaştırılır.

¹ http://www.canerarabaci.com/makaleler_abdurresid_ibrahim-sayfa_id-333-id-52006.

² A.g.y.

Kararlarını haber alan Rus hükümeti, önceleri engel olsa da 1908'den itibaren, aynı karar doğrultusunda birçok genç Türkiye'ye gelmiştir. Rus baskısı, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Ali Hüseyinzade, Alimcan İdrisi daha sonra A. Zeki Velidi (Togan), Mehmet Emin Resulzade, Sadri Maksudi, Zakir Kadiri (Ugan), Fuat Tuktar, Ayaz İshaki, Abdullah Battal (Taymas) gibi tanınmış şahsiyetlerin Türkiye'ye göçmesine neden olmuştur. Abdürreşid İbrahim, Japonya'ya gelerek burada Japonca öğrenir, İslamiyet'in yayılması için çalışmalar yapar ve Tokyo Cami'nin açılışını yapar. Daha sonra Çin ve Hindistan'a gider. 1910 yılında Haccını ifa eden Abdürreşid İbrahim, Hicaz Demiryolu ile Beyrut'a, oradan da gemi ile İstanbul'a gelir. Hariciye Nezaretine, Osmanlı vatandaşlığına geçme talebiyle dilekçe verir. Ancak 25 Ekim 1913'te Osmanlı vatandaşlığına kabul edilir. İstanbul'da vaazlar verdiği sırada 1911'de İtalyanların saldırması üzerine Abdürreşid İbrahim, Trablusgarp'a, cepheye gitmeye karar verir. Trablusgarp'ta beş ay kaldıktan sonra İstanbul'a döner. I. Dünya Savaşının başlamasıyla Rusya'ya giderek buradaki Müslümanları örgütlenmesi için çalışmalar yapar. Zamanla Bolşevik hükümetinin baskıları sonucu Türkiye'ye gelir ve Konya'nın Cihanbeyli ilçesinin Böğrüdelik köyüne yerleşir. Fakat köyde boş durmaz. Öğrenciler yetiştirir, hayvancılıkla uğraşır. Konya Valiliği'nin, 24 Aralık 1828'de Cihanbeyli Müftüsü olarak tayin edilmesini teklif ettiği Abdürreşid Efendi, düşünce ve bilim alanında çalışmalarına ara vermez. Fırsat buldukça da İslam dünyasının problemlerini dile getiren eserler kaleme alır. Yalnız aklı hâlâ İslam âleminde. Japonya'ya gitmek ister. 1933 Ağustos'unda İstanbul'dan yola çıkarak 12 Ekim'de Tokyo'ya varır. İslâm dininin Japon yönetimi tarafından resmen tanınmasını sağlar. Tokyo'daki Tatar ve diğer Müslümanların çocuklarına din ve tarih dersleri verir. Eşref Edip'in İstanbul'da çıkarmayı planladığı Türk-İslâm Ansiklopedisi'ne maddeler hazırlamaya gayret eder. Kazan Tatarlarının, Türkiye'de Harf İnkılâbı yapıldığı için boşa çıkan bir matbaanın harflerini satın alarak Japonya'da kurdukları basım faaliyetlerine destek verir. Birçok Japon'un İslâm dinini tanımasına vesile olur. İslâm'ın daha iyi tanınması için Japonya'da çıkarmayı düşündüğü İngilizce-Arapça dergiyi planlarken ömrü yetmez. 17 Ağustos 1944'te Tokyo'da vefat eder. Ardında birçok eser bırakır. Eserlerinden bazıları şunlardır: Livaü'l-hamd, Çolpan (Çoban) Yıldızı, İlmihâl-i Tıbbi Hem Din Hikmetleri, Hapishane Esrarı, Asya Tehlikede, Bin Üç Yüz Senelik Nazra, Vicdan Muhakemesi ve İnsaf Terazisi, Tarihin Unutulmuş Sahifeleri.

Bir Darbe Değerlendirmesi

Abdürreşid İbrahim'in anlatımıyla oluşturulan, Tarihin Unutulmuş Sahifeleri eseri, 1876 senesinde devlet adamlarımızın siyasete nasıl yön verdiklerini ve Sultan Abdülaziz'in şahadetinin sebeplerinin ne olduğuna ilk ışık tutan kitapçıklardandır. 1876'dan günümüze kadar Sultan Abdülaziz'in şehadeti çok incelenmemiş, tozlu sayfalar arasında kalmıştır. Dönem bilgelerinden Abdürreşid İbrahim, “tarihin çok mühim safhaları unutulmuş, bazen ihmal kılınmış yahut siyaset ifritlerinin sihirleriyle ketum kılınmıştır” diye dert yanarak anlatımına başlar. “Sultan Abdülaziz'in şehadeti bir muamma olarak kalmıştı” ifadesi, unutulmuş veya unutturulmaya çalışılmış bu olayı ve olayın perde arkasında neler

olduğunu ifadeye dönüktür. Sibiryalı Abdürreşid İbrahim'in gözünden olayın değerlendirilmesi anlamlı olacaktır. Eser, Abdürreşid tarafından anlatılmış, Musa Carullah tarafından kayda alınarak 1933 yılında, Berlin'de Osmanlı Türkçesi ile basılmıştır.

SULTAN AZİZ'İN ŞEHADET SEBEBİ

Abdülaziz döneminde Balkanlarda çıkan isyanlar, Girit ayaklanmaları, Avrupa devletlerinin müdahaleleri yanında Akdeniz ticaretinin canlılığını kaybetmesi, Osmanlı Devleti'ni hem ticari hem siyasi açıdan oldukça zor duruma sokmuştur. Bununla birlikte devlet adamlarının yabancı devletlere hizmet etmesi, durumu gittikçe zorlaştırmıştı. Abdülaziz'in bu karmaşa içinde yapmaya çalıştığı askeri alandaki reformları, yabancı devletleri korkutmuş bunun için tedbir almaya başlamışlardı. Padişahın akıl sağlığının yerinde olmadığına dair dedikodular çıkarmışlardı. Osmanlı padişahlarının tahta çıktığında bir ülkeyi yönetebilecek kabiliyet ve akla sahip olduğunu yazan Abdürreşid İbrahim, “padişahların akılları, devletin kudreti kuvvetleriyle, bekalarıyla takdir kılınır” der. Sultan Aziz dönemi incelendiğinde, devletin deniz kuvvetlerini, dünyada güçlü hale getirdiğini görmekteyiz. O dönemde Türkiye, deniz kuvvetlerinde dünyada ikinci sıradaydı. Muntazam beş yüz bin askeri vardı. Sultanın şahadetinden sonra da görev yapan bu kuvvet, Tuna Muharebesinde görev almış ve başarılarını kanıtlamıştır.

Sultan Abdülaziz'in Avrupa'ya ve Mısır'a seyahatleri gezi amaçlı değildir. Abdülaziz buralara fikir edinmek için gezi düzenlemiştir. Abdürreşid İbrahim, “her ne kadar vesikalar elimde yok ise de Aziz'in siyasi fikirleri önemlidir. Buna rağmen diplomatlar sultan hakkında bir sürü yalan yanlış rivayetler uydurmuştur. Halkın efsane olarak anlattıkları diplomatların söylediklerinden daha hakikidir” diye fikir beyan eder.

Balkanlarda yaşayanlar, fakir ve her zaman isyana hazır milletlerdir. O vilayetlerin Müslümanları ise, cahil ve fakir idi. Fakat burada yaşayanlar Müslüman olduktan sonra, hakimiyet-i millie kuvveti siyasetinde ve dinlerine muhabbetli bir kuvvetle bağlı idiler. Diğer taraftan ise Hristiyan devletler, bu yerlerde himaye edeceğimiz diyerek memleket dâhilinde her yerde Hristiyan misyonerleri, rahipleri, papazları ile fitneye sebep oluyorlardı. Halkı hem dini hem siyasi faaliyetlerle meşgul ederek, devletin zararına eşkiya türetirler. Hristiyan ihtilallerine davet ederler. Ecnebi devletler, Müslümanların oturduğu yerlere bir Türk dahi sokmamaya gayret ederler. Kanunen böyle bir şey olmasa da fiilen durum böyledir. Türk devleti oralara bir konsolos bile gönderemezdi. Kazan'da konsolos bulundurmak için, Türkiye hükümeti defalarca teşebbüste bulunmuş ise de Rusya hükümeti daima engellemiştir. Rusya ise, Türk vilayetlerinin her yerinde konsoloshane ve mektepler açarak faaliyet gösteriyordu.

Ecnebi devletlere tabi Müslüman ülkelerinde, Müslümanlık iddialarında bulunan adamlar, Türkiye'ye gelirken Hristiyan hükümetlerin himayesinde olmaktan iftihar ederlerdi. Tunus, Fas, Cezayirli, Fransız himayesi; Rusya Müslümanları Rus himayesiyle iftihar ederek ‘bizim Rusya’mız’ derlerdi. Hatta Hristiyan hükümetlerinin tecavüzlerinden kaçarak dinlerini korumak için Türkiye'ye hicret eden adamlar, Türkiye kanunlarına itaat

etmemek için yabancı devletlere ait pasaportları muhafaza ederek o ülkelerin konsoloslarına sığınarak onlara itaat ederlerdi. Sultan Abdülaziz, bütün bu durumlardan haberdar olup bu Müslüman halklarla münasebet kurmak istemiştir. Bunun için 1875 senesinde Hicaz'a giden Abdulbari Ahmet'i Saray-ı Hümayuna davet ederek büyük iltifatlar göstermiştir. Hediyeler verdikten sonra Rusya'da bulunan ulemaya, on sandık Kuran-ı Kerim göndermiştir. Cennet mekân Abdülaziz, Avrupalıların yaptığı okullardan bıkmış usanmıştı. Avrupa devletlerinin, Türkiye'nin taksimi söz konusu olunca ağızlarının suyunu aktığını, bunu elde etmek için himayelerinde yaşayan Müslümanlara okullar açarak kendi fikirlerini aşıladıklarını bilirdi.

SULTAN ABDÜLAZİZ'İN TEDBİRİ

Yabancı devletlerin emellerini anlamış olan Abdülaziz, buna karşılık bir siyaset izlemek zorunda olduğunu biliyordu. İki büyük devlet olan İngiltere ve Rusya arasındaki rekabette, Türkiye'nin stratejik bir yere sahip olduğunu bilen Abdülaziz, tedbirler düşünmüştür. Rus sefiriyle görüşerek geneli Hristiyan olan Rum illerinde Rus siyaseti hâkim olduğu için Macar kapılarında Rus askeri bulunmasını istemiş böylece İngiltere'nin Hindistan'a gidecek yollarını kapatacağını ummuştur. Türkistan'da ise Türk siyaseti hâkim olduğu için Türk askeri bulunduracak ayrıca Hindistan ve Afganistan'ın birleştirilmesine çalışılacaktı. Rus elçisi İgnatiyef, Abdülaziz'in bu fikrini beğenmiş derhal Petersburg'a giderek müzakerelere devam etmiştir. Bu Rus elçisi, saray görevlileri arasından adam tutmuş, sultanın her adımını takip ederek padişahla her yerde karşılaşmaya çalışmış ve iltifatlarına mazhar olmuştur. Fakat İngiltere yanlısı devlet adamları yüzünden, Abdülaziz'in Rusya'yla ilişki kurması engellenmişti. Eğer bu ilişki kesilmeseydi ve Abdülaziz'in maksadı gerçekleşseydi, şimdi Türkiye ve Türkistan büyük bir kuvvet olur, dünya haritasında ise başka bir yere sahip olurdu.

Sultan Abdülaziz, İstanbul'dan Kaşgar'a on sekiz subay ve iki hoca göndermişti. Türk zabıtları, Rusya yoluyla Türkistan'a geçmişlerdi. Bu durum, Abdülaziz'in siyasetinin ne kadar başarılı olduğunu göstermektedir. Gönderilen zabıtlar, Türkistan'da senelerce kalmış, Türkiye adına siyasetler geliştirmişlerdir. Daha sonra beş zabitin, Afgan ve İran yoluyla geriye döndüğü söylenir. Abdürresid İbrahim, Türkistan'da bulunduğu sırada buradaki müzelerden birinde kapıcılık yapan yaşlı biriyle karşılaşır. Müze müdürü, bu zatın Abdülaziz'in gönderdiği subaylardan biri olduğunu söylemiştir. Daha sonra bu zatla görüşmeye gittiğinde ise hasta olduğu için hastaneye kaldırıldığını öğrenmiştir.

Sultan Abdülaziz'in asker gönderme fikrine karşılık, Rusya'da ekseriyeti Müslüman olan Evka vilayetine 1874-75 senelerinde yabancı devletler, Hristiyan halk sevk etmişlerdir. Bu bölgede Hristiyan halkı çoğaltarak, Sultan Abdülaziz'in uzak siyaset politikalarını engellemeye çalışmışlardır. Aslında subayların Kaşgar'a gönderilmesi, Türkistan Kaşgar Emiri Yakup Han'ın talebiyle olmuştur. Meşhur Gazi Şamil, Rusya kuvvetleriyle muharebe ederken Sultan Abdülaziz'den yardım talep etmişti. Bu isteği Ahmet Mithat, Konak eserinde açık bir şekilde kayıt etmiş, bu da Sultanı, Dağıstan gazilerine yardım

göndermekten aciz kılmıştır. Mısırlı Ferit Bey de Osmanlı Türk Tarihi eserinde, Halife Sultan Abdülaziz'in büyük bir fikrin kurbanı olduğunu yazmıştır. Ahmet Mithat Üss-i İnkılap eserinde, Aziz'in şehadetine dair resmi raporların ecnebi doktorlarla beraber düzenlendiğini anlatır. Müslüman doktorların, naaşın yanına konulmaması bile Abdülaziz'in şehadeti suikast olduğunun kanıtıdır. Cennet Mekân Sultan Aziz'in, şehadetinden bir gün önce halifelik makamında bulunan Sultan Murat'a, nasihat dolu bir mektup yazmış, bu mektup olduğu gibi dergide yayınlanmıştı. Yazının içeriği incelendiğinde, Sultan Abdülaziz'in de Sultan Murat'ın da bu suikastın olacağından haberi olduğu anlaşılmaktadır.

SULTAN AZİZ'İN KUSURLARI..

Cennet Mekân Abdülaziz'in kusurlarından biri, halifelerin Avrupa'ya gidip gitmemesinin şer'an caiz olup olmadığını sorması olmuştur. İngiliz Muhibbi Cemiyetinde bulunan Hafız Ahmet Şefik, Mithat Paşa, Damad-ı Şehriyari Mahmut Celalettin, Mektupçu Hayrullah Efendi fitne çıkarmışlar bu fitnelerini halk arasında yaymışlardır.

İkinci kusuru ise sultan Aziz'in çok israfçı olduğuna dair dedikodular vardı. Abdülmecid devrinde dış borç seksen milyon iken Aziz devrinde dış borç iki yüz milyon olur. Her yerde her söz söylenir devlet dairelerinde, esnaf arasında bu dedikodu dolaşır. Eşraf, askerlerin masraflarının çok fazla olduğunu konuşurken, Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi de ulema arasında, “israfçı padişah” dedikodusuyla fitneye sebep olur.

Üçüncü bir hatası, Sultan Aziz'in fazla Rus taraftarı görülmesidir. Aslında sultan Abdülaziz'in Rusya'ya yakın olmasının, başka nedenleri vardır. Fakat bunu siyasetler görmemiş halka farklı yansıtmışlardı. Özellikle 19. asır siyasetlerinin İngiltere yanlısı olmaları Mısır, Sudan kapılarını İngilizlere açık bırakmalarına, Hindistan'ın senelerce sürecektir esaretine sebebiyet vermişti. Eğer Abdülaziz'in Rusya ile ilgili planı uygulanmış olsa idi, İngilizler bu işgalleri yapamazdı. Bütün bu ahvalin sebebi, siyasetçilerimiz, diplomatlarımız ve aydınlarımızın büyük gafletindendir.

RUS SEFİRİ İGNATİYEY

1904 yılında Petersburg'a giden Abdürreşid İbrahim, meşhur tüccar Zahidullah Efendi ile birlikte Rus sefiri İgnatiyef'in evine misafir olur. Türkiye'de kalan bu sefirin, çaya likör katan hizmetçisini, Müslümanların içki içmediğini söyleyerek engellediğini yazar. Rus sefiri bu arada bir hatırasından bahseder. Sefir, Kazan'a giderken, vapurda namaz kılan Müslümanları, bir papaz rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlığın üzerine, “Cahil Müslümanlar, papazı vapurdan aşağı nehre attı” deyince; orada bulunan biri itiraz eder. “Biz de vapurdaydık. O papaz sarhoştü. Üstelik onu nehre atan Müslümanlar değil, orda bulunan halktı”, derler. Bunun üzerine sefir, “Ya öyle mi? Ben, bu mesele büyümesin diye imparatora mektup yazarak, vapurlarda Müslümanların namaz kılabilmesi için özel yer yapılmasını istedim” der. Bunu İstanbul'a gittiğinde sultana anlatır. Padişah, “memnun

musun” sorusuna sadrazamdan şikâyetle cevap verir: ellerini dizlerine vurarak ‘Ah o Mithat yok mu?’ der.

A.İbrahim, Kahire’de iken Mahmut Muhtar Paşa ile görüşmüştür. Osmanlı-Rus meselesi hakkında fikrini sorduğunda Paşa, Abdülaziz’in gönlündeki fikrin çok büyük ve faydalı olduğunu söyler. Eğer bu fikir vücut bulursa Türkistan’ın tamamının İslam âleminin olabileceği ve Hristiyan devletlerin artık İslam âlemine saygı göstereceği kanaatindedir. Fakat doğu siyaseti her zaman içerideki siyasetçiler tarafından harap olmuş, dâhiliyenin beceriksizliği yüzünden dış siyaset berbat olmuştur.

“Cennet mekân” Abdülaziz’in tahtan indirilmesi için Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi’den fetva istenmiş fakat o vermemiştir. Bunun üzerine görevinden azledilerek yerine Mektupçu Hayrullah Efendi getirilerek fetva alınmıştır. Böylece, siyasetçi ve diplomatların, bir devleti nasıl oyuncak ettikleri gözler önüne serilmiştir. Sultan Aziz’i, düşmanlar kendi siyasetçilerimizin eliyle katletmişlerdir.

İTTİHAD-I İSLAM

Sultan Abdülaziz’in İslam birliğini kurmak için yaptığı çalışmalar, yabancı devletlerin dikkatini çekmiştir. Onlar harekete geçerek Avrupa devletlerini buluşturma fikrini ortaya atmışlardır. Bununla birlikte harekete geçen Avrupa devletleri, Türk/İslam memleketlerini kendi aralarında pay etme siyasetini, perde arkasından yürütmeye başlamışlardır. Bu konu her yerde her ağızda konuşulmaya başlanmıştır.

Sultan Abdülaziz’in büyük fikri İttihadı İslam idi. Lakin Abdülaziz’in İttihadı İslam fikri, niçin İngiliz, Rus, Fransız gibi Hristiyan devletleri harekete geçirmiştir? Bu devletlerin emelleri nedir? Sultan Abdülaziz’in ufak büyük tüm hareketleri dikkatlice incelenmiş, İttihadı İslam’ın kurulma ihtimaline karşı Mısır, Hindistan, Türkistan gibi ülkelere İngiltere, Fransa, Rusya zalimce saldırmışlardır. Burada Türklerin en büyük hatası, diplomatlarının Avrupa devletleri diplomatlarının gölgesinde kalıp onlara hizmet etmiş olmalarıdır. Abdülaziz’in hem dilinde hem kalbinde yeşerttiği İttihadı İslam fikri, devlet adamları ve sonra gelen halifeler tarafından kabul görmüş olsaydı, şu an İslam ümmeti, çok farklı durumda olurdu. Fakat bu siyaseti anlamayan diplomatlarımız, çok büyük gaflette olmuşlardır. Daha sonra tahta çıkan Abdülhamid de İttihadı İslam fikrinden korkan birisidir. Zira, o saray adamları, siyasetçilerin her daim dış güçlerin elinde oyuncak olduğunu bildiğinden kimseye güvenemezdi. Abdülaziz döneminde olan olayları görüp yaşadığı için, sarayda çıkan fitneleri idare etmeye çalışmıştır. Hilafet makamının artık sözde bir makam olduğunun farkına varmıştır.

İNGİLİZ SİYASETİ

İslam ülkelerinin en zengin kıtalarını işgal etmiş olan İngilizler, İttihadı İslam fikirleri ve İslam halifelerine karşı her zaman tedbir almış ve mütecaviz program uygulamışlardır. İngilizler, Türkleri kuvvet ve itibardan düşürdükten sonra, İslam ülkelerini kendi tarafına çekecek siyaset uygularlardı. Kendi emellerine hizmet etmeleri için İslam memleketlerinde

yaşayan adamları bulup onlara mevki, makam, para vadetmeleri; eskiden beri hazırlayıp ortaya koydukları siyasetti.

CEMALEDDİN EFGANİ

Hint Müslümanlarından Seyit Han, Türkiye halifelerine bağlanıp, dost olmak fikriyle hareket etmiş bir devlet adamı idi. Bu fikirde kırk sene kadar devam etti. Daha sonra İngilizlerle siyaset yapmaya başladı. Bu arada Türk Yunan Muharebesi olmuş, Türklerin galibiyetini kutlamak için Seyit Han, Türkiye'ye mektup göndermişti. Bu büyük bir olay olmuş, mektup yüzünden Seyit Han'ın itibarı yok edilmiş ve görevden alınmıştı. Sonra yerine, Seyit Cemalettin Efgani getirilmişti. Cemalettin Efgani'nin asıl fikri, Türkiye'den hilafeti alıp İngiliz himayesinde halifelîği ihya ederek, Arapları Türkiye etkisinden ayırmaktı. İngiliz himayesinde İslam âlemine fikirlerini yayan biridir. Efgani, Türkiye, İran hükümetlerine şiddetle karşı çıkar, düşmanlık eder. Seyit Ahmet Han, Efgani'ye göre daha ılımlı olsa da ikisi, hilafetin Türkiye'nin elinde bulundurmasına karşıdır. Efgani, birçok makalesinde İstanbul saraylarından garbın yönetilemeyeceğini, bu durumdan kurtulmak için isyanlar çıkarılması gerektiğini yazmıştır.

İSLAM MİLLETLERİNİN TÜRKİYE TÜRKLERİNE NAZARİYESİ

Efgani'nin propagandaları, doğu vilayetlerine tesir etmiş ise de İslam âleminde etkisi yoktur. İslam âleminin fikri, halifelîğin Türkiye'de kalmasından yanadır. Doğuda isyanlar olsa da, bütün İslam milletleri, Türkiye tarafında kalmışlardır. Mustafa Kemal, hilafeti kaldırdıktan sonra Hint Müslümanları, Türkiye lehinde tavırlarını sürdürürler. Lozan'da, İsmet Paşa'nın yanında yer alırlar.

19. yüzyılın sonlarında Hilafet makamı, siyaset ifritlerinin elinde, İslam zararına hizmet eden Efgani gibi adamların elinde kötüye kullanılmıştır. Bu dönemde Mısır, Filistin, İran, Hindistan'da çıkarılan isyanlar; İngilizlerin istilalarına hizmet etmiştir. Şerif Hüseyin gibi zelil, sefihlerin yaptığı vahşetler, Filistin'de ve İslam beldelerinde okunan ezanların susmasına neden olmuştur.

SONUÇ

Abdürreşid İbrahim'in Tarihin Unutulmuş Sahifeleri, yalnız Sultan Abdülaziz'in kendisi değil fikirlerinin de unutturulmaya çalışıldığını ortaya kor. Sultan Aziz, İslam birliği kuracağından korkulduğu için suikastla öldürülmüş, suçlu gösterilmeye çalışılmıştır. Bu durum Sultanın fikirlerinden korkulduğunu göstermektedir. Eğer bu fikirler hayata geçip İslam ümmeti bir araya gelebilse idi, dünyadaki rezil sömürge anlayışına dur denilebilecekti. O başaramadığı için İngiliz siyaseti devam etmektedir. Günümüzde de İslam devletleri içinde bulunan siyasiler, aydınlar Hristiyan hükümetlerine hizmet etmekte, gelişecek olan ülkelerin önüne set çekmektedirler. Bize düşen görev, tarihin unutulmuş,

tozlu sayfaları arasında kalmış gerçekleri tüm İslam âlemine duyurarak gerçekleri göstermektir.

KAYNAKÇA

Abdürreşid İbrahim, 1933, Tarihın Unutulmuş Sahıfeleri, Musa Carullah, Berlin.

ARABACI, Caner, “Abdürreşid İbrahim’in Türkiye Vatandaşlığı Serüveni ve Konya Hayatı”, Akademik Sayfalar, c. XIV, S. 19, s. 290- 304.

BİÇER, Bekir, “Abdürreşit İbrahim Efendi (1857-1944)”, Konya Ansiklopedisi, I/24-25.

UZUN, Mustafa, 1988, Abdürreşid İbrahim, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), c. 1/295-297, İstanbul.

http://www.canerarabaci.com/makaleler_abdurresid_ibrahim-sayfa_id-333-id-52006.

MUSTAFA REŞİT PAŞA VE DIŞ BAĞLANTILARI

Ayşenur ÜNAL *

ÖZET

Mustafa Reşit Paşa yaşadığı dönemi ve Osmanlı Devleti'ni etkileyen önemli isimlerden biri olmuştur. Londra ve Paris elçilikleri sırasında edindiği bilgilere dayanarak Osmanlı Devleti'ni geliştirmek istemiş, bunun için bazı tavizler vermekten çekinmemiştir. Balta Limanı Ticaret Anlaşması da bu amaçla imzalanmıştır. Mustafa Reşit Paşa'yı asıl önemli kılan unsur ise, Osmanlı Devleti'nde yeni bir dönemin açılmasına neden olan Tanzimat Fermanı'nı ilan etmesidir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı Devleti, Fransa, İngiltere, Tanzimat.

MUSTAFA REŞİT PASHA AND HIS EXTERNAL LINKS

ABSTRACT

Mustafa Reşit Pasha was one of the most important persons who effected his term and Ottoman State. He wanted to improve the Ottoman State in accordance with his knowledge that he obtained while he was an ambassador in London and Paris. For this reason he didn't boggle giving concessions. Baltalimanı Trade Agreement was signed for this purpose. The fact that makes Mustafa Reşit Pasha to be an important person is his announcement of Reorganization rescript which started a new period in Ottoman State.

Keywords: Mustafa Reşit Pasha, Ottoman State, France, England Tanzimat.

GİRİŞ

1.MUSTAFA REŞİT'İN SİYASETE GİRİŞİ

Osmanlı Devleti'nin diplomatlarından biri olan Mustafa Reşit Paşa 13 Mart 1800'de İstanbul'da doğmuştur. İlk eğitimini babasından almış, daha sonra mahalle mektebine gitmiştir. Ama düzenli bir şekilde devam etmemiştir. Küçük yaşta babası ölünce, eniştesi Seyit Ali Paşa, Mustafa Reşit'i himayesi altına almıştır. Seyit Ali Paşa, Serasker olarak Mora'ya, ardından Hüdavendigar¹ ve Kocaeli Mutasarrıflığına tayin olunca yanında Mustafa Reşit'i de götürmüştür. Mustafa Reşit, eniştesinin yanında iken mühürdar olarak devlet memuru olmuştur. Eniştesi görevden alındıktan sonra, bir müddet geçim sıkıntısı

* Ayşenur Ünal, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD öğrencisi.

¹ Hüdavendigar: Osmanlı idarî teşkilâtında merkezi Bursa olan sancak. İlk kurulan Osmanlı sancaklarından biridir. Uzun süre Anadolu Beylerbeyliğine bağlı kaldıktan sonra sınırları genişletilerek XIX. yüzyılda önce eyalet, ardından vilâyet adı altında teşkilâtlandırılmıştır. İsim, I. Murad'ın lakabından kaynaklanır.

çekmiştir. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, tekrar mühürdar olarak çalışmaya başlamıştır. 1829 Edirne görüşmelerine başkâtip olarak katılmış, daha sonra amedi odasına geçmiştir. Burada Reisülküttap Pertev Paşa ile tanışmış ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile yapılacak görüşmelere III. Kâtip olarak dahil olmuştur. Bu sayede, Mısır sorunuyla tanışmıştır. Mısır dönüşünde amedi vekili, 1832’de ise amedi olmuştur (Beydilli, 2006: 348). Mustafa Reşit amedi görevinde iken dış politika ile ilgilenmiş, ayrıca Padişahın emirlerini de sadrazama ulaştırmıştır (Kaynar, 1991: 51) .

Mısır kuvvetlerinin Konya’daki galibiyetinden dolayı, Halil Rıfat Paşa maiyetinde tekrar Mısır’a gitmiştir. Ardından İbrahim Paşa ile yapılacak görüşmeler için Kütahya’ya geçmiştir. Burada Adana Muhasılığının İbrahim Paşa’ya geçmesine engel olamadığı için gözden düşmüştür (Beydilli, 2006: 348). Mustafa Reşit, bu görüşmeler sırasında Fransa Maslahatgüzarının kendisine çok yardımcı olduğunu, hatta devlet memuru gibi davrandığını ifade etmiştir (Kaynar, 1991: 55-56).

1830 yılına gelindiğinde Fransız işgaline uğrayan Cezayir’in durumunu görüşmek için Mustafa Reşit, 1834’te fevkalade orta elçisi sıfatıyla Paris’e gönderilmiştir (Beydilli, 2006: 348). Paris’e giderken Viyana’ya uğrayıp Prens Metternich ile görüşmüştür. Buradaki amacı, Mısır ve Cezayir konusunda Avusturya’nın desteğini kazanmaktır (Beydilli, 2006: 348). Reşit Bey, Paris elçiliğine Fransızca bilmediği halde getirilmiştir. Bu sırada Fransa Kralı Lui Filip ile görüşmüş ve kendisine özel ilgi gösterilmiştir. Bu görüşme sırasında Mustafa Reşit, Kral ile Fransızcaı bilmediğinden dolayı konuşamadığı için üzgün olduğunu belirtmiştir. Ayrıca burada kraliçe ile de tanışma fırsatı bulmuştur. Mustafa Reşit’in Paris elçiliğinde asıl hedefi, Cezayir meselesini görüşmek olsa da, bu konunun konuşulması için daha erken olduğunu düşünmüş, Avusturya ve Rusya elçilerinin tavsiyeleriyle de Cezayir meselesini konuşmayı ertelemiştir (Kaynar, 1991: 63-65).

Mustafa Reşit, Fransızca öğrenmek konusunda karalıdır. Bunun için bir hoca aramaya başlar. Arkadaşları, hocasının hanım olması gerektiğini belirtir. Bunun üzerine operadan Matmazel N. adlı hanımdan ders almaya başlar. Ayrıca Fransızcanın yanında opera ve tiyatroyla ilgilenir. Bu opera sanatçısından kibarlık ve zarafet dersleri de alır (Baykara, 1985: 51) .

2. OSMANLI DEVLETİ’Nİ KURTARMA DÜŞÜNCESİ

Mustafa Reşit’in Osmanlı Devleti hakkındaki temel görüşleri şöyledir: Birincisi, bugünkü yapısı ve haliyle devletin yaşaması mümkün değildir. İkincisi, Türkler kendi kendilerine medenileşemez. Üçüncüsü, gerekli görülen bütün reformların gerçekleşmesi için padişahın arzu ve iradesi yeterlidir. Yeter ki, büyük devletler bunun için baskı yapsınlar (Ata, 2014: 165). Buradan da anlıyoruz ki Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı’nın kurtuluşunu reformlara ve Avrupa’nın ilgisine bırakmaktadır. Fransa Dışişleri Bakanı Guizot, Reşit Paşa hakkında şöyle düşünmektedir: O, Avrupa devletlerinin bazı kaide ve şartlarını, Osmanlı Devleti’ne getirtme ümit ve arzusu ile meşguldür. Bunu Avrupa medeniyetini, Müslüman adetlerinden daha çok sevdiği için değil, Avrupa politikasında memleketine ve padişahına yer, ağırlık

ve itibar kazandırmak için yapar. Ondaki hâkim ve değişmez fikir, Türkiye’yi Avrupa’da tutabilmek; Avrupa’yı, Türkiye’de tatmin ve memnun etmek gerektiğidir. O, Hristiyanlara hak ve hürriyetler, büyük devletlere imtiyaz ve tavizler vermekle devleti güçlendireceğini, Müslim ve Gayrimüslimler arasında barışı temin edeceğini zannediyordu (Ata, 2014: 165).

Mustafa Reşit Paşa, diplomatik faaliyetlerinde, Avrupalı devletleri, özellikle Fransa ve İngiltere’yi iki konu üzerinden ikna ederek, onların yardım ve desteğini kazanmayı amaçlamaktadır. İlk konu, Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğü ve istiklali, Avrupa barışı için şarttır. Ayrıca İngiliz, Fransız menfaatlerinin korunması ve devamı için, devletin bütünlüğü ve istiklali, Rusya ve ayrılıkçı hareketlere karşı müdafaa edilmelidir. Bu konuda Mustafa Reşit Paşa, Fransa ve İngiltere’ye şu şekilde telkinlerde bulunur:

“Şark Meselesinde İngiltere ve Fransa zaman kazanmaktan başka bir şey yapmıyorlar. Aldıkları uzlaştırmacı tedbirler ve yarım tedbirler onlara, çıkar yol veya tehlikesiz görünüyor. Fakat bu büyük ve tehlikeli bir yanılgıdır. Onların politikası tamamen yanlış yoldadır. Osmanlı İmparatorluğu’nun dezorganizasyonu ve zayıflaması sonunda Rusya istediği bölgede ve belki bütün imparatorlukta karışıklık ve isyan çıkarmakta kendini serbest hissedecektir. Bu konuda tedbir almakta gecikmeniz veya yarım tedbirler almanız sonunda genel bir savaş patlak verebilir. Böyle bir savaş sizi zor bir zamanda, içinde bulunduğumuz ihtiyatlı durumdan çıkarmaya zorlayacaktır. Sizin bugünkü ihtiyacınız, sizi kaçınmaya çalıştığınız tehlikeye biraz daha yaklaştırmaktadır.. Siz uyuyorsunuz ve uyandırılmayı bekliyorsunuz. Kendiniz uyanınız ve arzu ettiğiniz neticeyi alabilecek sağlam bir tavır takımınız. Aksi takdirde, ansızın ortaya çıkacak şiddetli bir kriz ve karışık olaylar sizi istemediğiniz neticelere sürükler.” (Kodaman, 1985: 72-73).

Mustafa Reşit, bir yönden Osmanlı Devleti’ne dış müdahaleyi telkin ederken diğer yandan Avrupa içinde bir müdahale bloğu oluşturmayı öngörür:

“Gerçekte ifade etmek gerekir ki Rusya, Osmanlı İmparatorluğu için öngörülen hiçbir reform planını gönüllü olarak kabul etmeyecektir. Dolayısıyla Rusya’ya doğrudan doğruya bir reform planı önermeye gerek yoktur. O halde her meseleyi insanlık, medeniyet ve Hristiyanlık adına ele almak gerekecektir. Bu takdirde, Rusya itiraz edemeyecektir. Bunun için, önce İngiliz ve Fransız ittifakı şarttır. Avusturya’nın katılmasını temin için Metterncih’i Osmanlı İmparatorluğunda bir inkılâp ihtimaliyle, sonunda Avrupa’da genel bir savaş tehlikesiyle tehdit etmek kâfi gelecektir. Avusturya bu şekilde ittifaka sokulduğunda, Rusya da yalnız kalmamak için ittifakta yerini ister istemez alacaktır.” (Kodaman, 1985: 72-73) .

Mustafa Reşit, Avrupa devletlerine Osmanlı toprak bütünlüğünün zarureti anlatmaya çalışır. Avrupalı devletleri, kendi çıkarları için bunun gerekli olduğunu belirterek birlikte hareket etmeye çağırır.

İkinci konu ise, Osmanlı Devleti’ni reformlar yoluyla modernleştirmede, Avrupa’nın tasvip ve yardımını temin etmektir. Çünkü Mustafa Reşit, Avrupa medeniyetini almadan,

iç ve dış meselelerimizin çözülebileceğine inanmamaktadır. Bu konuda, devletin dağılmasını temin eden Hristiyan unsurların ayrı baş çekmesinin adeta alt yapısını oluşturan müdahale uyarısını yapar:

“Biz medeniyetsiz hiçbir şey olamayız. O medeniyet de, sadece Avrupa’dan bize gelebilir...” “ Türkiye için en büyük iş, reaya meselesidir. Eğer reayaya verilmesi gereken hak ve hürriyetlerden bahsetsem, ülkemde bana kötü bir Müslüman gözü ile bakılır. Hâlbuki İslamlığın kurtuluşu, reayanın hür ve mesut olmasına bağlıdır. Bu konuda yüksek sesle konuşmak Avrupalı büyük devletlere düşer. İmparatorlukta, Hristiyanlar üzerindeki baskı için sesinizi çıkaramaz mısınız? Ödeyemedikleri haraç için zavallılar horlanmakta ve ezilmektedir. Bu uygulamalar sizin adil bir vergi dağılımı istemenizi gerektiriyor. Reaya haraç yüzünden isyan etmektedir. Reaya düzenli vergi istemektedir. Vergi sistemi Hristiyanlar için yerleşirse Müslümanlara da bunu kabul ettirmek için önemli bir adım atılmış olacaktır. Böylece İmparatorluğun yenileşmesi için ilk mesafe alınmış olacaktır.” (Kodaman, 1985: 72-73) .

3. PARİS VE LONDRA ELÇİLİKLERİ

Mart 1835’te Mustafa Reşit Paşa, İstanbul’a dönmüş, Temmuz ayında Paris’e daimi elçi olarak tayin edilmiştir. 1836’da ise Londra elçiliğine getirilmiştir. Burada İngiltere’yi Mehmet Ali Paşa’ya karşı birlikte hareket etmeye ikna etmek için uğraşmaktadır (Beydilli, 2006: 348). Çünkü Mustafa Reşit’in, İngiltere’ye olan takdiri büyüktür. Bütün siyasi meselelerin çözüm noktasını Londra olarak görmüştür. Hatta Fransa ile ilgili olan meselelerin bile, Londra aracılığıyla çözülebileceğini düşünmüştür (Baysun, 1985: 83). Buna karşılık İngilizler, Mısır Meselesinde destek olabileceklerini ama Cezayir konusuna karışmayacaklarını belirtirler. Lord Palmerston, Fransa’nın yaptıklarını çirkin bulsa da Fransa ile bozuşmak istemediklerini dile getirir (Baysun, 1985: 83). Palmerston’un bu sözlerinden de anlaşılacağı gibi Mustafa Reşit’in düşündüğü gibi, sorunların çözüm noktası İngiltere gözükmemektedir.

Paris ve Londra elçiliği yaptığı bu üç yıllık dönem sonrasında Avrupa diplomasisini tanır. Fransızcasını geliştirip, Fransa’nın önde gelen devlet adamlarıyla görüşmeler yapar. 1836’da Hariciye Müsteşarı, 1837’de Hariciye Nazırlığı için İstanbul’a döner. Elçilikleri sırasında edindiği bilgilere dayanarak, padişaha bir layiha hazırlar. Bu layiha, devletin iç ve dış politikasına dair geniş bilgileri kapsamamakta, Tanzimat’ın bazı maddelerini de içinde bulundurmaktadır (Kaynar, 1991: 84). Mustafa Reşit Paşa, artık ıslahat girişimlerinde bulunmak için hazırdır. Ama bundan önce Mustafa Reşit Paşa’nın Mısır sorununa bir çözüm getirmesi gerekir ve bunu da İngilizlerin yardımıyla yapabileceğini düşünmektedir.

İngiltere’nin baş müzakerecisi Bulwer’in, Life of Palmerston adlı eserinde, İngilizlerin İstanbul elçisi Ponsonby’nin İngiliz ticaretinin menfaatlerini koruyacak ve aynı zamanda Mehmet Ali Paşa’yı saf dışı bırakacak bir anlaşma istediğinden bahsedilmektedir. Ayrıca

bu anlaşma için Mustafa Reşit Paşa, Nuri Paşa ve Bulwer'in, birlikte çalışıp anlaşmayı tanzim ettiği de yazmaktadır (Kaynar, 1991: 126).

Mustafa Reşit, Hariciye Nazırı iken Lord Palmerston ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede ağırlıklı olarak reform konusudur. Palmerston, II. Mahmut'un Mehmet Ali Paşayı kendisine örnek alması gerektiğini ve kendisini reformlarla güçlendirmesinin zorunlu olduğunu söyler. Mustafa Reşit ise, reformların zaman içinde yapılacağına dair söz vermiştir. Bu dönemde her ne kadar İngilizler, reformların gerekliliğini vurgulasa da onlar için asıl olan mesele, Osmanlı Devleti ile bir ticaret anlaşması imzalamaktır. Bunun için Mısır meselesini güçlü bir koz olarak kullanmışlardır. Bu ticaret anlaşması ile Osmanlının zenginleşeceğini, İngiltere'nin ve diğer devletlerin Mısır Valisini ikna edeceğini, üç yıl içerisinde anlaşmanın etkilerini görebileceklerini iddia etmişlerdir. Eğer kabul etmezlerse alacakları önlemlerle Osmanlının gelirlerinin daha da azalacağı ve fakirliğin gelişmeyi durduracağını söyleyerek tehdit etmişlerdir (Dönmez, 2014: 221-226).

4.BALTA LİMANI TİCARET ANLAŞMASI

Bütün bunlar üzerine Mustafa Reşit Paşa, İngiltere'nin İstanbul elçisi Lord Ponsonby ile bir görüşme yaparak, İngiltere'nin anlaşma konusunda niçin bu kadar istekli olduğunu sormuştur. Lord Ponsonby cevabında, anlaşmanın ekonomik ve politik açıdan çok önemli, hatta politik yönden daha önemli olduğunu belirterek, Mehmet Ali Paşa'dan kurtulmanın bu anlaşmaya bağlı olduğunu vurgulamıştır. Mustafa Reşit'in de anlaşmaya olumlu yaklaşması üzerine anlaşmanın kabulüne karar verilmiştir (Dönmez, 2014: 225-226). Böylece 16 Ağustos 1838'de Balta Limanı Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre; Osmanlı yed-i vahid yani tekel usulünü kaldırmış, iç ticaretin Osmanlı vatandaşına münhasır olması da kaldırılarak İngiliz tüccarlarına verilmiş, İngiliz tebaaya Osmanlı memleketi mahsulü olan bütün maddeleri ihraç etme izni verilmiş, ayrıca transit vergisi de kaldırılmıştır. Anlaşmanın diğer bir önemli tarafı, isteyen diğer devletlerin de bu anlaşmaya katılabilecek olmasıydı. Bunun üzerine başta Fransa olmak üzere, birçok Avrupa ülkesi ile ticaret anlaşması imzalandı. Bu ticaret anlaşmalarının sonucu felaket olmuş, Osmanlı esnafı ve tüccarları çalışamaz hale gelmiş, Osmanlı Devleti ise borç batağına düşmüştür (Gündüz, 2013: 483-484).

Namık Kemal'in bu anlaşmaya olan tutumunu, İbret gazetesinde çıkardığı "Sanat ve Ticaretimiz" başlıklı makalesinde bulabiliriz. Mustafa Reşit'in, Avrupalıların yardımını kazanmak için böyle bir anlaşmayı yaptığını, ama sonuçların istediği gibi olmadığını, Osmanlı'da esnafın, tüccarın uşaklığa kadar indiğini belirtir. Ayrıca bunun normal olduğunu belirterek, Avrupa'nın fabrikaları ile Osmanlı'daki birkaç aletin rekabet edemeyeceğini söyler (Kaynar, 1991: 128).

Cemil Bilsel ise; imtiyazlar ve muafiyetler bahasına elde edilen siyasi menfaatlerin faydalı olmaktan çok zararlı ve devletin mevcudiyetini kemirici olduğunu ifade etmiştir (Kaynar, 1991: 129).

5. TANZİMATA GİDEN SÜREÇ

Balta Limanı Ticaret Anlaşmasının imzalanmasından sonra Mustafa Reşit Paşa, Londra büyükelçiliğine tayin edilmiştir. Bu tayin konusunda bazı kimseler, Mustafa Reşit'in tayini kendisinin istediğini düşünmektedir. Çünkü yapılan ticaret anlaşmasını onaylamayan bir grup olduğu ve bu grubun, Padişahın düşüncelerini etkileyebilir olmasından korktuğu için gitmek istediği düşünülmektedir (Beydilli, 2006: 348).

Mustafa Reşit, Londra elçisiyken ondan beklenen, Mısır meselesini çözmektir. Ama istenilen olmamış, Mehmet Ali Paşa ve Osmanlı kuvvetleri arasında Nizip'te yapılan savaşta Mehmet Ali Paşa kuvvetleri galip gelmiştir. Sultan Mahmut, mağlubiyet haberini almadan vefat etmiştir. Yerine Abdülmecid gelmiştir. Yeni padişah, Mehmet Ali'yi affedip bu sorunu çözmek istemektedir. Fakat Mehmet Ali Paşa, zapt ettiği bütün yerlerin kendisine verilmesini isteyince, Prens Metternich de işin içine karışır. Bunun diğer devletler için de önemli bir konu olduğu ve devletlerin ittifakıyla çözüme kavuşturulması gerektiğini ifade eder. Reşit Paşa ise, bu sırada İstanbul'a doğru hareket etmektedir (Kaynar, 1991: 160).

Mustafa Reşit, Londra'dan ayrılmadan önce Palmerston ile görüşerek Osmanlı Devleti'nin mevcut durumu ve yapılması gerekenlerle ilgili bir memorandum hazırladığını söyler. Palmerston, bu memorandum ile ilgilenerek görmek istemiştir. Memorandum, Tanzimat Fermanı'nın habercisi olmuştur (Dönmez, 2011: 5). Belge II. Mahmut'un vefatından hemen sonra kaleme alınmıştır. Kısaca şunları içermektedir: Mustafa Reşit, II. Mahmut'u bir despot olarak tanımlamakta, yanındaki dalkavuklara inanarak masum insanları öldürmekle suçlamaktadır. Onun yaptığı reformların, gösteriş amacı taşıyan, içleri boş yalancı reformlar olduğunu savunmaktadır. Osmanlı Devleti'ni hasta olarak tanımlayarak tedavi için bazı reform tedbirleri alınmasının kaçınılmaz olduğunu düşünmektedir. Bunlar arasında, mal ve can emniyetinin korunması, mahkemelerde açık, adil yargılama haklarının verilmesi, Osmanlı idari ve hukuki yapısında ve diğer gerekli tüm alanlarda reformlar yapılması gibi Tanzimat Fermanı'nda da yer alan temel esaslar bulunmaktadır (Dönmez, 2011: 6).

Ayrıca bu memorandumda, Osmanlı topraklarının zengin ve bereketli, coğrafi olarak ticarete elverişli, halkının da doğuştan yetenekli ve zeki olduğunu söylemektedir.

Yeni bir sistem oluşturulduğu zaman insanların, reformlar ve medeniyetin peşinden geleceğini, son 13-14 yıldır reform adıyla yapılanlardan fayda alınmadığını ve halkın bu konuda ne kadar memnuniyetsiz olduğunu ifade etmektedir. Ancak yeni oluşturulacak kurumlar akıllı ve doğru bir hükümle yönetildiğinde, herkesin kalıcı bir şekilde kurulmuş bu sistemin gerçek avantajlarını görecektir. Zorbalık azalacak faydalı değişimlere tüm kalpleriyle katılacaklardır (Dönmez, 2011: 7).

Devletin ancak bir müdahale ile kurtarılabilceğini, bunun devletin iç işlerine bir müdahale gibi algılanabileceğini söylemektedir. Ayrıca Kuran'ın emirlerine körü körüne bağlı ve

fanatiklikleriyle bilinen Müslümanların bu öneriyi ret edebileceğini belirtir. Bunu engelleyebilmek için, içişlerine yapılacak müdahalenin devlete herhangi bir zarar vermeyeceğini, Avrupa'nın güçler dengesini muhafaza etmek için devletin korumasını talep ettiğini, bunda bir kötülük olmadığını açıklanmasının yeterli olacağını düşünür. Zaten bazı sınırları aşmadan ve içişlerine müdahalesiz, gerçek bir sonuca ulaşamayacağına inanmaktadır (Dönmez, 2011: 10).

Sadece kin ve nefret duygularının harekete geçmesine neden olan katliam ve insanların mallarına el koyma, Avrupa'daki devletlerin kanunlarında tolerans gösterilmeyen suçlardır. Tamamıyla insanlıkla ilgili bu konulara yardım ve destek vermemenin uygun olacağını dile getirmektedir (Dönmez, 2011: 10).

Mustafa Reşit'in Tanzimat'ı ilan edeceğine dair diğer bir gösterge de, uzun süre İstanbul'da İngiliz elçiliği yapmış Statford Canning'in Life adlı kitabında bulunabilir.

“Reşit, kendi sınıf ve ırkından olan kimselerden çok daha başka beni cezbeden meziyetlere sahipti. Kendisi Mora'da doğmamış olmasına rağmen orada büyümüştür... Genç yaşında İstanbul'a gelerek resmi mesleğine başlamıştır. İlk nazarımı çektiği zaman, kendisi Bâbüâlî de amedci olarak bulunuyordu. Bu sıfatı haiz olarak 1832'de Tarabya'da Osmanlı hükümeti ile üç müttefik hükümetin mümessilleri arasında Yunanistan'ın toprakça büyümesi hakkında varılan kararları bir muahede haline koymuştuk. Kendisi Çerkez'e benzerdi. Zeki ve canlı idi. Ortadan daha kısa, umumi görünüşü câzib, neşeli bir tabiatı vardı. O zamanlar kendisini pek az gördümdü. Sonraları Londra'ya sultanın sefiri olarak geldiği zaman ahbablığımız tazelendi. Türkiye'deki reform bahsi üzerine bana açıldığını hatırlarım. Yeniçerilerin kaldırılması ile başlamış olan ve Mısır'daki Mehmet Ali'nin yaptığı reformdan örnek alınarak, meydana getirilen ıslahat hareketine iştirak edeceği muhakkak gibi görünüyordu. Tanzimat taraftarlarının nasıl ve ne zaman işe girişmelerinin doğru olacağını sordu;

-Başından, diye cevap verdim,

-Başından, ne demektir? Dedi.

-Tabiatıyla hayat ve mülk masuniyetinden, diye cevap verdim.”(Kaynar, 1991: 164). Buradan da anlıyoruz ki Mustafa Reşit, Tanzimat'ı ilan etmeye çok önce karar vermiştir..

6. MUSTAFA REŞİT'İN BÜYÜK ZAFERİ: TANZİMAT

II. Mahmut'un yerine gelen Abdülmecid, henüz on sekiz yaşında, genç ve tecrübesiz bir padişah idi. O, babasından kalan en önemli mesele olan Mehmet Ali Paşa sorununu çözmek istemektedir. Mustafa Reşit, bu sırada padişaha, ıslahatların zorunluluğunu anlatır. Tanzimat'ın ilanıyla, Mehmet Ali Paşa'ya karşı Avrupalı devletlerin desteğinin kazanılacağını söyler. Ayrıca Mısır meselesi nedeniyle Londra'da toplanması kararlaştırılan konferansta Avrupa devletlerinin, yeni Sultan Abdülmecid ve Bâbüâlî'ye

reformlar için baskı yapmalarını da istemektedir (Dönmez, 2011: 6-7). Sultan Abdülmecid, Mustafa Reşit'e inanmış, Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Fermanı, Mustafa Reşit, yüksek bir kürsüden okumuştur. Fermanın okunduğu sırada Padişah, bütün bakanlar, ulema, devletin asker ve sivil büyük memurları, Rum ve Ermeni patrikleri, Yahudi hahamı, esnaf teşkilatı temsilcileri ve elçiler vardır (Kara, 170). Ayrıca dinleyiciler arasında Mustafa Reşit Paşa'nın arkadaşı olan Fransa Kralı Louis Philip'in oğlu Prince de Joinville de orada bulunmuş ve Türk halkının Mustafa Reşit Paşa'nın heykelini dikmesi gerektiğini söylemiş, eğer yapılmazsa bunun verilen nimete küfür olduğunu belirtmiştir (Kaynar, 1991: 175-176).

Tanzimat Fermanı'nı, temelde beş bölüme ayrılabilir:

Birinci bölümde; Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Kuran'ın hükümlerine ve şeriatın kanunlarına saygı gösterildiğinden, devlet kuvvetli ve halkın refah içinde bir hale geldiği belirtilmektedir.

İkinci bölümde; yüz elli yıldan beri türlü gaile ve sebeplerle ne şeriata, ne de faydalı kanunlara saygı gösterilmediği, bu yüzden de devletin eski kuvvet ve refahı yerine zayıflık ve fakirliğin geçmiş olduğu anlatılmaktadır.

Üçüncü bölümde; ikinci bölümde anlatılanlardan dolayı Allah'ın inayeti ve Peygamberin yardımıyla devletin iyi idaresini sağlamak için bazı yeni kanunların konulması gerektiğine işaret edilir.

Dördüncü bölümde, yeni kanunların dayandırılacağı genel prensipler gösterilmektedir. Bunlar:

- a) Müslüman ve Hristiyan bütün tebaanın ırz, namus, can, ve mal güvelliğinin sağlanması,
- b) Verginin düzenli usule göre ayarlanması ve toplanması,
- c) Askerlik görevinin düzenli usule bağlanmasıdır.

Beşinci bölümde ise, yeni kanunların dayandırılacağı genel prensiplerin gereği belirtilir (Kara, 2001: 170-171).

Fermanın getirdiği Müslüman-Hristiyan eşitliğinden, iki taraf da memnun kalmamıştır. Hristiyan tebaanın bir kısmı da aralarındaki dengenin bozulmasından kaygı duyarak, Tanzimat'ı hoş görmemiştir. Özellikle bundan rahatsız olan kesim Rumlardır. Çünkü Rumlar, Hristiyan tebaa arasında imtiyazlı bir duruma sahiptir. Divan-ı Hümayun tercümanlıkları, elçilik heyetleri tercümanlıkları, Eflâk ve Boğdan Beyleri, İstanbul'un Fenerli Rumları arasından seçilirdi (Kara, 2001: 187). Gayrimüslimlerin birçoğu Tanzimat'ın getirdiği haklardan kısmen memnun kalmış olsa da, onun getirdiği yeni yükümlülüklerle karşı çıkmışlardır. Müslümanlar da, Gayrimüslimlere verilen ayrıcalıklardan rahatsız olarak; İslam dininin üstünlüğüne bir çırpıda darbe vurulduğunu dile getirerek 'Şeriat elden gidiyor' diye gösteri yapmışlardır (Ata, 2014: 170).

Tanzimat Fermanı, ilan edildikten sonra fermanın tercümeleri, dost devlet elçilerine resmen tebliğ edilmiştir (Kaynar, 1991: 185). Elçiler de tebliğe karşılık vermiş, özellikle İngiliz elçisi Ponsonby şunları dile getirmiştir:

“Bu, bu imparatorlukta insanların sosyal koşullarını geliştirme projesini uygulamaya koymak adına atılmış ilk adımdır... Bu mükemmel bir anlayış ve uygulama üzerine kaleme alınmış; halkın dini, millî hisleri ve çıkarlarıyla mükemmel bir uyuma sahip, aynı zamanda her sınıftan tebaanın haklarını güvence altına alıyor, diğer yandan hiçbir hakkı ya da imtiyazı ihlâl etmiyor... Müslümanlar ve gayrimüslimler aynı şiddette bir iştiyakla Tanzimat’ın uygulamaya geçirilmesini istiyor.”(Dönmez, 2014: 270).

İngiliz ve Fransız gazetelerinde de Tanzimat lehine yazılar çıkmıştır. Bu gazetelerden *L’Univers* gazetesinde Müslüman milletine bazı esaslı haklar verildiği, bu sayede Türkiye’nin muasır medeniyetler seviyesine çıkacağı ve bunun ise Mustafa Reşit Paşa’nın eseri olduğu ifade edilmektedir. Presse gazetesi, Tanzimat’ın şu ana kadar Osmanlı İmparatorluğunda yapılmış en iyi kanun mecmuası olduğunu ve suiistimalleri ortadan kaldıracığını yazmıştır (Kaynar, 1991: 186-187).

Le Siecle ise, Tanzimat’ı Batı Medeniyetinin bir zaferi olarak görmüş ve fermanın ilanından dolayı oluşan memnuniyetlerini dile getirmiştir. Ayrıca kendi vatandaşlarının da yardımıyla bu zaferin kazanıldığını belirterek memnuniyetlerinin bir kat daha arttığını belirtmiştir. Ayrıca gazete, bu alanda özellikle Mustafa Reşit’in özel katibi olan Cor adında bir Fransız’ın çalıştığını, fermanın daha etkili sonuç vermesi için Müslüman tebaa ile reaya arasındaki ayrımın tamamen ortadan kalkması ve konuşulan Türkçe ile yazı Türkçesi arasındaki farkı belirterek dilin de sadeleştirilmesi gerektiğini yazmıştır (Kaynar, 1991: 187).

7. TANZİMAT SONRASI MUSTAFA REŞİT’İN FAALİYETLERİ

Mustafa Reşit’in Gülhane’de okuduğu hattı-ı hümayun ile Tanzimat devri başlamıştır. Tanzimat sonrası gelişen olaylarda Mustafa Reşit, yine merkezde olmuştur. Kırım Harbi arifesinde tekrar Hariciye Nezaretine getirilir. Bu sırada Rusya, Osmanlı Devleti’nin artık sonunun geldiği ve yıkılması gerektiğini düşünmektedir. Bununla ilgili olarak Rus Çarı I. Nikola’nın, 9 Ocak 1853’de Saint Petersburg’un kış sarayında verilen bir baloda İngiliz elçisi Sir George Hamilton Seymour’a söylediği şu sözler önemlidir: “İngiltere için beslediğim duyguları bilirsiniz. Bence iki hükümetin, yani İngiliz hükümetiyle hükümetimin anlaşması esastır... Biz anlaştıktan sonra, Batı Avrupa devletleri umurunda değil. Ne düşünürlerse düşünsünler, bence hiçbir değeri yok. Türkiye’ye gelince bu bambaşka bir sorundur. Bu ülke bunalımlı bir durumdadır. Başımıza pek çok işler çıkarabilir.” İngiliz elçisi, Türkiye hakkındaki düşüncelerini sorunca, I. Nikola şöyle devam etmiştir: “Kollarımız arasında hasta bir adam var. Çok hasta. Size açıkça söyleyeyim ki, gerçekten bütün tedbirleri almadan önce onu günün birinde kaybetmemiz büyük felaket olacaktır...”

Çar daha sonra düşüncelerini daha açık bir şekilde şöyle ifade etmiştir: “Türkiye ansızın ölebilir. Bu takdirde üzerimizde kalacaktır. Türkiye ölünce bir daha dirilmemek üzere ölecektir. Ölünce onu bir daha diriltemeyiz. Böyle bir olay karşısında kargaşalık, anarşi ve hatta bir Avrupa savaşı karşısında kalmaktansa, önceden tedbirler almak daha akıllıca bir hareket olmaz mı? Hükümetinizin dikkatine sunmanızı istediğim sorun işte budur.” (Şimşir, 1985: 77-78).

Fakat bu dönemde İngiltere, Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü korumadan taraf bir politika izleyince, Rusya istediği sonucu elde edememiştir. Bunun üzerine Osmanlı’yı himayesi altına almayı düşünmeye başlamıştır. Bu düşünce ile İstanbul’a, olağanüstü Büyükelçi sıfatıyla Mençikof’u göndermiştir. Onun aracılığıyla Bâbüâli üzerinde baskı yapacak ve Osmanlı hükümetini himayesi altına sokmaya çalışacaktır. Mençikof, bu amaçla 28 Şubat 1853 günü İstanbul’a gelmiştir. Gelir gelmez işe koyulmuş, Bâbüâli’ye sert notalar vermeye başlamıştır. Bir yandan Rum Ortodoks Kilisesinin, Kutsal Yerler sorunundaki isteklerinin kabulünü, öte yandan Osmanlı Ortodoks tebaası üzerinde Rus himayesinin kurulmasını ister. Bunun için Bâbüâli’yi bir anlaşma yapmaya zorlar. Bundan dolayı Bâbüâli’ye bir ultimatom verir. İsteddiği cevabı alamayınca Mençikof, henüz nazır olmayan Mustafa Reşit Paşa’ya da isteklerini içeren bir mektup gönderir. Zaten bundan üç gün sonra da Paşa, Hariciye Nazırlığına getirilmiştir. Mençikof’un ‘derhal ve kesin’ bir cevap istemesi üzerine Mustafa Reşit Paşa, İngiliz elçisini yanına çağırarak çok ağır Rus baskısı altında olduğunu, derhal ve nihai bir cevap istediğini, yoksa ilişkileri kesme tehdidinde bulunduğunu anlatmıştır. Ayrıca nazırlığa yeni gediğini, yazışmaları bile okumaya fırsat bulamadığını, bu yüzden çok zor durumda kaldığını belirtmiştir. İngiliz elçisi Redcliffe, Mençikof’tan birkaç günlük daha süre istemesini, son kabine değişikliğinde rolü olduğu için Mençikof’un bu süreyi vereceğini söylemiştir. Bunun üzerine Mustafa Reşit Paşa, Hariciye Nezaretindeki değişiklik yüzünden, “böylesine nazik bir konuda kesin bir cevap vermek imkânsızdır” diyerek kısa bir cevap vermiştir. Mençikof aynı günün akşamı cevap yazarak, “resmi ilişkileri kestiğini” bildirmiş ama cevap için biraz daha bekleyeceğini söylemiş, eğer yine cevap verilmezse, Rus elçiliği ile birlikte İstanbul’u terk edeceğini ve bunun sonuçları ile ilgili sorumluluğunun, Bâbüâli’ye ait olduğunu ifade etmiştir. Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı devlet adamları ve ulemeden oluşan kırk altı kişilik bir mecliste, Rus isteklerini tartışır ve reddedilmesine karar verilir. Bundan sonra, Rusya ile ilişkiler kesilmiştir (Şimşir, 1985: 79-81). Böylece, Rusya’nın Ortodokslar üzerindeki hamiliğinin resmen bir anlaşmaya bağlanmamış olmasına Mustafa Reşit Paşa esas âmil olmuştur.

1854’te Mustafa Reşit Paşa dördüncü kez sadrazam olmuş, Süveyş Kanalı projesine karşı çıkmasından dolayı, Fransa’nın tepkisini çekmiştir. Bu ise dış politika gereği, görevden alınmasına neden olmuştur. Böylece Kırım Savaşı’nın devamı olan 1856 tarihli Islahat Fermanı’nın hazırlanışı ve Paris Antlaşması gibi önemli gelişmeleri uzaktan takip etmek zorunda kalmıştır. Mısır seyahati sonrasında beşinci defa sadarete getirilmiş, ama Memleketeyn’de (Eflak, Boğdan) yapılan divan seçimlerinde, birleşme aleyhtarı

kesimlerin kazanmasına itiraz eden Fransa'nın baskıları sonucunda, kararı meşru saymakta ısrar edince tekrar görevinden alınmıştır. Daha sonra altıncı kez sadrazam olmuştur. Kısa süren bu son sadaretinde, bir kalp krizi sonucu 7 Ocak 1858'de hayatını kaybetmiştir (Beydilli, 20016: 349).

SONUÇ

Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı Devleti'nin en çalkantılı dönemlerinde görev yapmıştır. Yaptığı çalışmalar ve özellikle Tanzimat Fermanı'nı ilan edişi, Osmanlı Devleti için bir dönüm noktası olmuştur. Mustafa Reşit Paşa, medeniyeti Batı olarak görmüş ve Batı aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin güçlenebileceğini düşünmüştür. Ama biraz tarafsız ve yukarıdan baktığımızda Tanzimat Fermanı ve bu Fermanın ilanı için verilen tavizler, Osmanlı Devleti'ni daha büyük bir çıkmazın içine sokmuştur. Mustafa Reşit Paşa ise bulunduğu ortam ve siyasî şartlardan dolayı bunun farkına varamamıştır.

KAYNAKÇA

- ATA, R., 2014, "Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat", Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, 159-192.
- BAYKARA, T., 1994, "Mustafa Reşit Paşa'nın Medeniyet Anlayışı", Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- BEYDİLLİ, K., 2006, "Mustafa Reşit Paşa", İslam Ansiklopedisi, c. XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı yayını, 348-350.
- DÖNMEZ, A., 2011, "Mustafa Reşid Paşa'nın İkinci Londra Elçiliği ve Tanzimat", Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, s. 1-20.
- DÖNMEZ, A., 2014, Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- GÜNDÜZ, T., 2013, Osmanlı Tarihi El Kitabı, Ankara: Grafiker Yayınları.
- KARAL, E. Z., 2001, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KAYNAR, R., 1991, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzima, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KODAMAN, B., 1994, "Mustafa Reşit Paşa'nın Paris Sefirlikleri Esnasında Takip Ettiği Genel Politikası", Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ŞİMŞİR, B. N., 1994, "Kırım Savaşı Arifesinde Mustafa Reşid Paşa'nın Yazışmaları", Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

II. ABDÜLHAMİT NASIL ÖTEKİLEŞTİRİLDİ?

Betül Sümeyra TAHTALI *

ÖZET

Sultan II. Abdülhamit, 1876 yılında tahta oturduğunda Osmanlı Devleti Avrupa devletlerince siyasal ve ekonomik yönden sıkıştırılmış vaziyetteydi. Sultan, dış politikaya vakıf olabilmek amacıyla içerideki gürültüyü bastırma yoluna gitmiş ve tek elden hakimiyet politikası uygulamıştır. Osmanlı Devlet Başkanının bu politikasına karşı çıkanlar olmuştur. Devleti yalnız kendilerinin kurtarabileceğini düşünen İttihat ve Terakki Cemiyeti bunlardandır. Devr-i Hamidiye, bu cemiyetle Sultan arasındaki mücadelelerle geçmiştir.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, Devlet Yönetimi, Jön Türk, Meşrutiyet.

HOW ABDULHAMİT II IS ALIENATED?

ABSTRACT

Sultan Abdulhamid was acceded to the throne in 1876 during which the Ottoman State is compressed by the European states from political and economic aspects. Sultan Abdulhamid chose oppressive management in order to become acquainted with foreign policy and reduce turmoil inside. This policy has led to formation of a group that believes that only the state can save them. The period of Abdulhamid was between those who are in favor against those in. İttihat and Terakki was one of them by declaring the 2nd Constitutional Monarchy, which had designed 1908 as sole purpose.

Keywords: Abdülhamid II, State Administration, Young Turk, Constitutionalism.

GİRİŞ

Otuz dördüncü Osmanlı padişahı Sultan II. Abdülhamit Han (1876-1909), yaklaşık beş asırdır dünyaya hükmeden Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta tezahür eden hadiselerle hırpalanmakta olduğu, devrin büyük güçleri İngiltere, Almanya, Avusturya, Rusya'nın mevcut durumdan istifade etmek suretiyle entrikalar çevirmiş oldukları buhranlı bir devirde tahta çıkmıştır. Yaşadığı dönemden günümüze kadar hakkında farklı çevrelerce, birbirine zıt yorumlarda bulunulan bir şahsiyettir. Bunun sebebi, en belirgin olarak gerek haricî güçlere karşı Osmanlı Devleti'ni ayakta tutmak için, gerekse dâhilde yönetime el koyma gayesiyle kendisiyle rekabet eden İttihat ve Terakki'ye karşı uygulamış olduğu yönetimdir. Böylece devletin hazin sonunu geciktirip, otuz üç yıl tahtta kalarak açmış

* NEÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD Yüksek Lisans Öğrencisi, betulsmeyra@gmail.com

olduğu okullarla, hastanelerle, ödediği borçlarla kendisine minnet duyan ve onu İslam halifesi, ‘Ulu Hakan’ olarak zikreden bir grupla birlikte; ‘Kızıl Sultan, Pinti Hamid’ yakıştırmalarıyla anan diğer grup arasında mutabakata varılamamıştır. Oluşan bu iki grubun söylemleri, İttihat ve Terakki’nin padişaha karşı sürdürdükleri mücadelede yalnız kalmamak amacıyla üyelerini artırmak için kamuoyuna sundukları II. Abdülhamit’i karalama kampanyasının ürünleridir.

Bu çalışmada, İttihat ve Terakki ile yanlılarının II. Abdülhamit’i ötekileştirmek için basın yayın organlarını kullanış şekilleri ve içeriklerine değinilmiştir.

1.Jön Türkler ve II. Abdülhamit

II. Abdülhamit, seleflerinin başlatmış olduğu Batı Avrupa’yı örnek alan modernleşme faaliyetleri kapsamında en çok eğitim-öğretim alanına önem vermiştir, denebilir. Modern anlamda merkezî ve taşra eğitim sistemi kurmuş, bu sistemle Osmanlı toprağı içindeki fertlerde okur yazar oranı artmıştır. Bunun sonucu olarak yüksek okullara duyulan ihtiyaç çoğalmış ve ihtiyacı karşılamaya yönelik düzenlemeler yapılmış, kapsamı artırılan ve yeni açılan mülkiye, tıp ve hukuk gibi pek çok alandaki meslek ve ihtisas yüksek okullarının yanı sıra Darü’l-Fünûn’un açılmasıyla modern eğitim almış seçkin bir zümre yetişmiştir. Batı Avrupa’nın model alındığı eğitim sistemiyle, Mülkiye mekteplerinde ders alanların, Avrupa ülkelerine ve yönetim şekillerine sempati duymaları şaşırlanması gereken bir durumdur. Bu seçkin zümre, ileriki zamanlarda Jön Türk hareketinin yapı taşı oluşturmuştur¹. Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa ve diğerlerinin kitapları, bu okullarda öğrenciler arasında gizlice okunmuş olması, Jön Türk hareketinin fikrî temelini atılmasına yardım etmiştir². Ayrıca bu eğitim kurumlarının programları kapsamında öğrencilere kazandırılmaya çalışılan hamiyet-i milliye duygusu, gelecek süreçte Jön Türklerin “vatanı kurtarma” hissiyatlarına başlangıç teşkil etmiştir³.

Modernize edilen okullardan bir kısmı, ihtilâli gerçekleştiren ve fikrî tohumları faaliyete geçirmek suretiyle filizlendirecek olan öğrencilerin yetiştirildiği okullardır. Bunlar, askerî eğitim veren okullardır ve tahsil alan öğrenciler, bu okullarda istihdam edilmiş olan yabancı subaylardan aldıkları dersler neticesinde, onlardan etkilenmişlerdir. Şöyle ki, bu subaylar aracılığıyla Avrupa dillerini öğrenmişler, Avrupa’daki gelişmelerle ilgilenmişler, bu da Avrupa’nın XIX. yüzyıldaki fikir akımı olan pozitivistizmden etkilenip II. Abdülhamit’in siyasetinin yanlışlığı, yeni bir düzen kurmanın gerekliliği, vatan ve millet düşünceleri üzerinde etkili olmuştur. İşte bu da, II. Abdülhamit’in Osmanlı Devleti’nde tehlike arz ettiği ve yukarıda zikr olunan vatanın kurtarılması gerektiği fikrinin hareket noktası olmuştur⁴.

¹ Necmettin Alkan, “II. Abdülhamid Yönetimi ve Jön Türkler”, Devr-i Hamid, c. IV, 2011, s. 128-129.

² Tevfik Çavdar, İttihat ve Terakki, İstanbul 1991, s. 15.

³ Alkan, 2011, s. 130.

⁴ Alkan, 2011, s. 130.

Mülkiye, tıbbiye ve askerî mekteplerde tahsil görenlerin gözüyle bakıldığında çok masum gibi görünen isteğin, vatani kurtarmak olduğu görülür. Bunun için, devlet yönetimi basit bir şeymiş gibi kendilerine şans verilmesini, yönetimde söz sahibi olmayı isterler. Onların, bir doğruları vardır ve bu doğruya uymayan Osmanlı padişahı yanlış yoldadır. O halde evvela padişah yönetimden, sonra vatan tehlikelerden kurtarılmalıdır. Nitekim zikrolunan iki grup (Mülkiye ve Askerî mektepliler), kahraman rolüne girerek 1908'deki oyunları için çalışmalarına başlamışlardır.

Burada değinilmesi gereken, Jön Türklerin nasıl yayılabildikleri, sorusudur. Buna cevap niteliği taşıyan husus, Sultan Abdülhamit'in vatana ettiği hizmetlerin en çok Jön Türklerin işine yaradığıdır. Matbaa sayısının artırılması, Osmanlı Devleti topraklarında basılan kitap, dergi ve gazete sayısının çoğalmasına, bunlarla birlikte Jön Türklerin çıkardıkları yayınların da artmasına ortam sağlamıştır. Bu bağlamda muhalif yayınlar, Jön Türk fikirlerinin ve II. Abdülhamit karşıtlığının Osmanlı memleketlerinde eğitim alan kesimlere erişmesinde önemli bir vasıta olmuştur. Jön Türklerin mücadelesinde basın yayın, çok etkili bir propaganda aracı olarak görev yapmıştır. Uygulanan bir takım sansür ve yasaklamalara rağmen, elden ele gizlice dolaşan gazeteler ve kitaplar, yeni yetişen pek çok Osmanlı gencinin Jön Türk hareketine sempati duyması veya katılmasına vesile olmuştur. Özellikle yurt dışında basılan gazeteler, çeşitli yollarla hudutlardan içeri alınarak Osmanlı coğrafyasının farklı noktalarına ulaştırılmıştır⁵.

Bunlarla birlikte Sultan II. Abdülhamit döneminde inşa edilen demiryolları, posta ve telgraf hatları gibi ulaşım-iletişim alanlarında kaydedilen ilerlemeler, Jön Türklerin kendi aralarında irtibat kurmalarına; fikirlerinin geniş Osmanlı coğrafyasına yayılmasına yardımcı olmuştur⁶.

II. Abdülhamit'in, 13 Şubat 1878 tarihinde anayasanın 113. maddesine dayanarak Meclis-i Mebusan'ı kapatması, Jön Türk hareketini hızlandırmıştır. Hareket genişledikçe, Abdülhamit de baskı ve şiddet tedbirlerini arttırmış, bu da hareketin güçlenmesine ve harekete katılanların sayısının artmasına etki etmiştir⁷.

Jön Türklerin 1895 itibarıyla İstanbul'da beyannâmelerini sağa sola dağıtmak suretiyle faaliyetlerine hız kazandırmaları, ayrıca 1896 yılında II. Abdülhamit'i tahttan indirme onun yerine kardeşi Mehmet Reşat'ı geçirme ihtilâl planları öğrenilmiştir. Bunun üzerine yurtdışına kaçan Jön Türkleri takip eden Sultan Abdülhamit, onları muhalefetten caydırmak için bazılarını devlet kademelerinde önemli görevler vermiştir. Ancak minnet duymaktan ziyade faaliyetlerine devam eden Jön Türkler, hem bulundukları makamdan kuvvet alarak hareket alanlarını genişletmişler, hem de kazandıkları maaşlarla yurt dışındaki dava arkadaşlarını beslemişlerdir. Bununla birlikte padişahın sürgüne gönderdiği Jön Türkler de fikirlerini etrafa yayma fırsatı elde etmişler, hatta bazıları gittikleri yerde

⁵ Alkan, 2011, s. 133.

⁶ Alkan, 2011, s. 133.

⁷ Fahir Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasî Tarihi, İstanbul 2016, s. 580.

cemiyetin bir şubesini kurarak faaliyetlerine devam etmişlerdir. Böylece muhalif fikirler, Osmanlı coğrafyasına yayılmıştır⁸.

Görüyor ki Jön Türkler, mücadelelerinde yılmamışlar ve olumsuz sonuçları kendileri lehinde kullanmayı bilmişlerdir. Sultan Abdülhamit'in onları ortadan kaldırmak yerine, barışçıl bir şekilde sorunu halletme çabaları da onların ekmeklerine yağ sürmüştür.

II. Abdülhamit'in yönetimi, Jön Türk Hareketi'nin ortaya çıkmasına olumlu etki etmiştir. Baskı ve gözetim altında tutulmak, gençler arasında Sultan'a karşı tepki dalgasının oluşmasına neden olmuştur⁹. Dönemi Kâzım Karabekir şöyle anlatır: “Vatan ve millet kelimelerini söylemek ve yazmak yasaktır. Dinlemezseniz mahvınıza kâfi bir sebeptir. Bunu bize Kuleli'de kitabet imtihanında zabıt hocalarımız şöyle ihtar etmişlerdi: Patrie ve Nation kelimelerinin Türkçelerini katıyen yazmayacaksınız! Mesul olursunuz!”, “Bir istida, bir eser muhakkak padişaha dua ile başlayacaktır. ‘Velinimet-i biminnetimiz’ diyerek her şeyi ‘saye-i şahanesine’ bırakacaksınız. Aksi takdirde başınıza her bela gelebilir.” “Gazete ve kitaplar neşrinden önce sansüre tabi tutulur. Zararlı şeylere bakılır. Mesela 1318 Mayıs'ında (1902) Çemberlitaş Hamamı külhanında 150 çuval kitap ve evrak yakıldı”, “Akşamları bütün ordu ve askeri mektepler üç defa ‘Padişahım çok yaşa!’ diye haykırarak, eğer can ve gönülden bağırıyorsa diye jurnal edirlerseniz başınıza bela gelir”¹⁰.

Bununla beraber Abdülhamit'in istibdadına rağmen Jön Türkler, örgütlenmekte hız kesmemişler, 1889 Mayıs'ında, İstanbul'daki Askerî Tıbbiye Mektebi'nden Ohrili İbrahim Temo, Arapkirli Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İshak Sukuî, Kafkasyalı Mehmet Reşit ve Bakülü Hüseyin Zade Ali Bey nâmlı beş öğrenci, İttihad-ı Osmanî adında bir cemiyet kurmuşlardır. Cemiyet, Paris'te yaşayan Ahmet Rıza Bey'le gizlice temas kurmuş ve ondan, cemiyetin Avrupa'daki temsilcisi olmasını talep etmiştir. Ahmet Rıza, başlangıçta cemiyetin adına itiraz etmiş ve karşılıklı yazışmalar neticesinde cemiyetin adının İttihat ve Terakki olarak değiştirilmesi suretiyle kabul etmiştir¹¹.

2.İttihat ve Terakki ve Yabancı Basında II. Abdülhamit

Buraya kadar ele alınan konular, Jön Türk ruhunun İttihat ve Terakki cemiyetinin kurulmasıyla (1889) bir bedene kavuştuğu zamana kadarki süreçtir. Bu süreçten sonra İttihat ve Terakki Cemiyetinin Sultan Abdülhamit aleyhinde yazıp çizdikleri yayınlar üzerinde durulacaktır.

İttihat ve Terakki, Paris'teki Jön Türk lider Ahmet Rıza ile iletişim kurup, onu cemiyetin üyesi yapmıştı. Ancak İstanbul'dakilerin Abdülhamit'i tahttan indirme isteğinin, Paris'teki Jön Türklerce benimsenmemesi arayışını açmıştır. Bu arada bazı öğrencilerin verdiği jurnal üzerine tutuklamalar başlar. Tahttan indirme amacı, Yıldız'ın geniş tahkikatı sonunda öğrenilince, pek çok öğrenci Trablusgarp ve Fizan'a sürgün edilir. Ülke içinde duraklama

⁸ Alkan, 2011 , s.135-137.

⁹ Alkan, 2011, s. 139.

¹⁰ Kâzım Karabekir, İttihat ve Terakki Cemiyeti, İstanbul 2011, s. 31-32.

¹¹ Armaoğlu, 2016 , s. 581.

başlayınca, boşluğu dışarıdaki örgütlenmeler giderir. Paris’te Ahmet Rıza’nın, Kahire’de Hoca Kadri’nin, Cenevre’de İshak Sükuti ve Abdullah Cevdet’in ve Balkanlar’da ve Kafkasya’da İbrahim Temo’nun yönetiminde olan şubeler eylemi üstlenmişlerdir.

Bunların başında, Paris şubesi vardır. İstanbul’a oranla merkez gibi çalışmıştır. Özellikle Türkçe Meşveret, Fransızca *Mechveret* Supplement Français (Meşveret’in Fransızca eki) gazeteleriyle yüksek öğrenim gençliği (Harbiye, Tıbbiye öğrencileri) üzerinde etkin olunmuştur. Cenevre şubesinin *Mizan ve Osmanlı* gazeteleri, Kahire şubesinin *Kanun-i Esasi ve Hak* gazeteleri de aynı işlevi görmüşlerdir¹².

Bu gazetelerden birkaçını II. Abdülhamid aleyhinde yazdıklarından örnekler vererek açıklamak Osmanlı Devlet Başkanının nasıl karalandığını anlayabilme açısından faydalı olacaktır.

2.1.Mizan

Daha sonra gazetesinin adıyla anılacak olan Murat Bey tarafından, 21 Ağustos 1886 tarihinden itibaren haftalık olarak yayınlanmaya başlamıştır. Kurucusuna göre, gazetenin yayınlanmasının asıl nedeni, Padişah’ın Yıldız’daki danışmanlarının entrikaları sonucu Sait Paşa’nın azledilmesi (1885) ve Abdülhamit’in izlediği İngiliz aleyhtarı siyasetinin kendisinde uyandırdığı endişelerdir. Murat Bey’in *Mizan*’daki taktiği, bir yandan Padişahı bütün öteki gazeteler kadar hatta daha fazla övmek, öte yandan da hükümeti, Padişahın sağladığı mükemmel devlet adamlığı örneklerine uymadığı için eleştirmektir. Fakat bu taktik, gazetenin 1890 yılında kapatılmasına engel olamamıştır¹³. 21 Ağustos 1886 ile 11 Aralık 1890 tarihleri arasında 159 sayı çıkarmıştır. Yayın politikasında hürriyetçi, serbest fikirler yanında Pan-İslâmî yapı öne çıkmaktadır. Onun için bazı çevreler tarafından sarayın organı olarak değerlendirilmiştir¹⁴.

Gazete, 21 Ocak-Temmuz 1896 tarihleri arasında Kahire’de 25 sayı yayınlanmıştır. Kahire’de yayınlanan *Mizan*, İstanbul’dakinden içeriği bakımından farklılık göstermektedir. Sahibinin, “tahrirî ve ihtilâlcî kişiliği” ile birlikte, Osmanlı yönetimine saldırgan bir yayını takip eder. Bundan sonra gazete, Murat Bey’le birlikte Paris’te 14 Aralık 1896-3 Mayıs 1897 tarihleri arasında 18 sayı yayınlanır. İshâk Sükûtî, Çürüksulu Ahmet, Şerafettin Mağmumî, Ali Kemal, Süleyman Nazif çevresinde yer alarak gazete idaresine yardımcı olurlar. Paris’te Mehmet Murat’ın cemiyetin reisi seçilmesiyle *Mizan* gazetesi de onunla birlikte, cemiyet tarafından tayin olunan bir yazı heyetinin idaresine verilerek Cenevre’ye geçer¹⁵.

¹² Tarık Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasî Partiler ,c. II , İstanbul 1988, s. 20.

¹³ Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, İstanbul 1983, s. 82-83.

¹⁴ Caner Arabacı, “İttihat ve Terakki Basını”,

http://www.canerarabaci.com/makaleler_ittihat_ve_terakki_basini-sayfa_id-333-id-53542, (E.T. : 16.01.2017)

¹⁵ Arabacı, a.g.m.

Mizan, Paris'in devamı olarak 11 sayı da Cenevre'de yayınlanır. Bu dönemde, II. Abdülhamit'i, "ya Meşveret usulünü kabul" veya saltanatı terk etmeye çağırılmaktadır. Mizan'ın başlığı altında "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin vasıta-i neşriyatıdır" ibaresi bulunmaktadır. Cenevre'de Abdülhamid düşmanlığı ilerlemiştir. Osmanlı Devlet başkanına, "Memleketi yöneten artık bir sultan değil, şeytandır", "Sultan değil taht üzerinde kurulmuş ifritin ta kendisi" gibi ifadeler kullanılmıştır¹⁶.

Mizan ve Meşveret gazetelerinin arası, bu gazetelerde yazılan bazı yazılar yüzünden açılmış ve takip eden olaylar neticesinde M. Murat İstanbul'a dönmüştür. Padişah önce ona hafiyelek önermiş, daha sonra Şura-yı Devlet Maliye Dairesi'ne tayin ettirmiştir¹⁷.

2.2.Osmanlı

Murat Bey İstanbul'a döndükten sonra, Çürüksulu Ahmet Bey Cenevre grubunun başında kalmıştır. Çürüksulu, Ali Kemal'in katılmasıyla yeni bir gazete çıkarmak ister. Ali Kemal'in, çıkarılması planlanan gazeteyi çıkarmak ve karşılığında para kabul etmek önerisi üzerine Cenevre Jön Türklerince cemiyetten kovulmasıyla, yayın askıda kalmıştır¹⁸.

Sonunda İshak Sükûti ile Abdullah Cevdet, Cenevre'de 1 Aralık 1897 tarihinden itibaren Mehmet Murat'ın Mizan'ı yerine, *Osmanlı* adında bir gazete çıkarmaya başlarlar. Gazete 142 sayı yayınlanmıştır. Çıktığı yere göre Türkçe yanında İngilizce, Fransızca, Almanca ilaveler yayınlanmıştır. On beş günde bir yayınlanmakta ve düzenli çıkmaktadır.

Osmanlı yazı ekibi, 1 Ekim 1898'den itibaren beş sayı, Ortaoyunu kahramanlarından Beberuhi ismiyle bir de mizah gazetesi çıkarmıştır. *Beberuhi*'de resimli, siyasi hiciv yoluyla padişah ve yakınları aleyhine yayın yapılmıştır. Yerini *Tokmak*'ın alacağı gazete, Osmanlı ile birlikte yayını durdurur¹⁹.

Osmanlı, başlangıç itibariyle bir bozgun üzerine çıktığı için, ayaklanmayı, ihtilâli teşvik eden yazılar yayınlamıştır. Yalnız bu tür yayın ve fikirlerinde samimi değildir. Osmanlı Devleti yönetiminden bazı tavizler koparmak için gazete, araç olarak defalarca kullanılmıştır. 1899 başlarında Büyükelçi Münir Bey, İshak Sükûti ve Abdullah Cevdet ile görüşmüş, Trablus ve Fizan'daki siyasi tutukluların serbest bırakılmaları karşılığında *Osmanlı*'nın yayını durdurulmuştur. Osmanlı ve Beberuhi'nin matbaa malzemeleri, cemiyet mühürleri Paris elçiliğine teslim edilmiştir.

Osmanlı gazetesi de diğer Jön Türk gazeteleri gibi, Abdülhamit düşmanlığını yayın politikasının merkezine almıştır. Gazetede, "Sultan Hamid bir katildir, Sultan Hamid

¹⁶ Arabacı, a.g.m.

¹⁷ Mardin, 1983 , s. 109.

¹⁸ Mardin, a.g.e. , s. 139-140.

¹⁹ Arabacı, a.g.m.

dinsizdir. Sultan Hamîd memleketi ve halkı tahrip etmektedir, Allah'ın yardımıyla Sultan Hamîd'in tahtını bir gün başında paralayacağız" türü ifadeler yer almıştır²⁰.

2.3.Meşveret

Ahmet Rıza tarafından, 3 Aralık 1895 tarihinde Paris'te çıkartılmıştır. Türkçe ve Fransızca ilaveleriyle birlikte on beş günde bir basılan gazete, İttihat ve Terakki'nin yayın organıdır²¹.

Türkçe Meşveret, 1895 yılı sonundan Mizan'ın Osmanlı İttihat ve Terakki Komitesi'nin Türkçe resmî organı olarak ilan edildiği 1897 yılı başına kadar düzenli olarak çıkmıştır. Türkçe Meşveret'te genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun zaafından söz eden şikâyetler bulunmaktadır²².

Ahmet Rıza, II. Abdülhamid'e karşı âdeta savaşımıştır. Devlet başkanı hakkında; "Bu hükümdara insan demeye utanıyorum" demekten çekinmez. Ona göre Abdülhamit, "Kızıl Sultan"dır. "Dolandırıcı, yalancı, cellât, Tanrı'nın lâneti, kanlı majeste, kanlı despot, soysuz tiran, Müslümanların yüzkarası, koyun sürüsüne çobanlık eden kurt"tur²³.

Buraya kadar vermiş olduğumuz örnekler, 1908 ihtilâli öncesi basınıyla alakalıdır. II. Meşrutiyetin ilânı ardından, birçok alanda olduğu gibi basın alanında da sansür kalkmış ve serbestlik olmuştur. Dolayısıyla meşrutiyetten sonra II: Abdülhamid aleyhinde yazılanlar çoğalmıştır. Bunlardan bazılarına değinmek yerinde olacaktır.

Hüseyin Cahit, Tevfik Fikret ve Hüseyin Kâzım'ın 1 Ağustos 1908 Cumartesi günü yayınlanmaya başlayan Arapça, "tını, tınlama" anlamına gelen Tanin gazetesi, siyasette bir cemiyet ve partinin sözcülüğü görevini yanında bir görüşün temsilciliğini yapma iddiasını da taşır. Gazete, bir düşüncenin yayıcısı, belli bir kitle oluşturmaya yönelik yayın organı durumundadır.

Yine Tanin'den sonra İttihat ve Terakki'nin İstanbul'daki önemli gazetesi Şura-yı Ümmet'tir. Paris'te yaşayan Ahmet Rıza'nın, 25 Eylül 1908'de İstanbul'a gelmesinin ardından 6 Ekim 1908'de İstanbul'da yayınlanmaya başlanır. İttihat ve Terakki'yi asıl temsil eden gazete durumundadır²⁴.

3.Karikatürlerde II. Abdülhamid

İnsan, çevresinde olup bitenlere kayıtsız kalamayan bir varlıktır. Dışa açıkça sözle vurulamayan duygu ve düşünceler, mutlaka insan elinin değdiği her yerde izlerini bırakır. Bu izler, bazen diğer insanlar tarafından fark edilip bir konu hakkında yapılan tespitlerde, algıda seçicilik kazanırken, bazen de fark edilmeden bilinçaltında yer ederler. İnsanın bu özelliği, onu etkilemeye çalışan güçler tarafından tarih boyunca kullanıla gelmiştir. En çok

²⁰ Arabacı, a.g.m.

²¹ A.g.m.

²² Mardin, a.g.e. , s. 188

²³ Arabacı, a.g.m.

²⁴ Arabacı, a.g.m.

da propaganda amacı güden topluluklar tarafından yararlanılmıştır. Karikatürlerin bu yönü göz önünde bulundurularak, İttihat ve Terakki yanlılarının kamuoyunu etkilemek amacıyla ortaya çıkardıkları ürünler ele alınmıştır.

Burada Sultan II. Abdülhamid, iki kişi ve bir köpekle çizilmiştir. Çanak etrafına toplanmış olan köpek, ihtiyar bir adam ve siyahî bir köle diz çökmüş elleriyle önlerindeki çanaktan bir şeyler yerken; Sultan, kollarını dizlerinin üzerine koymuş endişeli bir şekilde bunları seyretmektedir. Çanaktaki, aslında normal bir yemek olmaktan ziyade, hayvanlar için yapılmış bir yem görüntüsüne sahiptir. Nitekim bunun bir çanak içinde tasvir edilmesi ve daha da önemlisi etrafındakilerin ağızlarındaki farklı ebatlardaki parçalar bunun normal bir yemek olmadığını çok net bir şekilde göstermektedir²⁵.

²⁵ Necmettin Alkan, "Karikatürlerin Anlatımıyla Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi", Devr-i Hamid, IV (2011), s. 152.

Cici.....ci!!!²⁰

Karikatürde, hediye paketinden çıkan Osmanlı zabiti ana karakterdir. Açılan paketin içinde, üzerinde Kanun-i Esasi yazan kılıcını çekmiş ve kararlı bakışa sahip bir subay görünmektedir. Paketin ön tarafında, “Selanik’ten İstanbul’a 11 Temmuz” ibaresi yazmaktadır. Sağ tarafında ise, hemen üstte Fransızca “kırılmaz, İstanbul” ve en altta ise Osmanlıca 1324 yazmaktadır.

Kalem dergisinde yayınlanan bu karikatür, 1908 Jön Türk İhtilâli’ni ve Kanun-i Esasi’nin yeniden ilan edilmesini konu edinmektedir. Sürpriz bir hediye paketinin seçilmesi, ihtilâlin bir hediye anlamına geldiğini anlatmak için olabilir. Paketin içinden genç bir Jön Türk zabitanın çıkması, ihtilâlin gerçek kahramanına işaret etmektedir. Kılıç üzerindeki Kanun-i Esasi, kılıcın Meşrutiyet için çekildiği, paket üzerinde yer alan Selanik’ten İstanbul’a ibaresi ihtilâlin merkezinin Selanik olduğu ve diğer taraftaki kırılmaz ibaresi ise bu ihtilâlin başarısına atıfta bulunmaktadır²⁶.

²⁶ Alkan, a.g.m., s. 159-160.

Bu karikatürde, insan iskeleti parçalarından ve özellikle de kafataslarından meydana gelen bir tepe ve bunun üzerine konulmuş olan süslemeli bir taht ile tahtın üzerinde bir sultan tacı dikkat çekmektedir. İtilâlin ardından Kalem’de yayınlanan bu karikatür, II. Abdülhamid’in saltanatta kalmasına eleştiri getirmiştir. Jön Türklerin, II. Abdülhamid yönetimiyle girdikleri mücadelede verdikleri o kadar kurbanı rağmen, bu durum alt yazıda “netice-i harb” olarak ifade edilmiştir. Sultan’ın hâlâ tahtta kalmasını, katledilen Jön Türklerin iskeletleri üzerinde oturması gibi kabul edilmiştir²⁷.

SONUÇ

Sultan Abdülhamid Han’ın, Osmanlı coğrafyasında modernize ettirdiği okullar, önce fikrî sonra siyasî yapılanmaların yuvası oluşmuştur. Sultan, etki alanlarını genişleten bir harekete dönüşen Jön Türk gençlerinin gönüllerini almaya çalışmıştır. Otuz üç yıl boyunca uygulamış olduğu yöntem, bu gençlerin hürriyet, özgürlük, eşitlik getireceğine inandıkları Meşrutiyet yönetimi için diretmelerine sebep olmuştur. Abdülhamit’in yönetimi, bu doğrultuda Jön Türkleri’in kullandıkları en büyük koz olmuştur.

²⁷ Alkan, a.g.m., s. 161.

Jön Türkler, mücadelelerini meşrulaştırmak için, II. Abdülhamit'i ötekileştirirler. Onun tahtta kalmasının tehlike arz ettiğine halkı inandırmak isterler. Bunun için çeşitli yayınlarda Abdülhamid hakkında yalan yanlış bilgiler yayarlar. Neticede II. Meşrutiyetin ilânına muvaffak olsalar da tıpkı Abdülhamid'e karşı oluşturdukları muhalefet gibi kendilerine karşı da muhalefetin oluşmasını engellememişlerdir.

KAYNAKÇA

ALKAN, Necmettin, "II. Abdülhamid Yönetimi ve Jön Türkler", Devr-i Hamid, Kayseri : Erciyes Üniversitesi, 2011. - Cilt IV.

ALKAN, Necmettin, "Karikatürlerin Anlatımıyla Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi", Devr-i Hamid. - Kayseri : Erciyes Üniversitesi, 2011. - Cilt IV.

ARABACI, Caner, "İttihat ve Terakki Basını,
http://www.canerarabaci.com/makaleler_ittihat_ve_terakki_basini-sayfa_id-333-id-53542.

ARMAOĞLU, Fahir, 19. Yüzyıl Siyasî Tarihi, İstanbul: Timaş, 2016.

ÇANDAR, Tevfik, İttihat ve Terakki, İstanbul: İletişim, 1991.

KARABEKİR, Kâzım, İttihat ve Terakki Cemiyeti, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.

MARDİN, Şerif, Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, İstanbul: İletişim, 1983.

TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988.

OSMANLI DEVLETİ'NDE MASONLAR VE DARBE GİRİŞİMİ

Büşra BAĞCI *

ÖZET

XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde birçok mason locası kurulmuştur. Bu localar Osmanlı Devleti'ni yıkmak için çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Masonlar, Jön Türk ve İttihat ve Terakki cemiyetinden birçok kişiyi de loca üyesi yapmışlardır. Ayrıca Sultan V. Murat'ı da üye yaparak kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak istemişlerdir. V. Murat'ın tahttan indirilmesinden sonra Cleanthi Scalieri ve Aziz Bey komitesi, onu tekrar tahtta çıkarmak istemişlerdir. Fakat bu girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ardından, Cleanthi Scalieri ve Aziz Bey komitesi, II. Abdülhamit'e karşı suikast planlamışlardır. Fakat bunda da başarı sağlayamamışlardır. Osmanlı topraklarında bulunan diğer mason locaları dergi, kitap ve gazeteler yayımlamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Mason, Jön Türk, İttihat ve Terakki, Osmanlı Devleti.

MASON LODGES IN THE OTTOMAN STATE AND THE COUP ATTEMPT

ABSTRACT

In the 19th century, a lot of Masonic lodges were established in the Ottoman state. These lodges have done various activities to destroy the Ottoman Empire. Masons, Jön Türk and members of the Committee of Union and Progress made many people masonic members. They also want to use Sultan Murat V in their own interests by making mason. After V. Murat was deposed from the throne, the Cleanthi Scalieri and Aziz Bey committee sought to reassert the Sultan. But these attempts have been negatively. Then, Cleanthi Scalieri and Aziz Bey Committee planned a suicide against Abdülhamit II. But they have not succeeded in this either. Other Masonic localities in the Ottoman lands have published magazines, books and newspapers.

Keywords: Mason, Young Turks, Committee of Union and Progress, Ottoman State.

GİRİŞ

Ülkemizin son asırlar darbelerle başı derttedir. Çünkü darbeler incelendiğinde çoğunun yabancı devletlerin müdahaleleri ile meydana geldiği gözükmemektedir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde meydana gelen darbeler de dış mihraklar tarafından düzenlenmiş gelişmelerdir. Bu elbette bir alt yapı sürecinin sonucudur.

* Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD Yüksek Lisans Öğrencisi.

Devleti içeriden kısıkaç altına almak isteyen emperyalist devletler, Osmanlı topraklarında okul açma, gazete ve dergi çıkarma faaliyetlerine başlatmışlardır. Ayrıca yer altı örgütü olarak tabir edilen mason locaları kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nde mason locaları 1738'den itibaren görülmeye başlar. 1909'da Maşrık-ı Azam-ı Osmani kuruluncaya kadar, yabancı büyük localara bağlı birçok mason locası açılmıştır. Bu localarda Osmanlı tebaasından; Türk, Rum, Ermeni, Musevi kökenli pek çok kişi tekris edilmiştir.

Masonluğun toplum hayatında az çok tesir edecek şekilde gelişmesi 1856 yılından sonradır. Kırım Savaşının sona erip, Islahat Fermanının ilan edilmesi ve Paris Antlaşmasının imzalanmasından sonra, Avrupa ile münasebetler artmıştır. Bu süreçte başta İstanbul olmak üzere birçok şehirde mason locası açılmıştır. 1856 ile II. Abdülhamid'in tahta çıktığı 1876 yılına kadar geçen 20 sene içinde İstanbul'da elliden fazla loca açıldığı bilinmektedir. Bu locaların bir kısmının ömrü kısa olmuş, bir kısmı ise faaliyetlerini uzun süre devam ettirmiştir. Bu dönemde Osmanlı Büyük Locası kurulmadığı için, localar yabancı büyük localara bağlı olarak çalışmaktadırlar. İlk zamanlar yalnız ecnebilerin devam ettiği localar, kısa bir süre sonra bütün Osmanlı unsurlarından üye almaya başlamıştır¹.

Osmanlı Devleti'nde Masonluk Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nde, farklı din ve düşüncelere ait birçok cemiyet bulunmaktadır. 1878-1908 tarihleri arasında faaliyette bulunan bu cemiyetler arasında en önemlisi, Mason örgütleridir. 1738 yılında kurulduğu belirtilen ilk lonca, Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin oğlu Mehmet Sait Efendi ile İbrahim Müteferrika tarafından İstanbul'da Perşembe Pazarı semtinde oluşturulur. Faaliyetleri ve amaçları hakkında bilginin bulunmadığı bu loca, Fransız Devrimi'nin ardından kapanmıştır. Onunla birlikte Türkiye'de Mason teşkilatları, XVIII. Yüzyıldan itibaren yayılır. 1738'de Halep, İzmir ve Korfu'da, 1740'ların başında İskenderun'da, 1762'de Doğu Anadolu'da bilhassa Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde localar kurulur. Zamanla masonluk ve farmasonluk Şam ve Selanik gibi diğer şehir merkezlerinde de teşkilatlanır². Türkiye'de açılan localarda Avrupalılar, Osmanlı tebaası Hristiyanlar ve Yahudiler yanında az sayıda Müslüman da yer alır. Söz konusu teşkilatlar, bir süre sessizce faaliyetlerine devam etmişlerdir. Fakat bilhassa XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemli bir toplumsal faktör olurlar.

Tanzimat ve Islahat Fermanları resmen ilan edildiği zaman, devletin batıya kapılarını ardına kadar açmasıyla birlikte, masonluk da Türkiye'de yayılmaya başlamıştır. Tanzimat döneminin önde gelen ismi Mustafa Reşit Paşa, İngiliz sefiri Stratford de Redcliffe ile birlikte İskoç Obediyansına bağlı bir locanın kurulmasına destek olmuştur. Bilhassa Kırım Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın vesayeti altına girmesi ve önemli sayıda Avrupalının Türkiye'ye gelmesi, masonluğun Anadolu'daki tarihi için de bir dönüm

¹ Suha Umur, "Belgelere Göre 5. Murad'ın Masonluğu", Tarih ve Toplum Dergisi, c. VII, S. 38, 1987 İstanbul. s. 100.

² Yahya Kemal Taştan, Türk Milliyetçiliğinin Sembolik Kaynakları (Yeni Osmanlıların Siyasal Söylemleri: 1860-1876), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, s. 266.

noktası teşkil etmiştir. Avrupa'daki Maşrık-ı Azamlar ve siyasî çevreler ile yakın ilişkisi olan Osmanlı Devleti'ndeki mason locaları, batılı fikirlerin ve değerlerin aktarılmasında önemli katalizör görevi görmüşlerdir³.

Türkiye'nin muhtelif yerlerinde teşkilatlanan localar arasında, siyasî hayatta en etkili olanları kuşkusuz İstanbul'dakilerdir. Çoğunluğu Fransız maşrık-ı azamı ile İtalya maşrık-ı azamına bağlı olan bu localar, bilhassa Tanzimat döneminin getirdiği yeni siyasi ve toplumsal zeminde yayılma ve serbestçe hareket edebilme imkânı bulmuştur. Bu dönemden itibaren söz konusu localara kayıtlı Müslümanların sayısında önemli bir artış meydana gelmiştir. Özellikle 1850-1875 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde önemli mevkileri işgal eden Müslüman memurların sayısındaki artış dikkat çekmektedir. Bilhassa batı tipi okulların sayısındaki çoğalmaya paralel olarak batılı fikirlerden etkilenen gençler ve bürokratların da localara katılmaları artmıştır.

Jön Türk hareketi ve masonların ilişkilerini inceleyen makale ve kitaplar, 1885-1902 dönemi üzerinde çok az ya da hiç durulmadan bilgi aktarmıştır. Bu durum çoğunlukla, masonların faaliyetlerini gizli bir şekilde sürdürmesinden kaynaklanmaktadır. 1906 yılında kurulan Hürriyet Cemiyeti ile bu gruplar arasındaki ilişki ve 1908 sonrasında cemiyetin örgüt ve Türk siyasal hayatı üzerindeki etkileri tartışılmaktadır.

Etnik ve dinî kökenleri farklı olan insanları, mason localarında bir araya getiren bazı ortak hususlar vardır. Bunlar batı kültürünün etkisinde olan, aydınlanma düşüncesini benimseyen ve yayılmasına çalışan kimselerdir. Türkiye'deki localarda da o dönem Avrupa'da moda olan sosyalizm, feminizm ve bilimsel ilerleme gibi konular tartışılmış ve bu tartışmalar gazete ve dergiler sayesinde kamuoyuyla paylaşılmıştır. Bilhassa Fransız İhtilalinden esinlenen hürriyet, sosyal adalet, kardeşlik ve kanun önünde eşitlik gibi kavramlar, XIX. Yüzyılda Osmanlı kamuoyunu en fazla meşgul eden konular olmuştur. Tanzimat ve Islahat Fermanlarında da ifade edilen bu fikirler, masonluğun amaçları arasında yer almış ve Osmanlı entelektüellerini etkilemiştir. Yeni Osmanlılar hareketine mensup önemli isimlerin neredeyse hepsi masondur ve zihniyet dünyalarının şekillenmesinde masonluk, önemli rol oynamıştır. Aynı şekilde İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri de mason localarında yer almışlardır.

Mason Locaları ve Faaliyetleri

Osmanlı Devleti bünyesinde bir çok mason locası kurulmuştur. Bunların miktarı Avrupa ülkeleri ile kıyas kabul etmez sayıda azdır. Fakat okumuşlar ve devlet üzerinde etkili olmuşlardır.

Scalieri ve Aziz Bey Komitesi ve Prodos Locası

Cleanthi Scalieri ve Aziz Bey Komitesi, 1876 yılında Beşinci Murat'ın hal edilmesinden bir iki ay sonra, Scalieri tarafından kurulmuştur. Scalieri, 1868'de teşekkül etmiş olan

³ Taştan, a.g.t., s. 270-271.

Prodos mahfilinin üstad-ı azamı idi. Aslen Yunanlı olan C. Scalieri, teşkilat kurmak için İstanbul'a gelmişti⁴. 1865 yılında Fransız mason locası L'Union d'Orient da görev alan Scalieri, 1875 yılında Paris örgütünde en yüksek mevkilere kadar yükselir. Scalieri, Sultan Murat ile kurduğu ilişkiyle, özellikle doğu masonluğunda yaygın hale gelmiş olan bir isteği, Sultan'ın yönetiminde Yunan ve Türk unsurların kaynaşması sonucu kurulacak yeni bir Bizans Devletini gerçekleştirme çabasına girer. Bu amaçla ve güç/iktidar yemini kullanarak V. Murat'ın mason olmasını sağlar. V. Murat, böylece 1872 senesinde İstanbul'da bir Fransız locasında tekris edilmiştir. Bu tarihlerde İstanbul'daki mason localarının hepsi, yabancı büyük localara bağlı olarak çalışmakta idiler.

Cleanthi Scalieri, daha sonra 8 Eylül 1873 tarihinde V. Murat'ın kardeşi, Şehzade Nurettin Efendi'nin tekris edilmesini sağlar. Yine Scalieri, 24 Ağustos 1875 tarihinde bu sefer Abdülmecit'in dördüncü oğlu Şehzade Kemalettin'i tekris ederek, ikinci-üçüncü dereceleri verir. Böylelikle Osmanlı Devleti içerisinde 'siyasi masonluk', Scalieri tarafından başlatılmış olur. Cleanthi Scalieri'nin etkin rol oynadığı locaya mensup Müslümanlar arasında Namık Kemal, Şehzade Murad'ın Başmabeyncisi Ahmet Seyit, Mehmet Ragıp gibi isimlerle birlikte İranlılar da bulunmaktadır. Ancak locanın en mühim kazanımı şüphesiz Osmanlı hanedanından bazı şehzadelerin yer almasıdır. Velihaht Şehzade Murad Efendi ile kardeşleri Nureddin ve Kemâleddin de Proodos locasına dâhil olmuşlardır. Cleanthi Scalieri, Fransız maşrık-ı azamına yazdığı mektupta, Murat Efendi'nin ateşli bir mason olduğunu ve "Envâr-ı Şarkıyye" adıyla bir Türk locası kurmayı planladığını belirtmektedir. Murat, bu tasavvuru gerçekleştirememiş ancak locaya mensup olduğu tarihten iki ay sonra üstatlığa terfi ettirilmiştir⁵. Cleanthi Scalieri, 14 Mayıs 1872'de "Proodos" Fransız obedyansından, 1 Haziran 1872'den itibaren iki Yunanca yayından başka üçüncü ve Türkçe bir yayın için izin alır. Bu arada, Sultan Aziz'in yeğeni olan V. Murat, darbe sonucunda 30 Mayıs 1876'da tahta çıkarılır.

Tahta çıkışından sonra, ilan edilecek anayasa ve ona bağlı değişiklikler arka arkaya uygulanmaya başlanacaktır. Uygulamaların ön hazırlık işlerini Scalieri üstlenmiştir. Bu sırada halkın tepkileri ile de mücadele etmek gerekiyordu. Onun için halk üzerinde nüfuzu olan ve daha fazla kişiye işin esaslarının öğretilmesi gerekiyordu. Bu amaçla Scalieri, Fransız obedyasının onayı ile "Envâr-ı Şarkıye (Doğu'nun Işıkları)" isimli Türk dilinde faaliyet gösteren locayı kurmuştur. Daha sonra bu locada seçkin siyasetçi ve din adamları üye olarak bulunduğu örgüt meşhur olmuştur. Onların arasından Jön Türkler yetişmiştir. Scalieri'nin evrakı içindeki mektuplarından, V. Murat'ın tahta geçmesi ile ilgili faaliyetleri ve bu konu ile ilgili ulema, softa hareketlerindeki rolleri ortaya çıkmaktadır. Lakin V. Murat'ın hükümdarlığı fazla sürmedi. Sağlığı yerinde olmadığı ve görevini

⁴ M. Şükrü Hanoğlu, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902), İletişim Yayınları, s.76-77.

⁵ Taştan, a.g.t., s. 268-269.

yapamadığı gerekçesiyle 31 Ağustos 1876⁶ tarihinde hal' edilerek kardeşi Abdülhamit tahta çıkarıldı. Böylece doksan üç gün süren V. Murat'ın saltanat dönemi sona erdi.

Kuşkusuz, mason örgütü Sultan Murat'ın tahttan indirilmesi sonrasında faaliyetlerini sona erdirmeyi. Scalieri'nin kurduğu ve masonlardan oluşan bir komite, Sultan Murat'ı kurtarmak için çeşitli girişimlerde bulundu. Tahttan indirilmesinden üç ay sonra V. Murat kaçırılmak istendi. İki Türk, ikisi yabancı olan dört kişilik bir komite, Murat'ı Avrupa'ya kaçırarak ve hükümdarlığını kabul ettirmek için kadın kılığında Çırağan Sarayı'na girmeye çalışırken yakalandı (Kasım 1876). Bundan sonra Cleanti Scalieri-Aziz Bey mason komitesi, onu kaçırıp tahta çıkarma planı yaptı. Murat'ı kaçırarak bir camide biat edip yeniden padişah ilân etmeyi tasarlayan komite üyeleri, içlerinden birinin ihbarı üzerine harekete geçmeden yakalandı (15 Nisan 1877). Üçüncü kaçırma girişimini ise Ali Suâvi başlattı. Çırağan Vak'ası olarak bilinen hadise Ali Suâvi'nin öldürülmesiyle sonuçlandı (20 Mayıs 1878). Ancak bütün bu çabalar sonuçsuz kaldığı gibi, Scalieri de büyük zorluklar ile İtalyan ve Yunan masonlarının ortak bir eylemi sonucunda, bir İtalyan gemisi ile Pire'ye kaçmaya muvaffak olabildi. Scalieri, Yunanistan'da yargılandığı bir mahkemedeki ifadesinde, İstanbul'a dönmesi için kendisine bizzat Sultan tarafından önemli teklifler yapıldığını, kendisinin ise buna yanaşmadığını anlatmaktadır. Scalieri bundan sonraki dönemlerde, büyük devletlerin özellikle İngiltere'nin ilgisini, Sultan V. Murat'ı liberal hareketi yeniden başlatmak üzere tahta geçirme sorununa çekme yolunda gerçekleştirdi. Fakat İstanbul'daki mason teşkilatı ve Sultan Murat kanalıyla sağlanan özel evraklar ile İngilizlere yaptığı müracaatlar sonuçsuz kalmış ve Scalieri 1891 yılında ölmüştür.

V. Murat'ı Çırağan Sarayı'ndan Çıkarma Girişimi (Şubat 1878)

Cleanthi Scalieri komitesinin en önemli faaliyeti, Sultan Murat'ı saraydan çıkarma girişimidir. Murat, Cleanthi Scalieri'ye yazdığı mektuplarda kendisinin bulunduğu yerden çıkarılmasını istiyordu. Beşinci Murat Scalieri ile yazışmasında artık çok sıkıntıda olduğunu söylemiş ve bunun üzerine Scalieri de onu Çırağan Sarayı'ndan çıkarmaya söz vermişti⁷. Komite bu tarihten itibaren daha sıkı çalışmaya başladı, tertibatlar alındı, hazırlıklar başladı. Ortaya çıkan ilk sorun Murat'ın saraydan çıkarıldıktan sonra, nerede kalacağı meselesiydi. Yapılan müzakereler ardından Aziz Bey'in evine getirilmesi kararlaştırıldı. Ancak Aziz Bey'in evi, onu ağırlayacak nitelikte değildi. Bunun üzerine evin harem tarafında, üst katta boş olan bir odanın döşenmesine karar verilmişti. Tedarik edilecek eşyanın tamamı Aziz Bey'de bulunmadığından komite üyelerinden yardım talep edildi. Bu vesileyle sofranın takımı Scalieri göndermiş, odaya büyük bir karyola konulmuş, padişah geldiğinde buhurdanlık yakılarak karşılamak adet olduğundan buhurdanlık tedarik edilmişti. Aziz Bey'in kızı tarafından Mekteb-i İnas'da satılmak için işlenen kadife yüzüklü sandalyeler odaya konmuştu.. İsmail Bey'den alınan bir pantolon, yelek, setri, palto ve bir gecelik entari de odada hazır bulundurulmuştu. Böylelikle tedarik edilen alafranga sofrası ve

⁶ Cevdet Küçük, "V. Murat", DİA, c. XXXI, İstanbul 2006, s. 185.

⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "V. Murat'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri – Aziz Bey Komitesi", Belleten, c. VIII, S. 30, Ankara 1944, s. 274.

diğer eşyalarla oda ayarlanmış, evin her tarafı gazlarla tezyin edilmiş, padişahı ağırlayacak konfora kavuşturulmuştu.

Beşinci Murat, Aziz Bey'in evine getirildikten sonra neler yapılacağı ile ilgili görüşler farklıydı. Murat'ın fikri alındıktan sonra ona göre hareket edileceği söylenmiş olsa da, seçenekler sınırlıydı. Bazı komite üyeleri Sultan Murat'ın, Aziz Bey'in konağına getirildikten sonra orada suhteler ve gerek ahaliden taraftar toplanmasını, onların biat etmeleri sağlanarak ardından Bab-ı Seraskeri'ye gidilmesini öneriyordu. Orada dahi askerin biat ettirilmesinin, ardından, "Bizim padişahımız budur. Sultan Hamit'i istemeyiz" diyerek topların atılmasının uygun olacağı düşünülüyordu. Bazı komite üyeleri, Sultan Murat'ın Topkapı'da Kubbealtına götürülerek biat edilmesinin daha uygun olacağını ileri sürüyordu. Nitekim o zaman Kubbealtın'da hazine kethüdası olarak Sultan Murat'ın ser kurenası Edhem Bey'in bulunması işlerini kolaylaştırıcaktı. Diğer bir grup ise, Sultan Murat'ın Bâbüali'de Meclis-i Hassa'ya götürülmesini, orada Mahmut Paşa ve Sait Paşalar zapt edilerek Beşinci Murat'ın padişah ilan edilmesini öneriyordu. Fatih Camisi'ne gidilerek orada biat edilmesi de öne sürülen görüşlerdendi⁸.

Bu amaçla, Beşinci Murat'ı Saraydan çıkarmak için gece Aziz Bey'in evinde, Sultan Murat'ın mabeyincilerinden İsmail Bey, Nakşibend Kalfa, Seniha Sultan'ın kethüdası Hacı Bekir Efendi, Vacit Bey, Hacı Hüsnü Bey, Sultan Murat'ın bahçıvanlarından Mehmet Ağa hazır bulunmuştu. Yine o gece Sultan Murat'ın bendegânından Hüseyin Efendi'nin de Aziz Bey'in evinde bulunması Scalieri tarafından istenmişse de Hüseyin Efendi toplantıya gelmemişti. Scalieri, özellikle Beşinci Murat'ın hizmetinde bulunmuş olanların Aziz Bey'in hanesinde hazır bulunmalarını istiyordu, böylelikle hassas yapılı Sultanın, daha rahat edeceğini düşünmüş olmalıydı.

1878 yılının şubat ayında komite üyeleri, Murat'ı Çırağan Sarayı'ndan çıkarıp, Fatih Camisi'nde biatı planlamadan önce ulemanın büyüklerinden Gürcü Hoca Şerif Efendi'yi elde etmeye çalıştılar. Aziz Bey'in hoca ile tanışmışlığı olmadığı için, Ağâh Efendi ile hanesine gitmeye karar verildi. Scalieri'de onlara eşlik edecek, Sultan Murat'ın kendi hattı ve imzasıyla tezkerelerini göstererek, hoca elde edilmeye çalışılacaktı. Ertesi gün Fatih'te Otlukçu Yokuşundaki hocanın evine gitmeye karar verildi. Kararlaştırılan vakitte Aziz Bey ile Scalieri Fatih Muvakkithanesinin yanındaki kahvede hazır bulunurlarken Ağâh Efendi gelmedi. Böylelikle bu girişim sonuçsuz kaldı.

İkinci Abdülhamit'e Suikast Teşebbüsü

Komite üyelerinin V. Murat'ı, Çırağan Sarayı'ndan çıkarmak için yapılan faaliyetlerinin başarısızlıkla sonuçlanması, başka yolların denenmesini zorunlu hale getirmiştir. 1878 yılının Mayıs ayı başlarında, Ali Suavi olayından on beş-yirmi gün önce, Nakşibend Kalfa tarafından ortaya yeni bir çözüm atılmıştı. Buna göre V. Murat'ı yeniden tahta çıkarmanın tek çaresi, İkinci Abdülhamit'in ortadan kaldırılmasıydı. Lakin bu işin nasıl yapılması

⁸ Ahmet Kısa, Cleanthi Scalieri ve Aziz Bey Komitesi (1876-1878), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012, s. 37.

gerekirdi? Bu fikir için çeşitli komplolar ortaya atıldı. Padişahın, yolda giderken öldürülmesi gibi çeşitli müzakereler yapılmışsa da hiçbirisi Scalieri tarafından kabul görmedi. Scalieri, gerekçe olarak büyük devletlerin, Rusya'nın dahi İstanbul'da olması, bir fesadın çıkıp hiçbir emelin gerçekleşmeme endişelerini gösterdi. Bunun üzerine Scalieri, kanaatini suikastın Ortaköy Camii'nde yapılması yönünde açıkladı. Şöyle ki, önceden tetikçi hünkâr mahfiline gidip saklanacak, Scalieri Beşinci Murat'ı tebdili kıyafetle camiye götürecekti. İş orada icra olunduktan sonra, "Ey cemaat telaş etmeyin, Padişahınız Sultan Murat işte budur", deyip biat edilecek, ardından Beşiktaş Saray-ı Hümayununa gidilecekti⁹.

Tertibat bu şekilde planlandıktan sonra, işi yapacak adamı bulmak gerekti. Yapılacak iş, önce Aziz Bey'e teklif edilmişse de Aziz Bey tarafından kabul görmedi. Bunun üzerine Agâh Efendi adam bulma işini üstlendi. Bu iş, para ve silah gerektirdiğinden, Agâh Efendi'ye Scalieri vasıtasıyla bir revolver ile fişekleri; Nakşibend Kalfa tarafından ise simli bir kama verildi. Yine Scalieri tarafından, Agâh Efendi'ye teslim edilmek üzere elli bin lira verilmişti. Aziz Bey, bu paranın yirmi bin lirasını Agâh Efendi'ye vermiş, otuz bin lirasını ise daha sonra vermek üzere kendisi almıştı¹⁰.

Agâh Efendi, suikast için adam ararken, Scalieri ve Aziz Bey de suikastın yapılacağı Ortaköy Camii'nde ulemeden, halk tarafından sözü dinlenir kişilere ulaşmaya çalıştılar. Bunun için akıllarına gelen zat Gürcü Şerif Efendi idi. Fakat Agâh Efendi, suikast için bulacağını vaat ettiği adamı bulamamıştı. Agâh Efendi verdiği sözleri yerine getirmedikten teşebbüsten bir sonuç elde edilemedi.

Suikastın yapılamamasında bir takım sebepler vardı. Suikast için belli bir gün tayin edilmemişti. Agâh Efendi, adam bulduktan sonra Aziz Bey'e haber verecek, ondan sonra suikast için uygun bir zaman belirlenecekti. Ancak Agâh Efendi'den beklenen haber bir türlü gelmiyordu. Bunun üzerine Filibeli Abdullah Efendi, her gün Agâh Efendi'nin evine gidip, Scalieri ve Aziz Bey'in konağına kendisini çağırdıklarını söylediyse de hiç birinden netice alınamadı. Hatta Scalieri'den, beş yüz bin kuruş para daha isteyen bir tezkereyi, Abdullah Efendi ile gönderen Agâh Efendi, parayı vermedikleri takdirde komiteyi zaptiyeye bildireceğini söylüyordu. Ancak Agâh Efendi'nin kendilerini dolandırdığının farkına varan Scalieri ve arkadaşları, bundan sonra ona itibar etmediler. Nitekim Agâh Efendi, kendisine verilen para ile adam tutmak yerine, bedestende Bektaşî Hacı Ali Baba vasıtasıyla revolveri üç yüz doksan kuruşa, kamayı ise iki kuruşa satmıştı.

Selanik'te Yer alan Localar

Osmanlı topraklarında masonların etkin olduğu yerlerden biri de Selanik'ti. Burada mason localarının koruyuculuğu altında İttihat ve Terakki Cemiyeti faaliyetlerini sürdürebiliyordu. Harekâtın gerçek beyni Yahudiler ve Dönmelerdi. Bunların çoğu İtalyan tebaası ve "Frank-Mason" idiler. Masonluk gayretiyle ittihat ve terakkiye para yardımıyla bulunuyorlardı. İtalyan tebaası oldukları için, ihtilalcileri (Jön Türkleri) evlerinde

⁹ Kısa, a.g.t., s. 41.

¹⁰ Uzunçarşılı, a.g.m., s. 274.

saklayabiliyorlardı. Selanik'teki Jön Türk hareketinden biri, Musevi Emanuel Karasso ve diğeri Yahudi dönmesi olan Cavit Bey idi. Bu kişilere Selanik ve Dumneks'in zengin Yahudileri tarafından para yardımında bulunuluyordu. Aynı zaman da Viyana, Budapeşte ve Berlin'deki kapitalistler tarafından finansman sağlanıyordu¹¹.

Selanik'te masonluk, rahat şekilde faaliyetini sürdürüyordu. Çünkü şehirde bir sürü Yahudi vardı. Bunların çoğunun İtalyan tebaası ve İtalyan mason localarına mensup olması, Osmanlı kontrolü açısından avantaj sağlıyor, İtalyan tebaası olarak himaye görüyordu. Kapitülasyon antlaşmasına göre; sultanın emriyle tevkif edilemiyorlardı. Evleri polis tarafından aranmaz, sadece kendi konsolosları tarafından muhakeme edilebilirlerdi. Bu himayeden istifade ederek, mason locaları usulüne uyarak İttihat ve Terakki'yi kurmuşlardı. Yahudilerin evinde emniyetle toplantılar yapıp, planlarını hazırlıyorlardı. Bu sayede, Padişah'ın sürgün ettiği veya şahsi mülteci olarak başka memleketlere sığınmış mühim şahsiyetlerle temas imkânı da elde etmişlerdi. Ayrıca Selanik'in bütün Rumeli'nin ekonomi ve kültür merkezi haline gelmesi, demiryolu bağlantıları sonucu limanlarının öneminin artması da masonik faaliyetlerin Selanik'te yayılmasını kolaylaştırmıştı.

Osmanlı sistemi içinde en iyi eğitim gören, batıya açık, dil bilen, askeri ve mülki kadrolar, Rumeli ve Selanik'te görevlendirilmekteydi. Avrupa'nın baskısıyla üç vilayette planlanan ıslahatın işlenmesi için kurulan Umumi müfettişlik kadrosu da Selanik'e yerleştirilmişti. Bölgede kültür hayatı çok gelişmişti. 1895'den itibaren 5-6 Ladino (İspanyol Yahudicesi), 3-4 Türkçe, 3-4 Rumca, 2-3 Fransızca, 2 Bulgarca, 1 Romence, günlük ya da haftalık gazete yayımlanıyordu¹².

Selanik'te en önemli localardan biri Makedonya Rizorta (Dirilen Makedonya) idi. İtalya himayesi altında, gayet rahat ve serbest bir faaliyet gösteriyordu. Bu locayı ortadan kaldırmak için girişilecek herhangi bir teşebbüs, Trablusgarb'ı ele geçirmek için fırsat bekleyen İtalya ile bir savaşa sebep olabilirdi. İtalya'ya bağlı mason locaları içinde en büyük rolü, Emanuel Karasso oynamıştı. Emanuel Karasso, Talat Bey, Mithat Şükrü, Rahmi Canbolat, Cemal Bey ve paşaların dâhil olduğu Makedonya Rizorta locasının üstadı idi. İtalyan Maşrıkına bağlı olan Makedonya Rizorta locası üstad-ı azam Emanuel Karossa tarafından 1904'te kurulmuştu. Bu loca vasıtasıyla İtalya'nın amacı, Sultanı, Jön Türkleri kullanarak yıkmaktı. Çünkü II. Abdülhamit, İtalya'nın Osmanlı toprağı Trablusgarb ve Arnavutluk üzerindeki emellerine en büyük engeli teşkil ediyordu.

Selanik'te yer alan diğer bir loca da, "Labor et Lux"dü (Emel ve Işık). Bu iki locanın dışında Fransız Maşrıklığına bağlı Veritas (Gerçek), İspanya Maşrıklığına bağlı Elen ve Filit locaları (Filit'in üstad-ı azamı Cavit Bey) yer alıyordu. İttihat ve Terakki'yi kuranlar, ilk toplantılarını bu localarda yapmışlardı.

¹¹ Süleyman Kocabaş, Kendi İtiraflarıyla Jön Türkler Nerede Yanıldı?: 1910-1918; Hayaller, Komplolar, Kayıplar, Vatan Yayınları, İstanbul 1991, s. 114.

¹² Orhan Koloğlu, İttihatçılar ve Masonlar, Gür yayınları, İstanbul 1991, s. 15-16.

Selanik'teki Makedonya Rizorta Locası ve Veritas Locası, başlangıçta içindeki Türkler azınlıkta olmasına karşılık giderek Türklerin denetimine geçmiş ve İttihat Terakki Cemiyeti'nin bir noktada kaynakları olmuşlardı. İttihat Terakki Cemiyeti'nin önderleri Talat Paşa, Mithat Şükrü Bleda, Kazım Paşa, Manyasizade Refik, Kazım Nami Duru, sonradan Muş milletvekili olan Binbaşı Naki, Drama Jandarma Komutanı Hüseyin Muhittin, Maliye müfettişi Ferit Aseo, Makedonya Rizorta locasındandılar. Emmanuel Karasso, sonradan Bahriye nazırı olan Cemal Paşa, Faik Süleyman Paşa, İsmail Canbolat, Gümölcine Mebusu Hoca Fehmi Efendi, Mustafa Doğan, Babıali baskınında vurulan Mustafa Necip ise Veritas locasında uyanmışlardı. Sadrazam olan Talat Paşa ile Binbaşı Naki Bey hem Makedonya Rizorta Locası'nda hem de Veritas Locası'nda çalışmalara katıldılar¹³.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gizli döneminde yurt içinde iki esaslı merkezi vardı. Bunlar, masonların çoğunluğu teşkil ettiği Selanik ocağı ile Arnavutlar ve Melami Bektaşilerinin çoğunluğu teşkil ettiği Manastır ocağı idi. İttihat ve Terakki'nin fikri gücünü Selanik, vurucu gücünü de Manastır ocağı teşkil ediyordu. Manastır Bektaşi Tekkesi, çok kuvvetli idi. Özellikle İstanbul Melami Tekkesi şeyhinin oğlu Miralay Sadık Bey de Manastır'da bulunuyordu. Oradaki Melami subayları, Sadık Bey'in etrafında yer almışlardı. Buna karşılık Selanik'te, daha çok Batı'nın sosyalist ve masonik görüşleri geçerliydi.

Diğer Localar ve Aktif Rol Alan Kişiler

Osmanlı Devleti'nde mason teşkilatlarından biri de, “Stefanos Skuludis” adlı bir lider aracılığıyla kurulmuştur. Bu örgütün amacı; kurulması düşünülen yeni Bizans devleti için en büyük tehlike olarak görülen Slav yayılcılığına karşı örgütlenmekti. Fakat bu mason teşkilatı, fazla faaliyet gösterememiştir. Bunda her türlü mason faaliyetlerini izleyen ve onlara karşı sert tedbirler alan yönetimin tutumunun da büyük payı vardır. Özellikle Avrupa kamuoyu nezdinde Sultan V. Murat yanlısı hareketler, yönetimin büyük tepkisine yol açmaktaydı. Bir fesat kaynağı olarak görülen bu teşkilata karşı, büyük bir mücadele başlatılmıştı. Buna karşılık, bizzat kendisi üzerinde de yürütülen baskılara rağmen İstanbul'daki Rumların egemen olduğu mason locaları, tekrar yoğun bir faaliyete geçmişlerdi. 1894'ün başlarında İstanbul'daki Rum Masonlar, Scalieri (oğul) İgglesis, Kefalliveos ve Spanopulos özel emirden sonra düzensiz bir loca kurmuşlardı. Bu örgütte de Doğu Devleti fikrinin geliştirilmesi için, geniş çapta faaliyetler yapmak amaçlanmıştı. Burada yer alanlar; Olimpios, Stamelos, Sulidis, Gakkos, Yunanistan Büyükelçisi Mavrokordato, Fransız Büyükelçisi Paul Cambon ve İngiliz Büyükelçisi Sir Philip Currie'nin görüşleri doğrultusunda bir hareket planı belirlenmişti.

Bu düzensiz Mason merkezi, üyeleri aracılığıyla mutlakiyete karşı İstanbul'da görülen tepkiyi örgütliyordu. Eski Osmanlıları bulup onların düşüncelerini canlandırıyor ve

¹³ İlhami Soysal, *Dünyada ve Türkiye'de Masonluk ve Masonlar*, 3. Baskı, Der Yayınları, İstanbul 1980, s. 235-236.

beraberce anayasal düşünceleri üretmeye çalışıyordu. Bu düzensiz merkezin eylemleri, cinayetle tehdit edilen V. Murat'ın hayatını kurtardı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eylemlerini cesaretlendirdi. "Doğu'nun Işığı" adını alan locada, yapılan seçimlerde Doktor Balilis, gazeteci Scalieri (oğul), Avukat Olimpios ve Avukat Kefallineos yönetim kademelerine seçildi. 1896'da, İstanbul'daki loca ile Atina'dakinin eylemleri birleştirildi.

1894 yılı, örgütlenme için başlangıç olarak belirtilse de, 1891 yılı sonundan itibaren siyasal masonluğun, II. Abdülhamit aleyhine yayın faaliyetlerinin hızlandığı görülmektedir. Bu alanda ilk önemli çıkış, Londra'da "La Turquie Libre" adlı derginin yayınlanmaya başlaması idi. Osmanlı yönetimini büyük telaşa sevk eden bu yayın organı, Fransa'da benzer faaliyetlerde bulunmağa çalışırken kamu düzenini tehlikeye düşürdüğü gerekçesiyle ile sınır dışı edilen Justin Marengo adında bir şahsa aitti. Marengo'ya göre bu olay, Sultan'ın baskısı sonucu ortaya çıkmıştı. Derginin ilk önce, Parti Constitutionnel Ottaman adında bir fırkanın organı olduğu kapak kısmında ilan edilmişti. Ancak, daha sonra derginin Comité Libéral Ottaman adında bir cemiyetin ilginç beyannamelerini yayınladığı gözlemlendi. Dergi mason teşkilatının siyasal alanda kullandığı bir isimdi. Dergide gözlenen diğer bir olgu, Sultan V. Murat yanlısı haberlerin bolluğudur. Grand Orient'in hapis yaşamı süren şehzade ile ilgili düzenlediği bir konferansta, konferansçıların isimleri yanında mason işaretleri konarak verildi. Bir süre sonra bu dergi, sessiz bir biçimde yayın hayatından çekildi¹⁴.

25 Kasım 1895 tarihinde, İstanbul'daki yoğun muhalefet eylemleri için bir beyannamenin duvarlara asıldığı bilinmektedir. Batıdaki yayın organlarınca bir Jön Türk eylemi olarak değerlendirilen bu hareket, Comité Libéral Ottoman veya diğer adıyla Osmanlı Hürriyetperveran Cemiyeti'nin ilk açık propaganda faaliyeti idi. Bu cemiyet, İstanbul'daki mason örgütünün siyasal kanadını oluştuyordu.

Comité Libéral Ottoman bu tarihten itibaren tamamen ayrı bir organizasyon olarak faaliyet göstermiştir. Bu cemiyet yenilikçi bir programı olduğunu, yönetimin her türlü özgürlüğü ortadan kaldırdığı yolundaki propagandasını sürdürdü. Bu dönem içerisinde Jön Türkler ile masonlar arasında köprü teşkil eden Ali Şefkati'dir. Şefkati, hem Namık Kemal'in arkadaşıydı ve hem de Avrupa'da ilk Jön Türk yayınlarını çıkaranlardan biri idi. Scalieri'nin kurduğu locada yer alan Ali Şefkati, 1881 yılından itibaren hemen hemen tüm yazılarını kendisinin yazdığı İstikbal adlı bir gazeteyi, Napoli'de neşre başlamıştı. Saray Şefkati'nin faaliyetlerinden endişe duymakta; bazen uzlaşma teklifleri, bazen de baskılarla onun faaliyetlerini önleme çabaları içindeydi. Avrupa kentlerinde faaliyetlerini sürdüren Şefkati, bir süre sonra eski Mısır Hidivi'nin hizmetine girdi. Bu dönemde Şefkati'nin dergisi, okullarda büyük bir ilgi ile okunmaktaydı. 1895 Haziranında İstikbal'i yeniden neşretti. Gizlice yurda getirilen bu dergiyi önleyebilmek için Osmanlı yöneticileri, büyük çabalar içine girmişlerdir. Dergide masonlar ile ilgili en ufak bir noktaya rastlama imkânı yoktur. Fakat dikkat çeken nokta, İttihat ve Terakki'nin merkez yayın organı olarak

¹⁴ Hanoğlu, a.g.e., s. 81-82.

Meşveret'i çıkarmasına kısa bir süre kala, Ahmet Rıza Bey'in Londra'ya gelerek Ali Şefkati ile görüşmeler yapmasıdır. Aynı dönemde Ali Şefkati, saraya çeşitli dilekçeler vermiştir. Bir süre sonra da Şefkati ölmüş ve İttihat ve Terakki ile arasında görünen tek bağ da koptu¹⁵.

Masonlara bağlı olan diğer bir isim, İbrahim Temo'dur. İbrahim Temo'nun masonluğuna dair, İttihad-ı Osmani Cemiyetinin kuruluşundan bir sene önce gittiği İtalya'da mason örgütleri ile temas kurması ve onların görüşlerini alması şeklindeki savdır. Yalnız hatıratında masonluğuna dair açık bir ima da bulunmaktadır. 1902 yılına kadar da ayrı bir siyasi komite şeklinde politik faaliyetlerini sürdürmesi bu görüşü doğrular.

1902 Kongresine kadar adını çeşitli vesilelerle Avrupa basın organları ve devlet yönetimleri nezdinde duyurmaya muvaffak olan Comité Libéral Ottoman'ın bu toplantı öncesinde üç önemli girişi oldu. Bunlardan en önemlisi, 1901 Nisanında eski bir mason lider olan İngiltere Kralı'na, Sultan Murat'ın kurtarılması için başvurmadır. İkincisi aynı başvuruyu İnsan Hakları Örgütü nezdinde tekrarlamak ve üçüncüsü de Fransız yönetimine siyasal içerikli bir mektup göndermektir. Bunlardan en çok Osmanlı yönetiminin dikkatini birinci konu çekti.

Saray'ın büyük telaşına neden olan bu harekete karşı Osmanlı yöneticileri, tedbir almaya çalıştılsa da söz konusu başvuru, Avrupa ve Amerika yayın organlarında neşredildi. Bunun üzerine Osmanlı yönetimi, İngiltere Kralının bu başvuruya cevap vermemesini sağlayabilmek için yoğun eyleme geçti. Sonuçta, sorunun diplomatik ilişkileri bozacak bir dereceye geldiğini gören İngiltere yönetimi, Osmanlı talebini olumlu karşıladı. Bütün bu olaylar Comité Libéral Ottoman'ın, bu dönemde en etkin çıkışını oluşturmuştu. Bu cemiyetin faaliyetlerine baktığımızda Osmanlı aleyhine kararlar verildiğini görmekteyiz.

1902 Kongresinden sonra çoğunluğu elinde bulunduran Sebahattin Bey ile İsmail Kemal'in etrafında örgütlenen grup, merkez yayın organ olan Osmanlı gazetesini ele geçirmişlerdir. Bu kişiler, üyeleri Türk ve Yunanlılardan oluşan yeni bir örgütün kurulduğunu ve amacının kısa dönemde darbe yaparak yönetimi ele geçirmek olduğunu açıklamıştır. Örgütün adı, "Osmanlı Hürriyetperveran Cemiyeti" idi. Fransızca isim olarak ilk önce Le Comité Central de La Ligue Ottoman adının kullanıldığını, fakat Paris Siyasi Polisine verilen başvurular ve daha sonraki kullanımlarında, cemiyetin Comité Libéral Ottoman adını tercih ettiği görülmektedir. Darbe için İngiliz ve Yunan ileri gelenlerinden destek için görüşmeler yapılmıştır. Bütün bu özellikler, mason örgütünün Jön Türkler içine sızdığını ve etkili olduğunu göstermektedir.

Masonlar, ileri gelen Jön Türkleri kendi örgütlerine kazandırma çabaları içine girmişlerdir. Ahmet Rıza Bey de mason grubun içerisinde gösterilmiş olan şahıslardan biridir. Fakat Ahmet Rıza'nın, pozitivist görüşleriyle bağdaştıramadığı mason cemiyetlerine bu dönemde girdiği ya da onların programını uygulama kararını aldığını görmemekteyiz.

¹⁵ Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908), İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

Fakat Ahmet Rıza Bey ile ilişkisini sürdüren Prens Mehmet Ali Bey, mason örgütleri ile iç içedir. Prens Mehmet Ali Bey, Mısır Masonlarının lideridir. Aynı şekilde Ahmet Rıza ile ilişkisi olan Talat Bey de, 4 Temmuz 1903 tarihinden itibaren “Macedonia Risorta” locasının üyesidir.

Aynı tarihlerde mason örgütleri, Jön Türk yanlısı faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Buna mukabil 1905 yılında Çanakkale’de tutuklanan Rum asıllı Rus vatandaşı bir şahsın üzerinde yurda sokulması yasak olan gazetenin bir nüshası bulunmuştur. Söz konusu sayıda, Jön Türk yanlısı bir haber, dikkat çekerek ihbar nedenini oluşturmuştur. Bu gazetenin yöneticisinin, Scalieri’nin oğlu olduğu belirtilmektedir. Bu dönemde Selanik’te masonların faaliyeti konusunda Saray ile Rumeli müfettişliği arasındaki haberleşmenin hızlandığı görülmektedir. 1906 yılından sonra, Jön Türkler açısından mason örgütlerinin rolü; kolay ve gizli örgütlenmeyi sağlayacak mekânları temin etmeleri olmuştur. Milliyetçilik fikirlerinin egemen olması ile birlikte XIX. Yüzyılın ortalarında Jön Türk grubu ve mason örgütünün belirledikleri Doğu sorununu çözümleyecek siyasal görüşlerinin uyuşması olanaksızdı. Masonların, Jön Türkleri desteklemesi ve meşrutiyetin bu çerçevede oluşturulduğu bir gerçektir. Fakat jönlerin, Bizans devletini oluşturma fikrine destek vermeyecekleri bildirilmektedir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, XVIII ve XIX. Yüzyıllarda eski gücünü ve ilerleyişini kaybederek, gerileme ve çöküş devresine girmiştir. Osmanlı Devleti’nin güç ve kuvvet kaybetmesini fırsat bilen emperyalist devletler, harekete geçmiştir. Bazen savaş alanında, bazen siyasi arenada, kimi zaman da Osmanlı topraklarında saldırgan politikalarını sürdürdüler. Bu amaçla Osmanlı topraklarından pay alabilme kavgası içine girdiler. Nitekim 3 Kasım 1839 tarihinde Tanzimat’ın, 18 Şubat 1856 tarihinde de Islahat’ın ilan edilmesi ile birlikte faaliyetlerini hızlandırmışlardır. Bu süreçte Amerikalılar, İngilizler ve Ruslar, Osmanlı topraklarında okullar açmışlardır. Ayrıca bu okulların yanı sıra masonik faaliyetlere de girişmişlerdir. İlk olarak 1738’de Halep, İzmir ve Korfu’da; 1740’ların başında İskenderun’da, 1762’de Doğu Anadolu’da bilhassa Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde localar kurulmuştur. Masonlar, başta İstanbul olmak üzere devletin birçok yerinde, Devlet-i Aliyye’nin sonunu hazırlamak için çalışmalarını sürdürmüşlerdir.

Masonlar XIX. Yüzyılın sonlarında, Osmanlı yönetiminde etkilerini artırmışlardır. Jön Türkler ile İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin üyeleri de mason grupların içinde yer almıştır. Ardından ülkemizin çeşitli yerlerinde de mason locaları açmışlar ve cemiyet üyelerini üstad-ı azam yapmışlardır. İttihat ve Terakki üyelerinden Talat Paşa, dört locanın maşrik-ı azamı olarak tarihe geçmiştir. Ardından Avrupa’da ve ülkemizde dergi, kitap ve gazete yayımlamışlardır. Osmanlı Devleti’ni çöküşten kurtaracağız düşüncesiyle ortaya çıkan, Jön Türkler, İttihat ve Terakki Cemiyeti, masonlar ile birlikte anılmaya başlamışlardır. Bu süreçte yabancı devletler, cemiyetleri kullanarak Osmanlı Devleti’ni yıkma çabası içerisine

girmişlerdir. Sultan V. Murat'ı da mason yapmışlardır. Daha sonra Şehzade Murad'ı, 30 Mayıs 1876 günü bir askerî darbeyle, tahta oturtmuşlardır. Ancak planları tutmamış, kendisine büyük ümitler bağlanan V. Murat, kısa sürede akli dengesini yitirmiştir. Bunun üzerine V. Murat, tahttan indirilerek, yerine II. Abdülhamit getirilmiştir.

Kuşkusuz mason örgütleri, Sultan Murat'ın tahttan indirilmesi sonrasında da faaliyetlerine devam etmişlerdir. Scalieri'nin kurduğu ve masonlardan oluşan bir komite Sultan Murat'ı kurtarmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Tahttan indirilmesinden üç ay sonra V. Murat kaçırılmak istenmiştir. İki Türk, ikisi yabancı olan dört kişilik bir komite, Murat'ı Avrupa'ya kaçırmak ve hükümdarlığını kabul ettirmek üzere, kadın kılığında Çırağan Sarayı'na girmeye çalışırken yakalanmıştır (Kasım 1876). Ardından Cleanti Scalieri-Aziz Bey mason komitesi, onu kaçırıp tahta çıkarma planı yapmıştır. V. Murat'ı kaçırmak, bir camide biat edip yeniden padişah ilân etmeyi tasarlayan komite üyeleri, içlerinden birinin ihbarı üzerine harekete geçmeden yakalanmıştır (15 Nisan 1877). Üçüncü kaçırma girişimi ise Ali Suâvi tarafından yapılmıştır. Çırağan Vak'ası olarak bilinen bu hadise de başarısızlıkla sonuçlanmış ve Ali Suâvi olay yerinde öldürülmüştür (20 Mayıs 1878). Aynı yıllarda Scalieri ve Aziz Bey komitesi, Sultan II. Abdülhamit'e suikast düzenlemişlerdir. Ancak bunda da başarılı olamamışlardır. Ardından Scalieri, büyük zorluklarla İtalya ve Yunan masonlarının ortak bir eylemi sonucunda, bir İtalyan gemisi ile Pire'ye kaçmıştır.

Sultan II. Abdülhamit, iktidarda kaldığı sürece masonluğa karşı amansızca bir mücadele vermiş, masonlara göz açtırmamıştı. Fakat Kapitülasyon antlaşması gereği yabancı devletlerin masrık-ı azamlıklarına bağlı olarak açılan mason localarına dokunmamıştır. Sultan'ın takibinden korkan Jön Türkler, İttihat ve Terakki üyeleri, emin faaliyet merkezi olarak bu locaları seçmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde localara sahip olan devletler, Jön Türkleri, İttihat ve Terakki Cemiyetini, Türkler üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için kullanmaya başlamışlardır.

KAYNAKÇA

HANİOĞLU, M. Şükrü, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902), İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

KISA, Ahmet, Cleanthi Scalieri ve Aziz Bey Komitesi (1876-1878), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012.

KOCABAŞ, Süleyman, Kendi İtiraflarıyla Jön Türkler Nerede Yanıldı?: 1910-1918; Hayaller, Komplolar, Kayıplar, Vatan Yayınları, İstanbul 1991.

KOLOĞLU, Orhan, İttihatçılar ve Masonlar, Gür Yayınları, İstanbul 1991.

KÜÇÜK, Cevdet, “ V. Murad ”, DİA, c. XXXI, İstanbul 2006.

MARDİN, Şerif, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

SOYSAL, İlhami, Dünya'da ve Türkiye’de Masonluk ve Masonlar, 3. Baskı, Der Yayınları, İstanbul 1980.

TAŞTAN, Yahya Kemal, Türk Milliyetçiliğinin Sembolik Kaynakları (Yeni Osmanlıların Siyasal Söylemleri: 1860-1876), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “V. Murad’ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri – Aziz Bey Komitesi ”, Belleten, c. VIII, S. 30, Ankara 1944, s. 245-340.

UMUR, Suha, “Belgelere Göre 5. Murad’ın Masonluğu”, Tarih ve Toplum Dergisi, c. VII, S. 38, İstanbul 1987, s. 100-103.

EKLER

Ek 1: Meşveret Gazetesi

EK 2: Cleanthi Scalieri.

Ek 3: Aziz Bey

JÖN TÜRK KONGRELERİ VE DARBE BAĞLANTILARI

Esra İNAL*

ÖZET

Bugüne kadar üzerinde birçok çalışma yapılmasına rağmen İttihat ve Terakki Cemiyeti hala gizemini korumaktadır. Bu yapılanma bugünkü siyasal hayatımızda etkisini hâlâ göstermektedir. Çalışmanın ilk kısmında Jön Türk kavramı, birinci Jön Türk kongresinin toplanması ve kongrede alınan kararlar üzerinde durulmuştur. İkinci kısımda, İkinci Jön Türk kongresine kadar geçen süre ve yaşanan durumlar değerlendirilmiş, kongrede izlenecek yöntem kongrenin toplanması ve sonuçlarına yer verilmiştir. Son kısımda Jön Türklerin darbe bağlantıları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Jön Türkler, Kongreler, Prens Sabahattin.

CONGRESSES OF JEUNE TURKS AND THE AFFILIATIONS WITH THE COUPS

ABSTRACT

The Union and progress party still remains a mystery, although there are many studies to date on it. This structuring still illustrates the effect of our present political life. In the first part of the study, there is given information about the word of Young Turks, and the first Young Turk Congress has been gathered and the decisions of the Congress were examined. The second chapter consists of period up to the second Jon Turks Congress and the following situations improved up to that time of it, the method to be followed at the congress was included in the gathering and results of the congress. In the last chapter, there has been studied to examine the impact of coups of Jon Turks.

Keywords: Jon Turks, Congresses, Prince Sabahattin.

GİRİŞ

1867 yılında Mısır Prensi Mustafa Fazıl Paşa'nın Paris'te "Genç Türkiye Partisi" adı altında kurduğu örgüt, Namık Kemal, Ziya Bey ve Ali Suavi'nin katılımıyla "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" adını aldı¹. Daha sonra Tıbbiye-i Şahane'nin (Askeri Tıp Okulu) öğrencileri tarafından "İttihadı Osmani" adında, ileride İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dönüşecek olan gizli bir örgüt İstanbul Demirkapı'da kuruldu. Bu örgüt, İbrahim Temo,

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, inallesraa@gmail.com.

¹ Sina Akşin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, İmge Kitapevi, Ankara, 2009a, s. 45-46.

Abdullah Cevdet, İshak Sükûti ve Çerkez Mehmet Reşit², Bakülü Hüseyinzade Ali ve Diyarbakırlı İshak Sükûti tarafından 1889 tarihinde kurulmuştur. 1895'te İttihad-ı Osmani Cemiyeti mensupları, Paris'te bulunan Ahmet Rıza Bey³ ile temas kurmuş ve onun telkinleri ile cemiyetin adını "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti"⁴ olarak değiştirmişlerdi⁵.

Cemiyet ilk zamanlarda taraftar edinmeye ve mensuplarını arttırmaya önem vermiş ve fiili hiçbir harekâta girişmemiştir⁶. Cemiyet, gizli bir organ olarak meydana gelmiş ve masonların kullandığı birçok usul ve kaideleri kabul etmiştir. Fikirlerini yaymak için propaganda faaliyetlerine başlayan cemiyet, İstanbul'da süratle gelişir. İyice kuvvetlenmeden eyleme geçmek niyetinde değildir. Fakat durum böyle olmaz ve İstanbul'da başlayan Ermeni olayları ile kendini göstermeye başlar. İttihat ve Terakki, duvarlara astığı beyanname ile halkı ittihada davet eder. Bu durum, sarayı harekete geçirir. Bazıları Trablusgarp, Şam ve Manastır'a sürülür. İbrahim Temo, İshak Sükûti, Tunalı Hilmi, İzmirli Nevzat, Âkil Muhtar gibi cemiyetin önde gelen nüfuzlu üyeleri; Mısır, Romanya ile Avrupa'ya kaçarlar. Böylece cemiyetin faaliyetleri yurt dışına intikal etmiş olur⁷.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yurt dışındaki faaliyetleri, dört merkezden idare edilmeye başlanır: Bükrüş, Paris, Cenevre ve Kahire. Paris'teki cemiyetin muhatabı Ahmet Rıza'dır. Fakat ilerleyen zamanlarda, Ahmet Rıza'nın pozitivist düşünceye sahip olması, cemiyet üyeleri arasında huzursuzluğa neden olur. Birçok üye tarafından, dinsiz şeklinde telakki edilmesine neden olur. Cemiyet içinde huzursuzluğa neden olan diğer konu ise Abdülhamit idaresini yıkmak için izlenecek yol üzerinde anlaşmaya varılamamasıdır. Ahmet Rıza ve arkadaşları, 'nizam' taraftarı olmasına karşın bazı üyeler, Abdülhamit'i ortadan kaldırmak istiyorlardı. Bu durumdan endişelenen Yıldız Sarayı, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile anlaşmak için Avrupa'ya Mahmut Celalettin Paşa'yı gönderdi. Paşa, cemiyetin Paris ve Cenevre şubeleri ile temasa geçip şu teklifte bulundu: II. Abdülhamit umumi af ilan edecek, Avrupa'dan ve sürgünden dönecek olanlara; liyakat ve ehliyetlerine göre memuriyet verilecek. Hükümetçe tedrici olmak üzere ıslahata başlanacak. Avrupa'da kalmak isteyen aydınlar, elçiliklerde memuriyetlere tayin edilecektir. Bu dönemde cemiyetin başında olan

² Tefik Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, Ankara, 1999, s. 51-52,

³ Ahmet Rıza Bey, 1859'da Boğaziçi'nde Vaniköy'ünde doğdu. Babası "İngiliz" lakaplı Ali Bey'dir. Avusturyalı olan annesinin de etkisiyle, daha genç yaşta Batı ile ilgilenmeye başlamıştır. Fransa'da Grignon Ziraat Okulu'nda eğitimini tamamladıktan sonra geri döndü ve Bursa Maarif Müdürü oldu. Batının tarımda gerçekleştirdiği yenilikleri Osmanlı'da uygulamak ister, fakat ziraat değil eğitim alanında çalışır. 1889'da Fransız İhtilali'nin yüzüncü yılı sebebiyle Paris'te açılan sergiye kendisini görevli olarak tayin ettirir. Aguste Comte'nin Pozitivizm'inin ateşli bir savunucusu olan Ahmet Rıza, sergi için geldiği Paris'te kalarak Jön Türk hareketine katılır. Hayatı ve siyasi fikirleri için bkz. Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 173-188.

⁴ Cemiyetin başlangıçtaki ismi üzerinde anlaşmazlıklar vardır. Ahmet Rıza Bey'e göre konulmak istenen isim, "İttihad-ı İslam" idi. Bkz, Ahmet Rıza, "İlk Meclisi Mebusan Reisi Ahmet Rıza Beyin Hatıraları", Cumhuriyet gazetesi, 26 Ocak 1950, tefrika n. 1 (Ek: 1).

⁵ Sina Akşin, Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2009b, s. 39.

⁶ Ahmet Bedevi Kuran, İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, Tan Matbaa, İstanbul, 1945, s. 30.

⁷ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu, c. VII, Ankara, 1983, s 510-519.

Mizancı Murat, teklifleri kabul edip memlekete dönmüş, çoğu üyeler de onu takip etmiştir. İshak Sükûti, Abdullah Cevdet, Tunalı Hilmi gibi nüfuz sahibi kişiler, elçiliklerde memuriyetleri kabul etmişlerdir. Ahmet Rıza, Doktor Nazım ve Hoca Kadri ise, Paris'te kalıp faaliyetlerine devam etmişlerdir⁸. Bütün bu olaylar, Genç Türklerin birçok yönden birbirinden ayrılmalarına neden olmuştur. Kongrenin toplanmasında Sabahaddin Bey'in çabası büyüktür. Sabahaddin Bey, 1899 yılında babası Damat Mahmut Paşa⁹ ve kardeşi Lütfullah Bey ile birlikte İstanbul'dan Avrupa'ya kaçmıştır. Onun çağrıları ve Genç Türklere yaptığı para yardımının da etkisiyle kongre, 1902 Şubatında Paris'te toplanmıştır¹⁰.

1. JÖN TÜRKLER

“Jön Türkler” terimi XIX. yy. 60-70 yıllarında Avrupa tarih yazıcılığında ve basınında ilk Türk meşrutiyetçilerin eylemleri ile ilgili olarak kullanılıyordu. XIX yy. sonları XX. yy. başlarında hükümete karşı gizli örgütlerin üyeleri ender olarak “Jön Türkler” terimini kullandılar. İttihat ve Terakki cemiyetinin çekirdeğini oluşturan gizli örgüt ve grup üyeleri kendilerine “Yeni Osmanlılar” ya da “Osmanlı Liberalleri” diyorlardı¹¹. “Genç Türkler”, ilk defa 1828 yılında Charles MacFarlane tarafından dönemin genç Osmanlı nesline atıfta bulunmak üzere kullanılmış, daha sonra 1855'te Abdolnimo Ubicini hem II. Mahmud dönemindeki reform hareketine katılan devlet adamlarını, hem de Sultan Abdülmecid döneminin Batılılaşma yanlısı Tanzimat ricâlini tanımlamak için kullanmıştır¹².

Necip Fazıl Kısakürek, Jön Türklerin fikrini ve hürriyet taleplerini şu şekilde değerlendirmektedir: *“Avrupalı bizi Haçlı seferleri, sınır toslamaları, müspet bilgi buluşları ve türlü dış vasıtalarla dize getiremezken nihayet içimizden yıkmanın formülünü buldu. Bu formül ne Doğu ne de Batı üzerinde çileli bir nefis muhasebesine erişebilmiş, sığ ve kaba taklitçi, kendi öz nefisinden tiksiniçi, mesnetsiz ve şahsiyetsiz bir zümre tarafından Türk ruh kökünü çürütmek, İslam bütünlüğünü fesada vermek, Türkiye'yi içinden yıkmaktır.”* Jön Türkler, işte bu tezgâhın bir parçası olarak sunulmakta ve züppeler sınıfı olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca yazar tarafından bu zümre, *“şeriatı karşı kurulmuş hareket kadrosu ve hürriyet işportacılığı esnafı”* şeklinde nitelendirilmektedir. Kadroları hakkında ise, *“Kadrolarının ana uzuvları; belirtmiş olduğumuz gibi Namık Kemal, Ziya*

⁸ Karal, a.g.e., s. 510-519.

⁹ Damat Mahmut Paşa, II. Abdülhamid'in kız kardeşi Seniha Sultan ile evlidir. Saraya damat olduktan sonra bir müddet Adliye Nazırlığı yapmıştır. Osmanlı'nın İngiliz yanlısı bir siyaset izlemesi taraftarı olan Mahmud Paşa, kendisi ve eşinin adlarının, Abdülhamid'i tahttan indirerek V. Murat'ı tekrar tahta çıkarmak isteyen “Skaliyeri Aziz Bey Komitesi” olayına karışmasıyla nazırlıktan alınmıştır. Yapılan tahkikat sonrası bahsi geçen komite ile bir bağlantısının olmadığı ortaya çıkmasına rağmen azledilmesine içerlediği için tekrar Abdülhamid ile çalışmaya yanaşmamıştır. Avrupa'ya kaçarak Jön Türk hareketine katılan Paşa, 17 Ocak 1903'te ölmüştür. Detaylı bilgi için bkz. Rukiye Akkaya, Prens Sabahattin, Liberte Yayınları Ankara, 2005, s. 19–20.

¹⁰ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılap Tarihi, c. I, Kısım 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983, s. 296.

¹¹ Yuriy Aşatoviç Petrosyan, Sovyet Gözüyle Jön Türkler, Çev. Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s. 8.

¹² M. Şükrü Hanioglu, “Jön Türkler”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXIII, İstanbul, 2001, s. 584.

Paşa, ilk gazetecilerden Agâh Efendi ve Prens Mustafa Fazıl... Vatan ve hürriyet davaları adına bu klişeleri nâralaştırmaktan başka bir şey bilmez, basit tebliğ şairi Namık Kemal; felsefi ukalalıktan sanat zanneder ve tasavvufu harabatilik bilir, fikirde ve şiirde tekerlemeci Ziya Paşa; ilk mektep heveskarlıklarından daha acemi ve iptidai gazeteci Tercüman-ı Ahval sahibi Agah Efendi ve henüz imtiyazlı bir vilayetken Hidivlik ve emaret gibi bir şey olmasına sebebiyet vereceği Mısır lokmasını kaçırdığı için hamiyet damarı kabaran sefil ve riyakar Prens Mustafa Fazıl... ”¹³.

Jön Türk hareketinin başlangıcı, II. Mahmut’un reformları sonrası oluşan politik ortamda yeşeren liberal muhalefetin devamı olarak kabul edilmektedir¹⁴. Temelde Abdülhamit’in mutlakiyetçi rejimine son verme ortak paydasında birleşen tüm bu muhalif grupları ifade etmek üzere bulunan isim “Jön Türkler”dir¹⁵. Hareketin ilham kaynağı, 1877’de Abdülhamit tarafından dağıtıldıktan sonra faaliyetlerini Avrupa’da ve yurt içinde sürdüren Yeni Osmanlıların yani Namık Kemal, Ziya Paşa ve Şinasi’nin hürriyetçi fikirleridir. Önderleri ise, modernist bürokratlar yetiştirmek üzere açılan okullarda yetişen ve zihniyet dünyaları devleti çöküşten kurtarma ve devlete hizmet etiğiyle şekillenen ve yaşamlarının bir kısmını gerek tahsil gerekse sürgün nedeniyle Avrupa’da geçiren aydın kişilerdi. Jön Türklerin entelektüel yönelimlerini ve eylemlerini, Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü koruma, onu geri kalmışlıktan ve Batı karşısında yaşadığı eziklik duygusundan bir an evvel “kurtarma” kaygısı şekillendirdi. Onlara göre, devletin siyasi birliği için tek çözüm, 1876 Anayasası’nın yeniden yürürlüğe konulması ve parlamentonun açılmasıydı. Tüm tebaanın temsil edildiği bir parlamento ve anayasal güvence altına alınmış vatandaşlık hakları, milliyetçi eğilimleri gemlemek ve bütün Osmanlı unsurlarını bir Osmanlı vatani ve vatandaşlığı fikri etrafında birleştirmek için yeterliydi. Osmanlı toplumunun yüz yüze olduğu ikinci sorun ise geri kalmışlıktı. Birinci amaç konusunda, hareket içinde hemen herkes hemfikir olmakla birlikte, terakkinin nasıl mümkün olacağı ve Batılılaşmanın sınırı, boyutu ve yöntemi konusundaki görüşler muhtelif¹⁶.

1.1. BİRİNCİ JÖN TÜRK (GENÇ TÜRK) KONGRESİ

Jön Türklerin, yurt dışında bir araya gelerek Osmanlı yönetimini değiştirmek için gerçekleştirdikleri kongreler bulunmaktadır. Bunlardan birisi Paris Jön Türk Kongresidir.

1.2. Kongrenin Toplanması

Kongrenin toplanmasında etkin rol oynayan Sabahaddin Bey’in asıl adı Mehmet’tir. Babası Damat Mahmut Celâlettin Paşa, annesi Sultan Abdülmecid’in kızı ve II.

¹³ Necip Fazıl Kısakürek, Ulu Hakan II. Abdülhamid Han, Büyük Doğu yayınları, 15. Basım, İstanbul 2007, s. 427-430.

¹⁴ Hasan Kayalı, Jön Türkler ve Araplar, Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, 1998, s. 43.

¹⁵ Selçuk Akşin Somel, “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 107.

¹⁶ M. Şükrü Hanioğlu, Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981, s. 33.

Abdülhamit'in kız kardeşi Seniha Sultan'dır. Aslında Osmanlı saray hiyerarşisinde şecerede baba tarafı belirleyici olduğundan dolayı prens değil, Sultanzade'dir¹⁷. Ancak muhtemelen Niyazi Berkes'in iddia ettiği gibi prens unvanını, Avrupa'da bir itibar elde etmek için kullanmıştır¹⁸. Arapça, Farsça, Fransızca bilgisi olan Sabahaddin ailesinin de etkisiyle Osmanlı Devleti'ni, içine düştüğü bu durumdan kurtarmak için dışarıda bir mücadele yürütülmesi fikrini benimsedi. Babasının, padişahla arasının açılması üzerine, babası ve kardeşi ile birlikte Paris'e kaçtı¹⁹.

Damat Mahmut Paşa, Jön Türk hareketiyle ilgilenmeye başlamış ve gazetelere liberal düşüncelerini içeren beyanlarda bulunmuştur. Paşa'nın bu tutumu, hem İstanbul'da hem de yurt dışında etkinliğini kaybeden ve hatta giderek dağılan Jön Türklere yeniden hareketlilik kazandırmıştır. Mahmut Paşa, Jön Türk hareketinin lideri konumunda olan Ahmet Rıza Bey'e de övgülerle dolu bir mektup yazmıştır. Ahmet Rıza Bey ise mektuba cevaben, hanedana mensup bir kişinin davalarına inanması ve destekleyecek olmasından dolayı ziyadesiyle memnun olduğunu ifade etmiştir. Gerçekte durum biraz farklıdır. Damat Mahmut Paşa, sadece harekete katılmakla kalmıyor, aynı zamanda hanedan içerisindeki pozisyonları sebebiyle hareketin liderliğini de ele geçirmek istiyordu. Zaten pozitivist tutumları ve düşüncelerinden asla taviz vermeyen tavırlarından dolayı Ahmet Rıza Bey'in çevresi yavaş yavaş boşalmaya başlamıştı.

Ahmet Rıza Bey'le anlaşamayan Damat Mahmut Paşa²⁰ ve oğulları, Cenevre'ye geçmişler, burada bulunan şubenin üyesi olmuşlar ve Osmanlı gazetesinin haklarını, İshak Sükuti'den devralmışlardı. Davanın önderliğine soyunan baba ve oğulları, amaçlarını gerçekleştirmek adına bir Jön Türk kongresi düzenlemeye karar verirler²¹. Ne var ki Damat Mahmut Paşa, kısa bir süre sonra hastalanmış ve görevlerini oğullarına devretmişti. Prens Sabahattin ve kardeşi Lütfullah tarafından Osmanlı vatandaşlarına genel bir çağrı yapılarak, 4 Şubat 1902'de Paris'te ilk defa "Osmanlı Liberalleri Kongresi" toplandı²². Böylece 4 Şubat 1902'de Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde faaliyet gösteren ve Jön Türklerin birleşmesini hedefleyen I. Jön Türk Kongresinin toplanmasında önemli rol oynadılar.

1.3 Kongrenin İçeriği

4 Şubat 1902'de "Fransız bir destekçinin" evinde, Sabahattin Bey başkanlığında²³ toplanan bu kongrede Hınçak ve Taşnak gibi ihtilalci Ermeni örgütleri de dâhil olmak üzere Osmanlı

¹⁷ Kaan Durukan, "Prens Sabahattin ve İlmi İctima, Türk Liberalizminin Kökenleri", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.145

¹⁸ Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 389.

¹⁹ Abdullah Uçman, "Prens Sabahaddin", Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXIV, İstanbul, 2007, s. 341.

²⁰ Cenevre de bulunan Genç Türklerin isimleri, haklarında bilgi ve bu kişilerden bazılarının Mahmut Paşa'dan yardım aldıklarına dair belge, Ek: 2.

²¹ Ermeni ve Makedonyalılardan mürekkep umumî bir kongre teşkili, genç Türkler tarafından Mahmut Paşa'dan talep edildiğine dair Londra'ya gönderilen telgrafın havadisı, bkz Ek: 3.

²² Ernest E. Ramsaur, Jön Türkler ve 1908 İhtilali, çev. S Dursun Çimen, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2007, s. 74-86.

²³ Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, çev. Boğaç Babür Tuna, Arkadaş Yayınevi, Ankara

Devleti'ndeki bütün milletler de temsil ediliyordu²⁴. Bu kongre, Sultan Abdülhamit'e rağmen toplanmıştı. Bu kongreye katılanlar: Prens Sabahaddin, Lütfullah Bey, Ahmet Rıza, İsmail Kemal, İsmail Hakkı Paşa, Yusuf Akçura, Mithat Paşazade Ali Haydar, Hüseyin Siyret, İbrahim Temo, Doktor Nazım, Ali Fehmi, Şeyh Şevki Efendi, Çerkez Kemal Bey gibi kişilerdir²⁵.

Kongrede iki önemli tez ortaya konuldu. Birincisi; yalnız propaganda da ve yayınlara devrim yapılamazdı. Askeri kuvvetler de devrim çalışmasına katılmalıydı. Bu fikri İsmail Kemal ortaya atmıştı. Askerin darbeye katılması düşüncesine karşı çıkan olmadı. İkinci tez ise, devrimi sağlamak için yabancıların müdahalesiydi. Bu fikir Ermenilerce ortaya atılmıştır. Sabahattin, bunun sakıncalarını görerek devrim kargaşalığını önlemek için, hür demokrat hükümetler olması gerektiği kanısındaydı. Bu hükümetler, İngiltere ve Fransa'ydı. Müzakere salonunda tartışmalar başladı.

Devletlerin müdahalesini istemeyen Ahmet Rıza ve arkadaşları için bu son olmuş ve ipler kopmuştur. Ahmet Rıza'ya katılanlar; Doktor Nazım, Hoca Kadri, Yusuf Akçura, Ferit (Tek) idi²⁶. Bu düşünceden olanlara “Âdem-i Müdahaleciler” deniyordu ve başında da Ahmet Rıza Bey vardı. Onlar İttihat ve Terakki grubunu teşkil etmeye devam edeceklerdi. Devletlerle anlaşılması ve onların yardımıyla ülkeyi korumak isteyenler de vardı. Bu düşünceden yana olanlara, “Müdahaleciler” denildi. Başlarında Sabahattin ve İsmail Kemal Beyler vardı²⁷. Sabahattin Bey, dernek kurma yoluna gitti²⁸. İmparatorluğun çeşitli yerlerinde olduğu kadar Türk diasporasında da şubeler açtı. Öyle görünüyor ki ülkenin Asya bölümünde yoğunlaştı. Şam, Lazkiye, Erzurum, Trabzon, İzmir ve Alanya'da şubeleri oldu. Cemiyet İstanbul'da, 1904'de bir grup öğrenci tarafından kurulmuş olan Cemiyet-i İnkılabiye tarafından temsil edilmekteydi²⁹.

1.4 Sabahattin Bey ve Planları

Kongrede çoğunluk kazanmış olan Sabahattin Bey, 1902'de alınan kararla, meşrutiyete ulaşmak için Trablusgarp komutanı ve vali vekili Recep Paşa'nın yaveri Şevket Bey'le görüştü. Şevket Bey, Trablusgarp'tan bir miktar askerin Dedeoğlu'na çıkartılıp ihtilalin başlatılması fikrini bildirdi. Sabahattin Bey, bu görüşe hak vermiş fakat askerlerin, İstanbul dolaylarına çıkarılmasını uygun görmüştür. Bu işin siyasi, mali yönü ve gemileri bulma kısmı ile Sabahattin Bey, İsmail Kemal ve Fazlı Beyler; askeri kısmı ile de Recep Paşa ve Şevket Bey ilgilenecekti³⁰. İsmail Kemal, Paris'teki İngiltere Elçisine giderek bu iş için

2011, s. 274.

²⁴ Erik Jan Zürcher, Milli Mücadelede İttihatçılık, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2005, s. 341.

²⁵ Kuran, a.g.e., s. 190.

²⁶ Sina Akşin, Jön Türkler ve İttihat Terakki, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s. 58.

²⁷ Bayur, a.g.e., s. 298.

²⁸ Prens Sabahattin fikirlerini şöyle özetler: “Toplumumuzdaki hastalığın ve acizliğin gerçek nedeni, millî eğitimden ve kişisel girişimlerden yoksun olmamızdır. İkinci yoksunluğumuz ise, devlet yönetiminin merkeziyetçi tutumuydu...” bkz. Ek: 4.

²⁹ Tarık Z. Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908–1918, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 142-149.

³⁰ Bayur, a.g.e., s. 299.

görüşmüştür. Bu görüşme olumlu geçince, ikinci bir görüşme de Dışişleri Müsteşarı Lord Sanderson ile olmuştur. Görüşme sırasında Sanderson, Kemal Bey'e Dışişleri Bakanı Lord Lansdowne'nin desteğini bildiren mektubunu okumuştur. İsmail Kemal, İngiliz Dışişlerinden kesin yardım vaadini almıştır. Fazıl Bey de Atina'dan gemi sağlamanın mümkün olacağını bildirmiştir. Böylece Sabahattin Bey ve Reşid Sadi³¹ Beyler, Türkiye Milli Bankası mümessilinden 10 bin İngiliz lirasını şahsen borç aldılar³². Fakat İsmail Kemal Bey, Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın ve Yunan Kralının desteğini almadan bu işe yanaşmak istememiştir. Bu destekler de elde edilemeyince bu işten vazgeçmiştir. Recep Paşa, İsmail Kemal Bey olmadan harekete geçmek istememiştir. Böylece bu işin olmasına engel olmuştur. Recep Paşa'nın bu korkaklığı karşısında Şevket Bey, bir daha kalkmamak üzere yatağa düşmüştür³³.

2. İKİNCİ JÖN TÜRK KONGRESİ

2.1. 1907 Kongresine Kadar Durum ve Kongre Hazırlıkları

1905 yılında Ermeniler, Abdülhamit'e bombalı suikast düzenlemişler fakat onu öldürememişlerdir. Bu dönemde İttihat ve Terakki güç kazanarak Abdülhamit aleyhinde çalışmaya devam etmiştir. Hatta Abdülhamit aleyhinde çalışan cemiyetlerle birleşerek güçlenmeye çalışmıştır. Böyle bir durumda Ermeniler, "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet" cemiyeti ile görüşmeye başlamışlardır³⁴. A. Bedevi Kuran, Ermenilerin bu görüşmesini şöyle açıklar: "Birinci ictimada Ermeniler maksatlarını açıkça söylediler ve Ermeni komitelerinin Sultan Abdülhamit aleyhine yapılan suikastın fena neticeler verdiğini ve bu yüzden birçok paraların heder edildiğini itiraf ettikten sonra, Ermeni komitelerinin müstakillen hareketlerinin gerek memleket gerek kendileri için iyi olmadığına kanaat getirdiklerini izah ve tasrih eylemişler, matlup hedefe varabilmek maksadıyla müşterek bir program tanzimini ve takip edilecek yolların şimdiden tayin ve tespitini teklif etmişlerdir"³⁵.

1906 yılına gelindiğinde hareket, Selanik'te kurulan bir başka gizli cemiyetle farklı bir boyuta ulaşmıştı. Örgütün adı Osmanlı Hürriyet Cemiyeti idi. Eylül 1906'da Mithat Şükrü (Bleda) Bey'in evinde yapılan toplantıda, bir araya gelen ve çoğunluğu III. Ordu mensubu subaylar olan on arkadaş tarafından kurulan bu örgüt, Paris'te bulunan cemiyetlerden tamamen bağımsız bir örgüttü. Kurucuları Bursalı Tahir, Naki (Yücekök), Edip Servet (Tör), Kazım Nami (Duru), Mithat Şükrü (Bleda), Ömer Naci (Yüzbaşı), İsmail Canbolat (Mülazım), Hakkı Baha, Talat Bey ve Rahmi Bey'dir³⁶. 1907 yılının ikinci yarısından itibaren Ahmet Rıza'nın başkanlığındaki Terakki ve İttihat Cemiyeti ve Selanik'te bulunan

³¹ Reşid Sadi, Londra Büyükelçiliği kâtibi olup bu ihtilal işleri ile uğraşmak için memuriyetten çekilmiştir.

³² Kuran, s. 160.

³³ Bayur, a.g.e., s. 299, 300.

³⁴ Bayur, a.g.e., s. 386.

³⁵ Kuran, a.g.e., s. 1234,1235.

³⁶ Tunaya, a.g.e., s 53-54. Akşin, 2009a, a.g.e., s. 105-106.

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin karşılıklı görüşmeleri başlamış ve 26 Eylül 1907 tarihinde yayınlanan bir bildiri³⁷ ile bu iki cemiyet "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti" adı altında birleştirilmiştir³⁸.

Kongre için İttihat ve Terakkice tespit edilen başlıca esaslar şunlardır³⁹:

1. "Osmanlı ülkesinin toprak bütünlüğünün Müslüman olan ve olmayan partilerce kabulü,
2. Saltanattaki veraset usulünün hiçbir şekilde değiştirilmemesi,
3. Kongrenin amacı bugünkü idareyi yıkmak ve mebusan meclisini toplamak olmalıdır,
4. Osmanlı ülkesi içinde teşkilatı olmayan komitelerin kongreye alınmaması,
5. I. ve Temsil Heyeti merkeziye-i dahiliyesinin de oyunun alınması,
6. Kongre görüşmelerinin gizli olması ve basına ancak kararlaştırılan yönlerinin bildirilmesi,
7. Kongre başarı ile sona ererse üyeleri gizli oyla seçilip daima gizli kalacak bir "Muhtelif İcraat veya Tatbikat Komitesi"nin kurulması; bu komite ikinci kongreye kadar iş görecektir."

Kongrenin gidişi hakkında cemiyetçe şunlar düşünülmektedir:

"Toplantı üç gün sürecektir; ilk gün Abdülhamit idaresi protesto edilecek, onun kötülükleri açıklanacak ve kendisinin tahttan indirilmesi istenecektir. İkinci gün meşrutiyetin iyilikleri belirtilecektir. Üçüncü gün ise müphem olarak vesait-i icraiyyenin enva' ve lüzumundan bahs olunacak, fakat tafsilata girililmeyecektir. Kongrede irad edilecek nutuklar mahdud ve evvelce kabul edilmiş olacaktır. Kongreye her gün için Türk dostu bir Fransız başkan tayin edilecek ve biri Müslüman öbürü Hristiyan iki ikinci başkan seçilecektir"⁴⁰."

2.2. Kongrenin Toplanması

Kongre 27-29 Aralık 1907 günleri Paris'te toplanmıştır. Üç gün süren kongrede Türklerden Sabahattin ve Ahmet Rıza Beyler⁴¹, Ermenilerden Malumyan Efendi birer gün başkanlık etmişlerdir. Başkanlık ettikleri gün söylevlerde bulunmuşlardır. Daha sonra beyannamede

³⁷ Bildirinin tam metni için bkz. Tunaya, 1998, a.g.e., s. 81.

³⁸ Satılmış Gökbayır, "Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı", Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 3, 2012, s. 71.

³⁹ Bayur, a.g.e., s. 390.

⁴⁰ Bayur, a.g.e., s. 394.

⁴¹ Şevket Süreyya Aydemir, kongrenin Aralık 1907'de Paris'te Prens Sabahattin tarafından organize edildiğini söyler. Ayrıca bu kongreye Ermeni cemiyetinin de katıldığını fakat Ahmet Rıza grubundan kimse olmadığını yazar. Kongreden sonra çıkan ihtilaflar nedeniyle İttihat ve Terakki'yi fesh ederek "Terakki ve İttihat Cemiyeti"nin kurulduğunu ve Meşveret gazetesinin neşrine devam ettiğini yazar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şevket Süreyya Aydemir, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, Remzi Kitapevi, c. I, İstanbul, 1972, s. 257.

o ana kadar dağınık olan mücadelede bütün Osmanlı milletlerinin ve muhalefetin birleştiği söylenerek şunlar istenilmiştir⁴²:

1. Sultan Abdülhamit'in tahttan indirilmesi,
2. Bugünkü idarenin değişmesi,
3. Meşrutiyet ve meşveret usullerinin kurulması gibi kararlara ek olarak,
4. İran Mebusan meclisine bir dostluk teli çekilmesi,
5. Osmanlı ülkesi içinde teşkilatı olan cemiyetlerin gizli ve daimi bir muhtelit icra komitesi kurmaları,
6. Makedonya'daki çetelerin halka ilişmeyip, sadece hükümet aleyhine çalışmaya çağırılması,
7. Siyasal tutuklulara sevgi, selam gönderilmesi,
8. İhtilalci yayınlarda bulunulması; Türkçe, Arapça, Kürtçe, Arnavutça, Ermenice, Rumca, Bulgarca risaleler çıkarılması vs.
9. Gelecek kongrenin 1908 sonunda toplanılması gibi kararlar alınmıştır.

Görülüyor ki kongrede, “baskılara karşı silahlı direnme, grev, vergi ödememe ve gerekirse toptan ayaklanma” gibi bir takım sert kararlar alındı. İlk kongrede alınan, büyük devletlerin müdahalesi kararına itiraz eden Ahmet Rıza ve arkadaşları bu defa silahlı eylem ve toplu isyan kararına aynı tepkiyi göstermemiş, hatta desteklemiştir. Zannımızca Ahmet Rıza Bey ve çevresinde bulunanlar, silahlı eylem dışında istibdattan kurtulma yolu kalmadığına kanaat getirmişlerdi. Keza bu kararların alınmasında Selanik'te kurulan cemiyetin subay ve asker üyelerinin III. Ordu'ya hükmediyor olması da etkili olmuştur⁴³.

3. DARBE BAĞLANTILARI

Darbe hareketi, yalnızca bir takım öğrenci ve softa topluluklarına münhasır kalmayıp aynı zamanda Osmanlı aristokrasisi içinde sarayla yakın ilişkisi bulunan kimselerden de destek görmüştür. Saray, bu öğrenci topluluklarından haberdar olmuş fakat uzun süre üzerinde durmamış hafif cezalarla geçiştirmeye çalışmıştır. Muhalefeti çok değişik zeminlere oturtan yeni bir zihniyetin temsilcilerinin faaliyetleri artmış fakat eski sistem darbe taraftarları da tamamen ortadan kalkmamıştır. Nitekim 1895 yılında bu kimselerin bağımsız bir girişimde bulunduklarını görmemiz mümkündür. Saray darbesinin lideri, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinde büyük prestij kazanan Mısır Fevkalade Komiserliğine gönderilen Gazi Ahmet Muhtar Paşa'dır. Kendisinin ve oğlunun Jön Türkler ile ilişkisi olduğu ve ikili oynadığı düşünülmektedir. Paşanın Damadı olan Şevki Bey'in de Brindizi Kongresi için Jön Türklerle pazarlıklar yapması, akıllarda soru işareti bırakmıştır. 1897

⁴² Bayur, a.g.e., s. 400.

⁴³ Satılmış Gökbayır, a.g.e., s. 71.

yılından sonra Jön Türk hareketinin zayıflamasından sonra grupla olan ilişkisini asgari düzeye indirmiştir. Jön Türklerde Sultanın çevresinden destek sağlayabilme ütöpik bir düşünce haline gelmişti. İttihat ve Terakki, Avrupa'daki yaygın ve çoğunlukla anarşist eğilimler taşıyan muhalif gruplarca kendilerine yakın bir örgüt olarak kabul görmüştür. Paris'te Prenses Nazlı Hanım, cemiyete üye olmuş ve sürekli bir yardım faaliyeti başlatmıştır⁴⁴.

İstanbul teşkilatı bu büyümeyi yalnızca bir darbe olarak görmekte ve hazırlıklarını da ona göre yapmaktaydı. Özellikle askeri kadrolar arasında hızla yayılması ve başkentteki kilit kuvvetler içerisinde yoğunluk kazanınca bu eğilim çok artmıştır. Avrupa grubunun temasta bulunduğu Bâb-ı Seraskeri, İstanbul merkezinin en kuvvetli yeri olarak belirtiliyordu. İstanbul merkezi, Galata Mevlevi Tekkesi aracılığıyla Veliht Reşat Efendi ile temasa geçmiş, ondan da olumlu cevap alınınca bütün iş askerlerle birlikte darbe planını gerçekleştirmeye kalmıştı⁴⁵.

Jön Türkler, hiç şüphesiz bütün görüşleri birbiriyle örtüşen kişilerden oluşan homojen bir grup değildi. Hareket, içinde çok farklı görüşleri, niyetleri ve kişilikleri barındıran oldukça geniş bir yelpaze manzarası arz eder. Örneğin Ahmet Rıza pozitivist, Mizancı Murat İslamcı, Abdullah Cevdet biyolojik materyalist, Malumyan Efendi Ermeni Komitecisi, Yusuf Akçura Türk milliyetçisidir. Ancak hepsini birleştiren ortak bir nokta vardır; o da Abdülhamit karşıtlığı ve anayasal rejim taraftarlığıdır⁴⁶.

Osmanlı Hürriyet Cemiyetini, diğer cemiyetlerden farklı kılan tarafı, sivil devlet adamlarının yanı sıra ordu mensupları arasında da yayılmış olmasıdır. Zira kurucuları ve üyelerinin büyük çoğunluğu, Selanik'te bulunan III. Ordu'nun subay ve askerleridir. Ayrıca kurucu ve üyelerin büyük bir bölümü Mason localarına ve çeşitli tarikatlara (özellikle Bektaşilik) mensup kişilerdi⁴⁷. Cemiyetin kuruluşunda mason teşkilatı ve İtalyan birliğini sağlamak amacıyla kurulan Carbonari teşkilatı da etkili oldu. Nitekim İbrahim Temo, Napoli'ye giderek burada mason locasını ziyaret etti. Bu ziyaret esnasında edinmiş olduğu bilgiler ışığında cemiyeti de buna benzer şekilde örgütledi. Cemiyet üyelerine verilen numaralar⁴⁸ Carbonari üyelerine verilen numaraların bir örneğiydi. Bu modele göre

⁴⁴ M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 128-132.

⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için Hanioğlu, 1985, a.g.e., s. 252-262.

⁴⁶ Hanioğlu, 1985, a.g.e., s. 33.

⁴⁷ Akşin, 2009a, a.g.e., s. 108. Tunaya, 1998, a.g.e., s. 54

⁴⁸ Carbonari başta olmak üzere mason örgütlerinin yapısı olan hücre tipi yapılanmanın benimsendiği örgütte, her hücreye ve hücrede bulunan her üyeye birer kod numarası verilmiştir. Üyeler, hücre numarası ve hücre içindeki kod numaralarının kesirli ifadesiyle tanımlanmışlardır. Örneğin iki numaralı hücrenin beş numaralı üyesi 2/5 şeklinde kodlanmıştır. Kurucu üyelerden İbrahim Temo'nun kod numarası, 1/1'dir. Her hücrede beş üye bulunmakta ve hücre içerisinde olanlar sadece bu beş üyeyi tanımaktaydı. Çavdar, 1999, a.g.e., s. 52. Ramsaur bu konuda, aynı okulda okuyan üyelerin sadece beş değil daha fazla üyeyi tanıma olasılığının olduğunu ifade etmektedir ki, bu da akla yatkın bir düşüncedir. Ramsaur, 2007, a.g.e., s. 33.

İbrahim Temo'nun numarası 1/1 olarak kaydedildi. Yani birinci şubenin bir numaralı üyesi demektir⁴⁹.

SONUÇ

Devletin kurtarılması Osmanlı aydınının temelinde kafa yorduğu sorundu. Tanzimat'ın ilk kuşak aydınları Avrupa'yı ya kısa sürelerle görmüş ya da yabancıların anlattıkları kadar tanımaktaydılar. Tanzimat'ın ikinci kuşak ve onu takip eden aydınları ise, öğrenim için Avrupa'ya gönderilmiş, ya da Jön Türklerde olduğu gibi Osmanlı ülkesinden kaçmışlardı. Avrupa'ya gidenler, Avrupa'nın *pozitivist düşünce* akımlarına maruz kalmakta ve bunu benimseyerek ülkeye dönmektedirler. Ahmet Rıza'nın Comte'çu pozitivismi ve Prens Sabahaddin'in Le Play'ci felsefi anlayışlarının nasıl olup da bütün Genç Türk hareketi boyunca “merkeziyet”, “âdem-i merkeziyet” çekişmesi, etki alanına girdikleri düşünce çevreleri ile ilgilidir.

Jön Türkler, Osmanlı Devleti içinde XIX. yüzyılın ikinci yarısında Meşrutî temele dayalı bir sistem kurmak, Kanun-ı Esasi ilanı ile oluşturulacak meclisin faaliyete geçmesini isteyen, hedef olarak batı örneğini seçen Osmanlı aydınlarının ortak adıdır. Jön Türk hareketi, Osmanlı tarihinin son kesitinde en önemli sosyal ve siyasal harekettir. Jön Türklerden İttihat ve Terakki'ye uzanan yolda Osmanlı, temelinden sarsılmıştır. Sarsıntı felaket habercisi, geleceği etkileyen bir kaosun öncüsü olmuştur.

Yeni Osmanlılar, Jön Türkler, İttihat ve Terakki kanallarıyla yapılmak istenen sözde reform hareketleri, Osmanlı Devleti'ni var olduğu durumdan daha kötü bir duruma sokmuş ve devleti büsbütün tehlikeye atmıştır. Jön Türklerin yaptıkları sözde reform hareketleri, dış güçlerin etkisinden bağımsız görülemez.

Sadece son yüz yıllık tarihimize baktığımızda görülür ki, bir çok darbe planlanmıştır. Bazıları başarıya ulaşmış ve ülkenin gidişatı için kötü sonuçlara neden olmuştur. Dış güçlerin de yardımıyla yapılan darbe planları, iddia edildiği gibi gelişmeyi, birliği, ilerlemeyi değil, bölünmeyi, parçalanmayı getirmiştir. Bölünmenin öncüsü, değerler dünyasında, batı kültür ve değerlerinin benimsenmesidir. Batı değerlerinin benimsenmesi, batı müdahalesinin davetini düşünce dünyasında normalleştirmiştir. Bağımsızlık, istiklal söylemi ile asla telif edilemeyecek bu tutum, daha sonra mandacılık söylemi ile bütünleşecektir.

⁴⁹ Ahmet Eyicil, “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti”, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 404.

KAYNAKÇA

BOA, DH. TKIM. M. 00101.00046.001 / H. 7.12.1318; BOA, Y.PRK. HR. 00029.00008.002 / H. 17.05.1318.

Ahmet Rıza, “İlk Meclisi Mebusan Reisi Ahmet Rıza Beyin Hatıraları”, Cumhuriyet gazetesi, 26 Ocak 1950, tefrika n. 1.

AKKAYA, Rukiye, Prens Sabahattin, Liberte Yayınları Ankara, 2005.

AKŞİN, Sina, Jön Türkler ve İttihat Terakki, İmge Kitapevi, Ankara, 1998.

AKŞİN, Sina, Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2009.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa, Remzi Kitapevi, c. I, İstanbul, 1972.

BERKES, Niyazi, Türkiye’de Çağdaşlaşma, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 1978.

BAYUR, Yusuf Hikmet, Türk İnkılap Tarihi, c. I, Kısım 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983.

ÇAVDAR, Tevfik, Türkiye’nin Demokrasi Tarihi, İmge Kitapevi, Ankara, 1999.

DURUKAN, Kaan, "Prens Sabahattin ve İlmi İçtima, Türk Liberalizminin Kökenleri", Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

EYİCİL, Ahmet, “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti”, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

GÖKBAYIR, Satılmış, “Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı”, Çankırı Karatekin Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 3, 2012.

HANİOĞLU, M. Şükrü, Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902), İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

HANİOĞLU, M. Şükrü, Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981.

HANİOĞLU, M. Şükrü; “Jön Türkler”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXIII, İstanbul, 2001.

KAYALI, Hasan, Jön Türkler ve Araplar, Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 1998.

KARAL, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu, c. VII, Ankara, 1983.

KISAKÜREK, Necip Fazıl, Ulu Hakan II. Abdülhamid Han, İstanbul Büyük Doğu Yayınları, 15. Basım, 2007.

KURAN, Ahmet Bedevi, İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, Tan Matbaası, İstanbul, 1945.

LEWIS, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev. Boğaç Babür Tuna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2011.

MARDİN, Şerif, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895–1908, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

PETROSYAN, Yuriy Aşatovi, Sovyet Gözüyle Jön Türkler, Çev. Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.

RAMSAUR, Ernest E., Jön Türkler ve 1908 İhtilali, Çev. S Dursun Çimen, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2007.

SOMEL, Selçuk Akşin, “Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

TUNAYA, Tarık Z., Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt: 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908–1918, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

UÇMAN, Abdullah, “Prens Sabahaddin”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXIV, İstanbul, 2007.

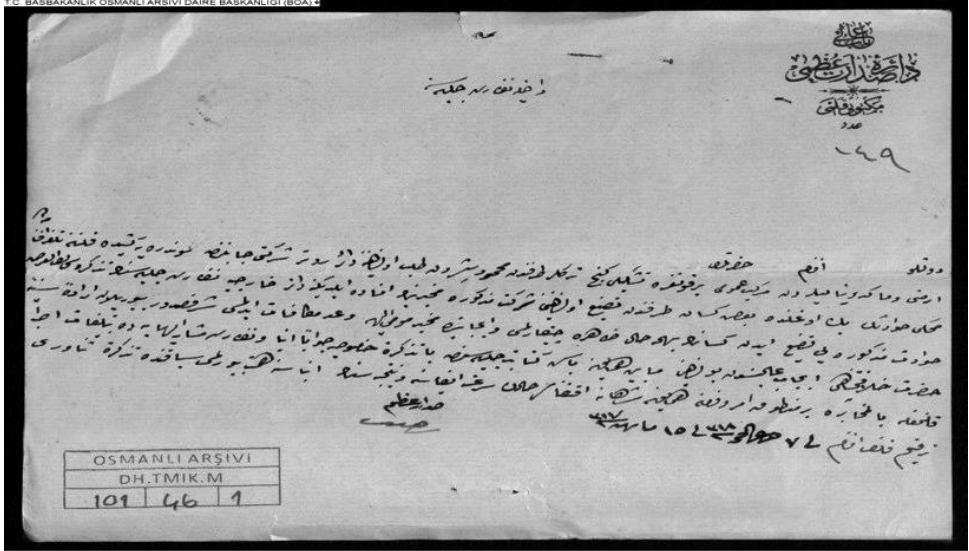
ZÜRCHER, Erik Jan, Milli Mücadelede İttihatçılık, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2005.

EKLER

Ek 1: Cumhuriyet gazetesı, 26 Ocak 1950.

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

DH.TMİK.M.00101.00046.001

Ek 3: BOA, DH. TKİM. M. 00101.00046.001

“SOVYET GÖZÜYLE JÖN TÜRKLER” KİTABINA GÖRE DARBECİLERİN İDEOLOJİK YAPISI

Mehmet ÖZER *

ÖZET

Jön Türkler, Osmanlı Devleti tarihinin en mühim oluşumlarından birisidir. Türkiye’de yenilikçi hareketlerin ortaya çıkması, Jön Türklerin öncülleri olan Yeni Osmanlılar ile başlar. Osmanlı-Türk modernleşmesini gerçekleştirmeyi amaç edinen Jön Türk hareketi, yakın tarihimizin önemli politik gruplarından birisidir. Daha çok aydın kesimin destek verdiği Jön Türk hareketi, 1889 yılında İshak Sükûti, İbrahim Temo önderliğinde kurulmuş sonra adını, İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirmiştir. Tarihte, 31 Mart Vakası adını alan olayla Osmanlı Devleti’nin iktidarını tamamen ele geçirmiş, 1918 yılında da kendini feshetmiştir.

Anahtar Kelimeler: Jön Türkler, Yeni Osmanlılar, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Modernleşme.

IDEOLOGICAL VIEWS OF PUTCISTS ACCORDING TO THE BOOK “JEUNE TURCS FROM THE SOVIET VIEWPOINT”

ABSTRACT

Jon Turks are one of the most important organizations of Ottoman Empire’s history. In Turkey, modernist activities were launched by New Ottomans first that these activities lead to Jon Turks. Jon Turk activities are one of the important politic groups of us near history and they are intended to fulfill Ottoman-Turks modernism. Jon Turks activities that is supported mostly by the intellectuals, Jon Turks set up in 1889 by İshak Sukuti, İbrahim Temo and then its name was changed as Ittihat and Terakki Community. In history, this movement took over all of the Ottoman Empire government in 31st March. This community abolished itself in 1918.

Keywords: Jon Turks, New Ottomans, Ittihak and Terakki Community, Modernist.

GİRİŞ

Jön Türkler, Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyılın ikinci devresinden itibaren Meşrutî bir sistem kurmak, anayasayı ilan ettirerek serbest seçimlere gitmek ve oluşturulacak olan meclise, ülkenin geleceğini, kaderini teslim etmek gibi fikirlerle yola çıkan, Batı’yı örnek alan Osmanlı aydınlarına verilen addır. Jön Türkler, bu fikirlerini gerçekleştirmek için

* Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.

darbe, suikast, Batı desteği gibi metotları kullanmışlardır. Jön Türk hareketi, Osmanlı tarihinde görülen en önemli sosyal ve siyasal harekettir. Osmanlı Devleti'nde yaşanan bu hareket, Osmanlı yapısını temelden sarsmıştır.

Rusya'da ihtilal yapan devrimciler, Rus devrimcilerinin ideolojik anlayışlarını örnek aldıkları şahıslar, Osmanlı ihtilalcilerini nasıl görüyorlardı? Komünist, sosyalist çizgiyi benimseyen Yuriy Aşatoviç Petrosyan'ın bakış açısı gözlemlendiğinde, Jön Türkler'i kahraman gibi algılamak yanlış olmasa gerektir. Muhtelif şahıs ve kaynaklardan yapmış olduğu alıntılar, Jön Türkleri aklama ve Osmanlı Devleti'nin kurtarıcıları gibi görmesiyle birlikte Rusya'nın, mevcut Osmanlı hükümetine karşı bakış açısını bize verir. Rus devrimcileri, Osmanlı hükümetini istibdatçı, Jön Türkleri kahraman olarak nitelendirirse, bizim Jön Türklere karşı bakış açımız ne olmalıdır? Jön Türkler gerçekten kahraman mı, yoksa devleti çöküşe sürükledikleri için hain midirler?

Jön Türkler ile ilgili mevcut yüzlerce eser vardır. Burada Jön Türkler, Petrosyan'ın eseri bağlamında ele alınmıştır. Petrosyan'ın eseri tanıtılırken, bazı kavram ve konularla ilgili farklı çalışmalardan istifade edilmiştir.

Petrosyan Kimdir?

Tarihçi, doğu bilimci ve Türkolog olan Y. A. Petrosyan, 20 Temmuz 1930'da Rusya'nın Rostov şehrinde doğar. 1952 yılında Leningrad Devlet Üniversitesi Doğu Fakültesi'ni bitirir. 1956 yılından itibaren SSCB Bilimler Akademisi Leningrad Şubesi'nde çalışır. Doğu el yazmaları ve belgeleri fonunu yönetir. Bilimsel ilgi alanını Orta ve Yakın Çağ Türkiye tarihi, kültür tarihinin genel konuları ve doğu metinleri oluşturur. "Manuscripta Orientalia" adlı uluslararası derginin baş redaktörlüğünü yapar. 10 Aralık 2011 yılında hayata veda eder. Petrosyan, ideolojik anlamda Marks-Lenin çizgisine yakındır. Eserinde Sovyet etkisi çokça fazladır. Özellikle K. Marx, onunla beraber "Komünist Manifesto" isimli eseri yazarak komünist kuramı geliştiren Alman filozof F. Engels ve Rusya'da Bolşevik devrimi gerçekleştiren V. Lenin'in eserlerini, kaynak olarak yoğun bir biçimde kullanması, yazarın ideolojik tercihini belirgin hale getirmektedir. Eser, Mazlum Beyhan ve Ayşe Hacıhasanoğlu tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir (Yuriy Aşatoviç Petrosyan, **Sovyet Gözüyle Jöntürkler**, Çev. Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu, Bilgi Yayınevi, Ankara 1974, 348 s.). Eser giriş ve sonuç dâhil olmak üzere 10 bölümden oluşmaktadır.

Eserin İçeriği

Yazar, giriş bölümünde bu eserde neyi amaçladığı ve kullanmış olduğu kaynaklardan bahsetmektedir. İçerisinde özellikle belli Rus tetkik eserleri ve Türk yazarların eserleri geniş bir yer tutar. Ayrıca Rusya'nın dış politika arşivinden de faydalandığından bahseder. Jön Türk hareketiyle ilgili yabancı yazarların¹ kitap ve makalelerinden de faydalanması

¹ Yazar, A. A. Alimov, G. Z. Aliyev, H. İ. Muratov vb. yazarların kitap ve makalelerinin, önemli ve doğru bilgiler içerdiğini ve Jön Türk hareketi döneminde Türkiye'nin ekonomik ve politik tarihine değinen gözlemlerinin değerli sonuçları kapsadığından bahsetmiştir bkz. s. 11-13.

gerektiğini söyler. Ayrıca “Jön Türk” kelimesinin etimolojisi ve hangi yazarların bu ismi kullandıkları hakkında bilgiler vermiştir². Yazar, eserin ilk bölümünde genellikle XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin ekonomik ve sosyal durumundan bahsetmektedir. Özellikle tarım, endüstri alanlarında Osmanlı’nın geri kalma sebeplerini anlatır. Tarımın gelişmeme nedenleri olarak; toprağın büyük bölümünün toprak sahiplerinin elinde toplanması, feodal sultan rejimi, aşar vergisinin ağırlığı, tefecilik, iç gümrük vergisi ve ulaşım yollarının yetersizliği üzerinde durur³. Osmanlı Devleti’nde endüstrinin gelişmemesinin nedenleri olarak, iç ve dış nedenlerden söz etmiştir. İç nedenler olarak, feodal sultan rejimi, keyfi yönetim, iç gümrük vergileri, türlü vergi ve haraçlar, can ve mal güvenliğinin yetersizliği, rüşvetçilik, haraç yeme olaylarının artması, feodal üretim biçimine özgü atölyelerin korunmasını belirlemiştir. Dış nedenler ise, yabancı sermayenin artması, kapitülasyonlar, yabancı ülkelerle yapılan ticari antlaşmalar, Kırım Savaşı sonrasında alınmaya başlayan dış borçlardır. Böylece, Osmanlı ekonomisi, gittikçe Batı’nın eline düşmüştür. Özellikle bu noktada Osmanlı ülkesinde kurulan yabancı şirketler ve bankaların rollerini azımsamamak gerekmektedir. Bu şirketlerin Osmanlı ülkesindeki icraatlarına değinen yazar, 1864 yılında İngiliz ve Amerikan sermayesi tarafından Volo ve Laris’te pamuk ipliği fabrikası, yine aynı yıl içerisinde Fransız ve Yunan sermayesi tarafından Edirne yakınında üç ham ipek fabrikası, Fransızlar tarafından Şam’da birkaç ipek iplik fabrikasının kurulduğunu belirtir⁴. Yazar, bu sorunlardan bahsettikten sonra, Osmanlı hükümetinin almış olduğu önlemler ve bu önlemlerin uygulanamamasının nedenlerini ortaya koyar. Bâbiâli’nin 1874 yılında iç gümrük vergisinin kaldırılacağını bildirdiğini ve yabancı devletlerle olan anlaşmaların gözden geçirileceği hakkında yabancı devletlere resmi nota verdiğini⁵, bu notadaki maddeleri uygulamaya koyamadığını belirtir. Ekonominin iyice Batı’ya bırakıldığını ve karşılıksız kâğıt para basımından dolayı enflasyonun iyice arttığını vurgular.

Petrosyan, Osmanlı Devleti’ndeki bu ekonomik sorunlardan bahsettikten sonra, iç siyasi sorunlar hakkında birtakım malumat vermiştir. Bu noktada, 1859 Kuleli Olayına değinmiş, bu olay hakkında detaylı bilgiler sunmuştur⁶. Osmanlı Devleti’nde 1860-1870 yıllarındaki halk ayaklanmalarını (1861 Hersek ve Bosna’da köylüler, 1866 Girit’te Yunanlılar, 1860’lı yıllar boyunca birkaç kez ayaklanan Bulgarlar, 1852’de Zeytun’da dağlı Ermeniler); Türk olmayan halkların kurtuluş savaşı olarak nitelendirir. Yazar, XIX. Yüzyıl ikinci çeyreğinde ithalat ve ihracatın arttığını beyan eder. 1881 yılındaki ithalatın, 1839 yılına oranla yedi kat arttığını, tarım ürünlerinin ihraç edildiğini söyler. Bu ihraçta, ABD’de çıkan iç savaşın

² Jön Türk kelimesinin etimolojisi için bkz. s. 8-10.

³ Tarımın gelişmeme nedenleri olarak bkz. s. 19-22.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. s. 23-30.

⁵ Bu resmi notada; tek gümrük tarifesinin hazırlanması, çeşitli malların özel gümrük vergisinin belirtilmesi, ithalat vergisinin yükseltilmesi, aynı cins yerli üretim mallarından alınan dolaylı verginin yükseltilmesi halinde, ithalat vergisinin yükseltilmesi hakkının Bâbiâli’ye bırakılması, fener, demir, karantina vb. vergilerin toplanması hakkının Bâbiâli’ye bırakılması maddeleri bulunmaktadır. Bkz. s. 32.

⁶ Kuleli Olayı için bkz. s. 33-34, 47-48.

etkili olduğunu belirtir. Endüstri alanında gelişmeler olduğundan bahseden yazar, tarımda ve endüstride kapitalist ilişkilerin ilerlemesiyle, Anadolu’da Türk olmayan burjuvazi sınıfının gelişmesinin sağlandığını söyler. Burada F. Engels’in, “*Türkiye’de ticareti kim yönetiyor? Herhalde Türkler değil... Rum, Ermeni, Slavlar ve Batı Avrupalılar büyük limanlarda yerleşiyorlar ve tüm ticareti ellerinde tutuyorlar*” sözünü, gelişmeye örnek olarak verir. Yazar ayrıca, Türk ticari burjuvazisi ve Türk endüstri burjuvazisinin doğmaya başladığını ve bu sayede genç Türk aydın sınıfının, Türk millî burjuvazisinin çıkarlarının sözcüsü olduğunu ve 1860’lı yıllarda burjuva liberal anayasacı düşüncelerin doğduğunu ifade eder⁷.

Osmanlı Devleti’ndeki ekonomik durumdan sonra yazar, Jön Türklerin öncülleri olan Yeni Osmanlılar hakkında bilgi verir. Öncelikli olarak Tanzimat Fermanı ve maddelerinden⁸ bahsettikten sonra kısaca Kuleli Olayını ele alır. Bazı tarihçilerin bu olayı Osmanlı Devleti’nde meşrutiyet rejiminin kurulması için girişilmiş ilk deneme olduğunu söyleyen yazar, Türk tarihinde önceden düzenlenmiş ilk politik çıkış kabul edildiğini iddia eder. Osmanlı’da politik, ekonomik ve kültürel ilerlemeyi amaç edinen politik hareketi doğuran ideolojik ortamın Şinasi’yle ortaya çıktığını söyler. Şinasi’nin *Tercüman-ı Ahval, Tasvir-i Efkâr, Şair Evlenmesi*, batılılaşma fikri, ulus-vatan-millet tabirlerini kullanması, Türk dilinde ilk kez “reisicumhur” sözcüğünü kullanması önemlidir⁹. Şinasi’nin hayatı hakkında bilgi verdikten sonra, Yeni Osmanlılar Cemiyetinin kuruluşu üzerinde durur. Yazar bu konuyla ilgili olarak: *1865 yılının 6 Haziran akşamı Sağır Ahmet Bey’in Yeniköy’deki evinde beş genç adamın, kurmayı tasarladıkları gizli örgüte katılacak olanların bir toplantı yapmak için bir araya geldiklerini anlatır. Yalnız toplantı, ertesi gün, 7 Haziran’da Boğaziçi’nin Avrupa yakasında, Belgrat Ormanı’nda bir piknik görünüşünde yapılır. Böylece Türk tarihine “Yeni Osmanlılar Cemiyeti” adıyla geçen gizli örgütün ilk adımları atılır. Örgüt üyeleri ilk zamanlar kendilerine “Vatanseverler Birliği” derler. Ancak 1867’de Yeni Osmanlılar Cemiyeti adını alırlar*¹⁰. Örgütün bir tüzüğü vardır. Bu tüzüğü hazırlayan Ayetullah Bey, Karbonari örgütü¹¹ ile Polonya devrimci örgütleriyle ilgili iki kitaptan faydalanmıştır. Örgüt üyelerinin sayısı ve örgütün yapılanması hakkında bilgiler verir. Örgütün önemli üyeleri arasında Namık Kemal, Abdülhamit Ziya Bey, Ali Suavi ve diğer bazı örgüt üyelerinin¹² hayatları hakkında bilgiler verir. Örgüt üyelerinin genelde kara-deniz subayları, öğretmen, memur, edebiyatçı ve gazeteciler olduğunu belirtir. Namık Kemal’in yayınlanmayan bir makalesinde “*Genelkurmay subaylarının, denizcilerin, hekimlerin, edebiyatçıların, yayıncıların % 90’ı örgüt yanlıydı*” ibaresini beyan eder. Örgüt üyeleri hakkında bilgi verdikten sonra, örgütün amaçlarını açıklar. Örgütün politik

⁷ Tarım ve endüstride yaşanan gelişmeler için bkz. s. 37-40.

⁸ Tanzimat Fermanı ve maddeleri için bkz. s. 42-44.

⁹ Yazar, Şinasi’yi bu noktada çok ayrı bir yere koymuştur. Şinasi’nin hayatı ve faaliyetleriyle ilgili malumat için bkz. s. 49-55.

¹⁰ Yeni Osmanlıların kuruluşu için bkz. s. 56-57.

¹¹ İtalyanca kömürcü anlamına gelen Karbonari, XIX. yüzyıl başlarında İtalya’da liberal ve yurtsever düşünceleri savunan gizli örgüttür.

¹² Adı geçen örgüt üyelerinin hayatları için bkz. s. 58-60.

programı, Mısır Prensi Mustafa Fazıl Paşa'nın sultana, hükümetin eylemlerini eleştirdiği ve devletin durumunu düzeltilmesi için yazdığı mektuptadır. Bu mektupta Yeni Osmanlılar kendi fikirlerinin yansıtıldığını görürler. Yeni Osmanlılar, mektubun yayılması için uğraşırlar¹³. Mektupta genel olarak, memurların keyfi yönetiminden, ülkenin ağır mali durumundan, vergi toplama usulsüzlüğünden, Müslüman halkın hoşnutsuzluklarından, yabancı müdahalelerinden bahsedilir. Devlet işlerinde, yardımcı bir meclisin kurulması önerilir. Mektup, Yeni Osmanlıların ilk program bildirisi sayılır. Bu sayede despotizm ve keyfi yönetimin ortadan kalkacağı, sanat-tarım-ticaretin gelişeceği, ülkenin mali durumunun kuvvetleneceği ve yabancı müdahalesinin engelleneceği düşünülen ılımlı bir program olarak görürler.

Yazar, Yeni Osmanlı üyelerinin, Bâbîâli Hükümeti ile olan münasebetleri, Yeni Osmanlıların yurtdışına çıkmaları ve yurt dışındaki faaliyetleri, cemiyet üyelerinin çıkarmış olduğu gazete ve dergiler, hükümetin Yeni Osmanlılar hakkında almış olduğu önlemler hakkında geniş malumat verir¹⁴. Yeni Osmanlılardaki iç uyuşmazlıktan bahseder. Örneğin, Ziya Bey ile Namık Kemal arasındaki çekişme önemlidir. Ziya Bey, devletin felaket sebepleri bakanların yetersizliğidir, derken Namık Kemal, sadece bakanların değil sultanın keyfi yönetiminden de kaynaklı düşüncesini öne çıkarmaktadır. Yazar burada İbret gazetesi hakkında bilgiler verir. Ona göre, *1875-1876 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan ekonomik ve politik buhranın kızışması, meşrutiyet hareketinin hızlanması için uygun bir durum oluşturmuştur. 1875'te Bosna ve Hersek'te büyük köylü isyanıyla Doğu Sorununun*¹⁵ yeniden doğduğunu, Avrupa politikasına girdiğini ve Yeni Osmanlılar örgütünün olaya el attığını söyler. Örgütün, Avrupa devletlerine “Müslüman Vatanseverler Bildirgesi” diye bir bildiri gönderdiğini ve bu bildirmede ancak parlamenter rejimin kurulmasıyla Türkiye'nin kurtulabileceğini belirtildiğini vurgular. Sonraki kısımda, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, V. Murat'ın tahta çıkışı, bakanların muhafız subayı Hasan¹⁶ tarafından öldürüldüğü anlatılır.

¹³ Yazar mektubu bir bütün olarak vermemiş parça parça anlatmıştır. Mektup için bkz. s. 63-66.

¹⁴ Yazar İbret, İnkılap, İstikbal, Hürriyet, İttihat gibi gazeteler hakkında bilgiler vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. s. 68-82.

¹⁵ Doğu Sorunu (Şark Meselesi), tek cümleyle Türkiye'nin paylaşılması meselesi demektir. Hemen bütün kaynaklar, Şark Meselesinin Türklerin Asya'dan Avrupa'ya geçmesiyle başladığı görüşünde birleşmektedir. Avrupalılar, Müslüman doğu milletlerini ekonomik ve siyasi nüfuzları altına almak amacındadırlar. Şark Meselesi, Avrupalıların Osmanlı Devleti'ni bahaneler ortaya koyarak parçalamak, zapt etmek, Osmanlı idaresi altında bulunan farklı milletlerin bağımsızlıklarını sağlamak istemelerinden meydana gelen tarihi meselelerin hepsidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şayan Ulusan, “Şark Meselesi'nden Sevr'e Türkiye”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c. VIII, S. 18-19, Bahar-Güz/ 2009, İzmir 2010, s. 229-231.

¹⁶ Kolağası olan Çerkez Hasan Bey, Sultan Abdülaziz'in kayınbiraderidir. Rumeli'de iskan edilen İsmail isminde bir Çerkez beyinin oğlu olan Hasan, 15 Haziran 1876 tarihinde Serasker Hüseyin Avni Paşa'yı bir saldırı sonucu öldürmüştür. Çerkez Hasan, kendisine kin beslediği Hüseyin Avni Paşa'yı konağında öldürmek için ilk olarak buraya gitmiş, Mithat Paşa'nın konağında vükela toplantısında olduğunu öğrenince oraya gelmiştir. Mithat Paşa'nın ağası Ahmet Ağa'yı toplantı salonu kapısının önünden uzaklaştırıp, toplantı salonuna dalarak cinayeti işlemiştir. Bu suikastle ilgili olarak halk arasında, “Hüseyin Avni Paşa'dan intikam aldı” görüşü hâkimdir. Bu vaka ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Kocabaş, Sultan Abdülaziz ve I. Meşrutiyet, Vatan Yayınları, Kayseri 2001, s. 216-220.

Meşrutiyetin ilanı için konular görüşülmeye başlanır. Sultan Abdülhamit'in tahta çıkması ve meşrutiyetin ilanı için gerekli anayasanın oluşturulma süreci üzerinde durulur¹⁷.

Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet ilan edilmiş ve anayasa kabul edilmiştir. 23 Aralık'ta ilân edilen anayasa, Türkiye tarihinde en önemli politik belgelerden biridir. Anayasa; kişisel özgürlüğü, din ayrımı olmaksızın imparatorluğun tüm uyruklarının yasalar önünde eşit olduğunu törenle ilân ediyor, taşınır ve taşınmaz malların güvenliğini, mesken dokunulmazlığını, vergilerin ve yasalara dayanan haraçların orantılı dağılımını, angaryanın, el koymanın ve baskının kesinlikle yasaklanmasını garanti ediyordu. Anayasa; basın özgürlüğünü, ilköğrenimin zorunluluğunu da ilân ediyor ve devletin bütün uyruklarına devletin resmî dili olan Türk dilini bilmek koşuluyla devlet görevinde çalışma hakkı veriyordu ayrıca tüm uyrukların, din ayrımı olmaksızın “Osmanlı” olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin ve ona bağlı bütün toprakların, özerk bölgelerin herhangi bir nedenle bölünemeyeceğini belirtiyordu. Yazarın meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı Devleti'ndeki durum hakkında *ülkenin çeşitli bölgelerindeki Rus Konsolosluklarından alınan bilgiyi verir. Buna göre taşradaki Türk ahali, meşrutiyet ilânını heyecansız karşılamıştır. Türk olmayan halklar ise, meşrutiyetin ilânına hiç güvenmemişlerdir. Ayrıca, Selanik'teki Amerikan Konsolosunun 20 Ocak 1877 yılında yazdığı rapora göre, Meşrutiyetin ilânı Türklerde hayret, endişe ve umursamazlık duygusu uyandırmıştır. Bilinmeyen pek çok konuda hayret, Hristiyanlara türlü haklar verme konusunda endişe... Hristiyanlar, anayasaya bütünüyle güvenmediklerinden bu konuda fazlaca düşünmezler.* Meşrutiyetin ilanından sonra, Osmanlı Devleti, Rusya ile 93 Harbine girer. Sultan Abdülhamit, meclisi dağıtır. Sultana karşı “Çırağan Olayı”¹⁸ komplo olarak düzenlenir¹⁹. Yazar komplo olayını ve devamındaki bir diğer komployu açıklar. Buna göre, *1878 yılı ilkbahar ve yazında iki kez Abdülhamit'i tahttan indirme ve Sultan Murat'ı yeniden tahta çıkarma girişimi yapılmıştır. Bunlardan “Çırağan Olayı” adıyla tarihe geçen komplo, 20 Mayıs'ta acı bir şekilde biter. Ali Suavi ve öteki komplocuların büyük bir bölümü Murat'ı, Çırağan Sarayı'ndan kurtarmaya çalıştıkları sırada askerler ve muhafızlar tarafından yakalandıkları yerde öldürülürler. Yazın Abdülhamit'e karşı bir komplo daha düzenlenir. Bu komplonun liderleri, bir memur olan Aziz Bey ve Yunan asıllı borsacı Kleantin Skalyeri'yd. Bu komplocu grup da kaçış planını düzenledikten sonra V. Murat'ı kurtarmayı denerler. Ancak komplo ortaya çıkınca bir kısmı tutuklanıp hüküm giyer. Bazıları yurt dışına kaçmayı başarır.* Meşrutiyet hareketini, Türk millî burjuvazisi için ilk ciddi deneme gören yazar, Karl Marx'ın 93 Harbi yenilgisi için, *Türkler'in İstanbul'da devrimi zamanında yapmadıkları için yenildiklerini söylediğini belirtir. Ona göre sultanın*

¹⁷ Meşrutiyetin ilan edilme süreci, anayasanın hazırlanması için bkz. s. 84-98.

¹⁸ Çırağan Vak'ası, V. Murad'ı Çırağan Sarayı'ndan kaçırma teşebbüsüdür. Ali Suavi'nin ve sonrasında Prodos mason locasının üstad-ı azamı Kleanti Skalyeri ile Evkaf Nezâreti Senedat Odası Mukabelecisi Aziz Bey'in giriştikleri bu vak'a, bastırılmış ve yakalananlar cezalandırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cevdet Küçük, “Çırağan Vak'ası”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. VIII, Ankara 1993, s. 306-309.

¹⁹ Bu konuyla ilgili olarak meclisin, savaş zamanında görüştüğü konulardan, meclis içinde yaşanan durumlar, sultana karşı girişilen komplo hakkında bkz. s. 102-106.

Damadı Mahmut Paşa, savaşın gerçek yöneticisidir. Bu da Rus kabinesinin bizzat kendisine karşı savaş yönetmesi gibi bir şeydir.

Yazar, Türk meşrutiyetçilerinin ve onların Namık Kemal, Ziya Bey, Ali Suavi, Mithat Paşa gibi ideologları ve onların ideolojileri, sosyo-politik anlayışları hakkında bilgiler verir. Namık Kemal’in²⁰ Osmanlı Devleti’nin gerilemesinin ana nedenini, şeriatın yerine getirilmemesinde gördüğünü ve teorik düşüncelerinde, her zaman geleneksel Müslüman ve burjuva liberal fikirlerle toplum ve devlet kuruluşuyla ilgili teorilerin sentezine yöneldiğini belirtir. Ziya Bey²¹ ise, yüksek egemenlik kurumuna büyük önem vermiş ve yüksek egemenliğin gerilemesini, ülke gerilemesinin ana nedeni saymıştır. Türk meşrutiyetçileri, maarifçiliğe, halkın eğitilmesi konusuna büyük önem vermişlerdir. Ülkenin ekonomik olarak nasıl düzlüğe çıkabileceği hakkında çaba sarf etmişlerdir²². Ayrıca meşrutiyette neler yapılması gerektiğiyle ilgili Namık Kemal, Ziya Bey, Ali Suavi görüşler ortaya koymuşlardır.

Yeni Osmanlılar, devletin bütünlüğünü savunmaları hasebiyle “Osmanlılık” diğer adıyla Panosmanizm akımından yanadırlar. Yeni Osmanlılar, Karadağlılar, Sırp ve Yunanlıların isyanlarını eleştirmekte, tüm halkların eşitliği ve birliği görüşünde toplanmaktadırlar. Bunun yanında Ümmet-i Osmaniye terimi yerine Osmanlı Milleti terimini kullanırlar. Ancak, halkların birliği propagandası yaparken Türklerin egemen durumu ve refahlarının korunmasını isterler. Namık Kemal, “Osmanlılar arasında sayıca ve yeteneklerine göre ilk sırayı Türkler alırlar” demiştir. Yeni Osmanlılar, Panislamistik fikirleri göz ardı etmezler. Namık Kemal, İbret gazetesinde “İslam birliği fikrinin birer birer tüm Müslüman devletlere yayılacağını” yazmıştır. Türk Sultanının egemenliğini korumak için İslam’dan yararlanmak gerektiğine, İslam dininin ırk ve dil ayırımına bakmaksızın Laz, Arnavut, Kürt ve Arapları birleştireceğine inanır. Yazara göre, Yeni Osmanlılar başka bir görüş olan, Türk Milliyetçiliğinin temelini atarlar. Ali Suavi, Türklerin birçok yönden en yüksek ve en eski ırk olduğunu Türk dilinin dünya dillerinden daha zengin olduğunu söylemiştir²³. Yeni Osmanlılar Cemiyeti, aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin dış sorunlarıyla da ilgilenir. Cemiyetin isteği, *devletin tam bağımsızlığı ve özgürlüğüdür. Yeni Osmanlılar, yabancılara verilen kapitüler ayrıcalıklara ve yabancılardan ülkenin içişlerine karışmasına bütünüyle karşıdırlar. Osmanlı Devleti’nin Batı Avrupa Devletleri’nin boyunduruğu altına girmemesi için tek çıkar yol meşrutiyettir.* Yeni Osmanlılar, dış politikada İngiltere’yi örnek almakta²⁴, Türk edebiyatının Arap ve Fars etkisinden kurtarılması ve edebiyatın halka yaklaştırılması gerektiğini

²⁰ Namık Kemal’in görüşleri için bkz. s. 110-114.

²¹ Ziya Bey’in görüşleri için bkz. s. 112-113.

²² Bu konu hakkındaki görüşler ve öneriler için bkz. s. 118-124.

²³ Bu siyasi ideolojik görüşler için bkz. s. 133-137.

²⁴ İngiltere’yi örnek almalarının nedeni, Rusya’nın Slavların kurtuluş faaliyetlerini desteklemesi ve İngiltere’nin bu kurtuluş savaşlarına kesinlikle karşı çıkması bilinir. Ancak 1878’de İngiltere, Kıbrıs’ı işgal ile gerçek yüzünü gösterdi. Ayrıntı için bkz. s. 139-141.

düşünmektedirler. İdeolojilerinde burjuva liberal reformizmi, İslam şekil ve ilkeleriyle maarifçilik kaynaşmaktadır²⁵.

Yazar, Osmanlı Devleti'nin sömürge haline gelmesi ve Sultan II. Abdülhamit dönemi hakkında bilgiler verir. Abdülhamit devri için, “Zulüm Devri” tabirini kullanır. Osmanlı'da Avrupalı emperyalist güçlerin sömürgeci faaliyetleri, emperyalistlerin kurduğu şirketler, Osmanlı ekonomisinin gittikçe kötüleşmesi, yabancı sermayenin Osmanlı ülkesini etkisi altına alması ve Düyun-ı Umumiye'den²⁶ bahseder²⁷. Osmanlı'daki ekonomik durum ve Düyun-ı Umumiye hakkında bilgi verdikten sonra yazar, Sultan II. Abdülhamit dönemi hakkında bilgi verir. Özellikle II. Abdülhamit hakkında çok ağır ithamlarda bulunur. Abdülhamit için “*Türk'ü Türk olmayana, Müslüman'ı Müslüman olmayana karşı kıskırtan Sultan Abdülhamit ve hükümeti*” diye bahseder. II. Abdülhamit dönemiyle ilgili olarak, bu yıllarda jurnal ve hafiye sözcüklerinin en korkunç sözler olduğunu, politik yönden kuşkuilanılan kişilerin hiçbir esasa dayanmadan tutuklanıp sürgün edilmelerinin alışılacağı bir olay olduğunu iddia eder. Sultanın eğitimin gelişmesine engel olduğu, okulların yönetimine karıştığı, okullarda tarih ve coğrafya derslerini bütünüyle çıkardığı ve bunun yerine ilahiyat dersleri konduğunu belirtir²⁸. Abdülhamit'in, öğretmenler arasında liberal fikirlerin yayılmasını önlemek amacıyla her çareye başvurduğu, 1906'da 2000 kişinin öğrenim gördüğü İstanbul'daki askeri okulu dağıttığı, Türk basınına sansür uyguladığından bahseder. Özgürlük, eşitlik, hak, devrim, despotizm, tiranlık gibi kelimelerin yasaklandığı, Rousseau, Voltaire, Shakespeare, Hugo, Zola vb. yazarların kitaplarının yasaklandığı ve tiyatro oyunlarının sansüre uğradığını, 20. yüzyıl başlarında Abdülhamit'in Almanyaya'yı örnek almaya başladığını belirtir²⁹.

²⁵ Bu konuyla ilgili görüşleri için bkz. s. 142-143.

²⁶ Kelime anlamı “Genel Borçlar” idaresidir. Osmanlı Devleti dış borçlarını idare eden kurumun adıdır. Bu kurum 20 Aralık 1881 yılında kurulmuştur. Düyun-ı Umumiye ile ilgili konular için bir sonraki dipnota bkz.

²⁷ Yazar, özellikle Düyun-ı Umumiye hakkında önemli bilgiler verir. Eserde Rus Başkonsolosluğu sekreteri Çarilov, Rus Elçisi Nelidov'un, Düyun-ı Umumiye ile ilgili vermiş olduğu beyanlar önemlidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. s. 146-156.

²⁸ II. Abdülhamit, otuz üç yıl kaldığı padişahlık döneminde bayındırlık yanında eğitimin yayılmasını sağlayacak bazı tedbirler almıştır. Modern eğitim, bu dönemde yerleştiğinden devlet, eğitimdeki görevinin bilincine varmıştır. Yeni okullara devletçe mali yardım sağlanması ve yeniden Darülfünun eğitim hayatına geçirilmesi eğitim alanındaki atılımlardan bir kaçıdır. Bu dönem eğitimde, nicelik bakımından önemli gelişmeler kaydedilmemiş, birçok sanat ve meslek okulu açılmıştır. Nicelik bakımından başarı niteliğini yükseltme amacı güdülmemiştir. Aksine okullar, öğretmenler, programlar, yeni düşünceler, bilimsel gelişmeler engellenmeye çalışılmıştır. Dönemin başındaki savaş felaketi, Mayıs 1878'de Abdülhamid'i devirmek için saraya yapılan başarısız baskın, zaten ürkek ve çekingen olan padişahı her şeyden ve herkesten aşırı ölçüde kuşku duymaya itmiştir. Ders programlarında değişiklikler yapılır, bazı dersler kaldırılır, din ve ahlak derslerinin saatleri arttırılır. Öğretmenliğin meslekleşmesine ilişkin bazı önemli hukuki düzenlemelere bu dönemde başlanır. Bkz. Yaşar Baytal, “Tanzimat ve II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Politikaları”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S. 11, Ankara 2000, s. 28-32.

²⁹ Eserinde Abdülhamit hakkında eleştirilere devam eden yazarın, Abdülhamit ve dönemi hakkında vermiş olduğu bilgiler için bkz. s. 160-171.

Petrosyan, Jön Türk hareketinin ortaya çıkması, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kurulması, örgütlenmesi ve tüzükleri³⁰, Osmanlı Devleti’nde yaşanan iç siyasi hadiseler ve Jön Türklerin bu konudaki tutumları ile ilgili bilgiler verir. Eserde, Abdülhamit ile ilgili, çeşitli yazarlardan alıntılanmış, çok ağır ifadeler bulunmaktadır. Murat Bey’in, “*Sultan değil, taht üzerine kurulmuş ifritin ta kendisi – Sultan Hamit’in iktidarı süresince Osmanlı dünyası ve Avrupa, beladan, bir daha beladan ve her zaman beladan başka bir şey ummasın*” ifadesi bunlardandır. Jön Türklere ait, “Uyanış Umudu” adlı metinde “*İnsanlık tarihi bu adamdan daha aşağılık, daha açgözlü ve daha mendebur bir hükümdar görmemiştir*”; “Denizcilere Mektup” adlı metinde sultan için “*Yeni Yezit*”, “*Sultan değil, kara yılan, Cihan padişahı değil, sarı akrep*” denir³¹. Yazar, Osmanlı ülkesine, yasaklanan çeşitli gazetelerin illegal yollarla nasıl sokulduğu, Jön Türkler arasındaki bazı görüş ayrılıkları, II. Abdülhamit’e karşı girişilen komplo girişimi ve komplonun başarısızlığa uğraması sonucu hükümetin almış olduğu kararlardan bahseder³². Sonra, 1902 Paris Kongresi’ne giden süreç ve 1902 Paris Kongresi hakkında bilgi verir. Özellikle bu süreç öncesinde II. Abdülhamit’in eniştesi olan Damat Mahmut Paşa ve çocukları Mehmet Sabahattin, Ahmet Lütfullah’ın, örgüte katılmaları hakkında önemli malumat verir. 1902 Paris Kongresi³³ sonucunda ortaya iki grup çıktığını, bunların Ahmet Rıza grubu “Terakki ve İttihat Cemiyeti”, Prens Sabahattin’in “Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet” grubu olduğunu söyler, örgüt üyeleri ve görüşlerinden bahseder. Ayrıca 1902-1904 yıllarında çeşitli örgütlerin kurulduğunu belirtir. 1904 Cenevre’de Osmanlı İttihat ve İhtilal Cemiyeti, 1902 kongresinden sonra Kahire’de, Osmanlı Uzlaşma Cemiyeti, 1904 İstanbul’da Cemiyet-i İnkılâbiye bunlardandır³⁴.

Kitabın en dikkat çekici kısmı, altıncı bölümüdür. Yazar bu bölümde, 1905 Rus devrim hareketinin Osmanlı ülkesindeki yansımaları ve Jön Türk hareketinin 1905 Rus devrim olayıyla birlikte eylemlerine hız kazandırdığından söz eder. Rusya’daki 1905 devrim hareketinin, Osmanlı okumuşlarına etkisini gösterdiğini, “*Kanlı Pazar*’la” ilgili haberlerin İstanbul’da bir tepkiye sebep olduğunu, Abdülhamit hükümetinin, Rusya’daki olayların ülkeye geçmesi ve olaylarla ilgili haberlerin yayılmasına engel olmaya çalıştığını belirtir³⁵. Bu olaylarla birlikte Osmanlı subaylarının Jön Türklere katılmaları ve hükümetin bunlar hakkındaki tutuklamalarından bahseder. İdam edilen Teğmen Şmidt’in ailesine yazdığı mektupta, “*Rusya’da olan olayları Türk halkına tanıtmak, anlatmak için tüm gücümüzle yapacağımız savaşa selam olsun*” ibaresine yer verir. Osmanlı ordusunda başlayan firar hareketleri, 1906-1907 sürecinde Anadolu’da ortaya çıkan Erzurum olaylarından bahseder. Ona göre, 1906-1907 Erzurum olayları, Anadolu’da karşı-hükümetçi hareketin başlangıcıdır. Erzurum’daki Rus Başkonsolosu Skryabin, *Rus sınırına yakın illerdeki*

³⁰ Jön Türklerin ortaya çıkması, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin özellikleri için bkz. s. 172-188.

³¹ Abdülhamit dönemi hakkında bkz. s. 193-195.

³² Bu süreç hakkında daha detaylı bilgi için bkz. s. 196-205.

³³ Paris Kongresinde alınan kararlar için bkz. s. 219-221

³⁴ Örgütler hakkında bkz. s. 222-228.

³⁵ Rus devrim hareketlerinin Osmanlı’da etkisi ve Sultan II. Abdülhamit’in almış olduğu önlemler için bkz. 229-231.

Müslümanlar arasında, hükümetin aldığı vergileri iyice arttırmasından doğan olayların, para kazanmak için Rusya'ya gitmek isteyenlere pasaport verilmesinin yasaklaması üzerine büyüdüğünü, birkaç bin Müslümanın, tüm geçim olanaklarından yoksun bırakıldığını, tüccarların hükümetin bu politikasından hoşnut olmadığını, bunların Erzurum'un yerlilerinden çok sayıda küçük burjuvanın da katıldığı “Can-verir” adlı bir de tüccar örgütü kurduklarını yazmıştır. Petrosyan, Can-verir örgütü faaliyetleri hakkında bilgiler verir³⁶. Jön Türkler, bu örgütle bağlantılar kurmaya çalışmıştır. Ardından İttihat ve Terakki Cemiyetinin, 1907 yılında Kahire’de yayınladığı nizamnamesinden³⁷ bahseder. Örgüte giriş, amaçları hakkında bilgi verir. 1906 yılında sultanın, ağır hasta olduğu ve artık sonunun geldiği yolunda söylentiler artmaya başlamıştır. Bunun üzerine yayınladıkları bildiride sultanın ölmekte olduğu ve onun ölüm gününün, “Türk halkı için büyük bir bayram günü” olacağını söylemişler hatta, sultanın ölümünden sonra kimin sultan olacağına dair tartışmalar yapmışlardır. Yazar sonra, Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyetinin eylem, fikir ile programlarında³⁸, İttihat ve Terakki Cemiyetiyle aralarındaki farklardan bahseder. Yazar sonra, kurulan diğer örgütler³⁹ hakkında bilgi verir. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin birleşmesinden bahseder. Bu örgütlerin birleşmelerinden sonra ortaya konan tüzük⁴⁰; Taşnak, Makedonya Dâhili Devrimci Örgütü ve 1907 Paris Kongresi⁴¹ hakkında bilgiler verir. Paris Kongresi sonucunda bir bildirge hazırlandığı ve bu bildirgenin Abdülhamit’e yöneltilmiş bir iddianame gibi olduğunu söyler. Orada, ülkenin ekonomik durumunun kötülüğü, eğitim faaliyetlerinin gelişmemesi gibi nedenlerin suçlusu olarak Abdülhamit gösterilmiştir. Bildirge, devletin tüm halklarını Abdülhamit rejimine karşı savaşa davet etmektedir⁴².

Petrosyan, eserin ilerleyen kısmında Jön Türklerin, sosyo-politik ve ideolojik görüşleri hakkında bilgiler verir. Jön Türk ideologlarının hepsi, 1876 anayasasının geri getirilmesi için savaş, parolası adı altında hareket ederek, anayasal reformları birbirlerinden başka değerlendirmişlerdir. Bir kısmı, anayasa ve parlamentonun, ekonomik ve kültürel gelişiminin doğrudan doğruya aracı olduklarını söylerken, diğer kısmı, parlamenter rejimin ancak toplumun sosyal yapısında değişimler olması halinde bir çıkış noktası olabileceğini savunmuştur. İlk görüşü Ahmet Rıza’nın fikirdaşları yani İttihat ve Terakki’nin⁴³, ikinci görüşü Prens Sabahattin ve Teşebbüs-i Şahsi Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti’nin savunduğunu belirtir⁴⁴. Panosmanizm konusuna değinir. 1907 Paris Kongresinden sonra, “ortak vatan” sınırları içinde birlik fikri, Osmanlı’da Türk olmayan

³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. s. 233-240

³⁷ Nizamname için bkz. s. 243-246.

³⁸ Bu cemiyetin programı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki fark için bkz. s. 248-251.

³⁹ Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, Vatan Cemiyeti, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti, Harbiye ve Yüksek Mektepler İttihadi, Selâmet-i Ümmiye Kulübü gibi örgütler ve bu örgütlerin faaliyetleri için bkz. s. 252-255.

⁴⁰ Tüzük için bkz. s. 255-256.

⁴¹ Kongrenin toplanma süreci, kongrede yaşanan gelişmeler ve alınan kararlar için bkz. s. 259-263.

⁴² Bildirge maddeleri ve bildirgeye imza atan örgütler için bkz. s. 263-269.

⁴³ Ahmet Rıza grubunun fikirleri için bkz. s. 272-273.

⁴⁴ Prens Sabahattin grubunun fikirleri için bkz. s. 273-277.

halkların millî burjuvazi devrimci örgütlerine yollanan mektuplarda ana konuyu teşkil eder. Panosmanizm⁴⁵ konusu hakkında önemli bilgiler sunan yazar, Pantürkizm ve Türk dili hakkında da malumat verir. Örneğin; Türk dili ve kültürünün öneminden, Türkçe'nin devletin halkları arasında yayılmasından bahseder. Avrupa devletlerine karşı birleşip karşı koymak gerekmektedir. Jön Türklerin bazı militanları, Türkçülük akımına ilgi gösterirler. “Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti”, çıkardığı dergide Türk halkının aydınlatılması ve milliyetçilik bilincinin uyandırılmasını amaç edinir. Dönemin gazetelerinde, Anadolu için “Koca Türkeli, Sevgili Küçük Asya, Mukaddes Vatan” gibi isimler kullanılır. Namık Kemal'in oğlu Ali Kemal⁴⁶, 1904 yılında Kahire'de çıkan “Türk” adlı bir gazetede, Türkler'de ulus bilinci uyandıran makaleler yayınlı⁴⁷. Jön Türkler, Panislamist görüşlere de yakınlık duyarlar. 1906-1907 yıllarında İttihat ve Terakki önderlerinin özellikle Rusya'daki Müslümanlarla temas kurmaya çalıştıkları, öteki ülke Müslümanlarıyla yaptıkları yazışmalarda reformlarla yenilenmiş meşrutiyet Türkiye'sinin; Müslümanların emperyalizme karşı özgürlük mücadelelerinin kalesi olabileceği görüşü ileri sürülür. “İslam Birliği” fikrinin bir silah olarak kullanılabileceği Jön Türk ideologlarının dikkatini çekmiştir. İttihat ve Terakki'nin Paris merkezinden Kafkasya Müslümanlarına gönderilen bir mektupta, *“Hristiyan Avrupa devletleri, İslam Birliği sözünden bile korkuyorlar. Gerçekten de düşmanlarımızın bu korkusu Müslümanların birleşmelerinin ne denli gerekli olduğunun güzel bir kanıtı değil midir”* denir⁴⁸.

Müellif, eserinin son bölümünde, Jön Türklerin, II. Meşrutiyeti Osmanlı ülkesinde ilan ettirme sürecinden bahseder. 1908 Makedonya olaylarından⁴⁹ bahseder. Makedonya'daki isyanda, Avusturya-Macaristan'ın rolünden bahseder. Makedonya isyanı, Jön Türk hareketini hızlandırmıştır. Bir Rus yazarı, *Avrupa devletlerinin Makedonya'daki etkinlikleri ve Makedonya'nın Osmanlıdan koparılma tehlikesinin, Makedonya Türkleri arasında devrim hareketinin kabarmasında, özellikle orduda, karşı hükümetçi, devrimci bir hava yayılmasında çok önemli bir rol oynadığını* belirtir. 1908 yılında yayınlanan Jön Türk tüzüğü ve Reval görüşmelerinden bahseden yazar, sonraki kısımda, 1908 ihtilal sürecine giden konulara değinerek⁵⁰ 1908 ihtilalini anlatır. İlk harekete geçen, Resne garnizonu subaylarından Niyazi Bey tarafından oluşturulan birlik üyeleridir. Niyazi Bey'i eyleme geçmeye iten sebep, Reval görüşmelerinden sonra yayınlanan bildiridir. O, amacının özgürlük, eşitlik, kardeşlik olduğunu söylemiştir. Örgüt yöneticileri, ayaklanma girişiminde bulunan üyeleri, barışçı yöntemi ve sultana nasihat etmeyi bir yana bırakmaya

⁴⁵ Panosmanizm hakkındaki bilgiler için bkz. s. 282-287.

⁴⁶ Namık Kemal'in oğlunun adı Ali Kemal değil, Ali Ekrem'dir. 1867 yılında doğan Ali Ekrem (Bolayır), İstanbul Darülfünun'da metin şerhi hocalığı ve Galatasaray Sultanisinde öğretmenlik yapmıştır. Türk edebiyatı tarihi ile ilgili, “Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye” adlı bir eseri vardır. 1937 yılında vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nurullah Çetin, “Ali Ekrem (Bolayır)'in “Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye” Adlı Eserinin Yöntemi Bakımından Değerlendirilişi”, Ankara Üniversitesi DTCF Türkoloji Dergisi, c. XVII, S. 1, Ankara 2010, s. 39.

⁴⁷ Pantürkizm için bkz. s. 287-293.

⁴⁸ Panislamizm için bkz. s. 294.

⁴⁹ Makedonya olayları için bkz. s. 296-298.

⁵⁰ Jön Türklerin 1908 tüzüğü ve 1908 ihtilali süreci için bkz. s. 299-308.

kışkırtır. 3 Temmuz 1908 günü Resne garnizonundan subaylar, alayın silah ve kasasını ele geçirip 160-200 kişi civarında dağa çıkarlar. İki hafta içinde sayıları 500, üçüncü hafta sonunda 3000 kişi olur. Niyazi, 5 Temmuz'da Makedonya'nın Bulgar ahalisine özel bir çağrıda bulunup onlara "despotik rejimle savaş, özgürlük, eşitlik için güç birliği" yapmaya davet eder. Niyazi ve yoldaşları, tüm Makedonya halkının kardeş olduklarını propaganda eder. Bulgarlar, Resne, Ohri, Persene gibi birçok bölgelerde mitingler yapar. Kısa sürede, birçok Bulgar, Sırp, Arnavut, Makedonyalı solcu, Jön Türklerin safına katır. Jön Türklerin Selanik Komitesi, Avrupa hükümetlerine ayaklanmanın niteliği ve amaçlarını bildirmeye karar verip mektup yollar. Mektubun içeriğinde, Bâbüâli'nin Jön Türkler'e karşı almaya çalıştığı ancak sonuçsuz kalan önlemleri, isyanın gittikçe yayılması ve sultanın II. Meşrutiyeti tekrar ilan ettiğinden bahsedilmektedir⁵¹.

Tüm Osmanlı ülkesinde coşkulu, politik gösteriler olur. Türklerin, Türk olmayan halklarla kardeş olduğu söylenir. Selanik Hürriyet Meydanı'nda üç gün üç gece mitingler yapıp, söylevler verilir. "Yaşasın özgürlük, yaşasın halk, yaşasın ordu" sloganları atılır. İstanbul'da miting ve gösteriler, birkaç gün sürer. Meşrutiyetin ilanından birkaç gün sonra Bulgar, Yunan ve Sırp çetecileri, Selanik'e gelmeye başlarlar. Burada Jön Türk üyelerince görkemli bir karşılama merasimi yapılır. Ayrıca Osmanlı'nın Makedonya, Suriye eyaletlerinde yaşanan gelişmeler hakkında bilgiler verilir⁵². Yazar, V. İ. Lenin'in, Temmuz 1908'deki, *"Türkiye'de Jön Türkler yönetimindeki askerler devrim hareketinde zaferi kazanmışlardır. Gerçekte bu yarım bir zafer ya da asıl zaferin küçük bir bölümüdür; çünkü Türk II. Nikolay'ı şu ünlü anayasayı geri getirmek vaadiyle şimdilik vaziyeti kurtarmış, tehlikeyi atlattır"*, sözünü değerlendirme mahiyetinde aktarır.

Anadolu'nun birçok bölgesinde meşrutiyetin ilanı, memurlar ve ağır vergi yükünden kurtuluş olarak anlaşılmıştır. Köylüler, vergilerini ödememeye başlayınca Jön Türk komiteleri, jandarmanın da yardımıyla bu vergi kaçakçılarını uslandırmaya yönelik faaliyetlere⁵³ girişir. Jön Türk politikalarının eleştirisini yapan Lenin⁵⁴, Ekim 1908'de Jön Türkleri ılımlı ve çekingen bulmuş, yaptıkları devrimi cılız, proletarya karşıtı görmüştür. Lenin'in Avrupalıların bakışı ile ilgili tespiti anlamlıdır. Ona göre, Jön Türkler, Türk topraklarının yağmasının devamına imkân verdikleri için övülmekte ve bu övme, emperyalist devletlerin görüş açılarına uygun gelmektedir. Anayasanın yeniden ilanından sonra Jön Türkler, ilk ve en önemli görev olarak, devrimi yasal ve meşrutiyetçi sınırlar içine sokmak ve düzeni sürdürmek olarak tespit ederler. Petrosyan'a göre düzeni sürdürmekten anladıkları, sınıf ve ulusal kurtuluş mücadelelerinin önünü alarak bunlara son vermektir. 1908 Temmuzunun devrimci olayları, Jön Türkler hikâyesinin sonudur. Feodal-saltçı rejimin politik bir protestosundan başka bir şey değildir.

⁵¹ Detaylı bilgi için bkz. 309-318.

⁵² II. Meşrutiyetin ilanı sonrasındaki durum için bkz. s. 319-325.

⁵³ Bu faaliyetler için bkz. s. 326-327.

⁵⁴ Asıl adı Vladimir İlyiç Ulyanov olan Lenin, 1870'te Simbirs'kte doğdu. Kendisi, Sovyetler Birliği'nin, Rusya'daki 1917 Ekim devriminin lideri, Leninizm'in kurucusudur. 21 Ocak 1924'te Moskova'da beyin kanaması sonucu hayatını kaybetmiştir.

Jön Türk hareketi, yeni dönem Türkiye’sinin sosyo-politik tarihinde son derece anlamlı ve önemli bir olaydır. Bu olay, feodalizmle, feodal yapının içinden doğup gelişen kapitalizmin savaşıdır. Jön Türk hareketi, *yeni oluşmakta olan Türk millî burjuvazisinin ve liberal kafalı pomeşçiklerin*⁵⁵ çıkarlarını yansıtan, kökenleri Türk entelektüellerine dayanan, genç feodal bürokratların politik bir hareketi olarak doğup, serpilip gelişmiştir. XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarındaki ilk Türk meşrutiyetçileri/Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler hareketi, genellikle Türk millî burjuvazisinin politika ve ideolojisinin girift, karmaşık bir oluşum süreci olduğunu, Türk tarihinin bu ilk burjuva devriminin tamamlanıp sona erene dek birkaç aşamadan geçtiğini belirtir. 1908 devrim hareketi, Lenin’in “Asya’nın Uyanışı” dediği olaylar zincirinde, önemli halkalarından biridir. *Ulusal kurtuluş ve burjuva demokratik devrimleri- aşamasının başlatılmasıdır*. Lenin, Jön Türk devrimini, *burjuva devrimi olarak eleştirir*. “Halk” devrimi görmez. *Çünkü halkın büyük çoğunluğu, kendi ekonomik ve politik talepleriyle, bağımsız, canlı, duyulur bir biçimde bu devrim içinde görünmemektedir*. Jön Türk hareketi, yenilgiye uğramış, yarım zafer, hatta zaferin küçük bir parçasıdır. *Eski iktidara alelacele teslim olup onunla uzlaşmıştır*. 1918-1923 millî burjuva devriminin başına geçen sosyal güçler, Jön Türk hareketi yıllarında doğmuş, Bağımsız Türkiye burjuva cumhuriyetinin kurulmasını sağlamışlardır.

SONUÇ

Bir sosyal bilimci olan Petrosyan, “Sovyet Gözüyle” derken aslında duruş yerini ortaya koymuştur. O, Bolşevik Rusya’da doğup, yetişmiş bir “Sovyet”tir. Onun için tarihi bir olayı, Marks ve Lenin’in bakış açısı ile değerlendirmeye çalışır. İkiisi de tarihçi olmayan iki ideologdan çok sayıda alıntı yaparak yorumlarını yönlendirmesi, yettiği dönemin bir realitesini ortaya koymaktadır. Bilim adamı da olsa “tek ideolojiye” hizmetle mükelleftir. Petrosyan’ın ideolojik yaklaşımı göz ardı edilirse, dönem incelemesi takdirle karşılanabilir. Proleter devrimci bakış açısı ile yandaş çoğaltma “menşevik” eğilimlerin rengini yeterince koyu bulmama anlayışı bir yana, “komşu” tarihine vakıf olmaya çalışır. Aslında Jön Türkler, bin yıllık tarihi oluş açısından yeniden değerlendirmeyi gerektiren bir olaydır. Bu sürecin mecrası yerli değil, yabancıdır. Petrosyan’ın, Erzurum 1904-1907 olaylarını, Rusya’daki 1905 devrim hareketlerine benzetmesi ve 1906 yılında İran olaylarından etkilendiğini bildirmesi iddialı bir konudur. Ancak bu konu üzerinde gerekli incelemeleri yapan İsmail Küçükkılınc, Jön Türklük ve Kemalizm Kısacasında İttihatçılık adlı eserinde isyanın başlangıcı olarak 1904 yılının kabul edildiğini belirtir. Dolayısıyla gerek 1905 Rus Devrimi’nden gerekse de 1906 İran Meşrutiyet hareketinden önce başladığı bellidir. Diğer bir önemli nokta, Sultan II. Abdülhamit’i tasvir ederken kullandığı ifadelerin çok ağır olmasıdır. Abdülhamit’i küçük düşürmeye çalışılan bu denli ağır ifadelerle karşı Abdülhamit’in doğru incelenmesi gerekmektedir. Warren Gamaliel Bennis’in⁵⁶ dediği gibi

⁵⁵ Rusça, toprak ağası demektir. Çarlık Rusya’sında büyük toprak sahiplerine verilen addır. Özellikle Tolstoy, Çehov gibi Rus yazarların eserlerinde, bu kelimeye rastlamak mümkündür.

⁵⁶ ABD’li bilim adamı ve yazar olan Bennis, 8 Mart 1925 yılında doğmuştur. Güney Kaliforniya

“İşi doğru yapana yönetici; doğru işi yapana lider denir.” Tıpkı doğru işi yapan Sultan II. Abdülhamit Han gibi...

KAYNAKÇA

BAYTAL, Yaşar, “Tanzimat ve II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Politikaları”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S. 11, Ankara 2000, s. 28-32.

ÇETİN, Nurullah, “Ali Ekrem (Bolayır)’ın “Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye” Adlı Eserinin Yöntemi Bakımından Değerlendirilişi”, Ankara Üniversitesi DTCF Türkoloji Dergisi, c. XVII, S. 1, Ankara 2010, s. 39-44.

KOCABAŞ, Süleyman, Sultan Abdülhamit ve I. Meşrutiyet, Vatan Yayınları, Kayseri 2001.

KÜÇÜK, Cevdet, “Çırağan Vak’ası”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. VIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 306-309.

PETROSYAN, Yuriy Aşatoviç, Sovyet Gözüyle Jöntürkler, Çev. Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu, Bilgi Yayınevi, Ankara 1974.

ULUSAN, Şayan, “Şark Meselesi’nden Sevr’e Türkiye”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, c. VIII, S. 18-19, Bahar-Güz/2009, İzmir 2010, s. 229-256.

KOLOĞLU'NUN "İTTİHATÇILAR VE MASONLAR" ESERİ BAĞLAMINDA DARBECİ ZİHNİYET*

Mehmet ÖZTEME **

ÖZET

II. Meşrutiyet ve sonrasındaki darbelerin kökeninde yer alan örgütlerin anlaşılması yakın tarihimizi öğrenmek açısından önemlidir. Bunlar içinde İttihat ve Terakki'nin yeri tartışılmaz mahiyettedir. İttihat ve Terakki'nin gizli örgütlendiği dönemlerde en büyük yardımcısı mason localarıdır. Orhan Koloğlu, geçmiş ilişkiler ağına dikkat çeker. Darbeci zihniyet, gizli örgütlenmeler ve kirli emellerle irtibat içindedir. O irtibat günümüzde de devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Masonluk, İttihat ve Terakki, Emanuel Karasso, Darbe.

PUTCHIST MINDSET IN CONTEXT WITH THE PIECE OF KOLOĞLU "İTTİHADÇILAR VE MASONLAR"

ABSTRACT

It is important to unveil the organizations which planned the coups in the Second Constitutional Era and aftermath for a better understanding of modern history. The organization of Union and Progress is a remarkable instance. When the organization was kept secret, its chief assistants were mason lodges. Orhan Koloğlu pays attention to former networks. Pro-coup mindset is engaged with the secret organizations and evil targets. The links still is alive.

Keywords: Masons, Union and Progress, Emanuel Carasso, Coup.

GİRİŞ

İttihatçılar ve Masonlar adlı eser, Orhan Koloğlu tarafından kaleme alınmıştır. Yazarın ön söz de belirttiği üzere kitap, Masonluğun kurumsal tarihi üzerine özel bir çalışma değildir. İttihatçılar ve Masonlar arasındaki bu irtibatın toplum, devlet ve devletlerarası ilişkilere etkilerinden bahsetmektedir. Özellikle, mason localarının İttihat ve Terakki'ye etkilerini konu alan eser, sonuç kısmıyla birlikte dört bölümden oluşmaktadır.

İlk bölümde, genel olarak İttihat ve Terakki (Cemiyet)'nin gizliliği üzerinde durulmuş, cemiyetin çıkış noktası olan Selanik'i öne çıkaran iktisadi, kültürel ve demografik

* Orhan Koloğlu, *İttihatçılar ve Masonlar*, Eylül Yayınları, İstanbul 2002, ss. 337.

** Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi, fuzulimehmet@hotmail.com

sebeplerden bahsedilmiştir. İktisadi yönden Selanik'in bütün Rumeli'nin ekonomi ve kültür merkezi haline gelmesi, demiryolu bağlantıları sonucu limanın öneminin artmasından dolayıdır. 1871'de başlayan demiryolu inşaatı 1874'de Üsküp'ü, 1888'de Belgrat üzerinden Avrupa'yı, 1894'de Manastırı, 1896'da da İstanbul'u bağlayınca liman dört milyon nüfuslu bir hinterlandın ihracat ve ithalat merkezi olur. 1896'da 120, 1910'da 150 bin nüfusuyla imparatorluğun en büyük şehirlerindendi. Osmanlı dış ticaretinin 1/7'sini sağlıyordu. Avrupa'ya göre basit de olsa, Osmanlı Devleti içinde önemli bir sanayi merkezi haline gelmişti. İki iplik, iki bira, halı, ayakkabı fabrikaları, modern un fabrikası, tuğlahane, ipek böceği ve 10 tane sabun imalathanesi, önemli tütün işletmeleri vardı¹.

Kültürel hayatı da çok gelişmişti. 1895 yılından itibaren 5-6 Ladino (İspanyol Yahudicesi), 3-4 Türkçe, 3-4 Rumca, 2-3 Fransızca, iki Bulgarca, bir Romence, günlük ya da haftalık gazete yayınlanıyordu. Alliance Israélite Universelle (Evrensel İsrail Birliği)'nin Fransızca eğitim veren yedi tesisi vardı. Nüfusun yarısını oluşturan Yahudilerin 50, Müslümanların 32 ve ayrıca Rum, Sırp, Bulgar, Romenlerin kendi okulları vardı. Ayrıca *Nüfusun yarısından fazlasını, 60 bin Safardim (İspanya kökenli) Yahudi'yle 10 bin ya da biraz daha az sayıda Dönme oluştuyordu.*

Selanik'teki Yahudi ve Dönmelerin zihin yapısı hakkında bilgi veren yazar, Selanikli bir tarihçiden; *Yahudiler dünyanın hiçbir yerinde Selanik'teki kadar kendilerini evlerinde hissetmiyorlardı, bilgisini aktarır. Küçük Yahudiler kendi mahallelerine sıkışıp yaşamazlar. Dik durmayı ve muhataplarının gözünün içine bakmayı bilirler. Polonya ya da Çar Rusya'sında olduğu gibi omuzları düşük, Romanya'da olduğu gibi aşağılanarak iki büklüm, ezilmiş hissedip ilahi gazaba ve insanların haksızlığına her an uğramak endişesi içinde değillerdir. Engizisyonun kovmuş oldukları, burada efendi durumunda yaşarlar. Yaşama, çalışma ve ibadetlerini engelleyen hiçbir şey yoktur. Osmanlı yönetiminde onlara yönelik hiçbir kin, hiçbir şüpheleri bulunmamaktadır. Asıl engel kendi hahamlarıdır.*

Daha sonraki kısımda Selanik'teki devrimci cemiyet üzerine duran yazar, II. Abdülhamit (1876-1909) dönemindeki sosyal durum hakkında bilgi verir. *Abdülhamit rejimi, fesat ve muzır aramak üzere insanların özel hayatına müdahale etmektedir. Bu da toplumda rahatsızlık oluşturmuştur. Düşün törenlerinde bile kontrol getirilmiştir. Bir araya gelen iki kişiden biri, diğerini hafife saymaktadır. Ezanın vakitsiz okutulması, minarenin alemine bez sarılması, sultan doktorunun hangi geneleve gittiği, her gün Beyoğlu'na çıkanların isimleri, ecnebi gazetesi okuyanlar, şapkalı yabancılarla konuşanlar jurnal edilmektedir². Ama nedense Abdülhamit'in baskısına rağmen, İstanbul'da yürümeyen bir gizli faaliyetler, Selanik'te gerçekleşebilmektedir. Bunun üç sebebi vardır:*

Öncelikle 1895 Ermeni olayları, İstanbul'u hayrette bırakmış, bu yüzden güvenlik önlemleri son derece geliştirilmiştir. Masonluğun İstanbul'da belli bir ölçüde

¹ Koloğlu, 2002, s. 13.

² Koloğlu, 2002, s. 18.

gerilemesinde de fesat cemiyeti sanılmak korkusu, baskı yapılmasından daha çok rol oynamıştır.

Diğeri, gizli faaliyetlerin gelişmesinde Selanik'in İstanbul'dan farklılığıdır. Bu farkı bir Fransız yazar 1909'da açıklar. Ona göre *Selanik'te, her an tetikte duran iktidarın hafiyeleri, sansürcüleri, polisleri vardır. Fakat genelde Abdülhamit düzeni Boğaziçi sahillerinden çok daha yumuşaklıkla sürdürülmektedir. 19. Yüzyılın son senelerinden beri başka yerlerde görülmeyen bir özgürlük havası Selanik'te esmektedir. Selanik, çeşitli kanun dışı kuruluşlarla dolup taşar. Basın açıkça sansürle alay eder. Her cinsten komitacı ve kışkırtıcı, şehir içinde serbestçe dolaşır. Arada sırada vilayet yönetimi, kendini göstermeye, cezalandırma yöntemlerini denemeye teşebbüs etse de derhal, kamu düzeni koruyucularının etkilerini yok etmeyi amaçlayan bir konsolos, bir din adamı veya sözü geçen başka birisi ortaya çıkmaktadır.*

Üçüncü sebep, 1906'dan itibaren İttihat ve Terakki üyelerinin, Umumi Müfettiş, Rumeli'deki vali ve komutanların çevresini tam sarmış olmasıdır. Böylece haber alma mekanizması ele geçirilmiş, bazı yüksek makam sahipleri cemiyete dâhil edilmiş ve İstanbul'da sadrazamın kâtibinden, Yıldız'ın telgrafçısına kadar taraftar toplamış olmasının sonucu olarak, hafiyelerin etkisi kolaylıkla önlenmekte, en azından önlem alacak zaman kazanılmaktadır.

Yazar, İttihat ve Terakki ve mason localarının üyeleri üzerine durur. Bunlardan birisi, Mustafa Kemal Paşa'nın mason olup olmadığıdır. Eski bir İttihatçı ve mason olarak Celal Bayar'ın bu konudaki düşüncesi, Mithat Gürata'nın *Atatürk ve Masonlar* kitabına göredir. *Atatürk'ün masonluğu hakkında bir bilgisinin olmadığını belirtir. Yüzbaşılığı sırasında, Selanik'te bir locaya girmiş olduğu söylenmiştir. Bunu da rivayet olarak değerlendirir. Yalnız, 1930'ların başında Uluslararası Masonlar Birliği AMİ'nin Büyük Konvan'ının İstanbul'daki toplantısı sırasında, dünyanın en üst düzey masonlarının, Cumhurbaşkanı Atatürk'e gönderdikleri bağlılık mesajları, onu fiilen olmasa da ilkeleri açısından kendilerine yakın saydıklarını gösterir.*

Aynı dönemde, İtalya'daki faşist rejimden kaçıp İsviçre'ye sığınan, Mustafa Kemal Paşa'yı Mütareke sırasında İstanbul'da şahsen tanımış ve konuşmuş olan eski İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza, *Modern Avrupa'nın Kurucuları* adlı kitabında Atatürk'ten büyük saygıyla bahsetmekte ve mason olduğunu yazmaktadır. Belçika ve Hollanda Mason arşivlerinde çalışmış olan Hüseyin Özgen, Atatürk'ün Masonluğu ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmadığını belirtir. Buna karşılık, Daniel Ligou'nun *Mason Ansiklopedisinde* Atatürk'ün Mason olduğu hakkındaki kaydın herkes tarafından benimsenmesi, Batı'nın bunu tartışmasız kabul ettiğini ortaya kor. Yazar bu konuda bir kanaatte bulunmaktan öte cevabı, okuyucuya bırakır. Daha sonra İttihat ve Terakki ile Masonluk arasındaki ilişki ve bu ilişkinin önemli aktörlerinden olan Talat, Karosso ve Manyasizade üzerinde durur³.

³ Koloğlu, 2002, s. 46-47.

Masonluğun İttihat ve Terakki'ye katkısı önemlidir. Selanik'teki İtalyan localarının üyeleri, İtalyanlar ya da diğer yabancılara ait olan binalarda toplanmakta, bu sayede polis baskınına karşı güvencede olmaktadır. Onların siyasal eğilimleri, anti-Slav ve anti-Yunan'dır. Sempatileri Avusturya-Macaristan ya da Türkiye'ye yöneliktir. Makedonya'nın Türkiye'den kopması ihtimalinden endişe duyarlar. Genç Türkler, Makedonya garnizonlarındaki subaylar arasında yandaşlar bulup örgüt kurmaya başlayınca, Makedonya Rizorta locası efendisi ünlü Emanol Karasso'nun tavsiyesiyle, Yahudi locaları onlara kapılarını açmıştır. Talat, Cavit, Dr. Nazım, Bahattin Manastırlı ve daha bir sürü önemli Jön Türk böylece farmason olurlar ve güven içinde, ismen İtalyan ya da İspanyol olan evlerde suikastlarını hazırlarlar. İttihatçılar, Masonların gizliliğinden yararlanmışlardır. Abdülhamit döneminde Mason localarından daha gizli bir yer bulunamaması İttihatçıları, masonlarla işbirliğine itmiş, masonlar da Abdülhamit yönetimini yıkabilmek için İttihatçılara her zaman sıcak davranmıştır.

İkinci bölümde, İttihat ve Terakki'nin açığa çıkışı, iktidarı ele geçişi ve bunun sonucunda içten ve dıştan gelen tepkiler anlatılır. Yazar ilk kısımda İttihat ve Terakki'nin iktidara geliş süreci üzerinde durur. Bunu kronolojik değil, İttihat ve Terakki ile Masonluk arasındaki ilişki ve bu ilişkinin boyutları açısından ele alır. Avrupalı devletler, bu durumu menfaat merkezli politikalarla değerlendirmişlerdir. Sebebini, üç temel madde üzerinden açıklar.

İlki yeni kadroların sempatisine sahip olmak sorunudur. Her biri iktidara, kendisine bağlı kimselerin gelmesiyle işlerinin istediği gibi yürümesi hayalini taşımaktadır. Fransızlar, Ahmet Rıza, Prens Sabahattin, Ali Kemal gibi Paris'te yaşamış, Fransız kültürünü benimsemiş kişilerden umutludurlar. İtalyanlar, Selanik grubu ve mason bağlantısını kullanabilecekleri düşüncesindedirler. Avusturya ve Almanlar, zamanında Abdülhamit'le dost olmanın damgasını nasıl silecekleri arayışındadırlar. Bu yüzden, Devrim'den sonra Osmanlı kamuoyunda en çok prestij toplamış olan İngilizlere saldırırlar. Almanlar, genç subayların eski hocası Von der Goltz Paşa'ya yazılar yazdırarak sempati toplamaya çalışırlar. İtalya ve Almanların İttihatçılara yanaşmanın yollarını aramalarına karşılık, İngiliz ve Fransızların eski kadrolar içinde yandaş temin etmeye çalışırlar.

İkincisi kapitülasyonların geleceği sorunudur. Avrupa ekonomilerinin Osmanlı ülkesini sömürme mekanizmasının temel dayanağı kapitülasyonlardır. Çıkarlarında asla birleşmeyen Avrupa devletlerini, Osmanlı'ya karşı tek bir cephe haline getiren tek konu budur. İttihatçıların Selanik'ten yayınlanan ilk mesajlarında Meşrutiyet'in ilanıyla Batı uygarlığı düzeyine erişildiği, dolayısıyla kapitülasyonlara artık gerek kalmadığı yolundaki ifadeler, bütün Avrupa'yı rahatsız etmiştir. Bu yüzden hepsinden, İttihatçılara sert uyarılar gelmiştir. Bu nedenle İttihatçıların güçlenmesine yarayacak politikalardan kaçınırlar. İttihatçılarla yakınlaşma politikası izleyen Almanya ve İtalya için de bu politika geçerlidir. Avusturya ise, Bosna-Hersek'e el koyarak yeni rejimi krize sokmuştur.

Üçüncüsü, diğer İslam toplumlarının etkilenmesi sorunudur. Onların da özgürlükler istemesi tehlikelidir. İngiltere dışişleri bakanı Grey'in, yeni İstanbul elçisine Devrim'den hemen bir hafta sonraki ilk uyarılarından biri bu konudur⁴.

İttihat ve Terakki arasındaki çekişmeden bahseden yazar, bu çekişmeyi dört grupta özetler.

Devrimi gerçekleştiren Selanik-Manastır grubu. Burada Selanik ağır basmış, daha sonra Manastırlı İttihatçılar, cemiyeti bölecek girişimlerde bulunmuşlardır.

Paris'te Ahmet Rıza grubu, Prens Sabahattin grubu gibi bölünmelere uğramış olanlar, çok uzun süre ülkeden uzak kaldıktan sonra birden bire geri dönmüş ve her şeyi yönetmek istemişler, tabii içerdekilerden tepki görmüşlerdir. Ali Kemal, Mizancı Murat onlardandır.

Ülkenin içinde çeşitli yerlere sürülmüş olanların aniden toplu olarak İstanbul'a dönmeleri ve iyi mevkilere tayinlerini istemeleri, birden çözümlenmesi mümkün olmayan bir sorun olduğundan, büyük çoğunluğu yeni yöneticilere düşman kesilmişlerdir. Bazı kimseler sayılarını 30 bine kadar çıkarırlar. İttihat Terakki'yle çok uğraşan Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'ni 1908 Ağustos'unda bunlar kurmuşlardır.

Her dönem ve yerde olduğu gibi çıkar peşinde koşanlar. Bunlar arasında Abdülhamit rejimine hizmet etmiş olanlar da vardır.

Yazar sonra, Osmanlı büyük doğusunun kuruluşu üzerinde durmuştur. Burada Avrupalı devletlerin tepkileri incelenmiş, özellikler Mısır milliyetçileri ile İttihatçılar arasındaki ilişkiyi menfaatine aykırı gören İngilizlerin tepkisi değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde, İttihat ve Terakki'yle Mason locaları arasındaki ilişkide ihtilaflar, kavgalar ve sonuçları üzerinde durulur. Bunu yaparken masonlukla bağlantılı olarak Siyonizm, Yahudilik ve farmasonluk üzerinde durulmakta ve bunları içeren metinler incelenmektedir. Masonluğa karşı ilk sistemli tepki, İttihat Terakki'nin 1909 Kongresinde ortaya atılmış, birbirinden ayrı iki önerge sunulmuştur. Birincisi, 1909 Eylül sonu ve Ekim ayında Selanik'te toplanan Mustafa Kemal'in önerileridir. Burada, Cemiyet'in yasal bir siyasi parti haline gelmesi, masonlukla ilişkisinin kesilmesi, askerlerin tamamen siyasetten çekilmesi bahis konusudur. O döneme ait bütün eserler, bu önerilerden bahseder ama ayrıntı vermezler. Üç yıl sonra yazdığı bir mektupta Mustafa Kemal, bu önerileri sebebiyle *mürteci* ilan edildiğini ve idamına karar verildiğini yazmıştır. İkincisi, Cumhuriyet dönemi Bahriye Nazırlarından İhsan Bey'in anılarına göre, Miralay Sadık'ın *Siyonistlik ve Masonluk* konulu layihasıdır.

Ayrıca İttihat ve Terakki'yle Mason locaları ve Avrupa devletleri arasındaki ihtilaflar incelenir. Raporun ana hatları şöyledir: İhtilafın sebebi, İngiliz ve Yahudi menfaatleridir. Bu süreçte İngilizler bir rapor (Lowther raporu) hazırlamıştır. Rapor şunları içermektedir⁵: Bütün Jön Türkler Mason ve Yahudi'dir. Bütün Yahudiler Siyonist'tir. Yahudiler Osmanlı

⁴ Koloğlu, 2002, s. 100-102.

⁵ Koloğlu, 2002, s. 188-189.

borçlarını üstlendiler. Selanik'teki 80 bin Yahudi'nin çoğu Masondur. Kırmızı-beyaz renkler Mason rengidir. Her Yahudi, bir İttihat ve Terakki casusudur. Amerikan elçisi (Morgenthau) ve Selanik İtalyan Konsolosunun (Primo Levi) Yahudi olmaları, İttihatçı-Yahudi ilişkisinin sonucudur. 31 Mart'ı, Dönme ve Yahudi farmason İttihatçılar hazırlamıştır. 31 Mart'ın bastırılması, İtalyan Masonluğunun İngiliz masonluğuna karşı zaferidir. Abdülhamit, Siyonizm'i engelledi. Arnavut Bektaşî'nin mason olmak için başvurusu.

Daha sonra masonluk ile Melâmilik arasında iddia edilen ilişki üzerine durur. Burada konunun taraflarına söz hakkı vererek onları konuşturur. Masonluğu, Rıza Tevfik'in felsefi bir nitelik kazandırmak amacıyla yazdığı Melâmilik'i yazıları, çok başka bir boyutta tartışmaya sokar. Sultan Mehmet Reşat'ın Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü, İttihat-ı Anasır ve özellikle ülkenin Müslümanları arasındaki dayanışmayı vurgulamak için düzenlediği Rumeli (Arnavutluk) gezisi sürerken, İstanbul basını da muhafazakârlık-terakkiperverlik tartışması içindedir.

Ulusçuluk ve gizli cemiyetlerin reddi üzerine duran yazar, Trablusgarp savaşının İtalyan Masonluğuna etkilerini, beş maddede özetler⁶:

İtalyan locaları ve özellikle Osmanlı topraklarında kurulmuş olanlar, Genç Türkler tarafından başlatılan siyasi kurtuluş hareketine destek verdilerse bu, masonluk kurumunun temel ilkelerinin mecbur kıldığı bir görevi yerine getirmek içindir.

Türkiye'de yeni hükümet kurulunca, İtalyan Masonluğu gerekli olduğu şekilde, herhangi bir müdahaleden kaçındı.

Trablusgarp işinde, savaşın ilânından ve başlamasından önce İtalyan Masonluğu, kurum olarak hiç ilgilenmedi ve ilgilenemezdi. Bireysel olarak masonlar, kendi inançlarına ve özgürce vatanına bağlı vatandaşların vicdanına göre düşünüp hareket edebilirlerdi. Savaş başlayınca Büyük üstat, kurum adına, uygar ve insanlığın ilerlemesine yönelik bir girişim olarak, bayrağımızın zafer güneşi tarafından kucaklanması temennisinde bulunur⁷.

20 Eylül için Roma'ya davet edilen Uluslararası Masonluk Kongresi, Trablusgarp sorunu çıkmadan çok önce 21 Nisan da kararlaştırılmıştır. Çıkarılan sirkülerde bütün tartışacak konular da belirtilmiştir. Beşinci konu, toprak egemenliği ve masonluk ilkelerinin tetkikidir. Bunun Trablusgarp sorunuyla hiçbir ilişkisi yoktur. Sadece topraklar üzerindeki hüküm hakkı karşısında, mason merkezlerinin haklarını saptamaya yöneliktir.

Kongrede, gündemdekiler dışındaki konular görüşülmeyecekti. Bazı gazetelerin, Trablusgarp ve benzeri konularda uluslararası oylamaya gidileceği hakkındaki haberleri yanlıştır. Bu konunun Prusya delegeleri tarafından tartışıldığının aslı yoktur.

⁶ Koloğlu, 2002, s. 253-254.

⁷ Angelo Iacovella, Gönye ve Hilal, İttihat ve Terakki ve Masonluk, çev. Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005, s. III.

Yazar, İttihatçıların bölünme nedenini, *dışardan gelen saldırılar ve içeriden gelen Dinsizlik-Masonluk-Siyonistlik suçlamalarına* dayandırır. 29 Eylül'deki İttihat ve Terakki kongresindeki şu maddeler bunu destekler niteliktedir⁸: 6. Madde: *Batının ilerlemesine uyulurken, İslam'ın ilke ve kurallarının korunacağı, adab-ı diniye ve milliyyeye riayet olunacağı*, 7. Madde: *Anayasa çerçevesinde tarihi Osmanlı gelenekleri devam ve muhafaza ettirilecektir*. 9. Madde: *Anayasa değişikliği sırasında yasama, yürütme ve yargı erklerinin arasındaki denge, hilafet ve saltanat ilişkisi dikkate alınarak gerçekleştirilecektir*.

Daha sonraki kısımda Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin, masonluğu tartışması üzerinde duran yazar, Şeyhülislam'ın *Sıratı müstakim*'de çıkan cevabını inceler. *Hepiniz habl-ı metin (sağlam ip, İslâm dini) ilahiye yapışınız. Ayrılıktan katiyen kaçınız. Kavga ve düşmanlıkla gücünüzü kaybetmeyiniz. Çekiştirmeden, yalandan ve iftiradan son derece çekiniz. Birbirinize daima yardım ediniz. Fitne cinayetten daha kötüdür. Müminler ancak kardeştir, başka türlü olamaz* meallerinde olan nice Kur'an ayetleriyle ve bir fiil gerekmedikçe *lüzum-ı küfr, küfr değildir ve bir kimsenin küfrüne 99 ve imanına da bir delil bulunsa iman ciheti tercih olunarak onun imanına hüküm etmek lâzımdır ve bir ehli kibleyi tekfir etmek caiz değildir* gibi pek çok itikad ve ahlak kaidesini yazmıştır.

Son bölümde genel bir değerlendirme yapılır. Yazarın, masonların dünyadaki dağılımı hakkında verdiği bilgi oldukça dikkat çekicidir. *1906-1918 arası İttihatçıların masonluğunu değerlendirmeye, sayı açısından dünyadaki yerini tespit ederek başlar. Eldeki sayılar, yüzde yüz bir kesinlik taşımaya da genel bir fikir vermektedir. Times'e göre, 1919 başında dünyada 4 milyon mason vardır. Bunun 2.9 milyonu ABD'dedir. İngiltere-İskoçya-İrlanda'da üç büyük, 5500 küçük locada 415 bin, kıta Avrupa'sında 2100 locada 250 bin üye bulunmaktadır. Almanya'da 545 locada 75 bin üye vardır. Türkiye'de, 1918 sonu hesabıyla, on locada 1500 mason bulunduğu ileri sürülmüştür. Çalışır haldeki locaların sayısı 25'in üstünde idiyse de ortalama 70 üyeden yine de toplam 1500, en fazla 2000 sayısına varılır. Osmanlı topraklarındaki Türk Mason sayısı, Meşrutiyet'in ilânında toplamın ancak onda birine varır. Bu yüz sayısına karşılıktır. 1918'de 800-900'dür. Dünyadaki sayılarla karşılaştırılırsa, son derece sınırlı bir yapı oluşturulmuştur. Buna karşılık işgal ettikleri mevkiilerle, çok etkili bir kadrodurlar. İki sadrazam, 4-5 nazır, bir sürü vali ve polis müdürü, kumandan bu arada sayılabilir*⁹.

Sonuç olarak, İttihat ve Terakki, Avrupa'da tartışılmakta olan fikirlerin *popülerize* edilmiş şekillerinin etkisi altında kalmıştır. Büyük teorisyenlerle halk arasında irtibatı sağlayan ikinci derecede düşünürlerin görüşlerini, kendi fikirlerine intikal ettirmişlerdir. Ayrıca uzun zaman fikirsizlikten kendileri de şikâyet ettikten sonra, II. Abdülhamit devrinde ihtilâlcı muhitlerin dışında geliştirilmiş bazı siyasi ve sosyal dünya görüşlerini kabul etmek zorunda kalmışlardır¹⁰. Bunun yanında masonların gizliliğinden yararlanmışlar, II.

⁸ Koloğlu, 2002, s. 261.

⁹ Koloğlu, 2002, s. 309.

¹⁰ Şerif Mardin, Jöntürklerin Siyasi Fikirleri, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1964, s. 2.

Abdülhamit döneminde, Mason localarından daha gizli bir yer bulunamaması İttihatçıları masonlarla işbirliğine itmiştir. Masonların da menfaatine olan bu ilişki, çıkarların çatışmasına kadar devam etmiştir. En önemli zihinsel sonuç, İttihatçılar çözümü Abdülhamit'in devrilmesine bağlamışlar, onun için masonlar gibi her türlü aleyhte grupla işbirliği içinde olmuşlardır. Darbeci zihniyetin bir yansıması olan bu ilişki türü, günümüzde de devam etmektedir.

"JÖN TÜRKLER NEREDE YANILDI?"* ESERİNE GÖRE DARBECİ ZİHNİYETİN MİLLETE MALİYETİ

Hüseyin ŞAHİN **

ÖZET

Osmanlı Devleti'ni kurtarmak amacıyla ilan edilen Tanzimat ve Islahat Fermanlarının beklenen neticeyi vermemesi üzerine yapılan tartışmalar sonucunda aydın zümre, meşrutiyetin ilanının devleti kurtaracağı konusunda hem fikir olmuşlardır. İlk örgütlenme 1865 yılında olmuş ve I. Meşrutiyet'i ilan etmişlerdir. İkinci örgütlenme 1889 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu cemiyet, II. Meşrutiyet'in ilanını sağlamıştır. Akabinde II. Abdülhamit'in hal edilışinden sonra, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yanlış politikaları ve yanlışları bizzat kendi itiraflarıyla ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki, I. Meşrutiyet, II. Meşrutiyet, 31 Mart Olayı.

ACCORDING TO "WHERE WAS YOUNG TURKS WAS WRONG "ARTICLE, THE COST OF COUP MENTALITY TO THE NATION

ABSTRACT

As a result of the discussions on the declaration of the Tanzimat and Islahat treaties promulgated to save the Ottoman State, the intellectual group agreed that the declaration of the Constitution would save the state. The first organisation was in 1865 and they declared the 1st Constitutional Monarchy. The second organisation was formed in 1889 by the Committee of Union and Progress. This society supplied promulgation of the Second Constitution. After 2nd Abdülhamit, the false politics and misconceptions that the Committee of Union and Progress had done, were revealed with their own confessions.

Keywords: The Union and Progress, 1st Constitutional Monarchy, 2nd Constitutional Monarchy, March 31 Event.

GİRİŞ

Kitabın yazarı Süleyman Kocabaş, Yüksek Ziraat Mühendisidir. 10 Mart 1950 Kayseri doğumlu olan yazar, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarımsal Yapılar ve Sulama Bölümü mezunudur. 1975 yılından itibaren Kayseri Tarım İl Müdürlüğü'nde teknik eleman olarak görev yapmıştır. Yazarın altmış beş civarında eseri vardır. Bu çalışmada, "Jön Türkler Nerede Yanıldı?" kitabı değerlendirilecektir. Kitap, ilk 1991 yılında

* Süleyman Kocabaş, Jön Türkler Nerede Yanıldı?, Vatan Yayınları, Kayseri 1991.

** Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.

basılmıştır. Darbeler tarihini anlama açısından eserin incelenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Kitap, beş bölüme ayrılmıştır. Bunlar sırasıyla değerlendirilmiştir.

1. Hayaller ve İşbirliği

Bu bölümde, Osmanlı Devleti’ni kurtarmak amacıyla ilan edilen Tanzimat ve Islahat Fermanlarının beklenen neticeyi vermemesi üzerine, Osmanlı aydın ve yöneticilerinin yeni tedbirler aramaya yönelmeleri ele alınır. Bu tartışmalarda varılan sonuç; Meşrutiyet ilan edilirse devletin çöküşü durdurulabilir şeklindedir. Bu görüş neticesinde 30 Mayıs 1876’da Abdülaziz hal’ edilir. Onun yerine veliaht Murat (V. Murat) padişah yapılır. V. Murat’ın rahatsızlığından dolayı, Meşrutiyeti ilan edeceğine söz veren Abdülhamit tahta geçirilir. 31 Mart olayına kadar gelişmeler verilir. Bu bölüm içerisinde sırasıyla; Sultan Abdülaziz’in hal’ edilmesi, Meşrutiyet’in yürürlüğe konması, Mithat Paşa-Elliot işbirliğiyle darbenin yapıldığı, hatta darbede bir İngiliz filosunun darbecilerin başarısızlığa uğraması halinde onları kaçırmakla görevlendirildiği bilgisi yer alır. Burada akla, daha önceki İngiliz elçileri değil de neden Elliot Meşrutiyet’in ilan edilmesini istiyor sorusu gelebilir? Cevap gayet açıktır: İngiliz çıkarları o zaman Meşrutiyet’in ilan edilmesini gerektirmiştir. Yalnız, darbe gerçekleştiği halde Meşrutiyet V. Murat’ın hastalığı vesilesiyle ilan edilemez. Abdülhamit, tahta çıkmasının İngilizler ve Mithat Paşa’nın olurlarına bağlı olduğunu anlamıştır. O, Meşrutiyeti ilan edeceğine söz vermiş ve 31 Ağustos 1878’de Osmanlı tahtına çıkmıştır.

Sultan II. Abdülhamit, verdiği söze uyarak Kanun-i Esasi’yi kabul eder. Meclis-i Mebusan’ın açılışı, İstanbul Konferansı’nın başlangıç saatine denk getirilir. Böylece, ıslahat yönünde önemli bir adım atıldığı ve konferansın toplanmasına gerek kalmadığı belirtilmek istenir. Maksat dış müdahaleyi kesmektir. Ama bu uygulamaya önem verilmez. Konferansın bir neticeye varamadan dağılması üzerine Rusya, konferans kararlarını kabul ettirmek bahanesiyle Osmanlı’ya savaş açar. Osmanlı’nın bütün cephelerde mağlup olması ve bu vesileyle Meclis-i Mebusan’da Astarıcılar Kethüdası Ahmet Efendi’nin, “bi-edebane ve garazkârane” konuşmalarıyla mesuliyet sahibinin padişah olduğunu söylemesi üzerine Sultan Abdülhamit, 13 Şubat 1878’de Meclis-i Mebusan’ı süresiz tatil¹ edip Kanun-ı Esasi’yi rafa kaldırır. Sultan Abdülhamit haklı mıdır? Padişah ile Meclis-i Mebusan’ın arası, harp ilanından dolayı açılmıştır. Hakikatte Padişah, harbe muhaliftir. Meclis ise harp taraftarlığı yapmıştır. Ama kaybedilen savaşın mesuliyetini padişaha yüklemiştir. Padişah, mesuliyet suçlamasıyla tahttan indirilmekten çekinmektedir. Bu sebep, Meclis’i kapatmaya sevk etmiştir. Fahir Armaoğlu, bu konu hakkında, “mecliste yapılan eleştirilerin hükümeti ve yönetimi kontrol amacıyla yapıldığını ve bu durumun II. Abdülhamit’in hoşuna gitmediğini” belirtmiştir.²

Sultan Abdülhamit, Meşrutiyet’in ilk padişahıdır. Fakat, ne Asya’da ne de Avrupa’da hatta en eski parlamentoya sahip İngiltere’de demokrasi doğru düzgün oturmamıştır. Devlet

¹ Bir çok kaynakta geçen yanlış bilgi burada doğru bir şekilde verilmiştir. II. Abdülhamit, meclisi kapatmamış, tatil etmiştir.

² Fahir Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasî Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul 2016, s. 580.

bünyesini parçalamaya dönük ayrılıkçılık eğilimleri bulunmaktadır. Bu durum padişahı, kuvvet ve otoriteye dayalı bir rejim kurmaya sevk eder. Sultan, bu yönden kendisine hücum edenlere, özellikle Fethi Okyar, Enver Paşa ve kızına sürekli olarak Meşrutiyet taraftarı olduğunu, lakin muhtelif etnik unsurlara sahip devletin, meclis ile yönetilecek olgunlukta olmadığını, Meclis'in parçalanmayı hızlandırdığını gördüğü için tatil ettiğini ve Meclis-i Mebusanın olgunlaşmadan karar verdiği harp ilanının (93 Harbi) nelere mâl olduğunu anlatmıştır.

Meclis tatil edildikten sonra, yerine tekrar V. Murat'ı getirmek amacıyla Aziz Bey, Skalyeri Komitesi ve Ali Suavi tarafından iki ihtilal girişiminde bulunulur. Fakat başarılı olunamaz. Sultan'ın günden güne Almanya'ya yaklaşması, İngiltere ve Fransa'yı rahatsız etmeye başlamıştır. Hatta İngiltere, Rus Çarına Türkiye'yi paylaşmak ve Sultan'ı hal' etmek teklifinde bile bulunmuştur. Sultan II. Abdülhamit'e muhalefet olarak doğan Jön Türk teşkilatının adı "İttihad-i Osmani Cemiyeti" olur. Konyalı Hikmet Emin, Diyarbakırlı İshak Sükuti, Ohrili İbrahim Etem (Temo), Arapkirli Abdullah Cevdet, Kafkasyalı Mehmet Reşit ismini taşıyan beş kişi, İbrahim Temo'nun başkanlığında 21 Mayıs 1889 günü Mekteb-i Tıbbiye'de toplanıp İttihad-i Osmani Cemiyeti'nin temellerini atarlar. Yoğun çalışmalar sonucunda Mekteb-i Tıbbiye'de, Cemiyet'e üye olmayan pek az kişi kalır. Toplam üye sayısı 1894'de 900 kişiyi bulur. Cemiyet, gizli, hücre tipi örgütlenen, masonik ve darbeci bir kuruluştur.

Cemiyet, Saray'a verilen bir jurnal neticesinde dağılır. İleri gelen üyelerinin okuldan atılmasına karar verilir. İbrahim Temo tevkif edilmeden Romanya'ya kaçır. İttihad-i Osmani Cemiyetinin üyeleri olan Ahmet Rıza, Dr. Nazım ve Ali Zühtü Bey'ler İstanbul'da tutunamayacaklarını anlayınca Avrupa'ya kaçarak Paris'e yerleşir ve faaliyetlerine orada devam ederler. Bir süre sonra Damat Mahmut Paşa'nın saflarına geçmesiyle güçlendiler. Lâkin padişahın tedbirleri işe yaradı. Jön Türkler parçalanır. Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin ise, padişaha sonuna kadar direnirler. Yazar, bu bölümde Jön Türklerin siyasi fikirlerinin oluşmasında nelerin etkili olduğunu belirtir. Özellikle Auguste Comte pozitivizminden etkilenen, hatta pozitivizmin baş sloganı olan "nizam ve terakki"den hareketle teşkilatının adını İttihat ve Terakki koyan ve muhalifleri tarafından dinsizlikle suçlanan Ahmet Rıza'nın; Frederic le Play tarafından temsil edilmekte olan ilm-i içtimai doktriniyi benimseyen ve sosyoloji okulunun sloganından esinlenerek teşkilatının adını Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet adını veren Prens Sabahattin hakkında bilgi verir. Draper'in fikirlerini benimseyen Mehmet Murat, Emile Durkheim'in etkisinde kalan Ziya Gökalp ve Jean Jaures'in tesirinde kalan Şefik Hüsnü'nün de katkısı olduğunu belirtir.

Jön Türkler, emellerine ulaşmak amacıyla iki büyük hataya imza atmışlardır. Birincisi Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin'in yazılarında sürekli olarak dile getirdikleri dış baskı isteğidir. Diğeri, Osmanlı Devleti'nden ayrılma peşinde koşan unsurlarla işbirliğine girişmeleridir.

Ayrılcı unsurlarla ilişkileri açıklayan yazar, ilk sırayı Ermenilere vermiştir. Bir yanda “Yemin ederim ki, Ermenilerin yanlış tahrikatına katiyen boyun eğmeyeceğim ve ıslahatı kabulden ise ölmeyi yeğlerim” diyen Abdülhamit, diğer yanda kendi emelleri için Ermenilerin emellerini gerçekleştirmede bir beis görmeyen Jön Türkler bulunmaktadır. Ermeni, Arnavut, Arap ayrılcıları; 4-9 Şubat 1902’de toplanan Paris Jön Türk kongresinde, muhtariyete kadar varan fikirlerinden dolayı Prens Sabahattin’i desteklerler. Aynı zamanda Bulgar ve Yunan komitacıları ile Siyonistler de kendi emellerini gerçekleştirmek amacıyla Jön Türkleri destekliyorlardı. Kongrede sonuçta iki teklif belirir. Dış baskıyla ıslahat fikrini Ermeniler ortaya atmıştır. Kongrenin bitimindeki kararlar, ölü doğduğu için yürürlüğe konulamaz. Bir süre sonra Cenevre’deki ‘Taşnaksutyon Cemiyeti’, Prens Sabahattin ve Ahmet Rıza’ya kongre yapılması amacıyla toplantı teklifinde bulunur. Yapılan toplantı neticesinde, ilk amaçlarının “istibdadı” kaldırmak olduğu karara bağlanır. Ortak düşman Abdülhamit’tir. İkinci kongre, 15 Ekim 1907’de toplanır. Kongrede Abdülhamit hükümetinin devrilmesi ve temsili hükümetin getirilmesi üzerine kararlar alınır. Bu kongrede Siyonistler, merkezîyetçi tarafta yani Ahmet Rıza tarafındadır. Jön Türklerin, ayrılcı unsurlarla ilişkilerini derinlemesine inceleyen yazar, bilhassa masonlarla irtibatı üzerinde durur.

Sonrasında, Jön Türklerin diğer devletlerle ilişkileri hakkında bilgi verir. Öncelikle II. Abdülhamit’in büyük bir maharet göstererek denge politikasını nasıl uyguladığını, Almanya’ya neden yaklaştığını, Almanya’nın asıl amacı, devleti sömürge toprağı yapmaktır. Lakin Bağdat Demiryolları Antlaşmasında emellerini gerçekleştirememesi değerlendirilir. Bunun akabinde Alman İmparatorunun ittifak teklifi karşısında ret cevabı alması, Almanya’yı Osmanlı’dan soğutmuştur. Kendi emellerini gerçekleştirmek için Jön Türkleri destekler. İngiltere’nin toprakları üzerinde demokrasi yoktur. Lakin Jön Türklerin İngiltere hayranlığı vardır. Padişahın maharetle uyguladığı denge politikasından dolayı, hepsi emellerine ulaşamaz. Dış güçlerin emellerini gerçekleştirmede Jön Türkleri desteklemeleri benzer politikadır. Fransa, Avusturya, İtalya, Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan, kendi emelleri doğrultusunda Jön Türkleri desteklerler.

Araştırmacı, bölümün sonuna doğru, ordunun ihtilale hazırlanışını inceler. Neden III. Ordunun bu hazırlanış için seçildiğini, ihtilal hareketinin dayanağı, başlaması ve gelişmesinin yanında meşrutiyetin ilanı ve bu ilanı İngiltere, Fransa, Avusturya, Bulgaristan ile Yunanistan’ın neden memnuniyetle karşıladığı, Almanya’nın ise neden memnuniyetle karşılamadığı açıklanır. Yazar son olarak, emellerini gerçekleştirme uğrunda Jön Türkleri destekleyen unsurlar ve devletlerin emellerine ulaşmak açısından Girit’in Yunanistan’a, Bosna-Herkes’in Avusturya’ya ilhakı ve Bulgaristan’ın bağımsızlığını ilan etmesini açıklar. Sonra seçimlerin yapılması ve Meclis-i Mebusan’ın toplanışından bahseder. Jön Türklerin, mecliste baskın olamamalarının etkisini belirtir³.

³ Fahir Armaoğlu da İttihat ve Terakki’nin bütün oyunları perde arkasından oynamasının, işlerin normal düzeninden çıkmasından başka bir işe yaramadığını ifade eder. Bkz. Armaoğlu, a.g.e., s. 589.

2. Komplolar ve Tahrifler

Yazar, ikinci bölümde, 31 Mart olayı ve II. Abdülhamit'in hal'ini ele alır. Meşrutiyet ilan edildikten sonra ilk olarak sadarete Kamil Paşa gelmiştir. İngiliz taraftarı olan Kamil Paşa'nın sadarete gelişi, Alman taraftarı olan Jön Türkleri telaşlandırmıştır. Bir şekilde Kamil Paşa'nın uzaklaştırılması için uğraş veren Alman yanlısı Jön Türk grubu, Nazım Paşa'nın Harbiye Nazırı olmasıyla harekete geçer. Meclis'te 13 Şubat 1909'da güvensizlik oyu vererek Paşa'yı sadareten düşürürler. Yerine sadarete gelen Hüseyin Hilmi Paşa, Alman taraftarıdır. Bu süreçten sonra her iki taraf da birbirlerine baskın gelmek için çeşitli tahrik ve tertip hareketlerine girişir. Bu çekişme, orduya sıçramıştır. İngilizler, bilhassa Derviş Vahdeti⁴ üzerinden hareket ederken, Almanlar "Berlin Planı" üzerinde yoğunlaşmaya başlarlar. Nitekim 31 Mart Olayı patlak verir. Hüseyin Hilmi Paşa isteseydi isyanı bastırabilirdi, görüşüne varan yazar; Hüseyin Hilmi Paşa'nın da isyanın içinde olduğunu kanıtlar. İsyân çıkar çıkmaz askeri teskin etmeye çalışan II. Abdülhamit'in uğraşları fayda vermez. Hareket Ordusu'nun göstermelik isyanı bastırmasıyla, olay erer. Bölümün sonuna doğru II. Abdülhamit'in, 31 Mart Olayı ile hiçbir bağlantısı olmadığı ortaya konur. Yazar, II. Abdülhamit'in, Derviş Vahdeti'ye para yardımı yapmadığını belirtir. Sina Akşin ise, padişahın para yardımı yaptığını, verilen paraların üç niteliği sürdürmek için olduğunu iddia eder: 1) Padişaha sataşmamak, 2) İslâmiyetçilik, 3) Masonluk aleyhtarlığı⁵.

3. İhtilaflar ve Kayıplar

Yazar, üçüncü bölümde kendi emelleri doğrultusunda Meşrutiyetin ilanına destek veren unsurlar ve devletlerle Jön Türklerin ihtilaflarını inceler. İlk olarak Meşrutiyetin ilanından henüz bir sene dahi geçmeden emellerini gerçekleştirmek için 14 Nisan 1909'da Adana'da isyan eden bunun sonrasında Ermeni mebuslar ve Hariciye Nazırlığına atanan Noradunkyan vasıtasıyla yıkıcı faaliyetlerini arttıran ve I. Dünya Savaşı'na girilmesiyle ihanetlerinden dolayı güney illerine nakledilmeleri için Tehcir Kanunu çıkarılan Ermenilerle bağların koparılışı değerlendirilir. II. Abdülhamit, Yahudilerin Filistin'e yerleşmelerini ve toprak almalarını yasaklamıştır. Lakin Meşrutiyet ilan edildikten sonra öncelikle "Kırmızı Tezkere" hemen sonrasında, Filistin'den toprak alma yasağının kaldırılmasıyla Yahudilerin önü açılır. Sonrasında ne derece büyük bir hata yaptıklarını anlayan Jön Türkler, tekrar II. Abdülhamit'in yasak kararlarına geri dönerler. Emanuel Karasso'nun yıkıcı faaliyetlerini açıklayan yazar, bölümün sonunda I. Dünya Savaşı'nda Yahudi-İngiliz işbirliğiyle Yahudilerin ihanetinden bahseder. Sonra Yahudiler, Filistin'den İskenderiye'ye tehcir edilmiştir. I. Dünya Savaşı sonunda Filistin, İngiltere'nin işgaline uğrar. 1948 yılına kadar İngiltere mandasında kalan Filistin'de, İsrail Devleti'nin kuruluşu gerçekleştirilir.

⁴ Prens Sabahattin, Kâmil Paşa'yı tutmaktadır. Dolayısıyla "İngiliz taraftarı"dır. Bkz. Armaoğlu, a.g.e., s. 591.

⁵ Sina Akşin, 31 Mart Olayı, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1970, s. 14-15.

Üçüncü sırayı Arnavutlara veren yazar, bizzat Jön Türklerin kendi itiraflarıyla ayrıcalıklı bir konuma sahip olan Arnavutların müsavat politikasına tabii tutulmasının, büyük hata olduğunu açıklar. Bu politikadan dolayı Arnavutlar isyan etmiş, telkinlere uyulmadan hareket edilmesinden dolayı hatalar artmıştır. Bu hatalı politikalardan vazgeçilerek II. Abdülhamit'in politikasına geri dönülür. Lakin geç kalınmıştır. Bir süre sonra 28 Kasım 1912'de Arnavutluk'un bağımsızlığı ilan edilir. Bir sonraki kısım, Rumlar ve Bulgarların Jön Türklerle ihtilafına ayrılır. Meşrutiyete destek vermelerindeki emellerinin ne olduğu belli olan Rumların, Meşrutiyetin ilanından hemen sonra muhalefete geçişi ve Bulgarların Makedonya emellerini gerçekleştirmek için hareketlenmesi anlatılır. Kiliseler Kanunu'nun nelere mal olduğunu açıklayan yazar, Balkan Savaşı'ndan önce yapılan hatalarla, savaş esnasında yapılan hataları açıklar. Sonra yenilgiyle sonuçlanacak olan bu savaş esnasında Yunan kuvvetlerinin Selanik'i almaya çok az bir mesafe kaldığı vakitte II. Abdülhamit'in Selanik'ten İstanbul'a getirilişi anlatılır. Jön Türklerin sürekli olarak sabık padişahı eleştirdiği konuların neden öyle olması gerektiğini, dahiyane politikalarıyla devleti, nasıl idare ettiğini anlamalarından bahsedilir. Arnavutlarla birlikte bir takım ayrıcalıklara sahip olan diğer unsur Araplardır. Meşrutiyetin ilanın hemen ardından, amacı istiklal olan Arap kulüpleri kurulmaya başlanmıştır. Bir süre sonra Arnavutlara yapıldığı gibi, Arapların da sahip olduğu bazı haklar, Jön Türkler tarafından yasaklanmış ve yavaş yavaş ayrılığa giden yola taşlar döşenmeye başlamıştır. Yapılan en büyük hatalardan birisi, sabık padişahın hiçbir şekilde İstanbul'dan çıkmasına izin vermediği Şerif Hüseyin'e "Mekke Şerifi" unvanı verilmesidir. Sonrasında İngilizlerle ittifak yapan Şerif Hüseyin, 2 Kasım 1916'da "Arap Kralı" olduğunu ilan eder. Sonuçta devletten bir İslam unsur daha kopmuş olur.

Jön Türklerin Büyük Devletlerle ihtilafları kısmında, İngilizlerin Türkiye'deki meşrutiyet uygulamalarının Hindistan ve Afrika'daki İngiliz sömürgeciliğini etkileyeceği korkusuyla giriştiği uygulamalara değinilir. İtalya, kendi emelleri doğrultusunda destek verdiği Meşrutiyet'in ilanından sonra, Trablusgarp'ı işgale hazırlanır. Bu sırada Jön Türkler, Hakkı Paşa'nın sadaretinde Trablusgarp'ta, İtalya'nın verdiği teminata inanarak işgali kolaylaştırıcı bir takım yanlış faaliyetlere girişirler. Fransa'nın Meşrutiyetin ilanından sonra imparatorluğun karşılaştığı gailelerde aleyhte tavır almasının sebepleri, Almanya politikasının değişmesinin sebepleri ve Rusya'nın meşrutiyete karşı aldığı tavrın nedenleri açıklanır. Bu bölümün son kısmında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kademeli olarak iktidara nüfuz edişi, Bâbüâli baskısıyla Mahmut Şevket Paşa'nın sadarete gelmesi, bir suikast tertibi sonrası öldürülmesi, bu vesileyle İttihat ve Terakki'nin mutlak hakimiyet devrinin başlamasından bahsedilir.

4. Yanılgılar ve İtirafılar

Yazar, Meşrutiyetin ilanını, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu için tek çare olarak gören Jön Türklerin hataları ve kendi dillerinden itiraflarını açıklar. İlk olarak "İttihad-ı Anasır" politikasının çöküşünü Jön Türkler kendileri ifade etmiştir. Muhtelif kesimlere II. Abdülhamit zamanında özel statüler verilmişti. Padişah bu şekilde anasırı, devlet

bünyesinde tutabilmişti. Meşrutiyet ilanından sonra İttihat ve Terakki, “İttihad-ı Anasır”⁶ politikasını ortaya atmıştır. Bu politikayla Osmanlı vatandaşlığını getirebileceğini düşünen İttihat ve Terakki, anasırın Meşrutiyet’in ilanına destek vermesindeki amacı anlamamıştır. Tanzimat devlet adamlarının ideali olan bu politika, onların kafasında da azınlıkların zorla Osmanlılaştırılması biçimini almıştı. 1908 devrimi sonrasında uyguladıkları siyasetlerinde de bu kendini göstermiştir⁷. Bu politikanın tatbik edilemeyeceği, en başından bellidir. Unsurlar yavaş yavaş devletten kopmaya başladıkça bu politikanın çöktüğünü anlamışlardır. Tekrar II. Abdülhamit zamanındaki statüleri vermek isteyince, iş işten geçmiş olduğunu kendileri itiraf etmiştir. Sina Akşin, İttihat ve Terakki’nin, unsurların birliğini gerçekleştirmek adına bazı düzenlemeler yapılması gerektiğinin farkında olduğunu, Fakat Bulgarlar, Rumlar ve Ahrar Fırkasının programlarında yer alan geniş ölçekte bir adem-i merkeziyeti kendilerinin de tasvip ettiği bir durum olmadığını ortaya koymaktadır⁸. İttihat ve Terakki’nin ilgili maddeleri programına koymasının sebebi, yaklaşan seçimler öncesi azınlıklarla ittifak yapmak istemesidir. Bunun yanı sıra aslında daima kullandıkları baş sloganları olan “Hürriyet, Adalet, Musavat” kelimelerinin ne anlam ihtiva ettiğini bilmiyorlardı. Avrupa’ya kıyasla, demokratik bir ülke olan Osmanlı’da toplum, fazlasıyla hür yaşamakta ve hürriyet kelimesi kendi emellerini gerçekleştirmek isteyen unsurlar tarafından fazlasıyla kullanılmıştı.

Bir diğer yanlış ise, Jön Türkler’in, Batı’dan tercüme ettikleri kanunları, Osmanlı Devleti’nde tatbik edebileceklerini sanmalarındır. Büyük bir hata yaptıklarını kendileri de ifade etmiştir. Batı’dan, apayrı bir topluma bu kanunları uygulayabilecekleri düşüncesinde olan Jön Türkler, bir süre sonra Meşrutiyet’in de Kanun-i Esasi’nin de ellerinde patladığına şahit olmuşlardır. Be durumu gördükten sonra “Aydın İstibdadı” dedikleri II. Abdülhamit zamanına rahmet okutacak bir istibdat dönemine girmişlerdir. Kötü particilik örnekleri, cihan devletini çöküşe sürükleyen durumlardan biridir. Jön Türkler, Meşrutiyeti kendileri ilan ettirdikleri için, devlette sadece kendi sözlerinin geçmesi gerektiğini düşünüyorlardı. İnhisarcı düşüncede olmalarından dolayı, kendi aralarında muhalifler oluşmaya başlamıştı. Muhalif topluluğu iki grup meydana getiriyordu: İngiliz taraftarı Jön Türkler, ayrılıkçı unsurlar. Kısa bir süre sonra Sadık Bey önderliğinde Hizb-i Cedid grubu oluştu. Hücumlara dayanamadı. Hürriyet ve İtilaf Partisi, yine Sadık Bey önderliğinde kuruldu. İttihat ve Terakki’yi alaşağı etmek için, kötü particilik örneklerinden olan Arnavutları kışkırtma hatasında bulunuldu. Bu ortamdan dolayı başa gelen tarafsız Gazi Ahmet Muhtar Paşa, İtalya ile anlaşma yaptıktan sonra İttihat ve Terakki’nin, sırf tekrar iktidara gelmek için Balkan Harbi arifesinde savaş tahrikçiliği yapması da diğer bir kötü particilik örneğidir. Balkan Harbine girildiğinde, kötü particilik örnekleri devam ediyordu. Ordu, İtilafçılar ve İttihatçılar olarak ayrılmıştı. Her iki taraf da birbirinin kuyusunu kazıyordu. Orduya

⁶ İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin nizamnamesi için bkz. Tarık Z. Tunaya, Türkiye’de Siyasi Partiler (1859-1952), Arba Yayınları, İstanbul, 1952, s. 117-122.

⁷ Erik Jan Zürcher, Millî Mücadelede İttihatçılık, Çev. Nüzhet Salihoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 46.

⁸ Sina Akşin, Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi, İmaj Yayınevi, Ankara, 2004, s. 167-170

siyasetin girmesi, İttihat ve Terakki'nin iktidara tekrar gelebilmek için orduda ifsat çıkarmasından dolayı, Balkan Harbi kaybedildi. Bâbîâli Baskını ile Mahmut Şevket Paşa sadrazam oldu. Onun bir suikast sonucu öldürülmesinden sonra Sait Halim Paşa sadrazam olmuş, İttihat ve Terakki'nin mutlak istibdat dönemi başlamıştı. Tek parti yönetiminin, Sultan Abdülhamit Han dönemine rahmet okutur bir dönem olduğunu bizzat kendileri ifade etmiştir. İttihat ve Terakki tarafından II. Abdülhamit'e karşı "Kızıl Sultan", "Katil Sultan" gibi Ermeni, Fransız ve İngilizler tarafından kullanılan lakaplar kullanılmış lakin sonra kendileri de ifade etmiştir ki, Sultan bu lakapları hak etmemiştir. Yabancı devlet adamı ve yazarlar, dünyada II. Abdülhamit'in ayarında bir diplomatın olmadığını, Avrupa sulhunu sağlayan adam olduğunu ve kesinlikle müstebit olmadığını, Jön Türkler ise büyük bir deha olduğunu, müstebit olmadığını kendileri de ifade etmişlerdir.

5. Mağlubiyet ve Dağılışı

Yazar, kitabın son bölümünde I. Dünya Savaşı'na girilmesi ve mağlubiyetle sonuçlanan bu savaş sonunda İttihat ve Terakki'nin dağılışıını açıklamıştır. Sait Halim Paşa'dan sonra Talat Paşa sadrazamlığa geçer ve üç diktatörlük (Talat, Enver, Cemal Paşa) devri bu şekilde başlamış olur. Kimilerine göre, bu dönemde Talat Paşa ön plandadır. Kimilerine göre Enver Paşa I. Dünya Savaşı'na girerek bütün inisiyatifi ele almıştır. Kimin baskın olduğu bir kenara bırakılacak olursa, ortak özellikleri üçünün de liyakatsiz oluşlarıdır. Cemal Paşa, Enver Paşa ile Talat Paşa arasındaki mücadeleyi kaybederek soluğu Suriye'de almıştır. II. Abdülhamit, tahtta iken Alman yanlısı bir politika izlemeye başlamıştı. Sultan, tahtta olduğu sürece bazı şeyleri gerçekleştiremeyeceğini anlayan Almanlar, İttihat ve Terakki'ye destek vermeye başladılar. Said Halim Paşa, sadrazam olduktan sonra Enver Paşa, Harbiye Nazırı olmak istemiş ve liyakatsiz olmasına rağmen bu nazırlığa getirilmesiyle, tamamıyla Alman yanlısı bir politika izlemeye başlamıştır. İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı arefesinde, ilk olarak İtilaf bloğuna dahil olmak istemiş, lakin İtilaf Devletlerinin devleti paylaşım emellerinden dolayı bu bloğa dahil edilmemiştir. İttifak bloğuna da dahil edilmek istenmemiş fakat Almanların Marne yenilgisinden dolayı, ne pahasına olursa olsun müttefik arayan Almanya, Osmanlı'yı yanına çekmek istemiştir. İttihat ve Terakki, önce hazırlıkların yetersiz olduğunu ileri sürerek, savaşa girmeyi geciktirmiş, sonrasında paranın yetersizliğini ileri sürmüştür. Almanlar, gerekli parayı vermiş; Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa'dan başka kimsenin bilmediği, Rusya'nın Odesa ve Novorossisk limanları bombalanarak Osmanlı savaşa dahil edilmiştir.

Osmanlı savaşa dahil olduktan sonra Enver Paşa, Almanların kesin olarak galip geleceğini düşündüğü için Almanların her istediğini yapar. Bir süre sonra, dönme Yahudiler tarafından Pantürkizm ve Panislamizm idealleri de milletin sırtına yüklenir. Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nda girdiği cephelerin hiçbirini, kendi menfaatleri doğrultusunda değil, Almanların istekleri doğrultusunda açmıştır. Cephelerin amacı, Almanya'nın savaş yükünü hafifletmektir. Sonrasında bu cephelerde bekleyen seçme birlikler, Avrupa cephelerine gönderilmiştir. Bu vesileyle Osmanlı sınırları müdafasız bırakılmıştır. İstiklal Harbi'nde İngilizler ve Fransızların, iç kısımlarımıza kadar girmesi bundan dolayıdır.

Güney sınırlarımızdaki ordu, Avrupa cephelerine gönderilmemiş olsaydı, güney sınırimız daha alttan çizilip Musul ve Kerkük bugün bizde olabilirdi.

I. Dünya Savaşı'nda cephelerde yenilgiler üst üste geldikçe, Selanik'ten Beylerbeyi Sarayı'na getirilen sabık padişah, İttihatçıların uğrak yeri oldu. Kendileri de sabık sultanın değerini anlamışlardı. Ama iş işten çoktan geçmiş bulunmaktaydı. Enver Paşa, Talat Paşa, II. Abdülhamit Han'dan akıl almak istemişlerdir. Almanya, yenilgiyi kabul edince Osmanlı da Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla savaştan çekildi. Bu anlaşmanın maddeleri, herkesi üzmüştür. Bu durumun sorumlusu İttihat ve Terakki'ydı. Kendileri de bunun farkındaydı. 2 Kasım 1918'e gelindiğinde Enver, Talat ve Cemal Paşalar, Alman gemisine binerek yurdu terk ettiler. Daha önce muhalif Jön Türkleri, yurt dışına sürdükleri için, kendileri de vatani terk edince Jön Türk hareketi tükenmiştir.

SONUÇ

Uzun bir gizli örgütlenme ve çabadan sonra devleti ele geçiren İttihat ve Terakki erkani, devlet yönetmede kifayetsiz olduğu için, cihan devletini yıkılışa sürüklemiştir. II. Abdülhamit'i müstebitlikle suçlamalarına rağmen kendileri II. Abdülhamit'e rahmet okutacak şekilde Aydın İstibdadı'nı uygulamışlardır. Padişah'ı hangi konularda eleştirdilerse, o konularda bazı değişiklikler yapmışlar bir süre sonra, padişahın yapmış olduğu politikaların ne kadar yerinde olduğunu kendileri itiraf etmişlerdir. Yapmış oldukları en büyük hata, batının kanunlarını değiştirmeden bir millete uygulayabileceklerini sanmalarındır. Bu kifayetsiz kadro, beceriksizliğinden dolayı devleti, I. Dünya Savaşı'na sokmuş ve Türk tarihine adlarını, devletle birlikte çöken örgüt olarak kaydetmişlerdir.

KAYNAKÇA

AKŞİN, S., 1970, 31 Mart Olayı. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.

AKŞİN, S., 2004, Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi. Ankara: İmaj Yayınevi.

ARMAOĞLU, F., 2016, 19. Yüzyıl Siyasî Tarihi. İstanbul: Timaş Yayınları.

KOCABAŞ, S., 1991, Jön Türkler Nerede Yanıldı? Kayseri: Vatan Yayınları.

TUNAYA, T. Z., 1952, Türkiye'de Siyasi Partiler(1859-1952). İstanbul: Arba Yayınları.

ZÜRCHER, E. J., 2016, Millî Mücadelede İttihatçılık. çev. N. Salihoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

“SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ” YAYIN KURALLARI**GENEL İLKELER**

1. Sosyal Bilimler Dergisi 2015 yılında yayınlanmaya başlayan “Uluslararası Hakemli Dergi” statüsünde olup yılda iki defa yayınlanmaktadır.
2. Dergiye gönderilen yazılar, başka bir yerde yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Yayınlanan yazıların her türlü sorumluluğu yazarlara aittir.
3. Yayınlanmak üzere dergiye gönderilen çalışmanın bilimsel ve etik kurallara uygunluğu tüm yazarlar tarafından kontrol edilmiş ve kabul edilmiş olmalıdır.
4. Yazılar yayınlanmak üzere kabul edildiği takdirde Sosyal Bilimler Dergisi bütün yayın haklarına sahiptir. Yayınlanan yazılardan alıntı yapılması durumunda, kaynak belirtilmesi zorunludur.
5. Yayınlanmak üzere gönderilen yazıların telif hakları yazar/lar tarafından dergiye devredilmiş sayılır.
6. Yayınlanmış yazının tamamının tekrar yayın hakkı derginin iznine bağlıdır.

YAYIN İLKELERİ

1. Sosyal Bilimler Dergisi’nin yazı dili Türkçe, İngilizce ve Arapçadır.
2. Dergimize Türkçe gönderilecek makaleler için 150-200 kelimelik İngilizce özet, İngilizce ve Arapça gönderilecek makaleler için 150-200 kelimelik Türkçe özetin verilmesi gerekmektedir.
3. Dergide; Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakülteleri, İlahiyat Fakülteleri, İİBF, Edebiyat Fakülteleri ve Turizm Fakülteleri bünyesinde bulunan bölümlerin tamamı ile ilgili çalışmalar yayınlanabilir.
4. Gönderilecek yazılarda uyulması gereken ilkeler şu şekildedir:
 - a. Dil ve anlatım bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.
 - b. Yazım ve noktalamada TDK imla kılavuzunun en son baskı esas alınmalıdır.
 - c. Çalışma, iyi tanımlanmış bir problematiğe dayanmalı ve başlıklar bu problematik ile uyumlu olmalıdır. Yararlanılan kaynaklar, çalışmanın kapsamını yansıtacak zenginlik ve yeterlikte olmalıdır.
 - d. Verilen Türkçe ve İngilizce özetler, çalışmanın amacını, yöntemini, kapsamını ve temel bulguları kapsamalıdır.
 - e. Microsoft Word 2003 ya da sonrası yazılım programı ile Times New Roman yazı karakteri ve toplam 6 bin sözcüğü (ya da 20 sayfayı) geçmeyecek şekilde sbdergi@konya.edu.tr adresine e-posta ile gönderilecektir.
5. Yazarlar ünvanlarını, görev yaptıkları kurumları, haberleşme adreslerini, telefon numaralarını ve e-posta adreslerini ayrıca bildirmelidirler.

6. Dergide kullanılan elektronik posta adresleri ve isimler bu derginin belirtilen amaçları doğrultusunda kullanılacaktır. Diğer amaçlar ve başka bölümler için kullanılmayacaktır.

YAZIŞMA ADRESİ

NECMETTİN ERBAKAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi B Blok Meram Yeniyol Meram/KONYA

YAZININ YAYINLANMA SÜRECİ

1. Yazıların yayın kuruluna gelmeden önce kurallara uygun yazılıp yazılmadıkları kontrol edilir; eksik ya da yanlış belirlendiğinde, düzeltilmesi için Ön Değerlendirme Formu ile birlikte yazara iade edilir.
2. Yazar tarafından düzeltilerek geri gönderilen yazılar için yayın kurulu tarafından 3 hakem belirlenir.
3. Hakemlerden gelecek rapor doğrultusunda; yazının yayın portföyüne alınmasına, alınmamasına ya da düzeltme istenmesine karar verilir. Durum yazara en kısa sürede bildirilir.
4. Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç bir ay içinde yapılarak dergiye ulaştırılması gerekmektedir. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü hallerde değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.
5. Yayın portföyüne alınan yazılar Yayın Kurulu'nun belirlediği sıraya göre yayınlanır.

YAZIM KURALLARI

SAYFA YAPISI

Yazılar, üst 5,5 cm, alt 5,5 cm, sağ 4,3 cm, sol 4,3 cm cilt payı sıfır (0), cilt payı yeri sol kenar boşluklu yazılmalıdır.

BAŞLIKLAR

Yazının Başlığı: Büyük harf, 12 punto, kalın, tek satır aralıklı ve ortalayarak yazılmalıdır.

ÖZET

Yazının ilk sayfasında, yazar/lar isim/lerinden sonra **Türkçe/İngilizce, Arapça/Türkçe, İngilizce/Türkçe özetler başlığı 10 punto, kalın, metin ise 10 punto yazılmalıdır.**

GİRİŞ

Anahtar kelimelerden sonra iki satır boşluk vererek, **GİRİŞ** başlığı **11 punto, kalın, büyük harfle ve numara verilmeden yazılmalıdır.**

METİN YAPISI

Yazılar, **Times New Roman** yazı tipinde, **tek satır, 6 nk paragraf aralıklı ve 11 punto** büyüklüğünde yazılmalıdır. Yazının başlıkları, rakam- harf - rakam düzeninde numaralandırılmalıdır. I), II), ... şeklindeki **ana başlıklar büyük harflerle, alt başlıklar (ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle) 11 punto** büyüklüğünde yazılmalıdır.

SONUÇ

“SONUÇ” başlığı **11 punto, kalın, büyük harfle ve numara verilmeden yazılmalıdır.**

ÖZET BÖLÜMÜ

Türkçe, İngilizce, Arapça olarak yazılacak özet (abstract) **150-200 kelime** arasında olmalıdır.

ANAHTAR KELİMELER (KEYWORDS)

Türkçe/İngilizce veya Türkçe/Arapça olarak yazılacak anahtar kelimelerin (keyword) sayısı **en çok 5 adet** olmalıdır. Özet metinlerinin hemen alt satırında 10 punto, normal ve sola hizalı yazılmalıdır.

MAKALENİN YAZARI/LARI

Yazar adları, sağ tarafa hizalı, ad küçük, soyad büyük harflerle 10 punto ve normal (italik veya kalın yazılmayacak) yazı karakterinde yazılmalıdır. **Soyad üzerine konulan *** (parantez içine alınmadan) yıldız işareti ile dipnot verilerek, yazarların akademik ünvan, üniversite, fakülte (yüksek okul), bölüm ve e-posta adresi sırasında, aralarına virgül konularak 9 punto ile normal yazılmalıdır.

İki yazarlı makalelerde 1.yazarın ad ve soyadı sola, 2. Yazarın ad ve soyadı sağa yanaşık olmalıdır. Üç yazarlı makalelerde ise 1. Yazarın ad ve soyadı sola yanaşık, 2. Yazarın ad ve soyadı ortaya, 3. Yazarın ad ve soyadı ise sağa yanaşık yazılmalıdır.

METİN İÇİ GÖNDERMELER, EKLER, FORMÜLLER, TABLO, ŞEKİL, GRAFİKLER, SONOTLAR, KAYNAKÇA yazımı konusunda NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kuralları geçerlidir. İlgili kurallar için aşağıdaki linke bakılabilir. (<http://www.konya.edu.tr/enstituler/sosyalbilimler/enstitusu/genel/170>)

Necmettin Erbakan University Institute of Social Sciences

Publication Standards for the Journal of the Social Sciences

The Journal of the Social Sciences, as an International Refereed Journal has started to be published in 2015 and is published twice a year.

Articles sent for publication should not have been previously published or sent to be published in another journal. Scientific and legal responsibilities pertaining to the texts belong solely to the authors.

The papers sent to the journal should have been checked and acknowledged in terms of the scientific and ethical standards by the authors of the papers.

If the papers are accepted for the journal, the Journal of the Social Sciences has obtained all the necessary rights of the publishment. If any person cites from the journal, that person should indicate the source.

Any Authors royalties for the papers have been assigned to the journal.

The published text can not be published again without the allowance of the journal board.

PUBLICATION PRINCIPLES

- 1- The publication languages of the journal are Turkish, English and Arabic.
- 2- For the Turkish papers of the journal, **each** article must include an English abstract (150- 200 words); For the English and Arabic papers of the journal, each article must include a Turkish abstract (150- 200 words).
- 3- The academic theme pertaining to the scope of the following faculties can be acceptable to be published in our journal: Faculty of Social Sciences and Humanities, Faculty of Theology, Faculty of Literature, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Faculty of Tourism,
- 4- The papers should be written in accordance with the following principles:
 - a. The language and the expression of the text should be clear, perceptible and appropriate for the academic and scientific criteria.
 - b. Rules of grammar and punctuation for the journal based on the latest issue of the Spelling Book of TDK (Turkish Language Association).
 - c. The study should be based on a problematic background and the titles should be related with the problematic. Also the bibliography should be rich and sufficient that could cover the scope of the theme of the study.

- d. Both the Turkish and English abstracts should include the methodology, scope and main research results.
 - e. Submissions should be written on word-processing programs such as Microsoft Word or the later version of it in Times New Roman letters. The text shouldn't surpass 6 thousand words (or 20 pages). The articles will be sent to the following e- mail: sbedergi@konya.edu.tr
- 5- The authors should attach their information such as their institutions, academic title, postal address, phone numbers and e- mail address.
 - 6- The e- mail address and the names stated in the journal will be used only for the issues related with the journal. They will not be stated for other matters.

Correspondence Address:

NECMEETTİN ERBAKAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi B Blok Meram Yenyol Meram/KONYA

THE PUBLICATION PROCESS OF THE PAPER:

- 1) Before giving to the board of the publication, the papers are examined in terms of publishing principles; if some mistakes are observed then the papers are sent to the authors with a pre-assessment form to adjust the stated errors.
- 2) The publishing board assigns three referees for the papers after passing the process of publishing principles
- 3) The publication of the papers depends on the referees' report. In a short time, an e-mail will be sent to the author of the paper concerning the paper's position.
- 4) If any adjustment is required for the paper, it has to be done in a month then will be sent to the e-mail address of the journal. The referees could also examine the paper again to check whether the paper is corrected or not.
- 5) The papers of the journal are listed and published in the journal in an arrangement decided by the publishment board.

WRITING PRINCIPLES**PAGE LAYOUT:**

Top margin 5,5 cm, bottom margin 5,5 cm, right margin 4,3 cm, left margin 4,3 cm. Binding margin (0). Binding margin should be done with left margin

HEADLINES:

Title of the Paper: Capital Letters, 12 pt, bold, single line spacing, center aligned.

Abstract: It should be written on the first page of the text such as Turkish/English, Arabic/Turkish, English/ Turkish with font size 10 bold. The size of the text should be written in 10 pt.

Key Words: The key words should be written below the abstracts with 10 pt in a normal size and left aligned.

Introduction: After the key words, leave two lines and put introduction title with 11 pt, bold and capital letters without giving numbers.

Text Size: The main body of the text should be written in Times New Roman letters, font size 11. Leave 6 nk for paragraph setting. The headlines of the paper should be lined as number- letter- number. The main headlines in the form of I), II), ... should be with capital letters, and sub headings should be written with small letters in 11pt. except for the first letters.

Result: Do not give any number for the result section and write in 11pt, capital letters in bold.

ABSTRACT SECTION:

Turkish, English and Arabic abstracts should be written in 150- 200 words and 5 key words in MAXIMUM.

KEY WORDS:

The key words of the abstracts in Turkish, English and Arabic should 5 in maximum size.

THE AUTHORS OF THE PAPER:

The name of the authors should be written in right aligned size in 10 pt, normal size. The surname should be written with capital letters. No bold or italic form. Put “ * ” over the surname(without parentheses) and give a footnote and write the academic title, university, faculty, department and e- mail addresses in 9 pt. Put comma for each definition.

For two authors papers; the name& surname of the first author should be flush left, the name& surname of the second author should be flush right;

For three authors papers; the name& surname of the first author should be flush left, the name& surname of the second author should be flush middle; the name& surname of the third author should be flush right;

Please follow the thesis writing guidelines of the Necmettin Erbakan University Institute of Social Sciences for the reference used in the text, notes, formula, table, figures and graphics. Please see the link for these rules: (<http://www.konya.edu.tr/enstituler/sosyalbilimler/enstitusu/genel/170>)

جامعة نجم الدين أربكان

معهد العلوم الاجتماعية

قواعد النشر في مجلة العلوم الاجتماعية

المبادئ العامة:

1. مجلة العلوم الاجتماعية هي مجلة دولية علمية محكمة باشرت بالنشر سنة 2015 م. وتصدر مرتين في السنة.
2. المقالات التي ترسل إلى هذه المجلة يجب ألا تكون قد نشرت من قبل في مجلة أخرى أو أرسلت إليها.
3. الدراسة التي ترسل إلى المجلة للنشر يجب تحقيق و تأييد اتباعها للمبادئ العلمية والأخلاقية من قبل المؤلفين كلهم.
4. إذا قبلت مقالة للنشر ينتقل كل حقوق نشرها إلى المجلة وإذا اقتبس شيء من المقالة المنشورة في المجلة يجب إظهار المجلة كمرجع للمقالة دائماً.
5. المقالة التي ترسل إلى المجلة للنشر ينتقل حقوق نشرها من المؤلفين إلى المجلة.
6. المقالة التي نشرت في المجلة من قبل يتوقف إعادة نشرها الكامل على المجلة.

قواعد النشر:

1. لغات نشر المجلة هي التركية والعربية والإنجليزية.
2. للمقالات التركية يجب أن يتوفر ملخص إنجليزي يتكون من 150 إلى 200 كلمة. وللمقالات الإنجليزية والعربية يجب أن يتوفر ملخص تركي يتكون من 150 إلى 200 كلمة.
3. يمكن أن تنشر في هذه المجلة الدراسات المتعلقة بكل الأقسام التي تدرج في كليات العلوم الاجتماعية والبشرية، وكليات الإلهيات، وكليات العلوم الإدارية والاقتصادية، وكليات الآداب، وكليات السياحة.
4. المبادئ التي يجب اتباعها في الدراسات المرسله هي كما يلي:
- أ. أن تكون لغة المقالة وأسلوبها واضحين ومفهومين وموافقين للمعايير الأكاديمية.
- ب. أن تكون المقالات التركية موافقة لقواعد دليل الإملاء الصادرة أخيراً من مجمع اللغة التركية (TDK).
- ج. المقالة يجب أن تنبني على إشكالية واضحة المعالم، والعناوين الفرعية موافقة لهذه الإشكالية، وأن تكون المصادر المستفادة منها في البحث غنية وشاملة وكافية القدر الذي يعكس شمول الدراسة.
- ح. يجب أن يكون الملخصان باللغة التركية والإنجليزية معاً مشتملين على هدف البحث ومنهجه ومحتوياته ونتائجه الأساسية.
- خ. يجب أن يكتب البحث ببرنامج (ميكروسوفت وورد) وبنوع الخط (تايمز نيو رومان) ويكون المجموع (6000) كلمة على الأكثر (أي عشرين صفحة) ويجب أن يرسل إلى عنوان موقع المجلة أو إلى عنوان البريد الإلكتروني هذا فقط: (sbedergi@konya.edu.tr)
- د. يجب أن يذكر المؤلفون الدرجة الأكاديمية واسم مؤسساتهم وعنوان المراسلة ورقم الهاتف والبريد الإلكتروني.
- ذ. عناوين البريد الإلكتروني والأسماء المعينة في المجلة ستستخدم حسب أهداف المجلة الخاصة المعينة للمجلة، وليس لأغراض أخرى.

عنوان المراسلة:

Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi B Blok Meram Yeni yol Meram/KONYA

إجراءات نشر المقالة في المجلة:

1. أولاً: تراجع الأبحاث المرسلة مراجعة أولية من حيث موافقتها لشروط النشر، وإذا تبين أي خطأ أو نقصان ترد إلى صاحبها مرفقة بورقة التقييم الأولي لتصحيحها.
2. الأبحاث التي صححها الكاتب تعين لها هيئة التحكيم ثلاثة حكام
3. تقرر هيئة التحكيم إما بقبول البحث أو برفضه أو بتعديله، ويتم إعلام النتيجة إلى صاحب البحث في أقرب وقت.
4. وفي حالة طلب التعديل يجب على الباحث أن يقوم بتعديله وإرساله في مدة أقصاها شهر. والبحث المعدل في حين الحاجة إليه يمكن إعادة مراجعته من قبل الحكم الذي طلب تعديله.
5. قائمة الأبحاث المقبولة تنشر في المجلة وترتب حسب ترتيب هيئة التحرير.

قواعد الإملاء

هيكل الصفحة:

كتابة الصفحة يجب أن تكون حسب المواصفات التالية: من الأعلى (5،5) سم، من الأسفل (5،5) سم، من اليمين (4،3)، من الشمال (4،3) سم.

العناوين:

عنوان البحث: يكون بخط عريض حجمه (12)، ويكتب العنوان مستقلاً ويتوسط الصفحة.

التلخيص:

في الصفحة الأولى بعد اسم المؤلف أو أسماء المؤلفين يكون عنوان الملخص باللغة التركية والإنجليزية، واللغة العربية والتركية، والإنجليزية والتركية بحجم (10) عريض ويكون المتن بحجم (10).

المقدمة:

بعد الكلمات المفتاحية يترك سطرين فارغين ويكتب عنوان المقدمة بحجم (11) وبخط عريض وبدون ترقيم.

معايير النص:

يكتب النص بنمط الخط (تايمز نيو رومان) ويكون التباعد بين الأسطر 1 والمسافة بين الفقرتين ست نقاط: (6NK) ويعرض (11)، ويجب ترقيم عناوين النص بالنظام الحرفي والرقمي، وترقم عناوين النص: رقم – حرف – والعناوين الرئيسية تكون بالأرقام الرومانية (I, II) وفروع العناوين الكبيرة تكون بحجم (11).

النتيجة:

عنوان النتائج بحجم (11) عريض، ويكتب من غير ترقيم.

قسم التلخيص:

يكتب باللغة التركية والإنجليزية والعربية ويكون عدد كلمات التلخيص ما بين (150 إلى 200) كلمة

الكلمات المفتاحية:

تكتب الكلمات المفتاحية تركي / انجليزي أو تركي / عربي وتكون عدد الكلمات على الأكثر (5) كلمات، وتكون هذه الكلمات تحت التلخيص مباشرة وبحجم (10) ويكون على الطرف الأيسر.

مؤلف/ مؤلفو المقالة:

أسماء المؤلفين يكون على الطرف الأيسر من الصفحة بخط حجم (10) (عادي ليس مائلا ولا عريضا). ويوضع فوق اسم العائلة (*) تشير إلى الهامش، وتكتب في الهامش الدرجة الأكاديمية للشخص واسم الجامعة والكلية (اسم المعهد العالي) والقسم والبريد الإلكتروني بحجم 9 – عادي.

المقالات المكتوبة من قبل مؤلفين، يكتب اسم المؤلف الأول محاذياً للطرف الأيمن والثاني محاذياً للطرف الأيسر، والمقالة المكتوبة من قبل ثلاثة مؤلفين. يكتب اسم الكاتب محاذياً إلى الطرف الأيسر والثاني في الوسط والثالث محاذياً إلى الطرف الأيمن.

وفي كتابة الهوامش، والتنتمات، والصيغ الحسابية، والقوائم، والأشكال، والرسوم البيانية، والهوامش الخلفية، والمصادر، يجب اتباع الدليل لكتابة الأطروحة الصادرة من معهد العلوم الاجتماعية التابع لجامعة نجم الدين أربكان، ويمكن الوصول إلى هذه القواعد من الموقع:

(<http://www.konya.edu.tr/enstituler/sosyalbilimlerenstitusu/genel/170>)

**SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ**

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

DARBELER TARİHİ ÖZEL SAYISI I

Necmettin Erbakan University Journal of Social Sciences

Caner ARABACI

Darbelerle Yüzleşmek

Halil İbrahim ÇELİK

Bürokratik Darbe Geleneğinin Kökenleri (Kuleli Vakası ve 1876 Darbesi)

Yunus GÜLER

Mithat Paşa ve Darbe

Hande GÜNDÜZ

Darbeler Karşısında Çerkez Hasan ve Ömer Halisdemir

Hande GÜNDÜZ

30 Mayıs 1876 Darbesi ve İngiltere

Zübeyde ÇOBANOĞLU

Abdurreşid İbrahim'in 1876 Olaylarına Bakışı

Ayşenur ÜNAL

Mustafa Reşit Paşa ve Dış Bağlantıları

Betül Sümeyra TAHTALI

II. Abdülhamit Nasıl Ötekileştirildi?

Büşra BAĞCI

Osmanlı Devleti'nde Masonlar ve Darbe Girişimi

Esra İNAL

Jön Türk Kongreleri ve Darbe Bağlantıları

Mehmet ÖZER

"Sovyet Gözüyle Jön Türkler" Kitabına Göre Darbecilerin İdeolojik Yapısı

Mehmet ÖZTEMEL

Koloğlu'nun İttihatçılar ve Masonlar Eseri Bağlamında Darbeci Zihniyet

Hüseyin ŞAHİN

"Jön Türkler Nerede Yanıldı?" Eserine Göre Darbeci Zihniyetin Millete Maliyeti